

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ
РЕГІОНАЛІСТИКИ**

Стелас Асланов

**ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ:
ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

МОНОГРАФІЯ

Ужгород
2016

ББК Ф094
УДК 323.11
А 90

Рецензенти:

доктор політичних наук, професор М.О. Лендьел,
(Ужгородський національний університет);
доктор політичних наук, професор Л.І. Лойко,
(Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України);
доктор політичних наук, професор М.М. Нагорняк
(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

Друкується за ухвалою Вченої ради
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний
університет» (протокол № 14 від 22 грудня 2015 року)

Асланов С.А.

А 90 Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз:
Монографія {Текст}/ Стелас Антипович Асланов.- Ужгород:.....,2016.-
446 с.

ISBN

У монографії досліджено етнополітичну стабільність в Україні і світі, зокрема, теоретико-методологічні засади та концептуальні підходи до осмислення етнополітичної стабільності. Проаналізовано особливості забезпечення етнополітичної стабільності у національній безпеці і етнологічній політиці пострадянських держав, а також причини, фактори, механізми протидії етнополітичній нестабільності в Україні, зокрема на прикладі гібридної війни. Визначено, що головним зовнішнім фактором дестабілізації етнополітичної ситуації в Україні, Молдові та Грузії – ініціатором (спонсором, підбурювачем) етнополітичних конфліктів виступає Російська Федерація, влада якої використовує зовнішню етнополітичну та військову агресію для досягнення етнополітичної стабільності всередині власної країни.

Для науковців, викладачів вузів, студентів, політиків, державних службовців та всіх тих, хто цікавиться проблематикою досягнення етнополітичної стабільності та безпеки держави.

УДК 323.11

ББК Ф094

ISBN.....

© С.А. Асланов, 2016

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

- 1.1. Методологія вивчення етнополітичної стабільності
- 1.2. Концептуальні підходи до осмислення етнополітичної стабільності
- 1.3. Етнополітична стабільність у етнополітичній системі

РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

- 2.1. Етнополітична стабільність у етнополітичних системах закритого і відкритого типу
- 2.2. Класифікація типів етнополітичної стабільності за суб'єктом забезпечення

РОЗДІЛ 3. ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

- 3.1. Етнополітична стабільність у новітніх системах безпеки
- 3.2. Етнополітична стабільність у безпековому дискурсі Російської Федерації
- 3.3. Етнополітична стабільність України як предмет безпекових студій

РОЗДІЛ 4. ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ: У ПОШУКАХ АДЕКВАТНОЇ ВИКЛИКАМ МОДЕЛІ

- 4.1. Молдова як потенційне джерело етнополітичної нестабільності в східноєвропейському регіоні
- 4.2. Грузія у пошуках механізмів протидії етнополітичній нестабільності

4.3. Трансформація значення етнополітичної стабільності в Україні у протидії сучасним загрозам

4.4. Російська Федерація: боротьба з внутрішньою етнополітичною нестабільністю шляхом дестабілізації сусідніх держав

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТИЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ, ФАКТОРИ, МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ

5.1. Етнічний конфлікт як чинник етнополітичної нестабільності (на прикладі гібридної війни в Україні)

5.2. Наслідки етнополітичної нестабільності: анексія Автономної Республіки Крим

5.3. Етнополітична дезінтеграція та формування квазідержавних утворень як технології етнополітичної нестабільності в Україні

5.4. Ендогенні та екзогенні механізми стабілізації етнополітичної ситуації в Україні: міжнародно-правові санкції

5.5. Етнополітичний конфлікт в Україні як індикатор неефективності міжнародної системи забезпечення миру, безпеки та стабільності у світі

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Збільшення кількості та урізноманітнення загроз у сучасному непередбачуваному світі диктують необхідність наукового переосмислення значення поняття стабільності, яке перебуває у постійній трансформації. Останнім часом у суспільних науках з'явилося багато нових визначень безпеки, які містять елементи етнополітичної стабільності. Поява терміна «етнополітична стабільність» значною мірою продиктована актуалізацією нових загроз та викликів для безпеки держави, суспільства і людини, що походять з етнополітичної сфери.

Академічна наука повинна дати відповідь на запит ґрунтовного вивчення, аналізу нових етнополітичних явищ, викликів та процесів. Повинна їх обґрунтувати, запропонувати відповідні визначення, класифікувати, дослідити увесь комплекс взаємозв'язків з іншими вже дослідженими явищами, спрогнозувати, змодельовати поведінку (реакцію) на застосування різноманітних механізмів контролю та управління цими новітніми процесами та явищами. Все це безпосередньо стосується предмету дослідження – етнополітичної стабільності, вивчення якої в останні роки стало надзвичайно актуальним для України, яка зазнає постійного етнополітичного тиску та дестабілізації. Відтак напрацювання цілісної концепції етнополітичної стабільності є важливою науковою проблемою, яка має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

2014 та 2015 роки ознаменувалися безпрецедентними викликами безпеці та етнополітичній стабільності України: анексія Криму та етнополітичний конфлікт на Сході України; прояви сепаратизму та втрата контролю над частиною території; формування самопроголошених квазідержавних утворень на Сході України; неоголошена, неофіційна (гібридна) війна з Російською Федерацією, яка підтримує функціонування ДНР та ЛНР. Усі ці виклики взаємопов'язані й не можуть бути вирішені окремо одне від одного. Вони оформилися в цілу систему загроз етнополітичній безпеці держави, яку

слід так само системно і комплексно нейтралізовувати для стабілізації етнополітичної ситуації в Україні.

Ситуація найбільше ускладнюється втручанням зовнішнього фактора – участю в дестабілізації сусідньої держави – Російської Федерації, яка є набагато потужнішою та впливовішою, ніж Україна. Насправді, проблему внутрішньої етнополітичної нестабільності, яка виникла після повалення влади колишнього Президента України В. Януковича, можна було б вирішити за кілька місяців. Однак участь військ Російської Федерації у етнополітичному конфлікті на боці сепаратистських утворень ДНР та ЛНР у вигляді фінансової, інформаційної та збройної допомоги унеможливорює нейтралізацію цієї системи дестабілізаційних чинників виключно внутрішніми засобами. Як правило, держава як етнополітична система може виключно за рахунок внутрішніх ресурсів стабілізувати ситуацію всередині. Забезпечення етнополітичної безпеки передбачає корекцію, нейтралізацію негативних тенденцій, які потенційно чи реально загрожують етнополітичній стабільності. Однак у випадку зовнішнього втручання таких ресурсів виявляється недостатньо, тому державі доводиться звертатися до міжнародної спільноти за допомогою.

Зовнішнє втручання з боку РФ у внутрішні справи України, насадження етнополітичної нестабільності, підтримка проявів сепаратизму, військові дії та анексія українських територій стали грубим порушення міжнародного права та зробили найбільший внесок у дестабілізацію етнополітичної ситуації в Україні протягом останніх років. Актуальність досліджуваної проблематики обумовлена тим, що саме етнополітичний конфлікт на Сході України засвідчив, що наразі підтримання етнополітичної стабільності є найголовнішим і першочерговим завданням етнонаціональної політики всіх пострадянських країн. У той час як законодавство цих держав питанню забезпечення етнополітичної стабільності не приділяє належної уваги.

Збройний конфлікт на Сході України 2014 – 2015 років продемонстрував, що світ стоїть перед новими викликами, до яких виявилися

не готовими ні національні системи забезпечення безпеки, ні регіональні механізми, ні система міжнародного порядку, основа якої була сформована ще у повоєнні часи. Етнополітична дестабілізація з усіма її складовими (використання власної національної меншини для анексії територій її проживання, незаконні референдуми, неоголошена гібридна війна) вперше була використана в Європі для дезінтеграції суверенної держави. Ні міжнародно-правова, ні інституційна структура підтримання миру та безпеки на континенті не змогли протиставити застосуванню цієї технології Російською Федерацією жодних дієвих механізмів нейтралізації, тому потребують внесення змін та реформування з урахуванням нових глобальних викликів.

Етнополітичний конфлікт в Україні та неможливість ефективно протидіяти зовнішній дестабілізації в суверенній державі вказують на необхідність всеосяжного перегляду архітектури ООН з підтримки та забезпечення миру. Відмова Росії виконувати положення Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, так званого Будапештського меморандуму, демонструє, наскільки недосконалими в сучасному світі можуть бути міжнародно-правові механізми гарантій безпеки, миру та стабільності. Оскільки чинна міжнародно-правова база виявилася неефективною у протидії новітнім викликам національній безпеці, територіальній цілісності суверенних держав, країнам доводиться покладатися переважно на власні сили, а не на міжнародні зусилля з досягнення миру.

Російська Федерація на нинішньому етапі розвитку своєю зовнішньополітичною діяльністю є головним фактором, джерелом етнополітичної нестабільності у всьому регіоні. Держава заохочує сепаратистські рухи, підтримує відцентрові тенденції в пострадянських країнах з метою утримання їх під своїм геополітичним контролем та недопущення інтеграції в ЄС і НАТО. Однак при цьому жорстко стабілізує ситуацію всередині Російської Федерації, придушуючи будь-які прояви

політичної та етнополітичної нестабільності, в тому числі за допомогою недемократичних механізмів та застосування сили.

Етнополітична стабільність, як свідчить перебіг етнополітичних процесів в Україні зокрема та світі в цілому, є складним багатовимірним явищем, що дає можливість досліднику вивчати різні його проекції залежно від наукових завдань. У цьому дослідженні ми зосередимося на позиціонуванні етнополітичної стабільності у широкому політологічному контексті. Дослідження політико-правових засад етнополітичної стабільності, їх подальше удосконалення неможливе без ґрунтовного вивчення підвалин явища у вітчизняній та зарубіжній політології, етнополітології. Усвідомлення необхідності стабілізації етнополітичної ситуації в Україні потребує наукового визначення, обґрунтування, концептуалізації, з'ясування місця й ролі етнополітичної стабільності в політичних процесах, а також подальшої імплементації механізмів її забезпечення в національне законодавство. Перед українською етнополітологією стоїть цілий комплекс завдань зі всебічного вивчення проблеми етнополітичної стабільності, в тому числі з пошуку політико-правових механізмів, які сприятимуть досягненню та підтриманню етнополітичної стабільності в сучасній Україні в складних умовах зовнішнього етнополітичного тиску.

Витоки етнополітичної стабільності знаходимо в політичних трактатах Стародавнього Світу: Аристотель, Демокрит, Конфуцій, Лао Цзи, Марк Аврелій, Мо Цзи, Платон, Шан Ян осмислювали, аналізувати причини політичної, в тому числі етнополітичної нестабільності, її руйнівні наслідки для держав і пропонували власні проекти (моделі) побудови стабільної держави.

Вагомий внесок у розуміння етнополітичної системи, що, як і будь-яка політична система, функціонує на засадах стабільності, зробили Г. Алмонд, Л. Берталанфі, С. Дубовский, К. Ейк, Д. Істон, В. Кириченко, І. Родіонов, І. Терлецька, А. Хеслоп. Особливості соціальної і політичної стабільності у

своїх працях досліджують М. Варій, М. Василик, М. Вебер, К. Гаджиев, А. Гуц, Е. Дюркгейм, К. О'Доног, О. Зелетдінова, Д. Яворскі, В. Парето, О. Пилипенко, С. Савін, О. Семченко, Г. Семигін, І. Сидорчук, В. Таран, А. Чещевик, М. Яворський, А. Ярославцева.

Застосовують теорію систем та методологію синергетики, яка використовуватиметься в дослідженні для вивчення феномену етнополітичної стабільності, до політичної науки В. Бранський, Л. Бевзенко, К. Водоп'янов, Ю. Данилов, І. Добронравова, О. Живицька, В. Загорський, Н. Заріцька, Н. Геселева, В. Лутай, О. Максимова, В. Василькова, О. Князева, С. Курдюмов, Г. Рузавін, Г. Хакен.

Аналізують у своїх працях найрізноманітніші аспекти функціонування держави як етнополітичної системи, вивчають політико-правові механізми стабілізації ситуації в межах етнонаціональної політики: О. Антонюк, К. Вітман, В. Євтух, І. Зварич, О. Картунов, А. Кіссе, О. Кривицька, В. Котигоренко, І. Кресіна, В. Крисаченко, О. Куць, О. Натої, Г. Нодія, О. Майборода, О. Маруховська, Л. Нагорна, О. Нельга, М. Обушний, І. Оніщенко, Т. Панфілова, С. Римаренко, Ю. Римаренко, В. Степаненко, Ю. Тищенко, М. Товт, Л. Шкляр, М. Шульга, В. Явір.

Позиціонують етнополітичну стабільність як невід'ємну складову етнополітичної безпеки: М. Вавринчук, А. Іванова, Ю. Калиновский, Ю. Косьмій, І. Набок, Л. Перепелкін, І. Хусаїнов, Н. Ціцуашвілі. Окремі аспекти етнополітичної стабільності, їх роль у забезпеченні національної безпеки держави вивчають: В. Антонов, А. Баланда, Л. Балацько, О. Данильян, О. Дзьобань, М. Дмитренко, В. Ковальський, В. Ліпкан, О. Полтораков, О. Резнікова, О. Фролова.

Комплексний, міждисциплінарний характер досліджуваної проблематики диктує необхідність застосування методологічного апарату, інколи непритаманного етнополітології, беручи до уваги той факт, що методологія завжди формується через практичну взаємодію суб'єкта (дослідника) з об'єктом дослідження. Слід констатувати труднощі

систематизації теоретико-методологічної основи для дослідження етнополітичної стабільності виключно як етнополітичного явища. Тому для розуміння значення, місця та ролі етнополітичної стабільності в етнополітичній системі необхідно звернутися до першооснов – загальної теорії систем. Основною ідеєю теорії систем є визнання ізоморфізму законів, що керують функціонуванням всіх об'єктів, які можуть бути характеризовані як система. Головним завданням теорії систем є виявлення основних загальних принципів функціонування систем, необхідних для вивчення будь-якої групи об'єктів, що взаємодіють між собою.

Теорія систем постає важливим майданчиком для міждисциплінарного діалогу між автономними сферами людського буття, для яких стабільність є спільним знаменником функціонування та розвитку. Загальна теорія систем стала науково-методологічною концепцією дослідження всіх об'єктів, які підлягають класифікації як системи, тому вона може бути застосована для аналізу політичної й етнополітичної систем в контексті дослідження етнополітичної стабільності. Теорія систем та системний аналіз, незважаючи на понад півстоліття їх використання, мають потужний науковий потенціал в етнополітології. Для дослідження етнополітичної стабільності визначальним є той факт, що теорія систем розглядає характеристики будь-якого складно організованого об'єкта крізь призму таких фундаментальних визначальних чинників: структура (будова) системи; її склад, до якого входять підсистеми, елементи; поточний стан системної обумовленості; середовище, в межах якого розгортаються всі процеси і яке впливає або задає напрям та особливості функціонування системи.

Розглядаючи етнополітичну стабільність як характеристику/властивість етнополітичної системи, яка в свою чергу є одним з видів політичної системи, обов'язково слід скористатися науково-методологічним інструментарієм синергетики. Використання синергетичного підходу під час аналізу політичних процесів в межах етнополітології є не надто поширеним явищем. Однак під час дослідження такого об'єкта, як етнополітична

стабільність, без методології синергетики не обійтися, адже стани максимальної нестабільності системи у більшості випадків є точками біфуркації, в яких передбачити напрямок еволюції етнополітичної системи дуже складно, тож набагато ефективніше вжити заходів стабілізації системи, що запобігають їх виникненню.

Синергетика є міждисциплінарною методологією, яка дозволяє вивчати загальні закономірності явищ та процесів у будь-яких складних системах, які складаються з підсистем на основі принципів самоорганізації. Міждисциплінарний характер синергетики, в тому числі можливість застосування її до аналізу етнополітичних систем, визначається тим, що принципи, які регулюють складні процеси самоорганізації, є однаковими незалежно від природи систем, тому для їх аналізу може застосовуватися математичний апарат.

Перспективним є використання методу системної декомпозиції для виявлення функцій етнополітичної стабільності. Системна декомпозиція як науковий метод системного підходу передбачає поділ цілого як системи на окремі частини з подальшим їх вивченням. Цей метод дозволяє розглядати будь-яку досліджувану систему як складну, що складається з окремих взаємопов'язаних підсистем, які, в свою чергу, також можуть бути розчленовані на окремі елементи. За допомогою методу системної декомпозиції можна досліджувати не тільки матеріальні об'єкти, але і процеси, явища і поняття, у тому числі етнополітичні.

Теорія систем стверджує, що абсолютна більшість систем, у тому числі і етнополітичні, можуть бути декомпозовані як базові складові – підсистеми. Однак головна проблема застосування системної декомпозиції для політичних систем полягає в тому, що в складних системах відсутня однозначна відповідність між законом функціонування підсистем і алгоритмом, за допомогою яких вони реалізуються. Яким чином системна декомпозиція та системний аналіз в цілому можуть бути застосовані для вивчення явища етнополітичної стабільності? Автор спробує довести в цьому

дослідженні, що етнополітична система є різновидом політичної системи, застосувавши метод системної декомпозиції та теорію систем.

Оскільки у більшості випадків на практиці для якнайповнішого вивчення явища етнополітичної стабільності доводиться розглядати протилежне явище – етнополітичної нестабільності, тому для аналізу взаємодії цих понять слід застосувати загальнофілософську методологію. Для стабільності і нестабільності характерна діалектична взаємодія, що отримала наукове оформлення у вигляді другого закону діалектики – закону єдності та боротьби протилежностей. Висунемо також теоретичну гіпотезу щодо того, що взаємодію елементів явища стабільності/нестабільності як стану етнополітичної системи можна оформити також у вигляді бінарного симетричного відношення та застосувати для його вивчення принципи математичного бінарного аналізу. Бінарні відношення є широко використовуваним теоретичним підґрунтям теорії прийняття рішень.

Порівняльний метод сприяє виявленню особливостей забезпечення етнополітичної стабільності в пострадянських державах. Аналіз емпіричних даних та моніторинг внутрішніх і зовнішніх етнополітичних процесів застосовуватиметься для виявлення основних внутрішніх та зовнішніх чинників етнополітичної нестабільності. Метод прогнозування допоможе передбачити наслідки застосування тих чи інших політико-правових механізмів стабілізації етнополітичної ситуації, їх вплив на перебіг етнонаціональних процесів.

Автор ставить собі за мету комплексно дослідити теоретико-методологічні засади етнополітичної стабільності, витоки та концептуальні підходи до визначення феномену; позиціонувати етнополітичну стабільність у політичній системі, класифікувати та типологізувати досліджуване явище; вивчити місце та роль етнополітичної стабільності в новітніх системах національної безпеки, дослідити місце етнополітичної стабільності в науковому та правовому безпековому дискурсі; розглянути етнополітичну стабільність як фактор національної безпеки пострадянських держав у

протидії технології етнополітичної дестабілізації, що застосовується Російською Федерацією; проаналізувати етнополітичний конфлікт на Сході України як чинник етнополітичної нестабільності в Україні та дослідити політико-правові механізми протидії етнополітичній дестабілізації.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

1.1. Методологія вивчення етнополітичної стабільності

Однією з переваг етнополітичної науки є те, що більшість її понять належать до категорії багатозначних та дискусійних. З одного боку, це забезпечує гнучкість та динамічність молодой науки: досліднику не так складно вийти за рамки усталених категорій, як в інших галузях для виявлення нових характеристик та властивостей досліджуваного об'єкта. А, з іншого боку, обумовлює низку труднощів, адже в етнополітології типовою є ситуація, коли вченим доводиться ледь не кожного разу домовлятися щодо визначення, розуміння суті та характеристик того чи іншого явища. Тому досі актуальними залишаються заклики щодо напрацювання єдиного термінологічного апарату в етнополітичній науці. Не випадково Ю. Косьмій серед труднощів, що стоять перед політиками та науковцями, називає відсутність відповідного науково-методичного апарату системних досліджень етнополітичних процесів¹.

Утім, більшість дослідників переконана, що відсутність жорстких термінологічних рамок більш сприятлива для розвитку етнополітичної науки. Зокрема, О. Картунов вважає недоцільним обмежуватися спробами зображувати багатовимірний предмет, яким є етнополітичне буття, на площині, оскільки етнополітичні реалії для свого повного та адекватного зображення вимагають багатьох проєкцій, зібраних разом². Керуючись

¹ Косьмій Ю. Безпековий аспект етнополітичних відносин: український вимір [Електронний ресурс] / Ю. Косьмій // Україна – НАТО: регіональний вимір: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, [Львів, 6 грудня 2008 року] / Ю. Косьмій. – Режим доступу: <http://natoua.org/news.php?nid=29>.

² Картунов О. В. Вступ до етнополітології: [наук.-навч. посібник] / О. В. Картунов – К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – С. 26.

такими настановами, у цьому дослідженні спробуємо проаналізувати декілька проєкцій етнополітичної стабільності як надзвичайно широкого та недостатньо визначеного терміна в етнополітичній науці, щоб доповнити багатовимірне зображення досліджуваного явища. Висунемо робочу гіпотезу про те, що етнополітичну стабільність можна визначати як стан, властивість етнополітичної системи, як індикатор етнонаціонального розвитку держави, як політико-правовий інститут, як невід'ємну складову етнополітичної безпеки держави і, зрештою, як політичну технологію, що застосовується в політичній боротьбі.

Насамперед, слід констатувати труднощі систематизації теоретико-методологічної основи для дослідження етнополітичної стабільності виключно як етнополітичного явища. Тому для розуміння значення, місця та ролі етнополітичної стабільності в етнополітичній системі необхідно звернутися до першооснов – загальної теорії систем, вперше сформульованої австрійським біологом Л. Берталанфі 1937 року під час семінару з філософії в Чиказькому університеті. З його подачі теорія систем стала міждисциплінарною науковою та методологічною концепцією дослідження об'єктів-систем, яка розглядає поведінку і взаємодію різних систем у природі, суспільстві, техніці. Основною ідеєю теорії систем є визнання ізоморфізму законів, що керують функціонуванням всіх об'єктів, які можуть бути охарактеризовані як система. Головним завданням теорії систем є виявлення основних загальних принципів функціонування систем, необхідних для вивчення будь-якої групи об'єктів, що взаємодіють, у різних сферах досліджень. Таким чином, теорія систем стала важливою сполучною ланкою для міждисциплінарного діалогу між автономними сферами людського знання. Л. Берталанфі стверджував, що загальна теорія систем повинна стати регулятивним інструментарієм в науці, покликаним захищати її від поверхових аналогій³.

³ Von Bertalanffy L. An Outline of General System Theory / L. von Bertalanffy // British Journal for the Philosophy of Science. – 1950. – Vol. 1. – P. 137.

Загальна теорія систем стала науково-методологічною концепцією дослідження всіх об'єктів, які підлягають класифікації як системи, тому вона може бути застосована для аналізу політичної й етнополітичної систем в контексті дослідження етнополітичної стабільності. Найповніше міждисциплінарне застосування теорія систем отримала у вигляді системного підходу, який широко застосовується у багатьох науках, в тому числі політичних, і конкретизує принципи та методи теорії систем. При застосуванні системного підходу у науковому дослідженні об'єкт розглядається як система. Саме поняття «система» належить до методологічних понять, зауважує І. Родіонов. Дослідник подає такі визначення системи, як: 1) комплексу елементів, що знаходяться у взаємодії; 2) множинності об'єктів разом з відносинами цих об'єктів між собою; 3) певної кількості елементів, що взаємодіють одне з одним, утворюючи цілісність або органічну єдність⁴.

Під взаємодією мається на увазі структура, організаційний зв'язок, інституційна впорядкованість, взаємозалежність. Теорія систем вивчає найбільш фундаментальні поняття і аспекти систем. Як підкреслює І. Родіонов, ця міждисциплінарна концепція «вивчає різні явища, відволікаючись від їх конкретної природи і ґрунтуючись лише на формальних взаємозв'язках між різними складовими, їх чинниками і на характері їх зміни під впливом зовнішніх умов. При цьому результати всіх спостережень пояснюються лише взаємодією їх компонентів, наприклад характером їх організації та функціонування, а не за допомогою безпосереднього звернення до природи залучених в явища механізмів (будь вони фізичними, біологічними, екологічними, соціологічними, або концептуальними)⁵». Такий підхід дає всі підстави застосувати теорію систем

⁴ Родіонов І. Теорія систем и системный анализ [Електронний ресурс] / І. Родіонов // Лекції и учебные пособия по системному анализу. – Режим доступу: <http://victor-safronov.narod.ru/systems-analysis/lectures/rodionov/00.html>.

⁵ Там же.

для аналізу політичних та етнополітичних явищ у межах будь-якої політичної системи, зокрема етнополітичної.

Виходячи з вищезазначеного, об'єктом наукового дослідження постає не соціальна, фізична або політична реальність, а «система», тобто абстрактний формальний взаємозв'язок між основними ознаками і властивостями. Теорія систем та системний аналіз, незважаючи на понад півстоліття їх використання, мають потужний науковий потенціал в етнополітології. Універсальність дозволяє використання системного підходу у будь-якій сфері наукового дослідження, включаючи етнополітичну царину людського буття. Теорія систем є інструментом вивчення різних класів, видів і типів систем; основних принципів і закономірностей поведінки систем; процесів функціонування та розвитку систем.

У цьому етнополітичному дослідженні використовуватимуться такі методологічні поняття загальної теорії систем, тож їх деталізація необхідна на даному етапі напрацювання теоретико-методологічного апарату дослідження: 1) система як множинність елементів, що пов'язані одне з одним, взаємодіють одне з одним і формують цілісну єдність; 2) підсистема – неподільна частина системи, що має індивідуальні та загальні властивості, характерні для системи (найчастіше розглядається як складова, елемент системи); 3) зовнішнє середовище – середовище, в якому функціонує досліджувана система; 4) внутрішнє середовище системи, в якому функціонують її елементи і підсистеми; 5) мікропоказники системи – показники, що характеризують один з елементів системи; 6) макропоказники – загальні показники системи, що дозволяють характеризувати її за тими чи іншими параметрами; 7) емерджентні властивості – властивості системи як загального цілого, які відсутні у її окремих елементів та підсистем. У цьому випадку ми сформулювали понятійно-методологічний інструментарій дослідження, скориставшись напрацюваннями С. Дубовського⁶, однак

⁶ Дубовский С. Лекции по общей теории систем [Електронний ресурс] / С. Дубовский / Лекции и учебные пособия по системному анализу. – Режим доступу: dp-beg.narod.ru/syst.doc.

переглянувши та значно розширивши їх, адаптуючи до етнополітичної сфери.

Розглядаючи етнополітичну стабільність як стан, властивість етнополітичної системи, яка в свою чергу є одним із видів політичної системи, обов'язково слід скористатися науково-методологічним інструментарієм синергетики або теорії складних систем. Використання синергетичного підходу під час аналізу політичних процесів у межах етнополітології є не надто поширеним явищем. Однак під час дослідження такого об'єкта як етнополітична стабільність без методології синергетики не обійтися, адже стани найбільшої нестабільності системи у більшості випадків є точками біфуркації, в яких передбачити напрямки еволюції етнополітичної системи дуже складно, тож набагато ефективніше вжити заходів стабілізації системи, що запобігають їх виникненню.

Синергетика є міждисциплінарною методологією, яка дозволяє вивчати загальні закономірності явищ та процесів у будь-яких складних системах, що складаються з підсистем на основі принципів самоорганізації. Міждисциплінарний характер синергетики, в тому числі можливість застосування її до аналізу етнополітичних систем, визначається тим, що принципи, які регулюють складні процеси самоорганізації, є однаковими незалежно від природи систем, тому для їх аналізу може застосовуватися математичний апарат. Інколи синергетику визначають також як науку, яка займається вивченням процесів самоорганізації, виникнення, підтримки, стійкості і розпаду структур (систем) найрізноманітнішої природи (біологічних, технічних, соціальних)⁷. Працюють у царині застосування методології синергетики щодо гуманітарних та соціальних наук В. Бранський, Л. Бевзенко, К. Водоп'янов, І. Добронравова, Н. Заріцька, Н. Геселева, В. Лутай, В. Василькова, О. Князева, С. Курдюмова.

⁷ Курдюмов С. Концепция самоорганизации. Синергетика: общие положения [Електронний ресурс] / С. Курдюмов / Сайт С.П. Курдюмова. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.ru/what/koncepciya-samoorganizacii-sinergetikaobshhie-polozeniya/>.

Російський дослідник Ю. Данилов запевняє, що, на відміну від традиційних сфер наукового знання, синергетику цікавлять загальні закономірності еволюції систем будь-якої природи. Виявлення єдності моделі дозволяє синергетиці як міждисциплінарній методологічній парадигмі перетворювати надбання однієї сфери науки на загальнонауковий інструментарій, який може бути застосований представниками зовсім іншої сфери. Згідно з Ю. Даниловим, абстрагуючись від специфічної природи систем, синергетика описує їх еволюцію узагальненою мовою, встановлюючи ізоморфізм двох явищ, які вивчаються засобами різних наук, але при цьому зводяться до загальної моделі⁸. З цього випливає, що будь-яку синергетичну теорію або гіпотезу, напрацьовану в одній сфері, можна поширювати на системи іншої сфери, звісно ж, враховуючи особливості їх структури та функціонування.

Засновником синергетики як наукового підходу є німецький фізик Г. Хакен, який вперше використав цей термін під час доповіді в 1973 році під назвою «Кооперативні явища в дуже нерівноважних і нефізичних системах». Професор розглядав синергетику як науку про самоорганізацію, теорію «сумісної дії багатьох підсистем, в результаті якої на макроскопічному рівні виникає (нова) структура і відповідне функціонування»⁹. Монографія Г. Хакена під однойменною назвою «Синергетика» вийшла німецькою та англійською мовами в 1977 році. Попри наявність великої кількості концептуальних розробок науки про самоорганізацію, їх об'єднує розуміння процесу розвитку як послідовної зміни стабільних станів системи нестабільними періодами хаотичної поведінки, в результаті яких відбувається перехід до нового стійкого стану (аттрактору), – підкреслює О. Максимова¹⁰. Вибір того або іншого шляху розвитку відбувається в точці біфуркації залежно від особливостей флуктуацій самої системи. З цього

⁸ Данилов Ю. Роль и место синергетики в современной науке [Электронный ресурс] / Ю. Данилов / Московская школа-лаборатория. – Режим доступа: www.synergetic.ru/science/index.php?article=dan2.

⁹ Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М.: Мир, 1980. – С. 7.

¹⁰ Максимова О. Використання синергетики у дослідженні політичних систем / О. Максимова // Вісник СевНТУ. – Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 45.

впливає, що бінарне відношення стабільність/нестабільність визначає стан системи і відіграє важливу роль в її розвитку та еволюції в часі і просторі.

Синергетика пояснює самоорганізацію в складних системах таким чином. Головним принципом самоорганізації є ускладнення систем через флуктуації або випадкові відхилення станів їх елементів і підсистем. Флуктуації, як правило, нівелюються у всіх динамічно стабільних і адаптивних системах за рахунок негативних зворотних зв'язків, які забезпечують збереження структури і стабільності системи. У більш складних відкритих системах відхилення з часом зростають, накопичуються і завдяки взаємодії з зовнішнім середовищем викликають ефект колективної поведінки елементів і підсистем, що дестабілізує систему аж до хаотичного стану. Через певний час хаос призводить або до руйнування колишньої структури системи, або до виникнення нової більш складної. Оскільки флуктуації мають випадковий характер, то стан системи, її структура після біфуркації обумовлюються дією суми випадкових факторів.

Поява структури (або самої системи) та її ускладнення трактується в межах синергетичної парадигми як загальний механізм еволюції, що спостерігається у всесвіті: від елементарного і примітивного до складного і більш досконалого. У випадку етнополітичних систем – від етноспільноти (етносу, корінного народу, національної меншини) до нації, якій у процесі етногенезу (еволюції етносу) вдалося сформувати власну державу. Тому зі світоглядної точки зору синергетику часто позиціонують як «універсальну теорію еволюції», що формує основу для пояснення ускладнення всесвіту. О. Максимова запевняє, що використання синергетики у дослідженні політичних процесів має переваги і перспективи, оскільки синергетика як наука про самоорганізацію дозволяє відобразити динаміку політичної системи, зокрема її кризові, в тому числі нестабільні стани, надати характеристику тим або іншим політичним процесам, що відбуваються у конкретній політичній системі, визначити подальшу траєкторію розвитку

системи тощо¹¹. Позаяк синергетика володіє універсальним категоріальним апаратом, це дає можливість адаптувати здобутки соціальних, математичних, і навіть технічних, природничих наук до потреб етнополітичних досліджень.

Властивість до державотворення або формування складної самоорганізаційної етнополітичної форми у вигляді нації-держави Ю. Римаренко, С. Римаренко та Л. Шкляр вважають самоорганізаційною підвалиною розвитку етносів¹². Тобто також використовують синергетику як загальну методологію етнополітичних досліджень. А в межах синергетичної парадигми самоорганізація, яка завершується утворенням нових більш складних структур, може відбутися лише в системах достатнього рівня складності, що мають певну кількість елементів, які взаємодіють між собою, критичні параметри зв'язку і відносно високі значення ймовірностей флуктуацій. З цього випливає, що не кожна етнічна група, яка складається з членів, об'єднаних спільною етнічною ідентичністю, та володіє певними ресурсами, зможе самоорганізуватися в етнополітичну систему та сформувати державність. В цьому випадку ефект від синергетичної взаємодії її складових буде недостатнім для формування колективної поведінки елементів системи і тим самим виникнення етнополітичної самоорганізації¹³. Недостатньо складні системи не здатні ні до спонтанної адаптації, ні, тим більше, до розвитку. Вони згодом втрачають свою структуру і руйнуються. Історія налічує безліч зниклих етносів, що були завойовані та асимільовані іншими етносами.

Окрім того, не варто переоцінювати значення самоорганізації в етнополітичній системі, яка, як і політична система, є різновидом соціальної системи і володіє більшістю її рис. У соціальних системах самоорганізація поєднується з організацією. «Принципова відмінність соціальних систем від природних полягає, перш за все, в тому, що в них самоорганізація

¹¹ Там же. – С.44.

¹² *Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади [підручник]:* / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 49.

¹³ Кирилюк Є., Прощаликіна А. Методологія синергетики в дослідженні процесів трансформації економічних систем / Є. Кирилюк, А. Прощаликіна // *Механізм регулювання економіки*. – 2012. – №1. – С. 89.

доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, які обдаровані свідомістю, ставлять собі певну мету, які керуються мотивами своєї поведінки і ціннісними орієнтаціями. Тому взаємодія організації і самоорганізації, випадкового і необхідного складає основу розвитку соціальних систем», – стверджує Г. Рузавін¹⁴. Але оскільки в межах етнополітичної системи представників певної етнічної спільноти (наприклад етнічні еліти), які своїми діями впливають на стан, еволюцію, формування структури етнополітичної системи, розглядатимемо як внутрішні елементи системи, їх діяльність можна вважати продовженням самоорганізації системи.

Хоча в українській політології також присутні інші точки зору. Наприклад, О. Максимова, вивчаючи фази розбалансування політичної системи і біфуркації, що характеризуються дослідницею як політично нестабільні, стверджує: «Внаслідок того, що розвиток політичної системи здійснюється не тільки за самоорганізаційними, але й за організаційними принципами, характер розвитку політичних процесів в умовах нестабільності багато в чому залежить від дій політичної еліти; від тієї тактики, яка реалізується в процесі управління кризовими явищами в економіці, політиці і в суспільстві в цілому»¹⁵. На думку О. Максимової, для здійснення ефективного управління політичними процесами правляча еліта повинна бути здатна спрогнозувати наближення фази розбалансування політичної системи, її перехід в нестабільний стан і не допустити входження в зону біфуркації, де ступінь керованості системи різко знижується. Тоді як розпізнавання цих чинників – передвісників біфуркації дозволить відповісти на питання про джерела нестабільності політичної системи і запобігти їм. Однак із цих тверджень випливає, що політичні еліти є елементами зовнішнього середовища, що впливають на політичну систему зовнішніми

¹⁴ Рузавин Г. Концепция самоорганизации в науке / Г. Рузавин // Концепции современного естествознания. М.: Юнити, 2007. – С. 254.

¹⁵ Максимова О. Використання синергетики у дослідженні політичних систем / О. Максимова // Вісник СевНТУ. – Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 48.

організаційними інструментами, що, на наш погляд, не зовсім коректно щодо етнополітичної системи.

У цьому контексті повернімося до теорії етнополітичної самоорганізації Ю. Римаренка, С. Римаренка та Л. Шкляра, в якій етноси розглядаються як етнополітичні системи. З цієї теорії також можемо зробити висновок, що державність постає головним антиентропійним механізмом, ускладненням етнополітичної системи, що забезпечує стабільний розвиток етносу, але не може бути набутою кожним етносом. Власне, дослідники стверджують, що етноси захищають та відтворюють себе протягом тисячоліть не лише завдяки державності, яку розглядають як стабілізаційний антиентропійний механізм захисту та самозбереження етносу. Навпаки, державність постає привілеєм, оскільки переважна більшість етносів не володіють цим інструментом самоорганізації та самозахисту. Припускаємо, що привілейованість державності обумовлена конкурентним середовищем етнодержавотворення. Одні етноси опиняються в більш сприятливих умовах і використовують свій шанс на формування держави, інші впродовж всієї історії розвитку перебувають у дискримінованому становищі національної меншини. Зауважимо, що державність не є невід'ємним атрибутом етнополітичної системи, однак відстежувати етнополітичну стабільність як етнополітичне явище найзручніше у випадку наявності держави.

Втім, як зауважують Ю. Римаренко, С. Римаренко та Л. Шкляр, сучасне політико-правове та гуманітарне мислення зробило значний крок уперед, напрацювавши цілу систему міжнародно-правових норм, згідно з якою нетитульні етноси або етноси, що перебувають у становищі національних меншин, користуються низкою прав, які дозволяють їм зберегти ідентичність, тобто своєрідними антиентропійними засобами захисту від штучного поглинання іншими етносами¹⁶. Але поява цих антиентропійних засобів стала можливою лише завдяки ускладненню структури людської

¹⁶ *Етнодержавознавство*. Теоретико – методологічні засади [підручник]: / Ю. І. Римаренко, Л. С. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 50.

цивілізації як системи, невід'ємною частиною якої є сучасний тип державності та формування наддержавних структур – регіональних або міждержавних, які виконують функцію підтримання стабільності.

С. Дубовський, виокремлюючи чотири основні ідеї загальної теорії систем як міждисциплінарної методології, яка може бути застосована також в етнополітології, наголошує на важливості: 1) самостабілізації систем, що означає здатність системи пристосовуватися до потоку збурень зовнішнього середовища і залишатися в стійкому стані (якщо самостабілізація або зовнішня стабілізація відсутні, то система руйнується або переходить в якісно новий, але вже стабільний стан); 2) самоорганізації систем, що означає здатність самоорганізуватися, тобто змінювати свою структуру і методи забезпечення сталого еволюційного розвитку; 3) ієрархізації систем, що означає здатність системи ускладнюватися, набувати ієрархічної структури, тобто розподілятися на підсистеми різного рівня ієрархії, які знаходяться в різних відносинах підпорядкування; 4) упорядкованої цілісності системи (оскільки емерджентні властивості виникають у системи в цілому і відсутні у її окремих елементів, дослідник виокремлює макроповедінку системи, пов'язану з її емерджентними властивостями)¹⁷.

Зважаючи на те, що у всіх цих принципах присутній елемент стабільності, стабілізації, підтримання стабільного стану, а вітчизняні етнополітологи пропонують прецеденти розгляду царини етнополітичного буття через призму системного методу, теорія систем і теорія складних систем (синергетика) чи не найкраще дають можливість зрозуміти місце та функції етнополітичної стабільності в етнополітичній системі. Втім, будь-яке наукове дослідження – це творчий процес, де не існує і не може існувати заздалегідь визначених методів пізнання. І. Кондратьєва у зв'язку з цим слушно зауважує, що зміст методів не формується довільно на свій розсуд дослідником, адже на практиці методологія конструюється через практичну

¹⁷ Дубовский С. Лекции по общей теории систем [Електронний ресурс] / С. Дубовский // Лекции и учебные пособия по системному анализу. – Режим доступу: dp-beg.narod.ru/syst.doc.

взаємодію суб'єкта (дослідника) з об'єктом дослідження. Однієї практичної взаємодії суб'єкта і об'єкта для ефективного використання методу недостатньо: потрібні об'єктивні знання про об'єкт дослідження¹⁸. Такі знання зафіксовані в теоріях, тому використання їх наповнює метод ідеями, принципами, підходами. На думку дослідниці, через взаємодію суб'єкта та об'єкта з теоретичними знаннями, останні потрапляють до методологічного інструментарію, який в кінцевому підсумку стає тим елементом наукового дослідження, навколо якого об'єднуються теорія, практика, суб'єкт та об'єкт дослідження.

Таким чином, наша взаємодія (вивчення) об'єкта дослідження та використання доробку вітчизняних та зарубіжних політологів дають усі підстави для застосування теорії систем та синергетики у дослідженні етнополітичної стабільності. Однак у цьому контексті слід внести корективи у їх використання до вивчення етнополітичної сфери, яка характеризується ірраціональністю та емоційністю поведінки її суб'єктів, нехарактерними для інших соціальних систем. Ю. Римаренко, С. Римаренко та Л. Шкляр, визначивши в загальних рисах на методологічному рівні механізм етнодержавотворення, в основі якого знаходиться прагнення етнонаціонального організму до стабільного розвитку, запитують себе, як спрацьовує антиентропійний механізм на рівні етнополітичного організму як системи і які мотиви та рушійні чинники спонукають його до самоорганізації саме у такий спосіб. І зауважують у відповідь, що на відміну від біологічного організму, етнополітичний як різновид соціального організму спрямовує свою життєдіяльність шляхом свідомого цілепокладання. Тобто йдеться про регулятивний та поведінковий вплив не стільки раціональних, скільки чуттєво-емоційних станів свідомості. Дослідники резюмують, що на певному рівні самоорганізації етносу провідну роль відіграє свідомісний рівень

¹⁸ *Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – С. 104.*

саморегуляції, завдяки якому формуються національні ідеї, вибудовуються національні стратегії і проекти національного буття¹⁹.

Будь-яка політична система є складним багаторівневим утворенням і це також необхідно враховувати, застосовуючи заходи стабілізації системи. Для вирішення тієї чи іншої проблеми недостатньо діяти лише на одному рівні, вважаючи, що зміни, які на ньому відбудуться, зможуть перебудувати всю систему²⁰ відповідно до вимог суспільства або політичних еліт. Особливо це характерно для етнополітичної системи. Так, заходи підтримки, позитивної дискримінації одних етноспільнот можуть призвести не до покращення їх становища, а, навпаки, до загального погіршення міжетнічних відносин в суспільстві. У політичній багаторівневій системі слід також враховувати дію резонансу – накладення однієї кризи на іншу (економічної на політичну, соціальну на політичну), посилення їх інтенсивності та деструктивних наслідків.

Для дослідження етнополітичної стабільності визначальним є той факт, що теорія систем розглядає характеристики будь-якого складно організованого об'єкта крізь призму таких фундаментальних визначальних чинників: структура (будова) системи; її склад, до якого входять підсистеми, елементи; поточний стан системної обумовленості; середовище, в межах якого розгортаються всі процеси, яке впливає або задає напрям та особливості функціонування системи. Г. Рузавін наголошує, що у окремих випадках, крім дослідження вищезгаданих чинників (будова, склад, стан, середовище), доцільним є широкомасштабне дослідження організації елементів нижніх структурно-ієрархічних рівнів, тобто інфраструктури системи. У цьому випадку кожен елемент розглядається як відносно гетерономна, але і відносно автономна система щодо структури, середовища,

¹⁹ *Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади [підручник]: / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 50.*

²⁰ *Загорський В.С. Синергетика і економічна теорія / В.С. Загорський, А.В. Ліпенцев, Є.М. Борщук [Електронний ресурс] // Демократичне врядування: наук. вісник Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Вип. 6. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik6/fail/Zagorskyj.pdf>.*

складу і стану якої однаковим чином застосовуються принципи системної декомпозиції²¹.

Цей методологічний підхід не часто, але застосовується в етнополітології. Наприклад, Н. Ціцуашвілі, аналізуючи етнополітичний аспект національної безпеки, побудував своє наукове дослідження на підході системної декомпозиції, застосувавши його до національної безпеки. В результаті дослідник запропонував обґрунтування поняття етнополітичної безпеки і рекомендував політико-правову інституціоналізацію її як підсистеми національної безпеки держави. На думку Н. Ціцуашвілі, розбалансованість системи забезпечення національної безпеки гальмує розвиток її підсистем, в тому числі етнополітичної, а безсистемний підхід до забезпечення національної безпеки, основ її формування та функціонування, змісту та призначення, завдань, функцій унеможливорює цілісне бачення національної безпеки та її складових, а отже, і ефективне забезпечення²².

Системна декомпозиція як науковий метод системного підходу передбачає поділ цілого як системи на окремі частини з подальшим їх вивченням. Цей метод дозволяє розглядати будь-яку досліджувану систему як складну, що складається з окремих взаємопов'язаних підсистем, які, в свою чергу, також можуть бути розчленовані на окремі елементи. За допомогою методу системної декомпозиції науковці можуть досліджувати не тільки матеріальні об'єкти, але і процеси, явища і поняття, у тому числі етнополітичні. Н. Ціцуашвілі за допомогою цього наукового методу подав національну безпеку як декомпозовану систему, детально дослідивши її підсистему – етнополітичну безпеку. Вихідна система під час застосування такого методу розташовується на першому або нульовому рівні. Після її розчленування отримуємо підсистеми першого/другого рівня. Розчленування цих підсистем або деяких з них призводить до появи підсистем

²¹ Рузавин Г. Концепция самоорганизации в науке / Г. Рузавин // Концепции современного естествознания. М.: Юнити, 2007. – С. 259.

²² Ціцуашвілі Н. І. Етнополітичний вимір національної безпеки / Н. І. Ціцуашвілі // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. – К.: ІНТАС, 2010. – Вип. 50. – С. 321.

третього/четвертого рівня, що дає можливість досліднику ретельно дослідити об'єкт, який його цікавить, у межах системного методу.

Спрощене графічне відтворення декомпозованої системи здійснюється у вигляді ієрархічної структури. О. Живицька вважає, що критеріями для системної декомпозиції найчастіше слугують такі ознаки: функціональне призначення (наповнення) складових; структурні особливості; види етапів і процесів (цикл, стан); предметні характеристики (економічні, інформаційні, політичні)²³. Як правило, система розчленовується лише за однією ознакою, характерною для усіх підсистем та системи як цілого, тому підсистеми, що виокремлюються у сумі повинні повністю характеризувати систему. У випадку етнополітичної системи її елементи повинні мати певні однакові ознаки, хоча функціонально, на наш погляд, вони можуть суттєво відрізнятися.

Теорія систем стверджує, що абсолютна більшість систем, у тому числі й етнополітичні, можуть бути декомпозовані як базові складові – підсистеми. Однак головна проблема застосування системної декомпозиції для політичних систем полягає в тому, що в складних системах відсутня однозначна відповідність між законом функціонування підсистем і алгоритмом, за допомогою яких вони реалізуються. Яким чином системна декомпозиція та системний аналіз в цілому можуть бути застосовані для вивчення явища етнополітичної стабільності? Ми спробуємо довести в цьому дослідженні, що етнополітична система є різновидом політичної системи, застосувавши метод системної декомпозиції та теорію систем. Виходячи з загальних закономірностей цієї методології, для етнополітичної стабільності будуть притаманні загальні ознаки політичної стабільності. Також на початку дослідження припустимо, що в різних політичних системах спостерігатимуться різні види політичної стабільності, що дозволить класифікувати також різновиди етнополітичної стабільності.

²³ Живицкая Е. Декомпозиция систем [Электронный ресурс] / Е. Живицкая / Системный анализ и проектирование / Лекции и учебные пособия по системному анализу. – Режим доступа: <http://victor-safronov.ru/systems-analysis/lectures/zhivickaya/17.html>.

Ось чому ключовим для розуміння етнополітичної системи та ролі етнополітичної стабільності в ній необхідне вивчення політичної системи, її особливостей та ролі політичної стабільності в межах системного підходу, зокрема системної декомпозиції. Для системного підходу як методологічного інструментарію характерні такі ознаки: 1) цілісність, що дозволяє розглядати одночасно систему як єдине ціле і в той же час як підсистему для вищих рівнів (політичну підсистему як систему вищого рівня); 2) ієрархічна структура, що означає наявність безлічі (принаймні, двох) елементів, яка передбачає підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня (етноспільноти є елементом нижчого рівня, тоді як органи влади – вищого); 3) структуризація, що дозволяє аналізувати елементи системи та їх взаємозв'язок в межах конкретної організаційної структури, при чому вважається, що процес функціонування системи обумовлений не стільки властивостями її окремих елементів, скільки властивостями самої структури (наприклад, в Україні відсутність інституційної структури забезпечення етнонаціональної політики довгий час дестабілізувала етнополітичну систему); 4) множинність, що означає застосування безлічі моделей з різних галузей науки для аналізу окремих елементів і системи в цілому (буде здійснено спробу застосування математичної моделі бінарних відношень до аналізу етнополітичної стабільності); 5) системність як властивість об'єкта мати всі ознаки системи²⁴.

Отже, для вивчення етнополітичної стабільності як різновиду політичної стабільності необхідно звернутися до цієї категорії та її місця в політичній системі за допомогою запропонованої методології – системного аналізу. Одразу зауважимо, що політична стабільність у західних студіях розглядається здебільшого як складова соціальної стабільності – Е. Дюркгеймом, М. Вебером, В. Парето. Під політичною стабільністю узагальнено розуміють баланс соціальних груп, політичних сил, за якого

²⁴ Дубовский С. Лекции по общей теории систем [Електронний ресурс] / С. Дубовский // Лекции и учебные пособия по системному анализу. – Режим доступу: dp-beg.narod.ru/syst.doc.

вони не можуть суттєво змінити політичну систему у своїх інтересах – таким чином забезпечується стан відносної рівноваги інтересів суспільних груп та політичних акторів. І західні, і вітчизняні дослідники підкреслюють важливу роль держави та її інститутів у забезпеченні політичної стабільності. А. Хеслоп визначає політичну стабільність як стан миру в країні, який забезпечується діяльністю уряду, що приймає рішення, виходячи з забезпечення інтересів народу²⁵.

В. Кремень підкреслює визначальну роль держави у забезпеченні політичної стабільності – в умовах демократичного ладу усі механізми влади спрямовані на досягнення певної рівноваги соціально-політичних інтересів. Також формується механізм саморегулювання, у тому числі політичних відносин. На думку дослідника, саме політична система і політичний режим визначають характер політичної стабільності. В кожній країні діє механізм адаптації політичної системи до змін умов функціонування суспільства²⁶. За допомогою інституційної, правової бази формується здатність політичної системи справлятися з анархією, забезпечуються найбільш оптимальні умови нормального функціонування. Постійна трансформація політичної системи, збалансованість усіх соціальних, політичних сил забезпечує політичну і суспільну стабільність в країні.

Всі ці характеристики справедливі й для етнополітичної сфери. На визначальну роль держави в підтриманні балансу етнополітичних інтересів вказує визначення етнонаціональної політики, її головних завдань. У попередніх студіях нами було запропоновано авторське визначення державної етнонаціональної політики як невід'ємної складової внутрішньої політики держави, спрямованої на регулювання сфери етнонаціональних відносин і процесів з метою формування політичної нації, забезпечення гармонійного розвитку всіх її складових: нації в цілому, національних

²⁵ Heslop A. Political system [Електронний ресурс] / A. Heslop / Encyclopedia Britannica. – Режим доступу: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/467746/political-system/36743/Public-administration#toc36745>.

²⁶ Політологія: наука про політику: [підручник] / Горлач М. І., Кремень В. Г. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 277.

меншин та етнічних груп, утвердження атмосфери міжетнічної толерантності у суспільстві²⁷. І хоча в ньому не згадується про стабільність, очевидно, що гармонійний розвиток етноспільнот, утвердження толерантності, запобігання конфліктам на етнічному ґрунті неможливі без досягнення етнополітичної стабільності.

Держава займає центральне місце у політичній системі суспільства. Першими дослідниками політичних систем – Г. Алмондом та Д. Істоном також широко застосовувався системний аналіз. Американський політолог Д. Істон вперше використав поняття «політична система» в науковому дискурсі політики в 1953 році, провівши аналогію політичних систем з біологічними. Аналізуючи політику, дослідник використав біологічні системи, що взаємодіють один з одним і з зовнішнім середовищем, щоб продукувати змінний, але стабільний стан системи²⁸. Таким чином, вже на початку наукового осмислення як явища, політична стабільність була визнана як головна ознака політичної системи. Д. Істон стверджував, що політичні системи за аналогією з іншими системами функціонують в зовнішньому середовищі, яке, в свою чергу, складається з безлічі інших систем – екологічної, економічної, соціальної, культурної та інших. Система зазнає впливу зовнішнього середовища та сама активно впливає на нього з метою самозбереження та розвитку. Д. Істон доводив, що вивчення політичного життя, процесу прийняття рішень, функціонування політичних інститутів можливе в межах певної структури, в яких ці політичні практики відбуваються, тобто в межах політичної системи.

Дослідник запропонував розглядати «політичне життя як систему взаємопов'язаних активностей (дій)»²⁹. Д. Істон наголошував на необхідності відмежування політичної системи від інших систем та середовища її

²⁷ Асланов С.А. Політико-правові засади державної етнонаціональної політики: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05 / С.А. Асланов. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2010. – С. 4.

²⁸ Easton D. An approach to the analysis of political systems / D. Easton // Political System and Change. – Princeton University Press, 2014. – P. 25.

²⁹ Easton D. An approach to the analysis of political systems / D. Easton // World Politics. – Cambridge University Press, 1957. – Vol. 9, No. 3. – P. 385.

функціонування і вказував на важливість встановлення її кордонів за аналогією з фізичними системами. Ризикнемо припустити, що цей підхід обумовлений хибною аналогією політичної системи з біологічними системами на початку застосування системного методу в політології, а також зручністю проведення аналізу такої системи, адже безперервна взаємодія, наприклад соціальної та політичної систем ускладнюватиме процес наукового дослідження. Крім того, політологам для наукового позиціонування об'єкта дослідження було конче необхідно розмежувати процеси всередині політичної системи, її взаємодію з середовищем та взаємовплив системи на середовища. Вивчаючи політичну стабільність, немає потреби встановлювати жорсткі кордони політичної системи, а тим більше етнополітичної, оскільки це безпосередньо не впливає на об'єкт дослідження, його характеристики та особливості.

Також слід враховувати наступний чинник. У теоріях винахідників політичної системи, Д. Істона та Г. Алмонда важливу роль виконував аналіз політичної системи з точки зору функціональності, встановлення функцій – входу та виходу. Д. Істона цікавив процес прийняття політичних рішень та їх вплив на зовнішнє середовище – суспільство. Г. Алмонд провів класифікацію функцій входу та виходу. До функцій входу дослідник зараховував політичну соціалізацію й залучення до участі в політичному житті; артикуляцію інтересів, тобто формування вимог, які відповідають реальним або уявним інтересам; агрегування, тобто поєднання інтересів; політичну комунікацію. Функції входу здійснюються недержавними формуваннями – політичними партіями, групами тиску, засобами масової інформації тощо, а функції виходу – державними органами законодавчої, виконавчої влади та правоохоронними, а також судовими органами. Функції виходу – це розробка норм, застосування норм і контроль за дотриманням їх.

Г. Алмонда, на відміну від Д. Істона, цікавив не стільки аналіз процесів, що відбуваються в системі, скільки визначальне значення стійких структур

політичної системи, – вважають українські політологи³⁰. Г. Алмонд припускав, що здатність політичної системи впливати на суспільство й одночасно підтримувати стабільність залежить від спеціалізації ролей і функцій політичних інститутів, які є сукупністю взаємозалежних елементів. Кожен елемент структури (держава, партії, еліти, право) виконує життєво важливу для всієї системи функцію. І це дозволяє розглядати систему в термінах «збереження», «зміна» і «адаптація», що характеризують підтримання політичної системи у стабільному стані³¹. Призначенням політичної системи є зняття напруги в суспільстві, запобігання конфліктам між членами, групами суспільства, напрацювання механізмів самозбереження та стабілізації соціальної системи в цілому.

Тому з точки зору вивчення політичної стабільності нас більше цікавить теоретичний підхід Д. Істона, а не структурно-функціональний Г. Алмонда. Д. Істон таким чином описував підтримання стану стабільності політичною системою: «Якщо система не наближається до стану ентропії – а ми припускаємо, що це нехарактерно для більшості політичних систем – функції входу повинні продовжувати виконуватися. Без виконання функцій входу система на працює. Без виконання функцій виходу, ми не можемо ідентифікувати, що система працює³²». Якщо припустимо, що підтримання стабільності в самій політичній системі є іманентною функцією політичної системи, то від її виконання залежить самозбереження політичної системи. Інакше їй загрожує ентропія. Функція підтримання стабільності притаманна всім системам, що демонструють тривале збереження у часі, тому стабільність одночасно характеризується як властивість, ознака, характеристика системи і як її стан.

³⁰ *Політологія: наука про політику: [підручник]* / Горлач М. І., Кремень В. Г. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 242

³¹ *Almond G. A Developmental Approach to Political Systems* / G. Almond // *World Politics*. – Cambridge University Press, 1965. – Vol. 17, No. 2. – P. 185.

³² *Easton D. An approach to the analysis of political systems* / D. Easton // *World Politics*. – Cambridge University Press, 1957. – Vol. 9, No. 3. – P. 391.

У політичній системі, зазвичай, розрізняють п'ять структурних груп елементів: політичні інститути, політичні відносини, політичні норми, політичну свідомість і політичну культуру³³. Виходячи з аналізу структури, виокремлюють організаційно-інституційну, регулятивну, функціональну, комунікативну та духовно-ідеологічну підсистеми політичної системи. Зауважимо, що це лише один варіантів виокремлення підсистем політичної системи, але на їх прикладі можна з'ясувати роль підсистем у забезпеченні виконання функції політичної стабільності. В переважній більшості політичних систем завдання підтримання політичної стабільності покладається на: інституційну підсистему, до якої входять держава та органи влади, політичні партії, громадсько-політичні організації, церква, органи місцевого самоврядування та регулятивну підсистему, яку утворюють сукупність політичних норм (що напрацьовуються державою та суспільством), традицій, за допомогою яких здійснюється регулювання політичних відносин.

Однак всі інші підсистеми також беруть участь у виконанні функції підтримання політичної стабільності. Функціональна підсистема політичної системи знаходить відображення у політичному процесі й політичному режимі. Останній визначає особливості політичної стабільності. Комунікативна підсистема задає формат політичних відносин, тобто тих зв'язків між людьми та їх спільнотами, які складаються у процесі реалізації влади або з її приводу. Інформаційно-комунікативна підсистема відіграє провідну роль у підтриманні стабільності з огляду на її значення (Інтернету та інших ЗМІ) в сучасному світі. Духовно-ідеологічну підсистему політичної системи складають політична свідомість і політична культура, які також впливають на підтримання політичної стабільності з огляду на свої особливості. Політична свідомість більшості громадян нестабільних політичних суспільств, зокрема тих, що перебувають в стані революції або

³³ Фарукшин М. Политическая система общества / М.Фарукшин // Социально-политические науки. – 1991. – № 5. – С. 32.

війни суттєво відрізняється від стабільних за кількісними та якісними показниками. Інколи кількість підсистем політичної системи обмежують чотирма: організаційно-інституційною, яку, в свою чергу, розподіляють на організації (громадянське суспільство, суспільно-політичні рухи) та інститути (парламентаризм, партії, громадянство); нормативно-регулятивною; комунікативною; культурно-ідеологічною³⁴.

Дослідники не відокремлюють підтримання стабільності політичної системи в окрему функцію окремої підсистеми. В цьому контексті важливо розмежовувати стабільність політичної системи та політичну стабільність в державі або суспільно-політичну в суспільстві. Попри тотожність (наприклад стабільність політичної системи в більшості випадків означає політичну стабільність в державі), стабільність політичної системи і більше науковим, теоретичним конструктом, що дозволяє досліднику аналізувати політичну систему як об'єкт, що перебуває у стані нестабільності/стабільності. Тоді як політична стабільність, виходячи з розуміння політичної системи у засновників-теоретиків методу, стосується як держави, що є елементом політичної системи, так і суспільства, що вважається зовнішнім середовищем відносно політичної системи. Це ускладнює розуміння та визначення етнополітичної стабільності, яка однозначно стосується, окрім вищезгаданих структур (держави, суспільства), також і етноспільнот.

Так, Д. Істон стверджує, що вимоги суспільства впливають на політичну систему, вони є джерелом змін у ній – у такий спосіб зовнішнє середовище флюктує, генеруючи нові вимоги входу для системи³⁵. Водночас політична система не може функціонувати без підтримки як зовнішнього середовища (суспільства), так і внутрішньої підтримки, що здійснюється безпосередньо її елементами. Механізм функціонування політичної системи ґрунтується на зворотному зв'язку, за допомогою якого сигнали виходу системи впливають

³⁴ *Понятие и функции политической системы* [Електронний ресурс] / Энциклопедия Экономиста. – Режим доступу. – <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/politicheskaya-sistema.html>.

³⁵ *Easton D. An approach to the analysis of political systems* / D. Easton // *World Politics*. – Cambridge University Press, 1957. – Vol. 9, No. 3. – P. 390.

на вимоги й підтримку. Зворотний зв'язок є основним механізмом усунення напруження та нестабільності в суспільстві, але ефективно працює він лише у випадку здатності влади реагувати на імпульси, що надходять до системи. Зворотний зв'язок орієнтований на підтримку рівноваги політичної системи. Взаємодія окремих елементів політичної системи і їхнє пристосування до зовнішнього середовища за допомогою зворотного зв'язку складають суть системної теорії. Тільки реагуючи на імпульси, що йдуть із зовнішнього оточення, система зберігає здатність до стабільного функціонування і розвитку. Політологи переконані, що саме запропонована модель Д. Істона дозволяє оцінити стан політичної системи, аналізувати умови її стабільності або нестабільності, а також прогнозувати наслідки прийнятих політичних рішень³⁶.

Дослідники поділяють системи на закриті та відкриті залежно від взаємодії з зовнішнім середовищем. Система класифікується як відкрита, якщо вона обмінюється з зовнішнім середовищем матеріальними потоками, енергією, інформацією або іншими ресурсами. Відкритість системи означає, що система в процесі функціонування взаємодіє з іншими системами: зазнає впливу інших систем і/або сама впливає на функціонування інших систем. У випадку, якщо жодні потоки ресурсів не перетинають кордони системи, то система розглядається як замкнута. Згідно з принципами самоорганізації та ускладнення структури, будь-яка демократична політична система повинна бути відкритою. Замкнута система кінцевому підсумку доходить до стану максимальної ентропії і припиняє еволюцію. Серед політичних систем до замкнутих належать політичні системи з тоталітарним або авторитарним режимом, але навіть ці системи вважаються замкнутими лише умовно, оскільки взаємодія з зовнішнім середовищем повністю не припиняється. Прикладом таких політичних систем можуть бути авторитарні та тоталітарні режими КНДР, Куби, Російської Федерації, які обмежено взаємодіють з

³⁶ Кириченко В. Політичні системи світу: навчальний посібник / В. Кириченко. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – С. 27.

іншими політичними системами. Етнополітична система належить до відкритих динамічних систем, оскільки взаємодіє з зовнішнім середовищем. Політична та етнополітична системи є, в свою чергу, підсистемами систем вищого рівня. Тоді, як підсистема не може бути закритою в принципі: всі підсистеми відкриті, оскільки обов'язково обмінюються з іншими підсистемами хоча б одним ресурсом, формуючи єдину систему вищого порядку.

Відповідно до теорії застосування синергетики до аналізу політичних систем О. Максимової, характеристика політичної системи як динамічного утворення передбачає, що система знаходиться під впливом різних зовнішніх сил, в результаті дії яких вона змінюється в часі. В цілому динамічні стани систем протиставляються станам відносної рівноваги³⁷, вони є стабільними. Тоді як нестабільні стани системи є одним з окремих випадків прояву системної динаміки. Загалом самоорганізація в складних системах, перехід від одних структур до інших, виникнення нових рівнів організації неодмінно супроводжуються порушенням симетрії. Самоорганізація в складних і відкритих системах, до яких належать соціальні системи, призводить до необоротного руйнування старих і до виникнення нових структур і систем.

У будь-якої відкритої системи на вході і виході спостерігаються потоки різної природи (фізичні, біологічні, фінансові, інформаційні і т.д.), тому, як стверджує С.Дубовський, відкрита система може розглядатися як оператор переробки сигналу входу в сигнал виходу³⁸. Зворотний зв'язок притаманний усім відкритим системам, його наявність критично важлива для підтримання у стабільному стані етнополітичної системи. Якщо сигнал виходу трансформується якимось чином у сигнал входу, то йдеться про існування зворотного зв'язку, який може мати як позитивну, так і негативну природу. С.Дубовський переконаний, що для стабільного існування соціальних систем

³⁷ *Максимова О.* Використання синергетики у дослідженні політичних систем / О. Максимова // Вісник СевНТУ. – Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 47.

³⁸ *Дубовский С.* Лекции по общей теории систем [Електронний ресурс] / С. Дубовский // Лекции и учебные пособия по системному анализу. – Режим доступа: dp-beg.narod.ru/syst.doc.

також конче необхідна наявність негативних зворотних зв'язків поряд з позитивними. Рішення, що не мають підтримки на нижчому та середньому рівнях політичної системи, можуть призвести до криз, конфліктів, соціальної апатії, тобто дестабілізації. Тому адаптація, самозбереження і переорієнтація політичної системи можливі тільки при ефективному зворотному зв'язку, незалежно від типу політичного режиму, за винятком диктатури.

Припускаємо, що негативний зворотний зв'язок відіграє чи не важливішу роль у стабілізації етнополітичної системи, ніж позитивний. Яскравим прикладом стабілізаційної дії негативного зворотнього зв'язку в межах етнополітичної системи може бути теракт в редакції французького сатиричного щотижневика *Charlie Hebdo* 2015 року в Парижі. Журнал, відомий публікацією карикатур на пророка Магомета та лідерів Ісламської держави, став об'єктом помсти радикальних ісламістів-мігрантів. 7 січня невідомі у масках з криками «Аллах Акбар» увірвались до редакції, де почали розстрілювати працівників з автоматів Калашникова. В результаті стрілянини загинуло 12 осіб, в тому числі відомі публіцисти та карикатуристи. Нападниками виявилися уродженці Алжиру, мігранти, які мали дозвіл на проживання у Франції.

Цей терористичний акт став наслідком посилення позицій мігрантів-вихідців з ісламських держав у французькому суспільстві. Збільшення кількості мігрантів є прикладом позитивного зворотнього зв'язку в етнополітичній системі. Мігранти приїждять в розвинену країну (в даному випадку у Францію) на нове місце проживання і знаходять там більш сприятливі умови, ніж на колишньому місці. Про це вони повідомляють своїх родичів, знайомих в країнах ісламського світу, внаслідок чого міграція лавиноподібно збільшується. Це позитивний зворотний зв'язок, але без встановлення негативного зворотнього зв'язку стійкий еволюційний розвиток етнополітичної системи унеможлиблюється. Саме така ситуація зараз спостерігається у Західній Європі, зокрема у Франції. Частка мусульман у демографічній структурі французького суспільства зростає, але їх соціальні,

етнокультурні та етнополітичні позиції гірші, ніж на батьківщині, з якої вони мігрували. Матеріальне становище мігрантів у новій країні проживання суттєво покращилося, але етнокультурне і етнополітичне суттєво погіршилося.

Журнал *Charlie Hebdo*, критикуючи, висміюючи окремі складові ісламської релігійної самобутності у відповідь на збільшення кількості мусульман у французькому суспільстві, відстоював такі західні цінності, як свобода слова, самовираження, плюралізм думок та позицій. Вони несумісні з релігійним світоглядом мігрантів з ісламських держав, тому представники джихадських організацій зважилися на теракт, в такий спосіб демонструючи свою незгоду з західними цінностями. Бойовики Ісламської держави схвалили теракт, висловлюючи задоволення тим, як «леви ісламу помстилися за пророка». Тоді як генеральний секретар ООН Пан Гі Мун назвав стрілянину в *Charlie Hebdo* «прямим нападом на наріжний камінь демократії – на засоби масової інформації та свободу висловлювання думок»³⁹. Дослідники констатували конфлікт Західної та Східної цивілізації.

Після теракту 7 січня чимало людей почали стихійно збиратися у різних містах Франції для того, щоб висловити підтримку сім'ям загиблих журналістів. Багатотисячні мітинги на знак протесту проти нападу терористів на редакцію сатиричного журналу пройшли в 21 місті Франції під гаслом «*Je suis Charlie*» («Я – Шарлі» або «Шарлі – це я»). У Парижі на Площу Республіки вийшло близько 15 тис. осіб, в Ліоні акція зібрала від 10 до 15 тис., у Тулузі – 10 тис., а у Нанті 5 тис. Зворотний негативний зв'язок цієї події для Франції знайшов відображення у заходах стабілізації етнополітичної системи: усвідомленні необхідності перегляду етнонаціональної, зокрема міграційної політики держави, яка вважається занадто лояльною до мігрантів. Окрім того, терористичний акт в редакції *Charlie Hebdo* викликав зростання популярності ксенофобських та

³⁹ Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун назвав стрілянину в *Charlie Hebdo* атакою на свободу слова [Електронний ресурс] / Інформаційна агенція 112. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/suspilstvo/pan-gi-mun-pazvav-napad-na-charlie-hebdo-atakoyu-na-svobodu-slova-170479.html>.

праворадикальних політичних сил, на зразок Народного фронту, у своїх політичних програмах негативних налаштованих щодо мігрантів-мусульман з країн Сходу.

Таким чином кривава помста мігрантів-мусульман за критику їх релігійного пророка та політичних лідерів не посилила їх позицій, а навпаки, запустила в етнополітичній системі Франції механізми, спрямовані на регулювання, скорочення частки мусульман та погіршення їх етнокультурного та політичного становища у французькому суспільстві. Експерти переконані, що за тієї кількості мігрантів-мусульман, які продовжують прибувати до ЄС, за тієї радикалізації, яка відбувається з ісламським населенням світу, країни Європи опинилися перед складним вибором. Перший варіант – продовження політики мультикультуралізму, намагаючись нівелювати стародавніми європейськими цінностями несумісні з ними ісламські цінності. Другий варіант – Європа стоїть на порозі ксенофобізації, ізоляції та закриття кордонів.

І. Бреммер виокремлює кілька фактів, що підтверджують ці припущення та пояснюють напад на Charlie Hebdo. Серед них рекордний рівень міграції: за оцінками прикордонної служби ЄС Фронтекс торік в Європу намагалися нелегально проникнути майже 1 млн. осіб. По-друге, це економічна криза та етнополітичні стереотипи⁴⁰. Безробіття серед молоді у Франції перевищує 24%. При цьому середньостатистичний француз вважає, що більше третини населення країни – мусульмани, тоді як насправді ця цифра набагато менша і становить не більше 10%. Це підтвердило соціологічне дослідження Pew Research, наведене журналом The Economist. Видання після теракту у Парижі вирішило порівняти реальний відсоток мусульман в країнах Європи з тим, як його оцінюють європейці, і вказало на велику розбіжність між стереотипами та реальністю. Так, зокрема, у Франції мусульманське населення становить 8%, в той час як, на думку французів, їх кількість сягає 31%. Таку ж різницю

⁴⁰ Bremmer I. 5 Facts That Explain the Charlie Hebdo Attack [Електронний ресурс] / I. Bremmer // Time. – Jan. 7, 2015. – Режим доступу: <http://time.com/3658801/5-facts-that-explain-the-charlie-hebdo-attack/>.

зафіксовано і в Бельгії, громадяни якої вважають, що серед них 29% мусульман, в той час як насправді – лише 6%. Британці вважають, що мусульмани становлять 21% їхнього населення, в той час як статистика свідчить про 5%. Схожою є також ситуація в Італії (4% мусульман проти «уявних» 20%), Німеччині (6% проти 19%), Швеції (5 проти 17%) та Іспанії (2% проти 16%)⁴¹. Отже, європейці значно переоцінюють відсоток мусульманського населення, їх вплив та загрозу європейським цінностям у своїх країнах.

По-третє, це посилення антимігрантських настроїв, результатом якого стає зростання популярності праворадикальних партій. Якщо рейтинг схвалення Національного фронту в 2010 році був на рівні 18%, то останні опитування 2015 року та регіональні вибори дають йому 31%. Тому, І. Бреммер переконаний, що теракти викликає напруженість у відносинах з мігрантським мусульманським населенням країни, яка наростала роками. Водночас це посилить і без того серйозні етнополітичні проблеми у Франції і у всій Європі, ускладнивши життя мусульман-іммігрантів у західних суспільствах⁴². Цей приклад підтверджує, що для стабільного функціонування етнополітичної системи, як відкритої системи, необхідна наявність негативних зворотних зв'язків, які її стабілізують. Адже зростання кількості мусульман-мігрантів, посилення їх позицій, зміни в етнокультурному середовищі країн ЄС, які вони провокують, унеможлиблює існування етнополітичної системи цих держав в попередньому вигляді.

Попри важливість зворотних негативних зв'язків, згідно з принципами синергетики, етап самоорганізації (ускладнення структури) етнополітичної системи продовжується лише у випадку переважання позитивних зворотних зв'язків, що присутні у будь-якій у відкритій системі без винятку, над негативними зворотними зв'язками. Динамічно стабільні системи, що не

⁴¹ *Islam in Europe* [Електронний ресурс] / The Data Team of The Economist. – Режим доступу: <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2015/01/daily-chart-2>.

⁴² *Bremmer I. 5 Facts That Explain the Charlie Hebdo Attack* [Електронний ресурс] / I. Bremmer // Time. – Jan. 7, 2015. – Режим доступу: <http://time.com/3658801/5-facts-that-explain-the-charlie-hebdo-attack/>.

еволюціонують, але адаптуються до вимог зовнішнього середовища, на основі позитивних зворотних зв'язків коректують повернення системи до вихідного стабільного стану. Тоді, як в політичних системах, що самоорганізуються та еволюціонують, зміни та збурення не усуваються, а накопичуються, посилюючись внаслідок загальної позитивної реактивності системи, що може призвести до виникнення нового порядку й нових структур, утворених з елементів колишньої, зруйнованої системи. Приміром, російські політологи прогнозують, що на зміну відкритим демократичним політичним системам країн-ЄС придуть закриті фашистські політичні системи, ксенофобськи налаштовані щодо мігрантів.

Безумовно, елементи політичної системи зацікавлені в її збереженні, підтриманні в стабільному стані та розвитку. Д. Істон стверджує, що структурні елементи системи глибоко прив'язані до системи та її ідей і демонструють схожу поведінку, спрямовану на мінімізацію дестабілізаційної дії зовнішнього середовища. Приклад – революціонери, що приходять до влади і намагаються придушити революцію, стабілізуючи ситуацію. Для підтримки системи її елементи (суб'єкти, підсистеми) використовують цілу низку механізмів, які Д.Істон зводить до політичної спільноти, політичного режиму та органів влади – рівнів політичної системи, які підтримують її функціонування⁴³. Якщо роль політичного режиму та органів влади у підтриманні політичної системи у стабільному стані зрозуміла і аналізуватиметься пізніше, то вплив політичної спільноти на збереження політичної системи демонструє Революція гідності в Україні, під час якої частина елементів політичної системи (партій, органів місцевої влади, правоохоронних органів) підтримувала тогочинну політичну систему, тоді як інша частина стала на бік громадянського суспільства, що вимагало її повної трансформації.

⁴³ Easton D. An approach to the analysis of political systems / D. Easton // Political System and Change. – Princeton University Press, 2014. – P. 25.

Наразі побутує сприйняття політичної системи і суспільства не як відокремлених структур, а як тісно пов'язаних. Настільки тісно, що дає окремим дослідникам підстави говорити про суспільно-політичну систему⁴⁴. Адже в кожному конкретному суспільстві формується специфічна політична система, що задається складовими елементами – традиціями, інститутами, політичними цінностями, які відрізняються в різних суспільствах. Також сучасна політична система постає як більш відкрита система, ніж у ранніх теоретиків системного методу в політиці, оскільки вона активно взаємодіє з іншими сферами життя суспільства – економічною, культурною, соціальною, постійно впливаючи на них і зазнаючи їх впливу. Наразі етнополітологи не ставлять собі за мету чітко відмежування етнополітичної системи, встановлення її кордонів. Політична, етнополітична дійсність є динамічною, перебуває у постійній трансформації та взаємозв'язку з іншими структурними елементами системи більш високого порядку.

Це підтверджують труднощі з чітким виокремлення функцій політичної системи, де ми не знаходимо поняття стабільності. Так, політична система здійснює функції: конверсії, тобто перетворення суспільних вимог у політичні рішення; адаптації, тобто пристосування політичної системи до нестабільних умов суспільного життя; мобілізації людських і матеріальних ресурсів (грошових коштів, виборців) для досягнення політичних цілей; захисту (охоронна функція) – захисту суспільно-політичного ладу, його вихідних базових цінностей і принципів; зовнішньополітичну – встановлення і розвиток взаємовигідних відносин з іншими державами; консолідаційну – узгодження колективних інтересів і вимог різних соціальних груп; розподільчу – створення і розподіл матеріальних і духовних цінностей. Попри те, що всі ці функції спрямовані на підтримання політичної системи в стабільному стані, лише деякі з них передбачають забезпечення політичної

⁴⁴ Терлецька І. Суспільно-політична система в Україні сталінської доби: формування нових парадигм вітчизняної історіографії (кінець 1980-х – 1990-х рр.) / І. Терлецька // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2010. – Вип. 36. – С. 417.

стабільності. Це більшою мірою охоронна, консолідаційна та зовнішньополітична функції.

Політичну систему розглядають як соціальну систему, тобто підсистему соціальної системи. Структурні елементи політичної системи настільки взаємопов'язані, що зміна хоча б однієї частини призводить до змін у всій системі. Політична система – не просто система взаємодії її структур, вона постійно змінюється, функціонує, динамічно розвивається. Елементи політичної системи упорядковані, взаємозалежні і утворюють певну системну цілісність. Дослідники визначають політичну систему як упорядковану сукупність норм, інститутів, організацій, ідей, а також відносин і взаємодій між ними, в ході яких реалізується політична влада і одночасно як комплекс державних і недержавних інститутів, що здійснюють політичні функції, тобто діяльність, пов'язану з функціонуванням державної влади⁴⁵.

Всі політичні системи належать до нелінійних систем, а це означає їх непередбачувану поведінку: різну непропорційну реакцію системи на зовнішній вплив. Одна і та ж етнополітична система реагуватиме на зовнішню дію неоднаково, тобто при однаковому зовнішньому впливі на неї система в різний час може поводитися діаметрально протилежно. Якщо анексія Автономної Республіки Крим з боку Російської Федерації Україною була сприйнята спокійно без жодного військового опору, то спроби захопити Донецьку та Луганську області наразилися на збройну протидію України у вигляді АТО. Неможливо шляхом інсталяції необхідного елемента примусити систему функціонувати в потрібний спосіб або повністю змінити її якість, не змінивши або не вплинувши на інші елементи системи.

Нелінійні системи, особливо у стані нестабільності непропорційно, непрогнозовано реагують навіть на незначний вплив. Прикладом цього твердження може бути Революція гідності 2013–2014 років в Україні.

⁴⁵ *Понятие и функции политической системы* [Електронний ресурс] / Энциклопедия Экономиста. – Режим доступу: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/politicheskaya-sistema.html>.

Незначний, але неочікуваний вплив у вигляді непідписання Президентом України В. Януковичем під зовнішнім тиском Російської Федерації Угоди про асоціацію з ЄС викликав хвилю протестів, що згодом переросли в масові заворушення – революцію, яка змінила владу, політичний режим, вектор розвитку держави. Якби глава держави знав, до яких наслідків призведе в кінцевому підсумку це рішення, очевидно, або відмовся від його реалізації або належним чином підготував суспільство до відтермінування євроінтеграції. Ні тих, ні інших заходів вжито не було – українська етнополітична система відреагувала абсолютно непередбачувано, оскільки на той момент вже перебувала в нестабільному стані. Слід враховувати також той факт, що підсистеми лінійних систем слабо взаємодіють одна з одною і ціла система загалом може бути зведеною до суми її частин, тоді як підсистеми таких нелінійних систем, як політична або етнополітична, перебувають у складних взаємозв'язках одна з одною і сума частин такої системи не дорівнює цілій системі. Тож спрогнозувати траєкторію розвитку етнополітичної системи в точці біфуркації неможливо.

Навіть виокремлення її стійких структур не допоможе. Саме Г. Алмонд наголошував на визначальному значенні стійких структур політичної системи. Якщо Д. Істон запропонував системну модель політичної системи, то Г. Алмонд зосередився на її структурно-функціональному аналізі. Політичну систему Г. Алмонд визначає як систему взаємодії, що виконує функції інтеграції і пристосування, в такий спосіб підтримуючи стабільність. Політична система, на думку американського політолога, є різновидом діяльності, пов'язаної з процесом прийняття рішень. Головна функція політичної системи полягає у забезпеченні легітимного примусу, що дозволяє зберегти суспільну стабільність⁴⁶. Застосовуючи порівняльний аналіз до політичних систем багатьох країн, Г. Алмонд припускав, що всі політичні системи виконують аналогічні універсальні функції, необхідні для

⁴⁶ Almond G. A Developmental Approach to Political Systems / G. Almond // World Politics. – Cambridge University Press, 1965. – Vol. 17, No. 2. – P. 189.

соціального життя, але водночас є багатофункціональними; мають власну структуру; є змішаними в культурному сенсі. Ці ознаки характерні як для простих, так і складних політичних систем, які розмежовував дослідник. Головна відмінність між простими (традиційними) і складними системами полягає в диференціації функцій і спеціалізації структур – вони виконують однакові функції, але розрізняються за структурними характеристиками.

Теорія політичних систем протягом десятиліть існування удосконалювалася, але не переглядалася, тому вивчення головних постулатів її теоретиків-засновників є конче необхідним для розуміння місця та значення політичної, а тим більше етнополітичної стабільності у системі. Інші теорії політичної системи є переважно варіаціями розглянутих або не відповідають напрямку нашого дослідження. Наприклад, широковідома інформаційна модель політичної системи К.Дойча, яка розглядає її як систему, що оперує з інформацією, забезпечуючи прийняття рішень та досягнення певних цілей на її основі.

Як зауважує О. Максимова, класичні моделі політичних систем (Д. Істона, Г. Алмонда, К. Дойча) відображають стабільний (рівноважний) аспект функціонування системи, тоді як політичні кризи і інші прояви нестабільності системи не знаходять пояснення в цих моделях. Дослідниця вважає за необхідне створення таких моделей політичних систем, які враховували б і пояснювали поведінку системи в нестабільних станах на основі синергетичного підходу⁴⁷. Але оскільки він не дає можливості спрогнозувати траєкторію розвитку політичної системи під час біфуркації, це ставить під сумнів можливість створення таких моделей політичних систем.

Таким чином, у цьому підрозділі ми напрацювали науково-методологічну основу дослідження. Етнополітична стабільність є складним явищем, що дозволяє досліднику застосувати цілу низку методів під час вивчення його вимірів. За допомогою загальної теорії систем, системного

⁴⁷ Максимова О. Використання синергетики у дослідженні політичних систем / О. Максимова // Вісник СевНТУ. – Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 47.

аналізу, синергетики, методу системної декомпозиції та теорії політичних систем було доведено, що етнополітична стабільність є невід'ємною властивістю, функцією, ознакою етнополітичної системи, яка, в свою чергу, є різновидом політичної системи, тому їй притаманні більшість рис політичної системи. Зокрема такі, як здатність до самоорганізації та еволюції, відкритість, нелінійність, динамічність, ієрархічність, наявність позитивних та негативних зворотних зв'язків, покликаних стабілізувати етнополітичну систему. Як будь-яка політична система, етнополітична система має складну структуру і виконує низку функцій, серед яких вказано на важливість забезпечення етнополітичної стабільності.

1.2 Концептуальні підходи до осмислення етнополітичної стабільності

В історичному контексті стабільність є однією з іманентних характеристик розвитку суспільства в межах державної самоорганізації. Як зазначають українські етнополітологи Ю. Римаренко, С. Римаренко та Л. Шкляр, існування будь-якої органічної системи спирається на самоорганізаційні засади. Самоорганізація є способом функціонування будь-якого організму – як природного, так і соціального, вона має антиентропійний характер. Прагнучи до самозбереження і розвитку організм чинить активний опір усьому, що загрожує його існуванню. Дослідники підкреслюють, що в суспільстві, зокрема в його етнонаціональній сфері, де також діють антиентропійні принципи, самозбереження відбувається шляхом ускладнення внутрішньої системи етнонаціонального буття⁴⁸. Виходячи з цього, припускаємо, що перехід до більш складної структури дозволяє ефективніше протидіяти ентропії та стабілізує етнополітичну систему. У своєму дослідженні запропонуємо таке, на наш погляд, більш сучасне визначення системи етнополітичного буття як етнополітичної системи. Саме

⁴⁸ *Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади [підручник] / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 48.*

з метою забезпечення самозбереження та розвитку етнополітична система має характеризуватися такою ознакою, як етнополітична стабільність.

Це підтверджує наукове визначення ентропії, покликані протидіяти якій всі впорядковані самоорганізовані системи, включаючи політичні та етнополітичні системи. Філософська енциклопедія визначає ентропію, зокрема як функцію стану системи, що характеризує напрямок довільних процесів в цій системі та є виміром їх незворотності⁴⁹. В широкому політологічному сенсі ентропія означає ступінь неупорядкованості системи: чим менш впорядковані та стабільні елементи політичної системи, тим вища у ній ентропія. Незважаючи на те, що ентропія є терміном термодинамічного походження, у політології вона найчастіше використовується як науковий синонім нестабільності (рівня дестабілізації) системи. Тобто явища протилежного об'єкту дослідження, який також потребує докладного вивчення для досягнення максимально глибокого розуміння досліджуваного явища – етнополітичної стабільності. Адже наукове дослідження – це одна з форм пізнання – систематичного, цілеспрямованого вивчення об'єктів з використанням всіх необхідних методів і засобів науки, що завершується формування цілісного, несуперечливого знання про досліджуваний об'єкт. І одним із перших етапів дослідження є формулювання наукового (понятійного або категоріального) апарату.

У цій роботі використовуватимемо термінологічну пару «стабільність/нестабільність», а не «стабільність/дестабілізація» незважаючи на поширене використання саме цих антонімів у семантичному полі політичного та медійного дискурсу. Застосування останньої пари «стабільність/дестабілізація» є хибним з наукової точки зору, беручи до уваги трактування стабільності як статичного явища, а дестабілізації як процесу. Безумовно, обидва явища можна розглядати як такі, що перебувають як у статичному стані, так і позначають певний етнополітичний

⁴⁹ *Новая философская энциклопедия: в 4 т. [Електронний ресурс] / Ин-т философии РАН. – М.: Мысль, 2010. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3795/%D0%AD%D0%9D%D0%A2%D0%A0%D0%9E%D0%9F%D0%98%D0%AF.*

процес. Але процес набуття/запровадження стабільності має назву «стабілізація», тоді як процес встановлення/виникнення нестабільності має назву «дестабілізація» (лат. de... + stabilis). Тоді як означенню стану (форми) існування явища, на відміну від процесу його набуття, відповідає термін «нестабільність».

Слушність такого припущення підтверджує також словникова база. Політичний словник визначає політичну дестабілізацію саме як процес, в результаті якого відбувається руйнування стійкості політичної системи⁵⁰. Економічна енциклопедія подає дестабілізацію як втрату стабільності, порушення встановленого ритму, динаміки процесів, виникнення різких стрибків, крутих спадів у окремих сферах⁵¹. Словники іноземних слів визначають дестабілізацію як: 1) порушення звичного способу життя, рівномірності і сталості якихось процесів, величин, властивостей; 2) дію, спрямовану проти порядку і стійкого стану, наприклад у суспільстві або державі; 3) процес позбавлення чогось стабільності, стійкості⁵².

Тоді як стабільність визначається як здатність системи функціонувати, не змінюючи власну структуру, знаходитися в рівновазі, що не повинна змінюватися в часі⁵³. Термін походить від латинського *stabilis* – постійний, стійкий. Енциклопедія соціології визначає стабільність як: 1) стійкість, незмінність; 2) здатність системи функціонувати, зберігаючи незмінною свою структуру та підтримуючи рівновагу⁵⁴. Синонімами стабільності, що також вказують на зміст явища та розкривають його суть, енциклопедично-довідкова література визначає константність, незмінність, стійкість, постійність, рівновагу. Слід погодитися з М. Яворським, який наголошує, що у соціогуманітарних дисциплінах стабільність зазвичай розглядається не як абстрактне поняття, а у прив'язці до певної сфери життя суспільства:

⁵⁰ *Дестабилизация* политическая [Електронний ресурс] / Политология. Словарь. – РГУ. В.Н. Коновалов. 2010. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/884/Дестабилизация>.

⁵¹ *Дестабілізація* [Електронний ресурс] / Економічна енциклопедія // Словопедія. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/38/53396/378773.html>.

⁵² Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов / Н.Г. Комлев. – Москва, ЭКСМО-Пресс, 2000 г. – С. 210.

⁵³ Ярославцева А.О. Политическая стабильность: современные параметры и коннотации / А. О. Ярославцева. – М.: РУДН, 2012. – С. 14.

⁵⁴ *Стабильность* / Энциклопедия социологии. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/3918/>.

економічної, політичної, соціальної, культурної тощо⁵⁵. Політичну ж стабільність енциклопедичні словники визначають як систему зв'язків між різними політичними суб'єктами, якій властиві певна цілісність та здатність ефективно реалізовувати покладені на неї функції⁵⁶.

З метою вивчення співвідношення «стабільності – нестабільності» звернемося до міждисциплінарного наукового підходу. Для аналізу взаємодії цих понять слід застосувати загальнофілософську методологію. Для стабільності і нестабільності характерна діалектична взаємодія, що отримала наукове оформлення у вигляді другого закону діалектики – закону єдності та боротьби протилежностей. Цей закон пропонує сприймати будь-який об'єкт як складне утворення, що містить взаємовиключні елементи, безпосередньо один з одним не сумісні. Так, одну й ту ж ситуацію не можна охарактеризувати як прояв етнополітичної стабільності і нестабільності одночасно. Єдність протилежностей полягає в тому, що вони нерозривно пов'язані між собою; взаємно обумовлюють одне одного і водночас взаємно переходять, трансформуються одне в одне. Наприклад, гібридна війна на Сході України 2014 – 2016 років, попри яскраво виражений дестабілізаційний характер, з іншого боку, етнополітично стабілізувала, консолідувала українське суспільство. Водночас боротьба протилежностей полягає в тому, що вони (стабільність-нестабільність) протидіють одне одному, взаємонейтралізуючи. Нестабільність означає брак або відсутність певного рівня стабільності в етнополітичній системі.

Філософи стверджують, що в такий спосіб через зв'язок (боротьбу) протилежних сил, сторін, властивостей розвиваються всі об'єкти світу, в тому числі соціальні системи⁵⁷, а отже й політичні, зокрема етнополітичні системи. Виходячи з цього, у кожного об'єкта є протилежні сторони (властивості,

⁵⁵ Яворський М. Політична стабільність як політологічна категорія: основні підходи / М. Яворський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 53.

⁵⁶ *Политология*: энциклопедический словарь / сост. Ю.И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – С. 281.

⁵⁷ Закон единства и борьбы противоположностей [Електронний ресурс] / Современная философия. – Режим доступу: <http://www.grandars.ru/college/filosofiya/zakon-edinstva-i-borby.html>.

форми існування), що знаходяться в стані єдності і боротьби. Це ж стосується загального об'єкта етнополітичної стабільності/нестабільності як стану етнополітичної системи, одна з властивостей/форм якого і стала предметом дослідження. У цьому випадку доцільним є застосування методу синтезу, протилежного до аналізу, що дозволяє здійснювати об'єднання елементів (частин) об'єкта, який був розчленований у процесі етнополітичного аналізу, встановлюючи зв'язки між частинами і даючи можливість пізнати об'єкт дослідження як єдине ціле⁵⁸.

Однак у нас виникають певні категоріальні труднощі для означення цього об'єкта якимось одним етнополітичним терміном. Адже етнополітологія як суспільна наука, на відміну від точних наук, не оперує станами одного й того ж явища, а зосереджується на вивченні властивостей якогось одного стану/форми явища (етнічна ворожнеча, етнічний конфлікт, ксенофобія і т.д.) Тоді як точні науки обов'язково класифікують явище в цілому і детально розглядають всі його можливі стани (форми) існування та їх властивості. Таким чином, етнополітичну стабільність можна класифікувати як один зі станів (форм) існування загального об'єкта етнополітична стабільність/нестабільність в межах етнополітичної системи, складові та прояви якого перебувають у нерозривній діалектичній взаємодії. Це припущення повністю відповідає принципам діалектики, яка стверджує, що боротьба протилежностей веде до більш гострої суперечності і закінчується зникненням одного і виникненням іншого стану (форми) об'єкта. Дестабілізація означає припинення існування стану стабільності і виникнення стану нестабільності у етнополітичній системі. М. Гіматов зауважує, що суть і сенс закону єдності та боротьби протилежностей знаходить відображення в природному русі систем у двох протилежних напрямках: прагненні до хаосу і прагненні до впорядкування елементів системи, де кожен цикл «хаос-впорядкування» веде до організації більш

⁵⁸ *Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – С. 107.*

складної і високоорганізованої системи⁵⁹. Це твердження справедливе і щодо етнополітичної системи.

Висунемо теоретичну гіпотезу щодо того, що взаємодію елементів явища стабільності/нестабільності як стану етнополітичної системи можна оформити також у вигляді бінарного симетричного відношення та застосувати для його вивчення принципи математичного бінарного аналізу. Бінарні відношення є широко використовуваним теоретичним підґрунтям теорії прийняття рішень, оскільки їх властивості якісно інтерпретуються в термінах системи переваг децидента (суб'єкта, який приймає рішення). Відношення визначається як твердження, що відображає взаємний зв'язок між двома чи більшою кількістю об'єктів, з виокремленнями яких набагато простіше і зручніше працювати, ніж з множинністю факторів. Доведені твердження дають можливість побудувати алгоритми перевірки експериментальних відношень на наявність таких важливих властивостей, як транзитивність, ациклічність, лінійність, – аргументує А. Катренко⁶⁰.

Використовуючи теоретико-методологічний апарат теорії прийняття рішень, бінарне відношення «стабільність-нестабільність» можна класифікувати як структуру «домінування-байдужість», для якої характерні два аспекти: один відображає перевагу (переважання, домінування) одного об'єкта над іншим, а другий – байдужість (індиферентність, толерантність) об'єктів. Це означає, що в системі може домінувати стабільність, нестабільність, або навіть спостерігатися рівновага між проявами стабільності/нестабільності. Якщо маємо справу зі складною структурою, якою є етнополітична система, то прояви дестабілізації в одній сфері можуть врівноважуватися стабілізаційними заходами з боку інших підсистем системи. На прикладі України це, зокрема, означає, що етнополітична дестабілізація на Сході в ході гібридної війни нейтралізується

⁵⁹ Гиматов М. Диалектика природы. Единство и борьба противоположностей [Электронный ресурс] / М. Гиматов / Физика в анимациях. – Режим доступа: <http://physics-animations.com/newboard/themes/78924.html>.

⁶⁰ Катренко А. В. Теорія прийняття рішень: підручник / Катренко А. В., Пасічник В. В., Пасько В. П. – К.: Видавнича група BVH, 2009. – С. 49.

централізованими, таргетними діями легітимної влади та зусиллями консолідованого суспільства на підтримку та ініціювання заходів зі стабілізації (допомога армії, переселенцям, відмова від протестної активності, незважаючи на суттєве погіршення соціально-економічної ситуації). В межах окремої держави найчастіше спостерігається рівновага між стабільністю/нестабільністю, яка періодично порушується на користь одного чи іншого стану (форми), але стабілізується в межах складної етнополітичної системи, яка у свою чергу складається з низки підсистем.

Зауважимо, що дослідники усіх видів стабільності, особливо в соціогуманітарних науках розглядають співвідношення понять «стабільність» і «нестабільність». Зокрема, наукова розвідка М. Яворського підтверджує той факт, що у широкому розумінні нестабільність є станом протилежним до стабільності. Її конкретні прояви залежать від співвідношення політичних сил, специфіки прийняття політичних рішень, стабільності в інших сферах життя суспільства (економічній, соціальній тощо), рівня активності населення в політичному житті країни тощо⁶¹. Дослідник стверджує, що на зміну «ідеї соціальної рівноваги», порядку і стабільності приходить «ідея соціальної зміни», конфлікту та нестабільності. Тоді як у межах конфліктологічного підходу основною характеристикою політичних систем є уявлення про їх внутрішню суперечливість та прагнення до змін; про те, що в основу політичного життя покладено непримиренні інтереси, тому конфлікт є постійним органічним станом кожної політичної системи.

В. Таран пропонує розглядати стабільність і нестабільність як універсальні форми прояву розвитку. Дослідник визначає стабільність як опір змінам, погіршенню, зміщенню; сталість ознак (характерних особливостей) або цілей (намірів), стійкості; надійність. А нестабільність – як: 1) нестійкий порядок (розлад – порушення миру або громадського

⁶¹ Яворський М. Політична стабільність як політологічна категорія: основні підходи / М. Яворський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 54.

порядку); 2) ненадійність, що пов'язана з нестійкістю, з відсутністю довіри; 3) нестійкість через відсутність балансу і рівноваги; 4) якість невизначеності (мінливість і непередбачуваність, ненадійність, розхитаність чинного режиму)⁶².

В. Таран запропонував власну теорію нестабільності, що характеризує соціальні, політичні системи. На відміну від стабільності, де досить чітко фіксується розвиток системи чи то у позитивному (прогресивному), чи то в негативному (регресивному) напрямку, нестабільність не дає підстав для чіткого визначення вектору розвитку, – стверджує дослідник. Нестабільність постає певною перспективною невизначеністю з ймовірним подальшим рухом як у прогресивному, так і регресивному напрямку. Нестабільність, на відміну від стабільності, більш помітно відображає динамічний стан окремих складових системи, в якій активність певних елементів має «спонтанний» характер, що не забезпечує гармонійної їх взаємодії у системі в цілому. Нестабільність є неконтрольованою, з не прогнозованими наслідками (не обов'язково негативними), тому вважається загрозливою для розвитку соціальних систем і негативно сприймається її складовими.

Все це стосується й етнополітичних систем. Етнополітологи часто розглядають етнос на рівні етнополітичної системи, називаючи проявом ускладнення структури його буття та розвитку виникнення державницьких інститутів самоорганізації. Адже їх наявність захищає етнос від зовнішнього тиску (поглинання, завоювання, асиміляції), забезпечує його стабільний розвиток. Самовизначення етносу у вигляді формування держави, квазідержави або автономії є формою ускладнення існування етносу як системи та перетворення його на націю. Ю. Римаренко, С. Римаренко та Л. Шкляр підкреслюють, що в основі механізму етнодержавотворення на методологічному рівні знаходиться антиентропійне прагнення

⁶² Таран В.О. Нестабільне суспільство як форма прояву соціального розвитку / В. О. Таран // Культурологічний вісник. – 2014. – Вип. 33. – С. 96.

етнонаціонального організму⁶³ до самозбереження та розвитку. У вчених не виникає сумніву в тому, що етнонаціональні спільноти інтегровані у вигляді певних етноорганічних систем, існують на засадах самоорганізації, що означає здатність системи чи організму до стабільності та розвитку, який не супроводжується ламанням «етнічного стереотипу поведінки», а його поступовою видозміною шляхом еволюції і адаптації до умов довкілля та геосоціальних реалій життя.

Етнополітична стабільність, як свідчить перебіг етнополітичних процесів в Україні зокрема та світі в цілому, є складним багатовимірним явищем, що дає можливість досліднику вивчати різні його проекції залежно від наукових завдань. У цьому підрозділі ми зосередимося на позиціонуванні етнополітичної стабільності у широкому політологічному контексті. Дослідження політико-правових засад етнополітичної стабільності, їх подальше удосконалення неможливе без ґрунтовного вивчення базових термінів, їх розуміння у вітчизняній та зарубіжній політології, етнополітології. Усвідомлення необхідності стабілізації етнополітичної ситуації в Україні потребує наукового визначення, обґрунтування, концептуалізації та з'ясування місця й ролі етнополітичної стабільності в політичних процесах, а також подальшої імплементації механізмів її забезпечення в національне законодавство.

Як уже згадувалося, етнополітичну стабільність можна визначати як властивість етнополітичної системи, результат етнонаціональної політики держави, складову етнополітичної безпеки держави і навіть політичну технологію. Наразі видається актуальним позиціонування етнополітичної стабільності щодо суспільно-політичної, політичної стабільності. При цьому слід брати до уваги багатоаспектність, різноплановість феномена та недостатній рівень його розробки у етнополітичній науці. У зв'язку з цим

⁶³ *Етнодержавознавство*. Теоретико – методологічні засади [підручник]: / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 48.

доводиться відштовхуватися від розуміння стабільності у суміжних політологічних дисциплінах.

Нами було з'ясовано, що у політичній системі визначальна роль у забезпеченні стабільності відводиться організаційно-інституційній підсистемі, що традиційно асоціюється з державою та її органами влади. Безумовно, держава – головний елемент політичної системи, що об'єднує, структурує інші елементи політичної системи в єдине ціле. Але окремі елементи держави можуть навіть дестабілізувати політичну систему за умов, коли держава не функціонує як єдине ціле – під час революційних перетворень окремі органи держави можуть набувати самостійного значення і навіть руйнувати чинну політичну систему. В такі критичні моменти, які в синергетиці отримали назву – точок біфуркації, інші актори виконують стабілізаційну роль. Це можуть бути як актори зовнішнього середовища (міжнародні організації, посередники, інші держави), так і внутрішні – громадянське суспільство, його об'єднання. Якщо в Україні під час Помаранчевої революції 2004 року суспільство відіграло дестабілізаційну роль в точці біфуркації, то під час останньої фази Революції гідності 2013–2014 років його позиція була стримуючою, стабілізаційною щодо політичної системи, яка руйнувалася і була вже нездатною підтримувати суспільно-політичну стабільність.

Незважаючи на трансформацію держави, її функцій та ролі в сучасному світі політологи переконані, що забезпечення суспільно-політичної, політичної, етнополітичної стабільності – її прерогатива. В. Кремень та М. Горлач підкреслюють в цьому процесі провідну роль держави, що покликана регулювати всю систему суспільно-політичного життя для збереження чинного ладу та рівноваги. Дослідники стверджують, що таким чином діє механізм адаптації політичної системи до змін умов функціонування⁶⁴. Державою запроваджується або інституціоналізується сукупність певних

⁶⁴ *Політологія: наука про політику: [підручник] / Горлач М. І., Кремень В. Г. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 278.*

інститутів, процесів та відносин, із допомогою яких і забезпечуються найбільш оптимальні умови нормального функціонування – у досліджуваному випадку етнополітичної системи, що пристосовується до середовища, яке змінюється. Таким чином формується здатність протидіяти анархії та дестабілізації етнополітичних процесів, ефективно використовувати для зміцнення етнополітичного ладу нових механізмів. В окремих випадках стабілізаційна роль держави може проявлятися лише в інституціоналізації механізмів політичної стабілізації, запропонованих суспільством.

Однак не слід гегемонізувати роль держави та її інституцій в досягненні політичної стабільності. Адже держава у спрощеному розумінні може бути як наслідком політичної стабільності, так і засобом її підтримання. Держава є елементом політичної системи і зазнає змін разом з нею. К. Ейк стверджує, що будь-які спроби визначати політичну стабільність повинні починатися з концептуалізації політики та політичної системи. Дослідник визначає політичну структуру суспільства як мережу політичних ролей в конкретному суспільстві. Під політичними ролями мається на увазі категорія так званих стандартизованих експектацій, що базуються на передбачуваній, прогнозованій політичній поведінці у політичній взаємодії⁶⁵. Тобто категорія очікувань дає можливість прогнозувати поведінку політичних акторів в певній ситуації. Оскільки політичні ролі є своєрідним механізмом контролю діяльності політичних акторів – таким чином вони формують політичну структуру як систему політичної взаємодії.

Політична структура, мережа політичних ролей, в свою чергу, утворює систему каналів або перешкод, які контролюють політичну взаємодію, політичну поведінку акторів, не дозволяючи їй флюктувати за певні межі. Таким чином, у теорії К. Ейка політична стабільність постає впорядкованим процесом політичної взаємодії. Чим більше впорядкований цей процес, тим більшою стабільністю він характеризується. Політична стабільність у цьому

⁶⁵ Ake C. A Definition of Political Stability / C. Ake // Comparative Politics . – 1975. – Vol. 7. – No. 2. – P. 272.

випадку означає, що поведінка членів суспільства та політичних акторів обмежена певними зразками, які перебувають в межах політичних ролей, очікувань. Їх порушення означає дестабілізацію політичної структури, системи політичної взаємодії. Наскільки етнополітична стабільність вписується в цю теорію? По-перше, етнополітична стабільність може розглядатися як складова політичної стабільності або її різновид. Їй притаманні всі характеристики політичної стабільності, такі як взаємодія акторів в межах певних етнополітичних ролей, характерна етнополітична поведінка акторів, яка може стабілізувати або дестабілізувати етнополітичну ситуацію.

По-друге, саме для етнополітичної стабільності характерна пряма взаємопов'язаність з етнополітичною структурою. К. Ейк стверджує, що визначити, чи є поведінка будь-яких політичних акторів, включаючи членів суспільства, стабілізаційною або дестабілізаційною можна лише у співвідношенні цієї поведінки до політичної структури, так званої мережі політичних ролей або експектацій⁶⁶. Політична поведінка, певні дії, що дестабілізують одну політичну структуру, навпаки, можуть розглядатися як стабілізаційні в іншій політичній структурі. К. Ейк переконаний, що сама по собі політична взаємодія не може вважатися врегульованою або неврегульованою: такою вона постає лише відносно певної політичної структури. Всі ці ознаки справедливі для етнополітичної стабільності і приклади їх відображення в етнополітичних процесах України більш, ніж очевидні.

На підтвердження або спростування теорії політичної стабільності К. Ейка розглянемо демократичну революцію 2013 – 2014 років в Україні в етнополітичному контексті. На перший погляд, протести, що розпочалися наприкінці листопада 2013 року в м. Києві на Майдані Незалежності, зокрема поведінка політичних акторів – прихильників євроінтеграції, дестабілізували етнополітичну систему держави. Адже саме дестабілізаційний ефект

⁶⁶ Там же. – Р. 273.

Революції гідності уможливив вторгнення військ сусідньої Росії на територію Автономної Республіки Крим. Послаблення влади і країни в цілому внаслідок політичної кризи полегшило анексію півострова. Припущення щодо порушення прав людини в Україні стали приводом для збройного захисту росіян та російськомовних громадян з боку Російської Федерації в Криму. Придушення процесу євроінтеграції, трансформації України у вільну демократичну державу (за індексом демократії Україна належить до перехідних режимів) стало головним завданням авторитарної влади Росії, яка побоюється вибуху невдоволення та революції серед своїх громадян. Крім того, невдоволення націоналістичним забарвленням демократичної революції призвело до протестів населення на Південному Сході України, що характеризується популярністю проросійських настроїв.

Таким чином, демократична революція, що розпочалася з протестів проти відтермінування євроінтеграції і завершилася поваленням влади та військовою інтервенцією Російської Федерації, стала чинником етнополітичної нестабільності, але тільки щодо колишньої етнополітичної структури, етнополітичної системи. Адже при цьому Революція гідності ознаменувала серйозну трансформацію політичної структури України загалом і її етнополітичної системи зокрема. Демонтаж системи колишніх політичних ролей, призвів до появи нової мережі політичних експектацій, в межах якої формуються нові зразки політичної поведінки, в тому числі етнополітичної. Єврореволюція започаткувала формування нової політичної структури, в межах якої всі вищезгадані події, негативні відносно колишньої політичної структури, слід розглядати як стабілізаційні.

Головним чином це стосується етнополітичної стабільності. Єврореволюція від самого початку мала націоналістичне забарвлення – її найактивніше підтримували і втілювали саме опозиційні праві, правоцентристські політичні сили (УНА-УНСО, яка в ході революції трансформувалася в Правий сектор, ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», Удар) та їх електорат. Націоналістичні вітання: «Слава Україні – Героям

слава!», «Слава Нації! – Смерть Ворогам!», «Україна понад усе!», гімн України та українська символіка супроводжували всі революційні заходи та вимоги. Під українськими прапорами у супроводі гімну України протестувальники штурмували оплоти колишньої влади та захищалися від зовнішньої агресії з боку Росії. Революція гідності, зміна влади, спроби розколоти Україну на частини, анексія Криму, гібридна війна сприяли безпрецедентній консолідації українського суспільства, формуванню української політичної нації. Демократична революція 2013 – 2014 років, яка дестабілізувала політичну ситуацію в країні загалом, за кілька місяців консолідувала українських громадян ефективніше, ніж усі заходи етнонаціональної політики держави за понад 20 років. Незалежно від національності, політичних уподобань, мови спілкування громадяни України згуртувалися в захисті національних інтересів держави. Події, які дестабілізували попередню етнополітичну систему, фактично зруйнували її, призвели до формування нової політичної структури етнополітичних очікувань, в межах якої ці події слід розглядати виключно як стабілізаційні. Таким чином, етнополітичні реалії України підтверджують теорію політичної стабільності К. Ейка, повністю вписуючись в її алгоритм, і можуть бути застосовані для аналізу етнополітичної стабільності.

Оригінальну, на нашу думку, класифікацію дефініцій політичної стабільності, напрацьовану в межах політологічної науки, пропонує М. Яворський у праці «Політична стабільність як політологічна категорія: основні підходи». Вчений виокремлює шість груп дефініцій політичної стабільності, кожна з яких включає по кілька підвидів стабільності⁶⁷. Зокрема, перша група стосується співвідношення понять «стабільність» і «загроза нелегітимного насилля» (стабільність постає відсутністю у суспільстві реальної загрози нелегітимного насилля або ж наявністю у держави можливостей подолати його у кризових умовах – Ф. Білі, Дж.

⁶⁷ Яворський М. Політична стабільність як політологічна категорія: основні підходи / М. Яворський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 53.

Яворски); друга група формується навколо підтримки в країні конституційного ладу (розуміння стабільності як наслідку легітимності влади – С. Хантінгтон, С.Ліпсет)⁶⁸; третя група розглядає стабільність як відсутність структурних змін у політичній системі чи як наявність можливості і способів управління ними (різні політичні процеси не призводять до радикальних трансформацій або ж існує ефективна система управління ними); четверта група визначень трактує стабільність як модель поведінки і суспільний атрибут (становище у в суспільстві, за якого його члени обмежують себе соціально прийнятною поведінкою – Г. Гортц, Х. Старр); п'ята група визначень об'єднана аналізом проблем політичної стабільності і нестабільності на основі даних соціологічного моніторингу, які дають можливість оцінити внутрішні резерви самої політичної системи – Е. Даффі, Д. Маккамант. Авторська класифікація об'єднує основні визначення та підходи до політичної стабільності, однак не містить посилань на етнополітичну стабільність⁶⁹.

Про те, що етнополітична стабільність є невід'ємною складовою політичної стабільності, свідчить також теоретичний доробок вітчизняних дослідників та дослідників пострадянського простору. Втім, В. Кремень вказує на важливу особливість вивчення політичної стабільності – якщо на Заході політична стабільність, а особливо конфлікти та напруження в країнах широко висвітлюються і стали основою відповідних політичних концепцій, то в країнах, де панували командно-адміністративні системи й тоталітарні режими, питання стабільності замовчувалися⁷⁰. Саме в Україні та пострадянських державах гостро стоїть проблема наукового осмислення стабільності, пов'язана зі складними, суперечливими процесами демократизації.

68 *Ліпсет С.* Политический человек. Социальные основания политики / С. Ліпсет // Политическая наука. – 2011. – № 3. – С. 197.

69 *Яворський М.* Політична стабільність як політологічна категорія: основні підходи / М. Яворський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 54.

70 *Політологія: наука про політику: [підручник] / Горлач М. І., Кремень В. Г.* – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 276.

Наприклад, російські дослідники визначають політичну стабільність як стан політичної системи, що характеризується наявністю необхідних умов та факторів, які забезпечують збереження суспільством своєї ідентичності, громадянського миру та згоди на основі досягнення балансу інтересів різних соціальних суб'єктів та політичних сил, своєчасного легітимного вирішення проблем та суперечностей, що виникають в сфері політики за допомогою передбачених законом механізмів та засобів⁷¹. Політична стабільність вважається обумовленою законами функціонування і розвитку суспільства, характером та способами взаємодії його підсистем, зміна та еволюція яких не тягне за собою руйнування функціональної єдності структури та їх рівноваги. Враховуючи той факт, що в політології розрізняють статичну та динамічну стабільність, російська політологія більше тяжіє до статичної стабільності, яка консервується механізмами політичної системи.

Демократична політична система є відкритою, вона може трансформуватися, пристосовуючись до змін внутрішнього та зовнішнього середовища. Натомість недемократичні (авторитарні, тоталітарні) режими продукують і підтримують статичну стабільність, орієнтовану на формування гомогенного суспільства, в якому регулювання забезпечується недемократичними механізмами (репресіями, порушенням прав), спрямованими на придушення опозиції, яка сприймається не як запорука еволюції політичної системи, а як фактор дестабілізації. Тому нова філософська енциклопедія Інституту філософії РАН РФ наголошує на тому, що політична стабільність забезпечується політичною системою суспільства, головним елементом якої є держава та ефективністю здійснення її функцій, яка, в свою чергу, залежить від масової підтримки громадян, а саме: 1) від ситуативної підтримки, що відображає оцінку громадською думкою конкретних рішень, які приймаються державними органами влади, публічних заяв політичних лідерів, наділених владою, та 2) системної підтримки –

⁷¹ Семизин Г. Ю. Политическая стабильность и безопасность // Социально-политический журнал. – 1996. – №3. – С. 15.

стійкості позитивних оцінок та думок, що свідчать про схвалення суспільством діяльності владних структур в цілому, зовнішньої та внутрішньої політики, що проводиться державою⁷². Важливим фактором системної підтримки постає довіра до політичних лідерів та політичного режиму.

Попри те, що Російська Федерація вважає себе демократичною державою, за індексом демократії країна перебуває на 122 місці світового рейтингу і належить до авторитарних режимів⁷³. Відповідно, політична стабільність характеризується домінуванням статичних характеристик та забезпечується в країні недемократичними методами, що знаходить відображення в сучасних політичних студіях. Тому чи не єдиним елементом забезпечення стабільності визначається держава, яка для легітимації своїх дій, в тому числі для забезпечення стабільності, намагається заручитися ситуативною та системною підтримкою громадян. Не випадково, опитування засвідчили, що 74% росіян готові підтримати дії керівництва РФ у випадку військового конфлікту в Україні. 77%, схвалюючи дії Росії щодо України, висловили впевненість, що відповідальність за погіршення відносин між Україною і Росією лежить саме на Києві, хоча той не вживав жодних недружніх кроків щодо Росії. Більше третини опитаних (36%) переконані, що внутрішні конфлікти на Україні призведуть до громадянської війни, тому 12% вважають, що лише введення російських військ може стабілізувати ситуацію в Україні⁷⁴. Тому держава, що спирається на потужну військову силу, розгалужену мережу силових структур і здатна будь-якими методами придушити всі фактори нестабільності, підтримується більшістю російських громадян. Стабільність виступає індикатором стану політичного життя

⁷² Семигин Г. Ю. Стабильность политическая [Електронний ресурс] / Новая философская энциклопедия. – Институт философии РАН РФ. – Режим доступу: <http://iph.ras.ru/elib/2833.html>.

⁷³ Economist Intelligence Unit: Индекс демократии стран мира 2012 года [Електронний ресурс] / Центр гуманитарных технологий. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.

⁷⁴ Соцпрос: Отношения между Россией и Украиной, март 2014 [Електронний ресурс] / Левада-центр. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/category/tegi/protesty>.

всередині держави та оголошується одним із головних завдань внутрішньої та зовнішньої політики.

Експерти переконані, що Росія інспірує етнополітичну нестабільність ззовні, в Україні, саме для того, щоб стабілізувати ситуацію всередині Росії. А. Ілларіонов стверджує, що російські громадяни підтримують політичний режим Росії тому, що він обіцяє і гарантує їм стабільне майбутнє на противагу нестабільній етнополітичній ситуації, що спостерігається в сусідніх державах⁷⁵. Зокрема, президент РФ щоразу обіцяє, що війни на території Росії не буде, оскільки держава та збройні сили здатні захистити громадян. Загроза нестабільності, яка походить з України, згуртовує російське суспільство навколо влади та забезпечує їй підтримку недемократичних дій щодо України – військову агресію, втручання у внутрішні справи, розкол та інспірування сепаратизму Південно-східного регіону України.

Далєбі етнополітичній нестабільності, як і більшості етнополітичних явищ, притаманна ланцюгова дія поширення. Такою ознакою характеризується політизація етнічності, яка є одним із проявів етнополітичної нестабільності. Як стверджує О. Картунов, процес політизації етнічності неодмінно перетворюється на ланцюгову реакцію, яку надзвичайно важко зупинити і тим більш повернути у зворотному напрямку⁷⁶. Цю ймовірність підтвердила міжнародна консалтингова фірма, що надає стратегічний аналіз світових подій – Oxford Analytica. Її фахівці прогнозують зростання нестабільності в Росії через дестабілізацію ситуації в Україні. За даними Oxford Analytica українська Єврореволюція та етнополітична нестабільність (анексія Криму, прояви сепаратизму) можуть спровокувати, по-перше, негативну динаміку в російській економіці (падіння ВВП, відтік інвестицій, погіршення стосунків Росії з США та Європою), а,

⁷⁵ *Илларонов объяснил намерения Кремля в отношении Украины* [Електронний ресурс] / Вести. – Режим доступу: <http://vesti.ua/strana/42731-illarionov-objasn timerenija-kremlja-v-otnoshenii-ukrainy>.

⁷⁶ *Картунов О. В.* Вступ до етнополітології: [наук.-навч. посібник]. – К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – С. 202.

по-друге, відцентрові тенденції в самій Росії⁷⁷. В Російській Федерації спостерігається хитка статична етнополітична стабільність, яка забезпечується, з одного боку, недемократичними механізмами етнополітичного менеджменту (поступове позбавлення суб'єктів Федерації прав та будь-якої самостійності, застосування військової сили для вирішення конфліктів та гальмування відцентрових тенденцій), а з іншого – фінансовою підтримкою лише тих місцевих еліт, які підтримують жорстко централізовану політику Москви.

Внаслідок дії вищезгаданих факторів є суттєві ризики поширення політичної нестабільності в Росії. Не випадково, в окремих регіонах Російської Федерації після анексії Кримського півострова пройшли показові акції з «приєднання» окремих суб'єктів Російської Федерації до Російської Федерації. Так, 6 квітня 2014 року в м. Хабаровськ відбувся мітинг за «приєднання» Хабаровського краю до Росії з гаслами «За Хабаровськ в складі Росії», «В Росії добре – а в Хабаровську?» Агітуючи українців в Криму привабливими перспективами рівня життя в Росії, влада РФ залишила поза увагою депресивні регіони, міграція з яких перевищує відтворення населення. Тому учасники акції вирішили символічно «приєднати» Хабаровський край, рівень життя в якому нижчий від загальноросійського, до щасливої, стабільно процвітаючої Росії⁷⁸.

Аналіз теорій західних та вітчизняних дослідників свідчить про те, що більшість характеристик політичної стабільності притаманні і етнополітичній стабільності, яка в окремих випадках може розглядатися як складова політичної стабільності. Водночас етнополітична стабільність, як свідчать сучасні етнополітичні процеси в Україні та сусідніх державах, є ширшим, етнополітичним явищем, оскільки відповідає аксіомам етнополітології, що певною мірою ускладнює наукове обґрунтування явища. Адже етнополітична

⁷⁷ *Ukraine: Local crisis, global impacts* [Електронний ресурс] / Oxford Analytica. – Режим доступу: <http://www.oxan.com/Advisory/Other/UkraineLocalCrisisGlobalImpacts/Default.aspx>.

⁷⁸ *Мітинг «За приєднання Хабаровського краю к Росии» прошел в дальневосточной столице* [Електронний ресурс] / AmurMedia. – <http://amurmedia.ru/news/khabkrai/06.04.2014/348310/miting-zaprisoedinenie-habarovskogo-kraya-k-rossii-proshel-v-dalne.html>.

стабільність стосується також суто етнічної складової, етнічних процесів, що не завжди кваліфікуються як політичні, але мають суттєвий стабілізаційний або дестабілізаційний вплив на політичну систему. На наступних етапах дослідження ми позиціонуватимемо і розглядатимемо етнополітичну стабільність як предмет дослідження у різних контекстах, вимірах і проекціях.

Наразі звернемося до поточного розуміння терміна у вітчизняній та пострадянській етнополітології та політиці. Етнополітична стабільність є одним із найменш досліджених феноменів в українській етнополітології, незважаючи на актуальність проблематики в нинішній етнополітичній ситуації в державі, яка характеризується тенденціями етнічної поляризації, втручанням сусідніх країн, дезінтеграцією, сепаратизмом та сецесією регіонів. Значний внесок у напрацювання теоретико-методологічних підвалин для дослідження етнополітичної стабільності зробили вітчизняні учені: О. Картунов, О. Маруховська, К. Вітман, Н. Ціцуашвілі, М. Вавринчук, І. Зварич, В. Котигоренко, С. Римаренко, Ю.Римаренко, Л.Шкляр. Саме виходячи з їх напрацювань, ми зробили висновок про те, що етнополітична стабільність є багатогранним явищем, яке не слід розглядати спрощено виключно в політичному, правовому, соціальному або етнічному зрізі.

Важливий внесок у розмежування понять «етнополітичної стабільності» та «етнополітичної безпеки» зробив Н. Ціцуашвілі, зауваживши їх синонімічне застосування, яке простежується в українській етнополітології та законодавчій практиці. На думку дослідника, вітчизняна етнополітологія змушена обґрунтовувати термін, необхідність функціонування якого в категоріальному апараті науки вже кілька років диктують реалії етнополітичної сфери України⁷⁹. Очевидно, що поняття етнополітичної стабільності слід вивчати в контексті ширших понять – стабільності, встановлюючи її взаємозв'язок зі спорідненими поняттями – політичної

⁷⁹ Ціцуашвілі Н.І. Етнополітична безпека в Україні: теорія і практика / Н.І. Ціцуашвілі // Держава і право. – 2010. – Вип. 48. – С. 687.

стабільності, соціальної стабільності, етнічної стабільності. На цьому етапі дослідження головна увага зосереджуватиметься на етнічних характеристиках, їх властивостях, особливостях, притаманних явищу етнополітичної стабільності. У західних дослідженнях часто зустрічаються споріднені поняття «етнічна стабільність», «міжетнічна стабільність», «етнічна гармонія». Аналіз використання цих термінів засвідчує їх подібність, іноді тотожність з об'єктом дослідження.

Наприклад, С. Боленс аналізує політичні механізми підтримання етнічної стабільності в таких етнічно поляризованих містах, як Белфаст (Північна Ірландія) та Йоганнесбург (Південна Африка). Дослідник стверджує, що в містах, населених представниками різних етнічностей або віросповідань, які тривалий час перебувають у стані конфлікту, реконцептуалізоване міське планування може знизити градус протистояння міжетнічного співіснування та сприяти досягненню міжетнічного миру та злагоди⁸⁰. Оскільки етнічні конфлікти належать до найпоширеніших чинників порушення етнополітичної стабільності, політика пошуку засобів запобігання їм є одночасно політикою підтримання етнополітичної стабільності.

Як вітчизняні, так і закордонні дослідники неодноразово вказували на конфліктність як одну з головних характеристик етнічності. Цій концептуальній особливості етнічності присвячено багато праць, починаючи від вчених примордіалістського напрямку, поширеного на початку другої пол. XX ст., – Л. Гумільова, Ю. Бромля, Е. Сміта. У дослідженнях представників цього наукового підходу етнічність розглядається як об'єктивний феномен людської природи – вона є біологічно заданим зв'язком людини з етнічною групою, до якої вона належить. Усвідомлення належності до певної етнічності відбувається у протиставленні іншим етнічностям «ми такі, а вони – інші, відрізняються від нас набором певних ознак». Л. Гумільов

⁸⁰ *Bollens A. Scott Ethnic Stability and Urban Reconstruction Policy Dilemmas in Polarized Cities / Scott A. Bollens // Progress in Human Geography. – 2001. – №25. – P. 456.*

стверджував, що саме протиставлення «своїх» і «чужих» є єдиним беззаперечним індикатором етнічної належності до етноспільноти, а інші критерії – такі, як мова, культура, звичаї, зовнішній вигляд – є змінними характеристиками. Етнічна спільнота існує доти, доки її члени протиставляють себе іншим спільнотам і припиняє своє існування тоді, коли вони суб'єктивно не відчують відмінності «своїх» від «чужих»⁸¹. Протиставлення, яке є обов'язковим елементом етнічної ідентифікації індивіда, водночас постає підґрунтям конфліктності етнічності. Будь-який конфлікт виводить етнополітичну систему з рівноваги, стану стабільності, якого вона прагне.

Етнічні конфлікти мають свою специфіку, хоча можуть першопочатково виникати під дією соціальних, економічних, політичних факторів. Однак спроби розглядати етнічний конфлікт виключно через призму чинників позаетнічної природи, як правило, провальні – вони не можуть стати основою для напрацювання ефективних стратегій врегулювання, оскільки не відображають суті конфлікту. Як стверджує К. Вітман, неврахування емоційно забарвленого феномену етнічності ускладнювало пошук політичних і правових механізмів врегулювання етнополітичних конфліктів та стабілізації етнополітичної ситуації. Адже конфлікт за участю етнічного фактора може набути загрозливих для існування держави форм завдяки великому емоційному потенціалу етнічності, ірраціональності поведінки сторін, що конфліктують. На думку дослідника, етнополітична стабільність сучасних держав більшою мірою залежить від своєчасного розв'язання проблем сфери етнонаціональних відносин, забезпечення вільного розвитку самобутності та задоволення прав національних меншин як рівноправних складових політичної нації, розвитку демократії, популяризації етнокультурного плюралізму, інтеграції мігрантів, ніж від врегулювання міжетнічних конфліктів на етапі ескалації⁸².

⁸¹ Гумилев Л. *Этносфера: история людей и история природы* /Л. Гумилев. – М., 1993. – С. 41.

⁸² Вітман К.М. *Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн* / К.М. Вітман. – К.: Логос, 2008. – С. 25.

Конфліктогенну природу етнічності підтверджує «залізний закон етнічності» Дж. Олпорта, згідно з яким проживання поряд на одній території, взаємодія різних етнічних груп рано чи пізно призводить до етнічного конфлікту між ними. Однак за твердженнями багатьох українських науковців, ця аксіома не завжди спрацьовує. О. Майборода стверджує, що загальний стан етнополітичних відносин визначається характером і ступенем суперечностей між етнічними суб'єктами, гостротою відносин між ними, сумісністю або несумісністю їх інтересів⁸³. В. Котигоренко переконаний, що поліетнічність населення України не означає невідворотності етнічних конфліктів на її теренах, оскільки поліетнічність не є обов'язково конфліктогенною, а навпаки має потужний інтегративний потенціал: створює для суспільства і громадян сприятливі можливості розвитку на основі взаємозбагачення культурними, інтелектуальними, генетичними та іншими ресурсами⁸⁴.

Однак, як свідчить дестабілізація етнополітичної ситуації в Україні в 2014 – 2015 роках, яка призвела до етнополітичного конфлікту за участю сусідньої держави – Російської Федерації, сепаратизму та дезінтеграції України, - мали рацію ті дослідники, які наполягали на дієвості «залізного закону етнічності» та завжди враховували конфліктогенний потенціал етнічності, який за певних обставин може взяти гору над конструктивною взаємодією різних етноспільнот та спровокувати етнічну нестабільність в окремих регіонах та державі в цілому. Серед них І. Зварич, який стверджував, що етнорегіональна багатоманітність України сама по собі діє як потужний конфліктогенний чинник⁸⁵. А також К. Вітман, який наполягав на тому, що поліетнічний склад населення може стати потенційною загрозою етнополітичній стабільності, оскільки наявність більше, ніж однієї етноспільноти в межах однієї держави означає можливість виникнення

⁸³ Майборода О.М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / О.М. Майборода // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К.: Фонд Європа ХХІ, 2002. – С. 13.

⁸⁴ Котигоренко В.О. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні? / В.О. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5. – С. 86.

⁸⁵ Зварич І. Етнополітика в Україні: регіональний контекст / І. Зварич. – К.: Дельта. – 2009. – С. 96.

непорозумінь та конфліктів між ними на ґрунті етнічної ідентичності, підсиленої іншими факторами⁸⁶.

Забезпечення етнополітичної стабільності є одним з завдань етнонаціональної політики сучасних держав. На це вказує А. Іванова, стверджуючи, що одним з найважливіших завдань прикладної етнополітології в Росії є визначення підстав стабільного етнополітичного розвитку держави та створення відповідних умов для управління цим процесом. За словами російської дослідниці, систематичне вивчення унікального досвіду стабілізації етнополітичних відносин, що накопичується в ході перетворень у кожному регіоні Російської Федерації, виявлення тенденцій етнополітичних процесів, аналіз програм та практики реалізації етнонаціональної політики постають найважливішими завданнями сучасної російської етнополітології⁸⁷.

Політики підтримують це припущення, втім, надаючи перевагу етнічному виміру досліджуваного явища – етнічній стабільності. Це підтверджує важливу, якщо не домінуючу роль етнічних характеристик складових етнополітичної стабільності. Наприклад, ООН використовує цей термін у контексті врегулювання міжетнічних відносин в Косово⁸⁸. Президент Китаю послуговується синонімічним поняттям «етнічна гармонія» в контексті вживання заходів щодо підтримання стабільності в Сіньцзян–Уйгурському автономному регіоні⁸⁹. Президент РФ визначає головною метою взаємодії з кримськотатарською діаспорою – політичну та етнічну стабільність. Намагаючись стабілізувати етнополітичну ситуацію на Кримському півострові, В.Путін запропонував кримським татарам (найбільш незахищеній етноспільноті) окремі статті з вирішення їх проблем в

⁸⁶ Вітман К.М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн / К.М. Вітман. – К.: Логос, 2008. – С. 26.

⁸⁷ Іванова А. Етнополитическая стабильность: понятие, факторы и технологии обеспечения: дис... кандидата полит. наук: 23.00.02 / А. Иванова. – Ростов-на-Дону, 2005. – С. 13.

⁸⁸ Kosovo becoming beacon of ethnic stability in its region, Albania tells UN [Електронний ресурс] / UN. – Режим доступу: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=32298&Cr=Kosovo&Cr1>.

⁸⁹ Xi stresses stability and ethnic harmony in Xinjiang [Електронний ресурс] / China.org.cn. – Режим доступу: http://www.china.org.cn/china/2014-05/04/content_32273391.htm.

федеральній програмі з розвитку Криму, що готується урядом Росії⁹⁰. Як відомо, кримські татари не визнали і засудили зміну держави приналежності Криму й звернулися до України з проханням про захист. Анексія Криму Російською Федерацією суттєво дестабілізувала етнополітичну ситуацію в регіоні та започаткувала процес територіальної дезінтеграції України.

Україна та міжнародна спільнота не визнали виходу півострова зі складу України та приєднання його до Російської Федерації у статусі окремого суб'єкта. Україна надала Криму статус тимчасово окупованої території спеціальним законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»⁹¹. Цей нормативно-правовий акт визначає тимчасово окуповану територію України невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Але оскільки забезпечити його реалізацію, в тому числі положень, що стосуються захисту прав громадян, Україна на окупованій території в повному обсязі не може, тому відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини там покладається на «Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права» (п.3 ст.5).

Анексія Криму в Україні стала серйозним дестабілізаційним чинником у регіоні, що загострив етнополітичні суперечності на півострові. Найбільше етнічне невдоволення демонструють етнічні українці та кримські татари, які втратили в особі держави України демократичного захисника своїх інтересів. Адже Російська Федерація у вирішенні етнічних протиріч та стабілізації етнополітичної ситуації вдається до недемократичних механізмів, що межують із порушенням прав людини. Тому українці та кримські татари зазнають постійної дискримінації за ознакою етнічної належності, мови, віросповідання з боку державних структур Криму та РФ. У середовищі цих

⁹⁰ В. Путин пообещал поддержку крымским татарам [Електронний ресурс] / ОРТ. – Режим доступу: <http://www.otr-online.ru/temi/22348.html?type=news&id=27836>.

⁹¹ Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

етноспільнот ширяться процеси політизації етнічності, характерні для етнополітичної нестабільності та початкової стадії етнічних конфліктів.

Запобігання процесам зростання етнічного невдоволення, політизації етнічності, етнополітичній мобілізації – важлива складова політики підтримання етнополітичної стабільності. До загальних причин виникнення цих деструктивних явищ зараховують, в першу чергу, дискримінаційну етнонаціональну політику держави на користь певної етнічної групи, якою в більшості випадків постає титульний етнос. О. Картунов називає політизацію етнічності протидіючою за своїм характером, оскільки вона має місце лише у поліетнічному суспільстві, де найменші прояви нерівності та дискримінації етноспільнот або навіть натяки на них провокують перехід етнічності в політичну площину. Цей перехід (етнічності в політичну площину) в більшості випадків супроводжується етнополітичною дестабілізацією. Дослідник дає наступне визначення явищу політизації етнічності – «процес набуття етнічною спільнотою політичної свідомості, мобілізація її на досягнення певних цілей, виходу на арену політичного життя і боротьби за право на участь у прийнятті політичних рішень та контролю за їх виконанням»⁹². Подібні деструктивні процеси (зростання етнічного невдоволення, політизація етнічності, етнополітична мобілізація) наростають дуже швидко під час дестабілізації етнополітичної ситуації. Вирішальну роль в їх виникненні відіграють держава та її органи влади, які здійснюють таку державну етнонаціональну політику, що не задовольняє базові інтереси всіх етносуб'єктів. Це підтверджує припущення про те, що держава може виконувати етнополітично дестабілізаційну роль щодо етноспільнот.

Прикладом порушення етнополітичної стабільності, балансу інтересів етноспільнот є політика влади Криму та РФ щодо українців та кримських татар. Протягом 23 років належності півострова до складу України вдавалося підтримувати етнополітичну стабільність шляхом урівноважування інтересів

⁹² Картунов О.В. Вступ до етнополітології / О. Картунов. – К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – С. 69.

етноспільнот. Російська етноспільнота становила більшість населення на півострові – 58,3%, домінувала в політичному, культурному, мовному просторі регіону. Для врівноважування домінування росіян та захисту українців (друга за кількістю етноспільнота в АРК – 24,3%) Україна використовувала кримських татар (третя за чисельністю етноспільнота – 12,1%), підтримуючи їх етнополітичні претензії щодо зменшення російського впливу в Криму. Однак повного задоволення своїх прав кримські татари за часів перебування півострова в складі України не отримали. Етнонаціональна політика України щодо Криму була політикою лавірування, компромісів та уникнення рішучих дій, але вона дозволяла підтримувати мир, етнополітичну стабільність та уникати конфліктів між етноспільнотами.

Після незаконного переходу Криму до складу РФ, що розглядається Україною як прояв сепаратизму, співвідношення сил на півострові суттєво змінилося. Російське домінування остаточно закріпилося під захистом РФ, українці та кримські татари опинилися в дискримінованому становищі. Попри те, що в Конституції Республіки Крим задекларовано три офіційні мови – російська, українська і кримськотатарська, – частішають практики згортання і заборони вживання української, кримськотатарської мов шляхом закриття шкіл, ЗМІ, які користуються цими мовами. Так, кримським татарам місцева влада заборонила проводити заходи вшанування депортації народу з Криму. Згодом заборону було знято, але за умови відсутності української символіки та українського гімну під час цих заходів. Кримські татари не отримали обіцяного їм Російською Федерацією статусу (корінного, депортованого народу). Тому Меджліс звернувся до Верховної Ради України з вимогою забезпечити вільне волевиявлення на здійснення кримськотатарським народом права на самовизначення на своїй історичній території.

Парламент України визнав кримськотатарський народ корінним народом, прийнявши відповідну постанову «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української

Держави». Цим документом Україна гарантувала збереження і розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримських татар як корінного народу та ініціювала початок процесу приєднання України до Декларації ООН про права корінних народів. Згодом кримські татари отримали від України і статус депортованого народу – було ухвалено Закон «Про відновлення прав осіб депортованих за національною ознакою». Однак Україна не має можливостей для реалізації напрацьованого законодавства на території окупованого півострова, тому ці нормативно-правові акти мають ефект психологічної підтримки, але не реальної допомоги кримським татарам чи стабілізації етнополітичної ситуації. Вони розраховані на перспективу – повернення Криму та відновлення територіальної цілісності України.

Отже, незважаючи на поки що недостатній – співвідносно з актуальністю явища – рівень наукової розробки терміна «етнополітична стабільність», спостерігається поширене його вживання в політиці. Наразі в Україні гостро стоїть проблема наукового осмислення етнополітичної стабільності, пов'язана зі складними, суперечливими процесами демократизації, державотворення та націєтворення. Етнополітична стабільність може розглядатися як складова політичної стабільності або один з її різновидів. За допомогою аналізу теорій політичної стабільності західних та вітчизняних дослідників, а також вивчення етнополітичних процесів в Україні доведено, що етнополітичній стабільності притаманні більшість характеристик політичної стабільності. Однак, на відміну від інших видів суспільної стабільності, етнополітичній стабільності притаманна також низка етнічних характеристик, які обов'язково мають бути враховані науковцями під час дослідження явища та політиками під час напрацювання заходів етнополітичної стабілізації.

1.3. Етнополітична стабільність у етнополітичній системі

Проблема забезпечення етнополітичної стабільності має важливу прикладну спрямованість у сучасному мобільному світі. Глобалізований світ стрімко змінюється. По-перше, етнічний склад держав не залишається сталим на тлі підвищення інтенсивності міграційних потоків. По-друге, посиляючись на системний метод, можна стверджувати, що всі держави функціонують у зовнішньому середовищі, в якому умовно виділяють міжнародний та регіональний виміри. Це означає участь держави у наддержавних організаціях, діяльність у міжнародному середовищі та взаємодію з сусідніми державами на регіональному рівні. Кожна держава проводить зовнішню етнонаціональну політику щодо країн проживання власних національних меншин, яка часто має дестабілізаційний для цих країн характер. Застосування сучасних інформаційних технологій відкриває широкі можливості для етнополітичної дестабілізації, що актуалізує питання забезпечення етнополітичної стабільності⁹³. Саме тому перед вітчизняною етнополітологією стоїть цілий комплекс завдань зі всебічного вивчення проблеми етнополітичної стабільності, в тому числі з пошуку політико-правових механізмів, які сприятимуть досягненню та підтриманню етнополітичної стабільності в сучасній Україні в складних умовах зовнішнього етнополітичного тиску (гібридної війни та анексії частини територій).

В цьому контексті М. Яворський справедливо зазначає, що політична стабільність – один із основних об'єктів наукового політологічного аналізу, який зазнає серйозних викликів у контексті глобалізації, а в пострадянському суспільстві – ще й системної політичної та соціально-економічної кризи перехідної доби⁹⁴. При цьому слід погодитися з дослідником, який підкреслює конструктивну роль викликів, адже вони означають не лише загрози, але й можливість ширшого погляду на феномен (політичної

⁹³ Крисаченко В.С. Етнополітика у незалежній Україні: стан та стратегічні орієнтири / В. С. Крисаченко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №1. – С. 89.

⁹⁴ Яворський М. Політична стабільність як політологічна категорія: основні підходи / М. Яворський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 52.

стабільності, її типів та складових), переосмислення його ключових характеристик та потребу в напрацюванні основ нової дослідницької програми, яка б забезпечила розуміння специфіки політичної стабільності сучасних поліетнічних суспільств у глобальних трансформаціях.

Однак без ґрунтовного вивчення теоретичних підвалин явища етнополітичної стабільності неможливе напрацювання ефективних заходів її забезпечення. Етнополітична стабільність не повинна бути ні симулякром, поширеним у політичному дискурсі, ні механізмом придушення демократичних свобод та європейського вектору розвитку України. Зауважимо, що з точки зору політичних перетворень етнополітична стабільність – не синонім незмінності, непорушності, законсервованості етнополітичної структури і відносин. Навпаки, будь-яка консервація розвитку етнополітичної сфери, статика, як правило, не є ознакою стабільності, а ознакою зупинки розвитку етнополітичної системи, яка рано чи пізно призведе до нестійкості, етнічної напруженості, а відтак до антагоністичного явища досліджуваному об'єкту – етнополітичної нестабільності. Тому незмінюваність будь-яких соціальних систем зовсім не означає їх стабільність. На перший погляд, найстабільнішими з етнополітичної точки зору є саме авторитарні і тоталітарні політичні режими. Але за рахунок консервації етнополітичної системи, її структури, правил взаємодії етнополітичних суб'єктів та взаємовідносин такі системи набагато частіше схильні до руйнування, хаосу, перетворюючись на джерело етнополітичних конфліктів і загальної регіональної нестабільності⁹⁵.

Погоджуємося з М. Василюком, який стверджує, що стан політичної стабільності не можна розуміти як щось застигле, незмінне. Будь-який різновид політичної стабільності розглядається як результат постійного процесу оновлення, трансформації, що базується на сукупності нестійких рівноваг між системоутворюючими і системозмінюючими процесами

⁹⁵ Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 47.

всередині самої системи⁹⁶. Політична стабільність розглядається дослідником амбівалентно: 1) як якісний стан суспільного розвитку, як певний суспільний порядок, в якому панує система зв'язків і відносин, спадковості цілей, цінностей і засобів їх реалізації; 2) як здатність суб'єктів соціально-економічного і політичного життя протидіяти внутрішнім і зовнішнім впливам, що дестабілізують систему, нейтралізувати їх. У такому контексті політична стабільність розглядається як складова соціальної стабільності, як найважливіший механізм життєзабезпечення розвитку соціальної системи.

Утім, у російській політології якщо не домінує, то набагато більш поширене розуміння політичної стабільності як статичної стабільності. А. Тургаєв визначає політичну стабільність як стійкий стан політичної системи, що дозволяє ефективно функціонувати і розвиватися в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів, зберігаючи при цьому внутрішню структуру і, щонайголовніше, здатність контролювати процес суспільних змін. Одночасно стабільність постає здатністю суб'єктів протидіяти внутрішнім і зовнішнім впливам, що дезорганізують політичну систему. Головним у політичній стабільності дослідник вважає забезпечення порядку, який проявляється в легітимності, ефективності владних структур, в сталості норм і цінностей політичної культури, звичності і стійкості типів поведінки і політичних відносин⁹⁷. Учений мотивує свою позицію тим, що суспільства, які традиційно орієнтувалися на цінності порядку і наступності, досягали найбільших успіхів. І навпаки, абсолютизація в суспільстві цінності змін, приводила до нестійкості і регресивної реставрації колишнього ладу. А.Тургаєв резюмує, що політична стабільність і є певним громадським порядком, заснованим на спільності і спадкоємності інтересів і цілей суспільного розвитку, цінностей і засобів їх реалізації.

Натомість вітчизняний політолог В. Пекар називає держави, орієнтовані на тип статичної стабільності як незмінності, порядку, відкидання та

⁹⁶ Василик М. Политическая стабильность и политический риск / М. Василик // Политология. – М.: Гардарики, 2007. – С. 345.

⁹⁷ Политология: учебное пособие / под ред. Тургаева А.С., Хренова А.Е. – СПб.: Питер, 2005. – С. 131.

заперечення змін, державами умовного Середньовіччя. Історичний поділ використовується як модель для аналізу світу в епоху глобалізації та постглобалізації. Держави цієї доби – це імперії та їх колонії і напівколонії, а також напівнезалежні регіони зі складною ієрархією відносин, де люди різних етнічних ідентичностей міксовані. Експерт зараховує пострадянські держави за винятком держав Балтії саме до цього блоку. На його думку, в умовному Середньовіччі держава є чимось вищим і чужим для людей, вони відчують себе підданими, а не громадянами, залежними від неї, а не джерелом влади.

Більшість населення таких держав має етнічну ідентичність, що ґрунтується на мові, культурі, спільній історії та спільному ареалі проживання, в суспільстві переважають фундаменталістські, патерналістські, сімейні цінності, орієнтовані на стабільність і порядок, іноді традиційно релігійні. Такі суспільства здатні використовувати лише досить прості, примітивні технології, живуть сільським господарством та промисловістю з низькою доданою вартістю. В. Пекар наголошує на тому, що суспільства держав епохи умовного Середньовіччя зазвичай не можуть зійти з траєкторії стабільності на траєкторію зростання і якісних перетворень, але і стабільність їх відносна: будь-які негаразди суттєво зменшують добробут, на швидке відновлення вони не здатні⁹⁸.

Натомість в епоху умовного Модерну в економіці панує вільний ринок, у політиці – політичні партії, засновані на ідеологіях. Держави цієї доби – це здебільшого національні держави, сформовані шляхом формування складної, спрямованої у майбутнє ідентичності політичної нації, на патріотизмі та громадянській відповідальності, що з боку держави передбачає відповідальне урядування. Громадянське суспільство задає вектор розвитку держави. Держави в епоху умовного Модерну нагромаджують великий соціальний капітал, що дозволяє розвивати промислове виробництво зі значною доданою

⁹⁸ Пекар В. Україна – від епохи Середньовіччя до Нового світу [Електронний ресурс] / В. Пекар / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/05/16/7068075/>.

вартістю, високі технології і забезпечує високий рівень добробуту. Стабільність у державах епохи умовного Модерну – динамічна, вона ґрунтується на системі контролю держави з боку громадянського суспільства, його широкої участі в управлінні. Зміни, новації не вважаються загрозою стабільності, навпаки є основою її формування. Національні меншини не переслідуються, не утискаються, а беруть активну участь у політичному процесі.

Однак Україна у дослідженні позиціонується як держава, що за своїм типом економіки, політики, етнополітики, цінностями та ідентичностями більшості населення належить до пізнього Середньовіччя, в якому досить яскраво проявляється меншість населення, орієнтована на Модерн. Ця меншість є відповідальною, раціонально мислячою, вона прагне розвитку і можливостей більше, ніж стабільності і порядку. Експерт резюмує, що українське суспільство знаходиться на самому переході до Модерну, коли в економіці, політиці, мисленні та культурі вже, з одного боку, накопичилися нові елементи, а водночас, до них звертаються найбільші запити й очікування. Однак роль стабільності в таких суспільствах, що динамічно змінюються, на нашу думку, невиправдано нівелюється. Адже саме стабільність може забезпечити належну імплементацію позитивних змін, формування відповідних інституцій зі стихійних форм участі громадянського суспільства в управлінні, що забезпечать стабільний розвиток держави і суспільства.

Зауважимо, що сприйняття стабільності як порядку, його абсолютизація значно посилює статичну складову стабільності і послаблює динамічну, особливо у тих випадках, якщо це стосується етнополітичної стабільності. Зважаючи на це, припускаємо, що етнополітична стабільність досягається не за рахунок незмінності, непорушності, консервації, а внаслідок ефективної взаємодії етнічної та політичної складових етнополітичної системи, здійснення назрілих змін, які можна кваліфікувати як задоволення вимог із метою стабілізації самої етнополітичної системи, а також сфери

етнонаціональних відносин. Українські етнополітологи в переважній більшості вважають, що зміни в етнополітичній сфері є необхідною умовою і елементом етнополітичної стабільності, запорукою розвитку держави⁹⁹.

Як уже зазначалося раніше, політологи майже одностайні щодо того, що всі види політичної стабільності досягаються, як правило, двома шляхами: демократичним і недемократичним. Стабільність, що формується недемократичними методами, не сприймається як цінність, запорука розвитку, а виключно як примус і тиск. Зовсім по-іншому сприймається ситуація, за якої етнополітична стабільність досягається за допомогою демократичних методів, обговорення та консенсусу в середовищі етноспільнот, широкої етнічної бази, плюралізму, врахування інтересів усіх сторін етнополітичної взаємодії.

Утім, на думку О. Семченка, який у своїх працях актуалізує питання про співвідношення і залежність політичної стабільності та демократії, політична стабільність демократичного режиму не є непорушною константою. Її набагато важче забезпечувати та підтримувати, ніж в авторитарних режимах. Дослідник наголошує, що демократія не гарантує стабільність і це зрозуміло, оскільки демократична система постійно розвивається, змінюється, є динамічною¹⁰⁰. З цього випливає, що політична боротьба, яка постійно спостерігається в межах демократичної політичної системи, з одного боку, є ознакою демократичності політичного процесу, з іншого – з великою ймовірністю може бути фактором політичної нестабільності. Зміни та флуктуації, що виникають в демократичній етнополітичній системі мають непрогнозовані наслідки, насамперед для стабільності цієї системи. Науковець стверджує, посиляючись на політичну практику, що демократичні процеси не завжди сприяють вирішенню проблем зі стабільністю, особливо в

⁹⁹ Котигоренко В.О. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України / В.О. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 21.

¹⁰⁰ Семченко О. Политическая стабильность: сущность, понятие, информационные механизмы / О. Семченко // Вопросы управления. – 2015. – №1. – С. 15.

суспільствах, що мають безліч проблем етнополітичного та економічного характеру.

Водночас О. Семченко вказує на зворотний зв'язок політичної стабільності та демократії, підкреслюючи, що беззастережною умовою існування стабільної демократичної держави є конструктивна діяльність інформаційних інститутів, орієнтованих на демократичні норми і цінності, завдяки яким громадяни зможуть оволодіти найважливішими суспільно-політичними знаннями і бути поінформованими про політичне життя суспільства¹⁰¹. А також брати участь у політичному житті суспільства, в тому числі у заходах стабілізації, використовуючи інформаційні технології – Інтернет, соціальні мережі. Без розвинених механізмів інформаційного забезпечення політичної стабільності, участі громадянського суспільства в цьому процесі стає проблемним розвиток позитивних тенденцій демократії.

Етнополітологи у своїх працях неодноразово демонструють, як демократичний режим може слугувати фактором дестабілізації етнополітичної системи¹⁰². Як приклад можна навести аналіз участі національних меншин у розробці етнонаціонального законодавства України, зокрема Концепції етнонаціональної політики України. Так, К. Вітман помітив, що домінування політичного перфекціонізму як методологічного підходу в напрацюванні Концепції державної етнонаціональної політики призвело до того, що окремим суб'єктам (політикам, національним меншинам та їх організаціям) етнонаціональної політики відмовляється у праві поширювати свої правила гри в етнонаціональній сфері на всіх учасників етнополітичних відносин (у вигляді прийняття саме їхнього проекту Концепції), оскільки, вважається, що вони апріорі не можуть представляти загальний етнополітичний інтерес й переслідують свої цілі¹⁰³.

¹⁰¹ Там же. – С. 16.

¹⁰² Євтух В.Б. Етнополітика в Україні правничий та культурологічний аспекти / В.Б. Євтух. – К.: Фенікс, 1997. – С. 100.

¹⁰³ Вітман К.М. Участь національних меншин у розробці Концепції етнонаціональної політики України / К.М. Вітман // Держава і право. – № 56. – 2012. – С. 550.

Найчастіше такі підозри розповсюджуються на найбільш активні національні меншини, які час від часу висувають свої варіанти Концепції. Єдиною мотивацією розробки власного проекту вважаються спроби посилити своє становище в етнополітичній системі шляхом дискримінації інших національних меншин. Нескладно помітити, що, з одного боку, – велика кількість проектів Концепції державної етнологічної політики від національних меншин свідчить про демократичність етнополітичної системи України, широку участь етнологічних у формуванні етнополітики, а, з іншого боку, надмірна конкуренція найпотужніших національних меншин навколо головного документу етнологічного розвитку поліетнічної держави є фактором дестабілізації етнополітичної системи, адже вони найбільше зацікавлені у покращенні свого становища, підвищенні етнополітичного статусу порівняно з іншими національними меншинами або титульним етносом, тому інколи їх проекти Концепції містять необґрунтовані претензії.

Саме тому К. Вітман підкреслює, що у проектах Концепції державної етнологічної політики, висунутих національними меншинами, етнологічна політика подається переважно як інструмент задоволення інтересів та потреб національних меншин, тоді як задоволення потреб етнологічних спільнот – це лише одна зі складових етнологічної політики, яка покликана регулювати їх взаємодію та співіснування, створюючи сприятливі умови для розвитку кожної у сфері етнологічних відносин з метою недопущення деструктивних етнополітичних явищ¹⁰⁴. В результаті, за словами науковця, виникає замкнене коло – проект Концепції етнологічної політики одного з суб'єктів або об'єктів відхиляється з вищезгаданих причин (заангажованість, переслідування власного інтересу, надання певним проблемам гіпертрофованої уваги за рахунок інших питань) іншими учасниками законодавчого процесу в етнополітичній сфері.

З цього випливає, що розвиток етнополітичної системи України, її еволюція та трансформація стали заручниками демократичної боротьби

¹⁰⁴ Там же. – С. 551.

етнонаціональних спільнот між собою. Як тільки свій проект висуває наступний учасник етнополітичних відносин, він відхиляється з цих же причин. Нагадаємо, що на Концепцію державної етнонаціональної політики довгий час покладалися великі і необґрунтовані сподівання щодо стабілізації етнополітичної ситуації в Україні, однак жоден з понад десяти законопроектів так і не пройшов погодження між головними авторами етнополітики (державою, етнічними спільнотами) і прийнятий не був. Ситуація з прийняттям Концепції державної етнонаціональної політики України – яскравий приклад того, як демократичні процедури у перехідних поліетнічних нестабільних суспільствах можуть стати головною перешкодою на шляху досягнення етнополітичної стабільності.

Поза тим етносоціологи переконані, що стабільним у повному розумінні слова може бути лише демократичне суспільство¹⁰⁵. На певному етапі розвитку стабільними можуть бути і авторитарні, і тоталітарні політичні режими. Однак досвід їх історичного розвитку демонструє, що такі режими більш схильні до руйнування, стають осередком конфліктів і загальної регіональної нестабільності. Політична, зокрема етнополітична стабільність досягається не за рахунок незмінності, непорушності, консервації, а за рахунок здійснення назрілих змін, ініційованих владою або суспільством. В такому випадку не механізми стабілізації, а зміни в етнополітичній системі стають необхідною умовою і елементом забезпечення етнополітичної стабільності.

Тому у суспільствах (до яких зараховуються і пострадянські держави) з безліччю проблем економічного, соціального та політичного розвитку демократія ускладнює вирішення проблем стабільності. В умовах економічної нерівності, відсутності громадянського суспільства, гострих конфліктів, численної кількості маргінальних верств демократія може виявитися досить ризикованою формою розвитку¹⁰⁶. Саме до таких

¹⁰⁵ Гуц А. Глобальная этносоциология: учебное пособие / А.Гуц. – Омск: ОмГУ, 1997. – С. 179.

¹⁰⁶ Там же.

суспільств зараховується і Російська Федерація. Інші, більш широкі можливості надає демократичний тип розвитку в ліберальних, плюралістичних системах для забезпечення політичної стабільності. Нагадаємо, що етнополітичну стабільність у попередніх розділах було визначено як різновид політичної стабільності, отже ці припущення повною мірою стосуються і етнополітичної стабільності.

Також етнополітичну стабільність було визначено як властивість, характеристику етнополітичної системи. Без забезпечення дії цієї умови неможливий поступальний розвиток системи, її тривале збереження у часі та просторі. Будь-яка політична система, в тому числі етнополітична, характеризується властивістю стабілізації. Однак головним завданням цього дослідження є всебічне вивчення явища, його максимальної кількості проєкцій. Позиціонування етнополітичної стабільності у політичній або етнополітичній системі ускладнюється величезною кількістю трактувань політичної системи і майже повною відсутністю розробки етнополітичної системи як у вітчизняній, так і зарубіжній етнополітології.

О. Семченко констатує навіть труднощі з напрацюванням загального визначення «політичної стабільності», жартуючи, що пошуки найбільш адекватного визначення політичної стабільності дуже нестабільні в політичній науці, оскільки критерії політичної стабільності найчастіше плутають з критеріями стабільності соціальної та економічної¹⁰⁷. Іноді політичну стабільність ототожнюють зі стабільністю соціальної системи в цілому, що істотно розширює її межі, або асоціюють зі стабільністю політичної системи, що значно звужує її межі. За словами дослідника, поширеність у політичній науці таких діаметральних підходів до дослідження проблеми політичної стабільності та її видів, включаючи етнополітичну, підтверджує, що політична стабільність потребує глибокого

¹⁰⁷ Семченко О. Политическая стабильность: сущность, понятие, информационные механизмы / О. Семченко // Вопросы управления. – 2015. – №1. – С. 17.

наукового аналізу з застосуванням найсучасніших теоретико-методологічних підходів.

У соціології поширений наступний широкий підхід, в межах якого соціальна стабільність розглядається як стійкість соціальних структур, процесів і відносин, яка при всіх змінах зберігає їх якісну визначеність і цілісність¹⁰⁸. Соціальна стабільність складається з трьох наступних рівнів: внутрішньої стабільності соціальних систем (інститутів, організацій, спільнот); стабільності їх взаємозв'язків і їх взаємодій між собою; стабільності всього суспільства, яку можна позначити як соціетальну стабільність. На думку соціологів, соціетальна стабільність включає в себе стабільність політичну, економічну, ідеологічну, культурну на рівні всього суспільства.

Отже, для уточнення термінологічного апарату зауважимо, що політична система належить до соціальних систем, як і етнічна система. Етнополітична система є поєднанням політичної та етнічної систем. Без позиціонування етнополітичної системи неможливе чітке розуміння етнополітичної стабільності, що була визначена як стан, властивість, характеристика етнополітичної системи. Це вузьке розуміння етнополітичної стабільності як стабільності безпосередньо етнополітичної системи, яка утворюється внаслідок перетину, взаємодії політичної та етнічної складових соціальної системи. Цей підхід дає можливість також розглядати етнополітичну систему як різновид політичної системи до тієї міри, до якої в політику інкорпорується поняття «етнічність». Тоді як широке поняття етнополітичної стабільності охоплює також внутрішнє середовище етнополітичної системи – поліетнічне суспільство, що складається з певної кількості етноспільнот, яка варіюється залежно від національного складу держави та зовнішнє середовище, в якому функціонує етнополітична система. Запропонуємо узагальнене визначення етнополітичної стабільності як властивості, стійкого

¹⁰⁸ Соціальна стабільність [Електронний ресурс] / Соціологія. – Режим доступу: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/socialnaya-stabilnost.html>.

стану етнополітичної системи, що забезпечує збереження її внутрішньої структури, функціонування та розвиток в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів.

Це не суперечить теорії політичних систем, яку було покладено в основу дослідження як теоретико-методологічний базис. Більшість західних політологів під політичною системою мають на увазі сукупність політичних взаємодій, ролей і функцій, що діють в кожному суспільстві. Але навіть у засновників теорії політичних систем знаходимо відмінності у трактуванні їх меж. Цю особливість влучно помітив російський політолог К. Гаджиев. Дослідник підкреслює, що прихильники системного аналізу, зокрема в особі Г.Алмонда визнають необхідність виокремлення під час аналізу політичної системи структур, що виконують політичні функції¹⁰⁹, в тому числі функцію підтримання стабільності самої системи і середовища її функціонування. Але при цьому вони вважають головною одиницею політичної системи роль, а не об'єкт.

На думку К. Гаджиева, перевага концепції ролі над такими поняттями, як «інститути», «організації» або «групи» полягає в тому, що вона більш широка і більш відкрита. Ця концепція може ситуативно включати формальні і неформальні об'єднання, електорат, натовп, тимчасові і постійні групи тощо. Зрештою, всіх і все – що завгодно, що на даний момент стосується політичної системи. Цей підхід відкриває широкі можливості для дослідження етнополітичної системи як комплексу взаємопов'язаних ролей, як структуру етнополітичних ролей, систематизацію взаємодії у етнополітичній сфері буття. Етнополітична система постає і структурується у випадку взаємодії етнічності з політикою. Етнічність сама по собі є характеристикою етнічної системи. Поки етнічність не входить у політику, не висуває певних вимог, не лобіює власних інтересів, вона залишається характеристикою лише етнічної системи. В такому випадку етнополітична

¹⁰⁹ Гаджиев К. Политология: учебник для высших учебных заведений / К. Гаджиев. – Москва: Логос, 2001. – С. 81.

система не структурується і не виокремлюється. Етнополітична система постає лише під час взаємодії етнічності і політики.

Слушність цієї гіпотези підтверджує доробок українських етнополітологів. О. Антонюк стверджує, що чільне місце в етонаціональних процесах та рухах посідають проблеми політичних взаємовідносин державної нації (нації-держави) з етнічними об'єднаннями людей на її території, а також етнічних спільнот між собою як у кордонах країни їхнього проживання, так і поза її межами. Саме ця сфера суспільного життя у багатонаціональних (поліетнічних) державах визначається поняттям етнополітика, що поєднує в собі дві засади – етнічність і політику¹¹⁰. Саме так формується і етнополітична система – у рольовій взаємодії етнічності і політики.

О. Антонюк виокремлює два самостійні, але не взаємовиключні види взаємодії етнічності і політики, або іншими словами, два типи участі етнічності в політиці – політичне функціонування та політичну участь. Політична участь означає участь етнічних спільнот у політичному житті суспільства; їх політичне структурування, прояв і реалізацію інтересів основних суб'єктів етнополітики навколо питань розподілу влади, соціальних і матеріальних благ, збереження і розвитку власної ідентичності. Політична участь задає особливості політичної поведінки етноспільнот, яка характеризує, зокрема участь у виборах, референдумах, демонстраціях, маніфестаціях, мітингах, зборах тощо¹¹¹. Тоді як політичне функціонування означає професійну політичну діяльність. Така діяльність, спрямована на: 1) формування політико-правової бази (наукових, ідеологічних, політико-партійних засад) етнополітики; 2) створення різноманітних політичних інститутів, залучених до управління етнополітичними процесами; 3) розробку та впровадження державою та її органами влади заходів регулювання відносин в етнополітичній системі. Сюди О. Антонюк зараховує парламентську, державно-управлінську, муніципально-

¹¹⁰ Антонюк О.В. Основи етнополітики / О.В. Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – С.83.

¹¹¹ Антонюк О.В. Етнополітичний менеджмент: теоретичне обґрунтування та емпірична реальність / О.В. Антонюк // Персонал. – 2007. – № 6. – С. 23.

управлінську діяльність та етнополітичний менеджмент¹¹². Зауважимо, що якщо політична участь має, здебільшого, етнополітично дестабілізаційний характер, то політичне функціонування навпаки, у більшості випадків спрямоване на стабілізацію етнополітичної сфери.

Беручи участь у політиці, етнічні спільноти конкурують між собою за встановлення певних преференцій, цим самим вносячи дестабілізацію в сферу міжнаціональних відносин, а отже, і етнополітичну систему. Прикладом цього твердження може бути діяльність русинів – їх багаторічні вимоги щодо надання етнічній спільноті особливого етнополітичного статусу (від національної меншини до корінного народу), оголошення території їх проживання (Закарпатської області) національною автономією. Періодична радикалізація русинів як етнонаціональної спільноти впродовж багатьох років дестабілізувала ситуацію в Україні. Кілька разів поспіль русинська етнospільнота намагалася створити власну державу (автономію), що кваліфікувалося як прояви сепаратизму. Очільників русинського руху неодноразово притягували до відповідальності. Зокрема, Д. Сидора, котрий звинувачував Київ у етноциді, дискримінації з явними елементами геноциду, закидаючи владі «варварське невизнання русинського народу, його національності, заборони русинських шкіл і вивчення русинської мови»¹¹³. Лідер русинського руху ставив ультиматум українській владі, погрожуючи, що «русинський народ має право зі зброєю в руках захищати свою свободу» після багатьох років марних вимог щодо задоволення своїх прав. Радикалізація вимог русин розцінюється як загроза етнополітичній стабільності, національній безпеці та територіальній цілісності України.

К. Вітман помітив, що після того, як Київ побачив у діях політизованої етнічної групи ознаки етнополітичної дезінтеграції держави, то обрав

¹¹² Там же.

¹¹³ Лідер русинів: ми маємо право зі зброєю в руках захищатись від України [Електронний ресурс] // ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/lider-rusiniv-mi-mayemo-pravo-zi-zbroyeyu-v-rukah-zahischatis-vid-ukrayini.html>.

наступну дворівневу стратегію протидії цим деструктивним проявам¹¹⁴. Перший рівень – це рівень етнонаціональної політики, і полягає він у відмові у визнанні русинів. Для того, щоб знеохотити русинів реалізувати свої погрози – не дати етноспільноті жодних правових підстав для формування територіальної автономії, вона не отримує навіть правовий статус національної меншини в Україні, офіційно залишаючись субетносом української нації, – підкреслює дослідник. Другий рівень протидії проявам дестабілізації з боку русинської етнічності полягає в нейтралізації активності еліти русинського руху шляхом притягнення її представників до відповідальності за посягання на територіальну цілісність та недоторканність України. Д. Сидора за дії та заяви, що містять ознаки сепаратизму, було засуджено до умовного покарання.

Підтвердженням і продовженням дестабілізаційної дії політичної участі етноспільнот, у конкретному випадку русинів, став етнополітичний конфлікт України й Росії, в якому частина русинського руху стала на бік Російської Федерації. Русини неодноразово зверталися до Росії з проханням визнати незалежність Підкарпатської Русі від України. 17 березня 2014 року П. Гецько (що називає себе прем'єр-міністром Республіки Підкарпатська Русь та координатором Русинського руху) звернувся з відкритим листом до Президента РФ В. Путіна з закликом до відновлення історичної справедливості – дорадянського статусу Республіки Підкарпатська Русь. У ньому русинська національна меншина України начебто звернулася до Президента РФ з проханням провести миротворчу операцію для «визнання відновленої державності Республіки Підкарпатська Русь та нейтралізації галицького нацизму в Закарпатті»¹¹⁵. Інші русинські організації спростували свою участь у подібній провокації.

¹¹⁴ Вітман К.М. Русини: основні причини відмови у визнанні національною меншиною України / К.М. Вітман // Політологічний вісник. – №71. – 2013. – С. 463.

¹¹⁵ *Забутый народ обратился к Президенту Российской Федерации Владимиру Владимировичу Путину* [Електронний ресурс] / Руська правда. – Режим доступу: <http://www.ruska-pravda.com/novosti/34-pv-politika/24080-zabyty.html>.

Втім, враховуючи деструктивну та етнополітично дестабілізаційну діяльність русинів як етноспільноти, Росія намагається використати їх вимоги для продовження процесу дезінтеграції України у вигляді формування чергової народної республіки на Закарпатті начебто як продовження процесу національного самовизначення етноспільнот України. СБУ вдалося викрити та знешкодити групу осіб, які за вказівкою російських спецслужб готували створення так званої «Республіки Підкарпатська Русь» на листопад 2014 року. Сценарій етнополітичної дестабілізації ситуації в Закарпатській області передбачав захоплення місцевих органів державної влади та інших стратегічних об'єктів диверсійно-підривними групами, котрі мали діяти під виглядом місцевої самооборони самопроголошеної республіки¹¹⁶. Науковці вважають звернення до В. Путіна не черговим проявом сепаратизму з боку русинів, а спробою дестабілізації етнополітичної ситуації Російською Федерацією в Закарпатській області з використанням Русинського руху Закарпаття, адже більшість русинів засуджує дії РФ щодо України зі заохочення та популяризації сепаратизму в окремих регіонах¹¹⁷.

Інша спроба використати національні меншини для дестабілізації ситуації в Україні була здійснена Російською Федерацією на Одещині. 6 квітня 2015 року в Одесі відбулися установчі збори Народної ради Бессарабії, яка була створена як представницький орган з метою захисту інтересів національних громад Бессарабії. У засіданні установчих зборів взяли участь представники 7 так званих етноспільнот Бессарабії: болгарської, гагаузької, російської, української, циганської, молдавської та польської. Головою Народної ради став голова Союзу придністровців України Д. Затуливітер. У своєму вітальному слові лідер Народної ради Бессарабії зазначив, що свою місію бачить у тому, щоб Бессарабія отримала статус національно-культурної автономії: «Наші народи повинні бути гідно представлені в політичному та

¹¹⁶ СБУ: Спецслужби РФ планували створити в Україні ще чотири «народні республіки» [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1014227-sbu-spetsslujbi-rf-planuvali-stvoriti-v-ukrajini-sche-chotiri-narodni-respubliki-sered-yakih-kijivska.html>

¹¹⁷ *Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка* / Кресіна І.О. та ін. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – С.47.

економічному житті України, наші громади повинні впливати на рішення, які стосуються нашого краю»¹¹⁸. Народна рада Бессарабії заявила, що в разі вступу України в НАТО громади Бессарабії залишають за собою право на самовизначення Бессарабії.

Делегатами за підсумками засідання було прийнято «Маніфест Народної ради Бессарабії». Документ містить ознаки сепаратизму, зокрема в ньому стверджується: «Ми патріоти нашого краю і від нас залежить його майбутнє. Народна Рада – це нова форма самоорганізації бессарабців. Наш голос почують всі. Наші дії оцінять люди й історики. Кожен день Народної Ради Бессарабії буде днем боротьби і звершень...» Однак СБУ заблокувала спробу поширення сепаратистського руху «Народна Рада Бессарабії», інспіровану представниками спецслужб Росії. Під час затримання у підозрюваних було вилучено носії інформації з текстами «Конституции Бессарабской народной республики», «Маніфеста Народной Рады Бессарабии», понад 500 примірників сепаратистської газети «Новороссия», інші інформаційні матеріали, які, ймовірно, використовувалися для фінансування антиукраїнської діяльності.

Таким чином, якщо участь етнічності, етноспільнот у політиці має переважно дестабілізаційний характер, то політичне функціонування, особливо на загальнонаціональному рівні знаменується спробами стабілізувати етнополітичну ситуацію. Прикладом є політична боротьба та ротація влади в Україні. В державі протягом усіх років незалежності до 2014 року спостерігався етнополітичний розкол країни на Схід (східні та південні області) та Захід (західні, центральні та північні області), обумовлений протилежною історично-цивілізаційною належністю цих територій (до Російської та Австро-Угорської імперій відповідно), політичними та зовнішньополітичними уподобаннями (співпрацею з ЄС та Росією відповідно), мовою (українською та російською). Наслідком цього розколу

¹¹⁸ В Одесі любителі Росії створили Народу раду Бессарабії [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/v-odesi-lyubiteli-rosiyi-stvorili-narodnu-radu-bessarabiyyi-419913.html>.

стала політична поляризація – до 2014 року в Україні не спостерігалось жодної потужної політичної сили однаково популярної як на Сході, так і на Заході країни. Схід надавав перевагу проросійським центристським або лівим політичним силам, тоді як Захід – проєвропейським правим, націоналістичним політичним силам. Політична поляризація утвердилася і на загальнонаціональному рівні – влада країни асоціювалася з регіоном, історичну та етнокультурну позицію якого представляла, – стверджує В. Явір¹¹⁹.

Поза тим політичне функціонування, на відміну від політичної участі, має стабілізаційний характер. Яка б політична сила не зайняла ключові посади у владі держави, вона намагається стабілізувати етнополітичну ситуацію в Україні, відстоювати загальнонаціональні інтереси, а не поляризованого електорату. В 2005 році владу здобула націоналістично налаштована опозиція на чолі з Президентом В. Ющенком, що представляла інтереси Заходу. Після низки ініціатив, що свідчили про регіональність загальнонаціональної етнонаціональної політики (визнання Голодомору 1932-33 років геноцидом, вшанування героїв ОУН-УПА як героїв України, надання пільг ветеранам ОУН-УПА, посилення статусу української мови, поглиблення співпраці з ЄС та НАТО) і дратували Схід, населення якого не підтримувало їх, націоналістична влада, намагаючись стабілізувати етнополітичну ситуацію, почала домовлятися з опозицією та місцевою владою Східного регіону. Аналогічно опозиція, прийшовши до влади в 2010 році, вдалася до низки кроків на користь регіональних етнополітичних уподобань Сходу (утверджувала радянське бачення української історії, посилювала позиції російської мови, поглиблювала співпрацю з Росією), що категорично засуджувалося на Заході держави¹²⁰. Але згодом відмовилися від цих ініціатив, або пом'якшувала їх.

¹¹⁹ Явір В. Основні прояви сепаратизму в сучасній Україні / В. Явір // Держава і право: зб. науков. праць. – 2014. – № 2 (64). – С. 393.

¹²⁰ Кресіна І.О., Явір В.А. Теоретичні та політико-правові засади етнокультурної консолідації / І.О. Кресіна, В.А. Явір // Політологічний вісник. – Вип. 70. – К.: Політологічний центр при Київському університеті ім. Т.Г. Шевченка, 2013. – С. 214.

Науковці одностайні щодо до того, якого б електорального сегменту інтереси не представляла б українська влада, в результаті вона однаково намагалася досягти етнополітичної стабільності шляхом проведення загальнонаціональної етнонаціональної політики, етнополітичного менеджменту. Позитивним фактором вважалося те, що влада намагалася поступово відійти від регіонального бачення історичних подій в напрямку загальнонаціонального, наголошуючи на необхідності пошуку спільних точок дотику, компромісу та шляхів етнокультурної консолідації¹²¹. Навіть незважаючи на падіння рейтингу у своєму електоральному сегменті. Але цей фактор стабілізував етнополітичну ситуацію в Україні, забезпечуючи ротацію влади Сходу та Заходу, в такий спосіб урівноважуючи етнополітичний розкол в Україні, а не поглиблюючи його. Незважаючи на те, що в перший рік правління поляризованої регіональної влади, незалежно від того, інтереси якого регіону вона представляла, втілювалася етнонаціональна політика реваншу – демонтажу ініціатив, дій та заходів попередньої влади; в подальшому етнонаціональна політика мала переважно етнополітично стабілізаційний характер, спрямований на подолання етнополітичного розколу як фактора дестабілізації в Україні та забезпечення загальнонаціональних інтересів. Це підтверджує стабілізаційну роль політичного функціонування.

Якщо бути точнішим, то не лише етнонаціональна політика, а її реалізація у вигляді етнополітичного менеджменту. О. Антонюк зауважує, що етнополітика визначає мету, основні завдання та напрями етнополітичного менеджменту, який виступає головним засобом її реалізації. Саме посередництвом етнополітичного менеджменту відбувається забезпечення етнополітичної стабільності. За визначенням дослідника, етнополітичний менеджмент передбачає: 1) з'ясування об'єктивних закономірностей, тенденцій розвитку етносів, міжнаціональних і міжетнічних

¹²¹ *Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка* / Кресіна І.О., Лойко Л.І., Явір В.А., Грицяк Д.І., Стоєцький С.В. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – С.30.

відносин та розробку на цій основі оптимальної політики в етнонаціональній сфері; 2) комплексний підхід при аналізі етнонаціональних проблем, урахування всіх сторін етнонаціональних відносин: політичних, соціальних, економічних, культурних, мовних, психологічних тощо; 3) цілеспрямоване керівництво етнополітикою, що охоплює планування, регулювання і контроль; 4) диференційований підхід до здійснення етнополітики з урахуванням етнонаціональних аспектів, природно-кліматичних умов, соціально-історичних особливостей формування та існування етносів, етнічних груп; 5) охоплення усіх рівнів та форм міжетнічної взаємодії; 6) своєчасне виявлення і подолання суперечностей та перешкод на шляху інтегративного розвитку етнонаціональної сфери; 7) визначення та впровадження заходів стабільності й подальшого удосконалення всього механізму функціонування етнополітики; 8) використання національного та світового досвіду врегулювання міжетнічних відносин, розв'язання етнонаціональних проблем¹²².

З цього випливає, що забезпечення етнополітичної стабільності займає одне з головних місць в етнополітичному менеджменті, постаючи однією з функцій цієї управлінської діяльності. В. Євтух позиціонує етнополітичний менеджмент як складову єдиної системи державного управління, на яку покладається завдання контролю та правового і адміністративного регулювання міжетнічних відносин. Дослідник виокремлює такі рівні впливу на етнополітичну сферу: 1) стратегічний рівень, на якому відбувається ухвалення загальнодержавних етнополітичних рішень на вищому законодавчому та виконавчому рівнях держави (Верховна Рада, Президент); 2) тактичний рівень, що передбачає напрацювання конкретних методів, заходів, підходів та засобів реалізації ухвалених рішень (органи виконавчої влади); 3) оперативний рівень, на якому відбувається реалізація державної етнополітики в регіонах та відстежуються результати виконання попередніх

¹²² Антонюк О.В. Етнополітичний менеджмент: теоретичне обґрунтування та емпірична реальність / О.В. Антонюк // Персонал. – 2007. – № 6. – С. 25.

завдань, доручень, рішень (регіональні підрозділи органів державного управління)¹²³. Формування та підтримання етнополітичної стабільності відбувається на всіх рівнях етнополітичного менеджменту, виокремлених у даному випадку за суб'єктом формування та реалізації етнологічної політики.

В. Котигоренко застерігає від підміни понять терміна «етнологічна політика» терміном «етнополітичний менеджмент». Дослідник пропонує визначати етнологічну політику як сукупність цілей і завдань, принципів і правових норм, напрямів, механізмів, форм і методів діяльності держави в сфері етнологічних відносин. Тому вважає, що до її складових, а не до складових етнополітичного менеджменту слід віднести стратегічний рівень впливу держави на етнологічну сферу, маючи на увазі рівень визначення цілей такого впливу та формування правових засад реалізації цих цілей¹²⁴.

На відміну від В. Євтуха, О. Антонюк виокремлює такі рівні регулювання в межах етнополітичного менеджменту: 1) загальнодержавний, що передбачає розробку стратегічних концептуальних засад державної етнологіки, політико-правове закріплення її основ, формування загальнонаціональних програм її реалізації; 2) відносини між центром і регіонами, враховуючи етнологічні аспекти в умовах поліетнічності; 3) відносини між регіонами, де відбувається узгодження інтересів, розв'язання суперечностей; 4) регулювання міжетнічних процесів всередині регіонів; 5) первинний рівень регулювання міжетнічних відносин – в колективах (трудових, навчальних, військових тощо), які, як правило, є поліетнічними¹²⁵. Як ми бачимо, в цьому випадку критерієм класифікації рівнів слугує об'єкт регулювання.

¹²³ Євтух В.Б. Етнополітичний менеджмент / В.Б. Євтух // Етнологія: терміни та поняття. навчальний посібник. – К.: Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. – С. 224.

¹²⁴ Котигоренко В.О. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В.О. Котигоренко. – Політичний менеджмент. – №6. – 2004. – С. 50.

¹²⁵ Антонюк О.В. Етнополітичний менеджмент: теоретичне обґрунтування та емпірична реальність / О. В. Антонюк // Персонал. – 2007. – № 6. – С. 24.

Однак, суть політики формування та забезпечення етнополітичної стабільності від цього не зазнає суттєвих змін – для підтримання поліетнічної держави у стабільному стані вона має бути присутньою на всіх рівнях, що вкотре підтверджує нашу прихильність до широкого трактування етнополітичної стабільності як різновиду соціальної стабільності, а не лише стабільності етнополітичної системи. О. Антонюк наголошує на тому, що здійснення етнополітичного менеджменту в кожній поліетнічній державі має свої характерні особливості, обумовлені специфікою прояву національного фактора в усіх галузях суспільного життя, й вимагає цілеспрямованого впливу владних структур на всі сфери життєдіяльності етносуб'єктів на різних рівнях регулювання¹²⁶, в тому числі з метою забезпечення етнополітичної стабільності. Після проголошення незалежності перед етнонаціональною політикою України постало завдання забезпечення етнополітичної стабільності – міжетнічного миру, узгодження та забезпечення потреб етнічних спільнот, формування етнополітичної взаємодії на рівних засадах етносуб'єктів. Тому налагодження відповідного вимогам часу етнополітичного менеджменту стало завданням першорядного значення, – стверджує В. Котигоренко¹²⁷.

Серед усього масиву функцій етнополітичного менеджменту, виокремлених науковцями, до функцій, безпосередньо пов'язаних з формуванням та забезпеченням етнополітичної стабільності зараховуватимемо такі:

- планування, визначення цілей та завдань етнонаціональної політики, розробка програм діяльності відповідно до інтересів усіх етнокомпонентів країни, яка дає уявлення про сучасний стан, напрями необхідного та вірогідного етнополітичного розвитку, а також найефективніші способи вирішення поставлених завдань;

¹²⁶ Там же.

¹²⁷ Котигоренко В.О. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В.О. Котигоренко. – Політичний менеджмент. – №6. – 2004. – С. 49.

- інструментальна функція, що полягає в напрацюванні проектів прийняття рішень для досягнення конкретного етнополітичного результату з урахуванням науково-теоретичних (економічних, правових, соціологічних та інших) розробок та різноманітних факторів (етнокультурних, етнопсихологічних), які впливають на реалізацію державної етнополітичної політики;
- прогностична функція, що охоплює розробку превентивних засобів з попередження можливих ускладнень і загострення етнополітичної ситуації в країні, регіоні;
- інтегративна або консолідаційна функція, яка спрямована на зближення і налагодження співпраці між етнотіпами на основі спільності їх етноінтересів та цілей;
- функція розв'язання міжетнічних суперечностей, розробка ефективних шляхів і методів врегулювання етнополітичних конфліктів¹²⁸.

В теорії соціології стабільність усього суспільства, так звана соціетальна стабільність, містить такі складові: політичну, економічну, культурну стабільність. У контексті нашого дослідження додамо до цього переліку також етнополітичну стабільність, яка є поєднанням, взаємодією політичного та етнічного фактора у формуванні цього виду соціальної стабільності. Слушність цього припущення підтверджує також теоретичний доробок політологів, як вітчизняних, так і зарубіжних. Так, В. Котигоренко у своїй праці під назвою «Ризики для держави в контексті етнополітичних загроз соціальній стабільності» вказує на один з головних пріоритетів будь-якої держави з поліетнічним складом населення – мінімізацію етнополітичних загроз соціальній стабільності. Дослідник розглядає етнополітичну складову соціальної стабільності, але завершує своє дослідження формулюванням

¹²⁸ *Антонюк О.В.* Основи етнополітики / О.В. Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – С.83.

нового терміна «етнополітична стабільність», потреба в якому вже виникла¹²⁹.

С. Савін також переконаний у тому, що політичну стабільність слід розуміти як вид соціальної стабільності – особливий стан сфери суспільства, за якого діють гарантії відтворення матеріальних і духовних ресурсів, дотримання певного порядку політичних відносин. На його думку, політична стабільність характеризується стійким розвитком політичних інститутів, наявністю політичної культури, що підтримує політичну систему, ефективністю і легітимністю влади в суспільстві¹³⁰.

Якщо політична система та політична стабільність була розглянута докладно у попередньому розділі, то етнічна система та етнічна стабільність, які також формують етнополітичну стабільність, об'єднуючись в одне ціле в рольовій взаємодії в межах етнополітичної системи, потребують детального вивчення та обґрунтування для з'ясування якісного співвідношення, взаємодії цих складових у етнополітичній стабільності. Поширеним є визначення етнічної системи як всієї сукупності етнічних спільнот, що проживають в межах однієї держави і взаємодіють між собою як складний комплекс. Політичний словник пропонує розрізняти централізовану і дисперсну етнічні системи¹³¹. Централізована етнічна система означає, що в центрі суспільно-політичного життя країни перебувають проблеми взаємовідносин між найбільшими етнічними групами. Це більш нестабільна етнічна система, оскільки в ній постійно конкурують потужні етноспільноти. Дисперсна етнічна система є більш стабільною і спирається на більш розгалужену систему стримувань етнополітичної нестабільності. Запобіжником виникнення серйозним міжетнічних суперечностей у ній слугує велика кількість нечисленних етнічних груп, жодна з яких не може

¹²⁹ Котигоренко В.О. Ризики для держави в контексті етнополітичних загроз соціальній стабільності / В.О. Котигоренко // Віче: Теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 2008. – №19. – С. 39.

¹³⁰ Савин С. Политическая стабильность в изменяющемся обществе: дис. на соискание ученой степени кандидата социологических наук: спец. 23.00.02 / С. Савин. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 8.

¹³¹ Этническая система [Електронний ресурс] / Политический словарь. – Режим доступу: http://www.slovarnik.ru/html_tsot/6/6tni4eska8-sistema.html.

отримати повний політичний контроль і встановити домінування над політичним центром країни.

Досить поширеним в етнополітології є трактування етноспільноти як системи, що перебуває в стані еволюції та розвитку від племені, об'єднаного кровною спорідненістю, до нації, яка формує власну державу в процесі націогенезу. Етнополітологія розглядає етнічність крізь призму примордіалістської, конструктивістської та інструменталістської парадигм. Примордіалістська концепція трактує етнос як біосоціальне явище, що поєднує природу та соціум. Саме в межах цієї парадигми етноспільнота розглядається як система, при чому водночас як біологічна, так і соціальна. При цьому етнічність трактується як об'єктивне, задане явище, що постає природним, біологічно заданим зв'язком людини з етнічною групою, до якої вона належить. Примордіалістська парадигма вивчення етнічності та етнічних спільнот поділяється на дві гілки – соціобіологічний та еволюційно-історичний напрямки.

Серед учених примордіалістської парадигми слід особливо виокремити внесок Е. Сміта, Ю. Бромлей, Л. Гумільова¹³². Еволюційно-історичний напрям асоціює етнос не з біологічними аспектами існування, а з певними стадіями розвитку суспільства, тобто сприймає його більше як соціальну систему. Відповідно до цього напрямку примордіалізму кожній такій стадії суспільного розвитку відповідає окрема стадія розвитку етнічності. Виокремлюють наступні стадії етнічності: рід, плем'я, етнос, нація. К. Вітман наголошує, що прихильники еволюційно-історичного підходу трактують етнос швидше як соціальну, а не біологічну спільноту, яка пов'язана не стільки з природним середовищем, скільки із соціально-історичним контекстом її формування (історичний досвід, особливості культури, традиції

¹³² Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М., 1983. – 405 с.; Гумилев Л.Н. Этносфера: История людей и история природы /Л.Н. Гумилев. – М., 1993. – 316 с.; Smith A. The Ethnic Origin of Nation /A. Smith. – Oxford, 1986. – 312 p.

та звичаї)¹³³. Відповідно, взаємна спорідненість в етносі досягається під впливом соціальних умов, а не біологічного розвитку, але закріплюється назавжди.

Тоді як інший напрям примордіалізму, соціобіологічний, розглядає етнос з еволюційно-генетичних позицій як природну форму існування людини, як живий організм, що проходить певні етапи розвитку (народження, розквіт, занепад). При цьому етнос не втрачає своїх системних властивостей і в межах цього напрямку примордіалізму продовжує розглядатися як система. Принаймні етносоціологами. Зокрема, М. Примуш наголошує на тому, що етнос як жива, біологічна система працює на біохімічній енергії, поглинаючи її з довкілля. Надлишок енергії приводить до активізації етнічної системи, а дефіцит – до згасання її життєвих функцій і розпаду¹³⁴. Асоціації з біологічним організмом очевидні. Дослідник наголошує, що у випадку нестачі енергії етнічна система переходить до старечого животіння, поки не загине зовсім. Однак руйнація тієї чи іншої етнічної системи не означає її цілковитого знищення, оскільки може свідчити про настання етапу або періоду розриву зв'язків між її компонентами і подальше їх входження до нової етнічної системи.

Інші наукові парадигми вивчення етнічності та етнічних спільнот не розглядають ні етнос, ні етнічність як систему. Представники інструменталістського підходу трактують етнічність як політичний інструмент раціонального вибору, що формується в динаміці протиборства політичних еліт¹³⁵. Етнічність розглядається, насамперед, як наслідок дії або впливу соціальних факторів на етнічну групу. Вчені інструменталісти, зокрема Дж. Бентлі, С.Арутюнов, П. Брасс, С. Олзак, Д. Нейгел переконані, що етнічність, етнічні ознаки є тим інструментом, послуговуючись яким,

¹³³ *Vitman K.M.* Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми: [монографія] / К. М. Вітман. – Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К.: Логос, 2007. – С. 9.

¹³⁴ *Примуш М.* Загальна соціологія: навч. посібник / М. Примуш. – К.: Професіонал, 2004. – С. 57.

¹³⁵ *Anderson B.* Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread on Nationalism / B. Anderson. – London, 1991. – P. 49.

етнічна група може обстоювати свої інтереси. Таким чином, етнос розглядається не як стала спільнота, а група, ситуативно об'єднана досягненням певної мети. Не випадково, інструменталізм має іншу назву – ситуаціонізм. З підвалин інструменталізму випливає, як зауважують етнополітологи, що етнічність не є сталою, вона є ситуативною. Але при цьому інструменталізм неспроможний пояснити, чому ж етнічна ідентичність є такою стійкою характеристикою групи і провокує прояви ксенофобії до представників інших етносів в глобалізованому світі. Як зауважує В. Явір, в Україні зокрема, ксенофобія стає елементом політики, причиною конфліктів на етнічному ґрунті та джерелом етнополітичної нестабільності¹³⁶.

Етнічність розглядається як ситуативна ідентифікація індивіда, яка залежить від його бажань, від обставин, у яких він опиняється. С. Олзак та Д. Нейгел переконані, що етнічність може виникати, посилюватися та послаблюватися, що залежить від конкретної ситуації¹³⁷. Тобто жодних системних ознак у сприйнятті етнічності у інструменталістів не спостерігається. Аналогічно ми не знаходимо чітко виражених ознак системності у трактуванні етнічності в межах конструктивістської парадигми. Найвідомішими дослідниками-конструктивістами вважаються Е. Геллнер, Б. Андерсен, К. Янг, М. Есман, Р. Бурд'є. К. Янг коментує напрацювання конструктивістського підходу таким чином: «етнічність сприймалася не як певна даність, а як результат творення, як інноваційний акт творчої уяви»¹³⁸. З часом етнічність проектувалася на більш соціальні категорії. Процес соціального конструювання етнічності відбувався як на індивідуальному, так і на груповому рівнях.

К. Вітман зауважує, що конструктивістський підхід наполягає на соціальному характері етнічності, що тлумачиться як форма організації

¹³⁶ Явір В. Ксенофобія як виклик етнополітичній безпеці України / В. Явір // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – Випуск третій. – Житомир-Київ-Краків. – 2013. – С. 125.

¹³⁷ Olzak S., Nagel J. Introduction in *Comparative Ethnic Relations: An Overview* / Olzak S., Nagel J. – // *Comparative Ethnic Relations*. – FL: Academic Press, Inc: Orlando, 1986. – P. 4-5.

¹³⁸ Янг К. Диалектика культурного плюрализма: концепция и реальность / К. Янг // *Этничность и власть в полиэтнических государствах*. – М.: Наука, 1994 – С. 117.

культурних відмінностей у суспільстві. При цьому етнічна група конструює сама себе тільки тому, що її окремі члени вбачають у цьому користь для себе в певних аспектах¹³⁹. Сучасним прикладом конструювання етнічності може бути формування сепаратистського проекту «Новоросія» і псевдонації (новоросів) – конструкту російських етнополітологів – політтехнологів. Відповідно до політтехнологічного проекту до складу Новоросії мав увійти Південь та Схід України у складі 8 областей (Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської, Харківської та Дніпропетровської). У РФ було виготовлено символіку Новоросії, гімн, нагороди. Тобто усі атрибути державності. Російська академія наук навіть підготувала історію «Новоросії», в якій межами «новоросійських» кордонів було визначено «гирло Дністра, на Сході Північний Кавказ, на Півночі район нинішнього Луганська та Харкова»¹⁴⁰. Утім, Новоросія не відбулася ні як держава, ні як квазідержава – цим терміном більше користувалися в Російській Федерації, ніж в регіонах України, охоплених сепаратизмом. Штучну етнічність як продукт політичних технологій та конструктивізму не вдалося нав'язати місцевому населенню через несприйняття новотвору, його відірваність від етнополітичних реалій життя. Новоросійська ідентичність виявилася непривабливою для населення самопроголошених ДНР та ЛНР, які підтримували сепаратистів, але воліли бачити ці території у складі Росії, а не Новоросії. Відтак, Новоросія не відбулася навіть як самопроголошена держава – спротив населення та внутрішні суперечності між сепаратистами ДНР та ЛНР не сприяли їх об'єднанню.

Конструктивізм тлумачить етнічність як процес творення – з цього випливає, що етнічність не є результатом якогось ірраціонального об'єктивного зв'язку між членами групи. Суть цього етнополітичного процесу полягає у інтерпретації відмінностей, формуванні територіальних

¹³⁹ Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посібник / К.М. Вітман – К.: Логос, 2008. – С.11.

¹⁴⁰ Російські академіки обіцяють підготувати видання «Історія Новоросії» до березня 2015 року. – Електронний ресурс] / Історична правда. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2014/08/26/144345/>.

кордонів, винайденні традицій, уявлень спільнот. Етнічність постає соціальним явищем, що набуває ознак об'єктивності у суб'єктивному сприйнятті.

Етнополітична стабільність прямо пов'язана з етнічністю. Етнічна та політична складова – тісно пов'язані елементи досліджуваного явища. Оскільки у нашому дослідженні ми надаємо перевагу системному методу під час вивчення етнополітичної стабільності, то для позиціонування етнополітичної системи, а також розуміння співвідношення етнічної та політичної складової у об'єкті дослідження найкраще підходить теорія вітчизняного етнополітолога О. Картунова. Адже ми припускаємо, що етнополітична система формується на межі взаємодії етнічності та політики – там, де етнічність входить у політику, впливає на політичні процеси, або задає їх перебіг. В цьому випадку політичні процеси, в яких відіграє певну роль етнічність, слід йменувати етнополітичними.

Теорія політизації етнічності О. Картунова дає уявлення про природу і особливості взаємодії етнічного та політичного чинників у формуванні етнополітичної царини буття. Процес політизації етнічності дослідник поділяє на три основні етапи: 1) набуття політичної свідомості; 2) політична мобілізація; 3) вихід на політичну арену. Перший етап знаменується тим, що члени етнічної спільноти набувають політичної свідомості. Дослідник зауважує, що внаслідок синтезу з раніше існуючою етнічною самосвідомістю виникає етнополітична свідомість. Під етнополітичною свідомістю О.Картунов пропонує «мати на увазі усвідомлення людиною своєї належності до етнічної спільноти, її місця, ролі й призначення в етнонаціональній структурі та у політичній системі суспільства і у світі взагалі, розуміння етнополітичних процесів і відносин, а також здатність приймати адекватні етнополітичні рішення та готовність шукати поліваріантні, компромісні шляхи їх реалізації¹⁴¹».

¹⁴¹ Картунов О.В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посібник / О.В. Картунов– К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – С. 201.

Вважаємо, що в такий спосіб не лише відбувається політизація етнічності, а й формування етнополітичної сфери загалом, яку в сучасній етнополітології в межах системного підходу пропонуємо називати етнополітичною системою. І це стосується усіх етапів політизації етнічності, виокремлених О. Картуновим, яку можна охарактеризувати загалом як процес формування етнополітичної системи. Так, на другому етапі має місце політична мобілізація етнічності, під якою дослідник має на увазі перетворення етнічності з психологічного, культурного або соціального чинника на політичну силу. На третьому етапі політизована і мобілізована етнічність виходить на арену політичного життя, декларує свої цілі й наміри і починає вживати дієвих заходів з їх втілення. На слушність проведення паралелі з формуванням етнополітичної сфери буття або етнополітичної системи вказує акцент дослідника на тому, що процес політизації етнічності має складний і суперечливий характер, є об'єктивним природним процесом, обумовленим цілою низкою внутрішніх і зовнішніх факторів.

Слід відзначити також важливий момент у теорії О. Картунова, який робить значний внесок у дослідження етнополітичної стабільності, вказуючи на дестабілізаційний вплив процесів політизації етнічності. Дослідник відзначає такі дестабілізаційні ознаки політизації етнічності: 1) вихід на арену політичного життя великої кількості етносів завжди ускладнює становище, несе в собі небезпеку сваволі й насильства, а отже, й етнополітичної дестабілізації; 2) всі негативні явища (загострення конфліктів, заколоти, війни) породжуються не стільки процесами політизації етнічності, скільки спробами їх загальмувати, зупинити і повернути назад силою зброї або загрозою її застосування¹⁴². Водночас етнополітологи вважають широку участь етнічностей у політиці позитивним процесом, що свідчить про демократизацію політики і політичної системи. Максимальне залучення етнічних спільнот до процесу прийняття рішень у

¹⁴² Там же. – С. 203.

етнонаціональній сфері відіграє, без сумніву, стабілізаційну роль. Адже деполітизація етнічності за допомогою недемократичних методів має набагато більш руйнівні і деструктивні наслідки, що неминуче супроводжуються порушення етнополітичної стабільності і дестабілізацією етнополітичної системи.

Ю. Калиновський у зв'язку з цим пропонує розрізняти такі поняття, як «політизація етнічності» і «етнізація політики». Під «політизацією етнічності» дослідник пропонує розуміти могутню консолідуючу, стабілізаційну силу, спрямовану на побудову нації та держави, а під «етнізацією політики» – деструкцію в поліетнічній державі, коли сепаратистські тенденції штучно підсилюються і використовуються окремими політичними силами для нагнітання конфліктності у міжнаціональних відносинах¹⁴³.

* * *

Актуальність забезпечення етнополітичної стабільності для держави, що перебуває у стані етнополітичного конфлікту, в умовах гібридної війни, сепаратизму, анексії, беззаперечна. Однак без ґрунтовного вивчення теоретичних підвалин явища етнополітичної стабільності неможливе напрацювання ефективних заходів її забезпечення.

За допомогою загальної теорії систем, системного аналізу, синергетики, методу системної декомпозиції та теорії політичних систем було доведено, що етнополітична стабільність є невід'ємною властивістю, ознакою етнополітичної системи, яка, в свою чергу, є різновидом політичної системи, тому їй притаманні більшість рис політичної системи. Зокрема такі, як здатність до самоорганізації та еволюції, відкритість, нелінійність, динамічність, ієрархічність, наявність позитивних та негативних зворотних

¹⁴³ Калиновський Ю. Ю. Вибір та реалізація етнонаціональної моделі в процесі державотворення: дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ю.Ю. Калиновський. – Х., 1999. – С. 7.

зв'язків, покликаних стабілізувати етнополітичну систему. Стабільність є складним етнополітичним феноменом, як підтвердило застосування методу аналізу та синтезу, складовим елементом діалектичної взаємодії, бінарного відношення «етнополітична стабільність/нестабільність», присутність якого обов'язкова в будь-якій політичній, в тому числі етнополітичній системі, і водночас однією з її властивостей, форм (станів) існування, котра знаходила оформлення впродовж історичного поступу найчастіше у вигляді держави як різновиду самоорганізації етнополітичного організму. Як будь-яка політична система, етнополітична система має складну структуру і виконує низку функцій, серед яких вказано на важливість забезпечення етнополітичної стабільності.

Аналіз теорій західних та вітчизняних дослідників свідчить про те, що більшість характеристик політичної стабільності притаманні і етнополітичній стабільності, яка в окремих випадках може розглядатися як складова політичної стабільності. Водночас етнополітична стабільність, як свідчать сучасні етнополітичні процеси в Україні та сусідніх державах, є ширшим, етнополітичним явищем, оскільки відповідає аксіомам етнополітології, що певною мірою ускладнює наукове обґрунтування явища. Адже етнополітична стабільність стосується також суто етнічної складової, етнічних процесів, що не завжди кваліфікуються як політичні, але мають суттєвий стабілізаційний або дестабілізаційний вплив на політичну систему.

Визначено вузьке розуміння етнополітичної стабільності як властивості, стану етнополітичної системи та широке, що охоплює також внутрішнє середовище етнополітичної системи – поліетнічне суспільство, що складається з певної кількості етноспільнот, яка варіюється залежно від національного складу держави, та зовнішнє середовище, в якому функціонує етнополітична система. Запропоновано узагальнене визначення етнополітичної стабільності як властивості та стійкого стану етнополітичної системи, що забезпечує збереження її внутрішньої структури, функціонування та розвиток в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів.

Вивчення етнополітичної стабільності ускладнюється величезною кількістю трактувань політичної системи і майже повною відсутністю розробки етнополітичної системи як у вітчизняній, так і зарубіжній етнополітології. Тому в дослідженні позиціоновано етнополітичну систему як комплекс, структуру взаємопов'язаних етнополітичних ролей, систематизацію взаємодії у етнополітичній сфері буття. Розглянуто взаємодію етнічної та політичної системи у формуванні етнополітичної системи. Етнополітична система постає і структурується у випадку взаємодії етнічності з політикою. Беручи участь у політиці, етнічні спільноти конкурують між собою за встановлення певних преференцій, цим самим вносячи дестабілізацію в етнополітичну систему.

РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

2.1. Етнополітична стабільність у етнополітичних системах закритого і відкритого типу

Актуальність досліджуваної проблематики обумовлена тим, що наразі підтримання етнополітичної стабільності є найголовнішим і першочерговим завданням етнонаціональної політики всіх пострадянських країн, про що свідчить етнополітичний конфлікт на Сході України. У той час як законодавство цих держав питанню забезпечення етнополітичної стабільності не приділяє належної уваги. Не останню роль у сприйнятті та трактуванні етнополітичної стабільності відіграє тип етнополітичної стабільності, що формується етнополітичною системою кожної країни.

Етнополітична стабільність є порівняно малодослідженим сегментом етнополітології – наукових спроб вивчення та класифікації цього політико-правового явища раніше не спостерігалось. Тому, виходячи з науково-теоретичних напрацювань політології та права, спробуємо класифікувати етнополітичну стабільність як політичну стабільність, різновидом якої і є об'єкт дослідження, в свою чергу, виділивши типи етнополітичної стабільності.

Незважаючи на те, що окремих досліджень і класифікацій етнополітичної стабільності не проводилося, слід відзначити роботи А. Макаричева, А. Семченка, О. Кривицької, К. Вітмана, А. Колодій, М. Василика, О. Майбороди, Є. Бистрицького, Ю. Мацієвського, М. Яворського, В. Євтуха, які стали науковою базою цих спроб класифікації явища. Єдиного трактування етнополітичної стабільності, бачення її суті та особливостей у вищезгаданих дослідників не спостерігається. У політологічній науці виокремлюється величезна кількість підходів до

політичної стабільності, її класифікацій залежно від типу політичного режиму, вектору розвитку держави тощо. Більша частина з них не можуть бути застосовані до етнополітичної стабільності, як, наприклад, типологія Д. Яворськи, що розмежовує мінімальну та демократичну політичну стабільність. У класифікації американського політолога мінімальний рівень політичної стабільності означає відсутність на території держави громадянських воєн чи інших форм збройних конфліктів. Така стабільність може бути досягнута за допомогою, в тому числі, авторитарних механізмів. Демократична стабільність розглядається скоріше як функція демократії, що передбачає участь громадян в управлінні державою за допомогою інститутів громадянського суспільства. «Демократична ж стабільність ґрунтується на здатності демократичних структур швидко реагувати на зміни громадського настрою для забезпечення досягнення миру і громадянської згоди», – припускає вчений¹⁴⁴.

Виходячи з науково-теоретичних напрацювань та класифікацій політичної стабільності, спробуємо виокремити статичну та динамічну етнополітичну стабільність. Статична етнополітична стабільність характеризуватиметься формуванням та збереженням статичності, сталості етнічних і політичних структур, зв'язків, етнонаціональних відносин. Як правило, статична етнополітична стабільність спостерігається там, де практикуються недемократичні типи етнонаціональних відносин: 1) патерналістський тип – відносини панування та підкорення (домінування одного етносу і утиск прав інших етноспільнот, які населяють державу) або 2) тип деетнізації відмінностей – насильницьке зменшення чисельності етносуб'єктів (колонізаторська політика, етноцид). Домінування того чи іншого типу етнонаціональних відносин у поліетнічній державі спричиняється тим, що етнополітична система має таку властивість, як здатність переконувати (шляхом насильства або визнання) громадян прийняти відповідний тип етнополітичних відносин як обов'язковий. Для

¹⁴⁴ *Jaworsky J. Ukraine: Stability and Instability / J. Jaworsky // McNair Paper 42. – August 1995. – P. 3-4.*

держав з демократичним, рівноправним типом етнонаціональних відносин, в яких, за твердженням В. Котигоренка, держава опікується розширенням можливостей національних меншин у користуванні та навчанні рідними мовами, підтримкою національних культурних традицій і забезпеченням умов сповідування релігій, підготовкою національних культурно-освітніх кадрів, організацією національних навчальних закладів, сприянням випускові літератури, радіо- і телепрограм національними мовами¹⁴⁵, – цей тип етнополітичної стабільності не характерний.

Статична етнополітична стабільність базується на стереотипах та уявленнях про непорушність підвалин етнополітичної сфери, уповільнений (що трактується як обережний, стриманий) темп етнонаціонального розвитку, визнанні необхідності застосування консервативних підходів в етнонаціональній політиці, формуванні відповідних стереотипів політичної свідомості і поведінки. За умов статичної етнополітичної стабільності будь-які зміни трактуються як загроза етнополітичній безпеці, порушення міжетнічного миру, балансу інтересів етноспільнот, джерело ймовірного виникнення міжетнічних конфліктів.

Статична етнополітична стабільність характерна для політичних систем закритого типу. Однак, на думку М. Василика, життєздатність політичних систем за підтримання цього типу стабільності дуже лімітована¹⁴⁶. Статична етнополітична стабільність виникає як результат жорсткої протидії як зовнішнім, так і внутрішнім змінам в етнополітичних системах закритого типу. Вимоги етноспільнот щодо покращення свого етнополітичного статусу ігноруються, жорстко придушуються або переспрямовуються в інше русло. Яскравим прикладом особливостей функціонування статичної етнополітичної стабільності у етнополітичній системі закритого типу, до яких належить Росія, є становище кримських татар у окупованому Криму.

¹⁴⁵ Котигоренко В.О. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В.О. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 49.

¹⁴⁶ Василик М. Политическая стабильность и политический риск / М. Василик // Политология. – М.: Гардарики, 2007. – С. 344.

Автономна Республіка Крим у Російській Федерації незаконно здобула статус федеративного суб'єкта, відповідно, кримські татари – статус національної меншини РФ, яка наразі зазнає жорстокої дискримінації та утисків прав. Відомо, що росіяни з часів СРСР сприймають присутність кримських татар у Криму як загрозу своєму етнополітичному домінуванню і всіма можливими способами конкурують із цією етнospільнотою. За часів перебування АР Крим у складі України вони не мали етнополітичних механізмів для переслідування кримських татар і задоволення своїх претензій, але після окупації півострова ситуація докорінно змінилася не на користь кримських татар.

Окупаційна влада Криму тривалий час забороняє в'їзд додому в Крим лідеру Меджлісу Р. Чубарову і уповноваженому Президента України у справах кримськотатарського народу, народному депутату М. Джемілеву. ФСБ чинить тиск на членів Меджлісу, що унеможлиблює проведення зборів Курултаю кримськотатарського народу на окупованій території, де нині опинилися кримські татари. Зауважимо, що окупаційна влада не визнала Меджліс кримськотатарського народу, а його члени стали жертвами кримінальних переслідувань. На півострові закриваються кримськотатарські ЗМІ, натомість створюються провладні аналоги, лояльні до Російської Федерації. Кримськотатарські активісти зазнають погроз, залякувань, побиттів, арештів. Зокрема, правоохоронні органи РФ затримали члена правління громадської організації «Себат», активіста земельних «полян протесту» С. Гемеджі та інших активістів, котрі виступали з критикою діяльності кримських органів влади. Активістам забороняється в'їзд до Криму, блокується робота кримськотатарських ЗМІ та громадських організацій.

2015 року, як і попереднього 2014, кримським татарам було заборонено вшановувати пам'ять жертв депортації. Міська адміністрація Сімферополя заборонила кримським татарам проводити 18 травня жалобний мітинг з нагоди 71-ї річниці від дня депортації кримськотатарського народу,

посилаючись на те, що на площі Леніна не передбачено проведення масштабних акцій, крім заходів із нагоди державних свят, під надуманим приводом (оскільки готується другий етап реконструкції площі). Раніше, 16 травня 2015 року, глава нелегітимного уряду Криму С. Аксьонов підписав розпорядження про заборону масових заходів на території півострова «у зв'язку з напруженою обстановкою на Південному Сході України»¹⁴⁷. Лідер М. Джемилев повідомив, що подекуди кримським татарам пропонують приєднатися до акцій, організованих окупаційною владою, але це є неприйнятним для кримськотатарських патріотів¹⁴⁸. Окупаційна влада ініціювала створення низки псевдокримськотатарських організацій, які видають потрібні їй ініціативи від імені кримських татар. Так, у відповідь на звинувачення щодо заборони вшанування жертв депортації влада відповіла, що масові акції в Криму до річниці депортації кримських татар скасували на прохання самих кримських татар (зокрема руху «Крим»), що вимагали не політизувати цей день як раніше шляхом мітингів і стояння на площах¹⁴⁹. Згодом вандали розгромили пам'ятник Депортованим, що був встановлений ініціативною групою на власні кошти в 2014 році напередодні річниці Депортації кримськотатарського народу біля підніжжя Еклізі-Бурун.

Міжнародні організації підтверджують, що окупаційна влада Криму порушує права кримських татар, проукраїнських засобів масової інформації та громадських організацій. Зокрема, Amnesty International повідомила, що «після анексії Криму Росією де-факто влада використовує широкий спектр тактик залякування, щоб розправитися з інакомисленням. Хвиля викрадень змусила багатьох критично налаштованих жителів покинути півострів. Ті, хто залишилися, піддаються переслідуванням з боку влади»¹⁵⁰. Правозахисна організація повідомляє про викрадення багатьох осіб кримськотатарського

¹⁴⁷ *Окупанти знову не дають вшанувати пам'ять жертв депортації* – Джемилев [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27019628.html>.

¹⁴⁸ Там же.

¹⁴⁹ *У РФ заявили, що заборонити акції до річниці депортації попросили кримські татари* [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/22/7068751/>.

¹⁵⁰ Amnesty International: ЗМІ кримських татар опинилися під загрозою закриття [Електронний ресурс] / Deutsche Welle. – Режим доступу: <http://www.dw.de/amnesty-international-zmi-krims-kih-tatar-opinilisya-pid-zagrozoju-zakrittya/a-18350627>.

походження з моменту анексії Криму; констатує заборону громадських протестів і багатьох незалежних організацій. За час анексії Криму близько 35 тис. кримчан змушені були залишити півострів, з них понад 20 тис. – кримські татари. Меджліс кримськотатарського народу закликає співвітчизників не залишати Крим, адже саме цього хоче російська влада на півострові, але не може їх убезпечити від переслідувань.

Раніше Комітет із захисту прав кримськотатарського народу на конференції, яка пройшла у Сімферополі 17 січня 2015 року попри спроби влади її зірвати, ухвалив звернення до Генерального секретаря ООН Пан Гі Муна із закликом не допустити знищення народу. У заяві делегатів йдеться про випадки викрадення кримських татар та порушення їхніх прав: «У результаті чергового захоплення Криму, корінне населення – кримські татари перетворилися на об'єкт терору і фізичного насильства». Кримські татари також звернулися до МЗС України з вимогою «вивчити можливість надання кримськотатарському народу міжнародного статусу третьої сторони в російсько-українських відносинах з набуттям права самостійного звернення органів національного самоврядування Курултаю і Меджлісу в міжнародні судові інстанції»¹⁵¹.

II Всесвітній конгрес кримських татар, що відбувся в Туреччині через окупацію Криму, також закликав світову громадськість визнати геноцидом дії Росії зі знищення кримськотатарського народу в період з 1783 року – часу ліквідації Кримського ханства, історичної батьківщини кримських татар – до сьогодення. Про це йдеться у зверненні Конгресу до всієї світової громадськості, ООН, держав світу, які поважають права людини, верховенство права і демократії, до створених націями і державами об'єднань, міжнаціональних і національних інститутів. У документі наголошується, що після окупації Криму Росією у 1783 році російська держава почала чинити систематичний тиск, щоб змусити представників

¹⁵¹ Кримські татари просять Україну, ООН і Туреччину не допустити їх знищення [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/18/7055454/>.

кримськотатарської громади залишити Кримський півострів, в подальшому замінивши їх російським населенням.

«Сьогоднішня Росія 28 лютого 2014, ігноруючи всі норми міжнародного права і права людини, анексувала Кримський півострів. З того часу і до сьогодні РФ реалізує системну політику щодо ігнорування фундаментальних свобод кримських татар, їх примусової еміграції з Криму, швидкої асиміляції, застосування тиску, вбивства, ув'язнення, депортації тих, хто намагається чинити опір і протистояти її діям», – йдеться у зверненні Всесвітнього конгресу кримських татар. Тому кримські татари звертаються до світової громадськості та міжнародних організацій «з проханням про сприяння в проведенні слідства, судового розгляду всіх скоєних, починаючи з 1783 року і до сьогоднішнього дня, Російською імперією та її спадкоємцями – Радянським Союзом, Російською Федерацією – злочинів з метою знищення кримськотатарського населення, а також визнання зазначених злочинів геноцидом»¹⁵².

Законодавство Російської Федерації не надає кримським татарам особливих прав, не вважаючи їх корінним народом. Річ у тому, що дія Федерального Закону РФ «Про гарантії прав корінних малочисельних народів РФ» на кримських татар не поширюється, оскільки згідно з документом корінними малочисельними народами Російської Федерації вважаються народи, які проживають на територіях традиційного розселення свої предків, зберігають традиційний спосіб життя, господарські промисли, налічують в Російській Федерації менше 50 тис. осіб і усвідомлюють себе окремими етнічними спільнотами¹⁵³. Тоді як згідно з переписом населення, проведеним окупаційною владою в жовтні 2014 року, кількість кримських татар на півострові становить 232 тис. осіб. Нелегітимний Кримський

¹⁵² Конгресс крымских татар просит признать геноцидом политику России по уничтожению крымскотатарского народа – обращение [Електронний ресурс] / Крым. Реалии. – Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/news/27165520.html>.

¹⁵³ Федеральный Закон РФ «О гарантиях прав коренных малочисленных народов Российской Федерации» [Електронний ресурс] / Министерство национальной политики Удмуртской республики РФ. – Режим доступу: <http://www.minnac.ru/minnac/info/13883.html>.

парламент подав на внесення до Єдиного переліку корінних малочисельних народів Російської Федерації лише кримських караїмів та кримчаків як етнospільнот, які відповідають критеріям законодавства РФ про захист корінних малочисельних народів.

Зважаючи на це, кримські татари не бачать перспектив задоволення своїх прав у Російській Федерації, апелюючи до міжнародної спільноти та України. Своїм завданням вони вважають деокупацію Криму. Саме кримські татари ініціювали продуктову блокаду Криму у вересні 2015 року під назвою «Громадянська блокада Криму», яка зупинила незаконну торгівлю України з півостровом. Виступаючи на мітингу перед учасниками акції на адміністративному кордоні Чонгар, лідер Меджлісу Р. Чубаров заявив, що головною метою політики кримських татар, в тому числі і продуктової блокади, є деокупація Криму, відновлення територіальної цілісності України, звільнення усіх громадян України, які змушені жити на окупованій території¹⁵⁴.

Тим часом прес-секретар Президента Росії Д. Песков озвучив офіційну позицію російської влади, заявивши, що проблеми кримських татар на півострові як такої не існує, оскільки жодного поділу жителів Криму на татар і нетатар немає – вони всі користуються абсолютно однаковими правами¹⁵⁵. Мовляв, спостерігаються лише поодинокі спроби дестабілізувати ситуацію на півострові. Таким чином, намагання кримських татар відстоювати свої права та інтереси в межах закритої етнополітичної системи з статичною стабільністю трактуються як спроби дестабілізувати ситуацію в етнополітично стабільному середовищі, розхитати міжетнічний баланс у поліетнічній державі. В етнополітичній системі закритого типу статична етнополітична стабільність проголошується головною цінністю, завданням і досягненням державної етнонаціональної політики.

¹⁵⁴ *На Чонгарі зібралися учасники «Громадянської блокади Криму», перекривають дорогу* [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/09/20/7081946/>.

¹⁵⁵ *Д. Песков: Проблеми кримських татар не існує* [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/world/1057210-peskov-problemi-krimskih-tatar-ne-istue.html>.

Статична етнополітична стабільність може бути характерною також для перехідних суспільств, на зразок українського. Перехідні держави досить вразливі з точки зору досягнення та підтримання стабільності, вони мають багато як внутрішніх, так і зовнішніх факторів дестабілізації. Тому політична система для власного збереження, для збереження контролю над суспільством тяжіє більше до статичної, аніж динамічної стабільності попри демократичний тип етнонаціональних відносин. Як зауважує О. Майборода, держава – це, насамперед, єдина для усіх система права, у тому числі того, яке регулює міжетнічні відносини¹⁵⁶. А отже, задає вектор формування етнополітичної стабільності. Дослідник запевняє, що правове поле України визнається, у тому числі міжнародними експертами, таким, що відповідає загальновизнаним демократичним засадам, аналогічним тим, на які спираються передові країни світу. Серед цих засад – гарантування рівних прав усім громадянам незалежно від етнічної чи расової належності, право вільного національно-культурного розвитку усіх етнічних спільнот, недопущення як дискримінації, так і привілеїв за етнічною ознакою, рівність прав і можливостей громадян незалежно від етнічної приналежності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей, гарантування вільного розвитку мов – як титульного етносу, так і національних меншин.

Функціонування цих засад підтверджує також етнонаціональний розвиток України. Однак головним завданням етнонаціональної політики України протягом більше, ніж двадцяти років незалежності, проголошувалося збереження міжетнічного миру, запобігання виникненню етнополітичних конфліктів на ґрунті міжетнічної ворожнечі, етнолінгвістичних суперечностей при повній неувазі до вирішення етнополітичних проблем, які накопичилися впродовж усього пострадянського періоду і, щонайголовніше, до формування політичної

¹⁵⁶ Майборода О.М. Український етнополітичний менеджмент: специфіка, здобутки, проблем [Електронний ресурс] / О.М. Майборода / Диалог.UA. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page8771.html>.

нації¹⁵⁷. Тоді як формування політичної нації з усіх етнічних складових населення держави на основі загальнонаціональної ідентичності та спільної громадянської належності є запорукою підтримання етнополітичної стабільності в державі.

Науковці запевняють, що у зв'язку з цим виникла нагальна потреба в системній політиці консолідації українського суспільства в політичну націю, особливо після того, як етнокультурний розкол України перетворився з потенційної на реальну загрозу національній безпеці держави¹⁵⁸. Етнокультурний розкол, етнокультурна фрагментація, роз'єднання суспільства стали індикаторами стану дезінтеграції та відокремленості, неузгодженості у своєму функціонуванні елементів етнополітичної системи України, що свідчило про її тривалу дестабілізацію. За таких умов елементи етнополітичної системи намагаються існувати автономно, не враховуючи інтереси та цілі інших складових, що викликає стан перманентної конфронтації, нестабільності та ентропії. Деконсолідація суспільства, несформованість політичної нації дестабілізує будь-яку етнополітичну систему, унеможлиблює її стабільний розвиток і, в кінцевому підсумку, може призвести до її дезінтеграції на частини¹⁵⁹.

Українські етнополітологи впродовж багатьох років неодноразово вказували, що етнонаціональна політика України потребує якісного оновлення політико-правової основи функціонування, вдосконалення у вигляді модернізації та реформування. Однак влада, незалежно від політичних сил, які її представляли на будь-якому етапі функціонування Української держави, продовжувала дотримуватися статичного типу етнополітичної стабільності, неодноразово підкреслюючи, що головним її досягненням в етнонаціональній сфері залишається відсутність

¹⁵⁷ Майборода О.М., Панчук М.І. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви / О.М. Майборода, М.І. Панчук / Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 207.

¹⁵⁸ Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка / Кресіна І.О. та ін. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – С.85.

¹⁵⁹ Степаненко В. Перспективи громадянської нації: етнополітика як стратегія демократичної консолідації в Україні / В. Степаненко // Віче. – 2002. – №5. – С. 63.

міжнаціональних конфліктів в Україні¹⁶⁰. Це дало підстави науковцям погодитися з тим, що модель етнонаціональної політики України більш-менш ефективно впоралася зі своїм головним і єдиним завданням – забезпечити державу від міжетнічного протистояння та конфліктів. Незважаючи на недосконалість законодавчої бази, невизначеність пріоритетів розвитку, етнонаціональна політика України, що базувалася на формуванні і збереженні статичної етнополітичної стабільності, підтримувала баланс відносин між етнospільнотами, не допускаючи етнополітичної дестабілізації. Однак цей баланс формувався скоріше ситуативно, а не завдяки цілеспрямованим заходам держави у сфері етнонаціональних відносин, яка всіяко уникала радикальних змін, модернізації та реформування, обмежуючись політичними заявами та деклараціями про наміри.

Тому принагідно К. Вітман цікавиться, навіщо змінювати модель етнонаціональної політики, вдаватися до радикальних заходів із непередбачуваними наслідками, якщо вона стабільно виконує свою головну функцію – підтримує етнополітичну стабільність та міжнаціональну злагоду в державі? Однак дослідник переконаний, що подальша консервація етнополітичної ситуації несе в собі набагато більше ризиків, ніж переваг¹⁶¹. Адже, по-перше, чинна модель етнонаціональної політики, попри свою позірну ефективність, дає серйозний збій у кризових, непрогнозованих ситуаціях, оскільки орієнтовна на підтримання етнополітичної ситуації в статичному, законсервованому стані. Тому виявляється неспроможною протидіяти розпалюванню міжетнічної ворожнечі, зовнішньому втручання, пропаганді, оскільки державній етнонаціональній політиці не вистачає політико-правового інструментарію¹⁶² для запобігання та врегулювання таких ситуацій.

¹⁶⁰ Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 43.

¹⁶¹ Вітман К.М. Перші кроки реформування моделі етнонаціональної політики України / К.М. Вітман // Держава і право. – №54. – 2011. – С. 579.

¹⁶² Шкляр Л. Вітчизняна етнополітика: уроки та перспективи / Л. Шкляр // Україна дипломатична: наук. щоріч. – К., 2006. – Вип. 7. – С. 70.

Науковці неодноразово вказували на вади правового регулювання сфери національних відносин та необхідність його модернізації: «Недосконалість законодавчої бази державної етнонаціональної політики України, недостатній рівень правового регулювання багатьох сфер, недієвість багатьох механізмів захисту прав представників національних меншин в українському правовому полі є причиною деструктивних явищ в сфері етнонаціональних відносин... Це акумулює невдоволення в середовищі національних меншин, спонукає їх іти в політику та лобіювати прийняття рішень, спрямованих на покращення свого становища за рахунок інших національних меншин»¹⁶³.

Державна етнонаціональна політика, що базувалася на підтриманні статичної етнополітичної стабільності, у критичний момент – виникнення етнополітичного конфлікту з Російською Федерацією в 2014 році продемонструвала недієвість. Адже, за словами К. Вітмана, чинна модель етнонаціональної політики не передбачала механізмів швидкого, ефективного реагування на етнополітичні виклики. Більшість навіть широко обговорюваних етнополітичних проблем залишалися невирішеними протягом багато років, накопичуючи етноконфліктогенний потенціал¹⁶⁴. Серед них – узгодження загальнонаціональної етнонаціональної політики з регіональною, яка з суттєвими відмінностями реалізовувалася в окремих регіонах Півдня та Сходу, уточнення статусу етноспільнот, зокрема процедури набуття статусу національної меншини, регулювання міграційних процесів, інтеграція мігрантів, зростання ксенофобії та запровадження відповідальності за прояви етнічної нетолерантності, подвійне громадянство.

Внесення необхідних змін до законодавства, які б започаткували розв'язання цих проблем, гальмувалося складною процедурою (особливо це стосується внесення етнополітичних змін до Конституції України), відсутністю політичної волі, браком консенсусу серед поляризованих

¹⁶³ *Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка* / Кресіна І.О., Лойко Л.І., Явір В.А., Грицяк Д.І., Стоєцький С.В. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – С. 95

¹⁶⁴ *Вітман К.М.* Перші кроки реформування моделі етнонаціональної політики України / К.М. Вітман // *Держава і право.* – №54. – 2011. – С. 579.

політичних сил, представлених у парламенті, та побоюванням дестабілізації етнополітичної ситуації. Попри те, що українську етнополітичну систему жодним чином не можна було характеризувати як закриту і навіть умовно закриту за критерієм обміну імпульсами та ресурсами з зовнішнім середовищем, але очевидно, що вона була закритою до змін та інновацій, які хибно розглядалися як загроза етнополітичній стабільності та безпеці.

На думку М. Василика, іноді політичні системи статичної стабільності намагаються розвиватися та удосконалюватися за допомогою проведення «активної» зовнішньої і внутрішньої політики¹⁶⁵, що не впливає на стан закритості та консервації певного типу етнополітичних відносин. Припускаємо, що з цього випливає той факт, що якщо закриті етнополітичні системи не проголошують статичну, незмінну і непорушну етнополітичну стабільність головною цінністю, вони мусять вдаватися до імітації еволюції, розвитку за рахунок агресивної зовнішньої та внутрішньої етнонаціональної політики. Як правило, така політика пов'язана з мілітаризацією, цькуванням неблагонадійних етноспільнот, зовнішньою експансією, агресією, етнотериторіальними претензіями до інших держав. Якщо ці спроби модернізації є недоречними, невчасними, не враховують об'єктивний прогресивний хід розвитку суспільства, не спираються на широку базу інтересів, не враховують геополітичні можливості і реакцію світової громадськості, вони загрожують руйнуванням етнополітичної системи і трансформацією «закритого» суспільства в більш динамічне етнополітичне утворення, здатне адаптуватися до мінливих умов.

На противагу статичній етнополітичній стабільності, за аналогією з політичною стабільністю, до різновиду якої належить і етнополітична стабільність, виокремимо також динамічну етнополітичну стабільність. Саме динамічною стабільністю характеризують сучасний стан глобального суспільного середовища. Цей тип стабільності формується і підтримується

¹⁶⁵ Василик М. Политическая стабильность и политический риск / М. Василик // Политология. – М.: Гардарики, 2007. – С. 344.

відкритими етнополітичними системами, що активно використовують всі доступні можливості та ресурси для оновлення, модернізації, розвитку. Відкриті етнополітичні системи перебувають у постійній взаємодії з іншими етнополітичними системами на міжнародному та двосторонньому рівні. Такі системи відкриті до інновацій, діалогу, обміну напрацьованими механізмами підтримання етнополітичної стабільності з іншими державами та міжнародним співтовариством, вони не створюють такої великої кількості загороджувальних бар'єрів, на відміну від закритих статичних етнополітичних систем.

Всі етноспільноти, що входять до складу етнічної палітри цих етнополітичних системи і формують поліетнічне громадянське суспільство, розглядаються як невід'ємний елемент розвитку, прогресу, збереження унікальності та самобутності. Їх участь у формуванні етнонаціональної політики, у забезпеченні динамічної етнополітичної стабільності всіляко заохочується державою. Політичні зміни в межах активного етнополітичного середовища розглядаються не як загроза, а як стабілізаційний фактор. Відкриті етнополітичні системи не опираються змінам, не забороняють їх, вони перетворюють зміни на фактор забезпечення стабільності: охоче сприймають, асимілюють внутрішні і зовнішні імпульси, трансформуючи їх, інкорпорує в демократичний етнополітичний процес.

Імпульси внутрішнього та зовнішнього середовища застосовуються не лише з метою запобігання, а й використання етнополітичних конфліктів, як би це парадоксально не прозвучало б, для забезпечення стійкості і стабільності етнополітичної системи. Саме так формується динамічна етнополітична стабільність сучасною етнополітичною системою України. І хоча детальніше цей процес буде розглянуто в наступних розділах, зауважимо для прикладу, що саме етнополітичний конфлікт із Російською Федерацією був використаний етнополітичною системою для консолідації українського поліетнічного суспільства, завершення процесу формування

української політичної нації безвідносно до етнічної належності, мови, релігії, культурних вподобань.

В умовах динамічної етнополітичної стабільності переважає консенсусний спосіб регуляції етнонаціональних інтересів у межах поліетнічного суспільства. Консенсусний тип регуляції соціальних відносин базується на визнанні різних інтересів і необхідності пошуку їх згоди з принципових проблем етнонаціонального та етнополітичного розвитку. Підставою для такого консенсусу слугують загальні принципи, цінності, що поділяються всіма учасниками етнополітичної взаємодії¹⁶⁶.

Відкриті етнополітичні системи мають необхідний ступінь стійкості та стабільності, що забезпечує їх самозбереження та розвиток в умовах динамічного середовища, що змінюється. Етнополітична стабільність у таких системах не сприймається як перешкода для змін та інновацій. Стабільність у відкритих етнополітичних системах, функціонування яких можливе лише за демократичного, плюралістичного вектору розвитку, не є синонімом стагнації, непорушності, консервації типу та стану етнонаціональних відносин. Дослідники вважають, що у таких умовах стан стабільності завжди відносний, оскільки «постійно діє режим самокоректування політичної системи»¹⁶⁷. Очевидно, під самокоректуванням мається на увазі функція самостабілізації етнополітичної системи, яка згадувалася раніше. Саме самостабілізація, оперативна гнучка реакція етнополітичної системи на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища забезпечує підтримання динамічної етнополітичної стабільності.

Слід зауважити, що в політології, окрім статичної та динамічної політичної стабільності, дослідники виокремлюють також абсолютну (повну) політичну стабільність, при цьому наголошуючи, що абсолютна стабільність політичної системи є абстракцією, що не має втілення у реальному світі.

¹⁶⁶ Котигоренко В.О. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України / В.О. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 21.

¹⁶⁷ Кириченко В. Політичні системи світу: навчальний посібник / В. Кириченко. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – С.103.

О.Семченко стверджує, що абсолютної стабільності не може бути навіть у так званих «мертвих» політичних системах, позбавлених внутрішньої динаміки, оскільки цей тип стабільності передбачає не тільки повну нерухомість політичної системи та її елементів, але й повну ізоляцію від будь-яких впливів ззовні¹⁶⁸. Навіть у найстабільнішій сучасній державі неможливо уникнути ротації влади, діяльності опозиції. На думку дослідника, абсолютна політична стабільність шкідлива для розвитку держави і суспільства, оскільки держава з таким типом стабільності не має перспектив розвитку, всі системи життєдіяльності її з часом просто зупиняться, що означатиме стагнацію і подальший крах держави.

О. Семченко як приклад держави з абсолютною стабільністю наводить Радянський Союз, в якому не відбувалося ніяких змін ні в політиці, ні в економіці, ні в системі державного управління, що в підсумку призвело до незворотного відставання від розвинених країн, а потім і до занепаду Радянської держави. За абсолютної та статичної етнополітичної стабільності домінує конфронтаційний (конфліктний) спосіб регуляції етнополітичних інтересів. Він базується на подоланні, придушенні або навіть іноді і ліквідації певної групи інтересів. У цьому випадку єдиною силою етнополітичної інтеграції, досягнення і підтримання стабільності вважається насильство. Неправові, насильницькі механізми підтримання стабільності розглядаються як ефективний метод вирішення поточних етнополітичних проблем.

Білоруські дослідники А. Чещевік та І. Сідорчук дотримуються аналогічної точки зору, стверджуючи, що механізм досягнення політичної стабільності здійснюється двома способами: або диктатурою, або шляхом неухильного виконання всіх конституційних принципів і формування нових демократичних інститутів¹⁶⁹. Останній шлях досягнення стабільності здійснюється на основі демократії, яка має широку соціальну та етнічну базу

¹⁶⁸ Семченко О. Политическая стабильность: сущность, понятие, информационные механизмы / О. Семченко // Вопросы управления. – 2015. – №1. – С. 15.

¹⁶⁹ Чещевик А. Сидорчук И. Теория и практика политической стабильности / А. Чещевик, И. Сидорчук // Белорусская думка. – 2011. – № 5. – С. 35.

і передбачає дієвість справжнього плюралізму, чинного у всіх сферах суспільства, що узгоджується з інтересами основних соціально-політичних сил та етноспільнот, які населяють державу. У цих умовах суперечності між соціальними, етнічними групами населення і владними структурами вирішуються шляхом досягнення консенсусу або компромісу. Такий тип стабільності в політології характеризується як автономний, саме він притаманний державам із демократичними формами державного правління.

Тоді як перший шлях досягнення стабільності, за допомогою якого формується статичний та абсолютний типи стабільності, базується силовому вирішенні проблем, придушенні активних дій, використанні репресивних методів і насильства особливо щодо етноспільнот, які проголошуються такими, що загрожують стабільності та національній безпеці держави. А. Чещевік та І. Сідорчук підкреслюють, що політична система, яка підтримується статичним або абсолютним типом стабільності історично недовговічна і приречена на загибель. Адже недемократичні типи стабільності досягаються командними методами, використанням адміністративного ресурсу, формуються без участі громадян¹⁷⁰. Статична та абсолютна форми стабільності не розраховані на стабільний розвиток суспільства у тривалій перспективі.

Вищезгадана гіпотеза стосується і етнополітичних систем, тому абсолютної (повної) етнополітичної стабільності у сучасному світі не спостерігається. Однак з цього правила є виняток. Одна етнополітична система сучасного світу може бути кваліфікована як система з абсолютною етнополітичною стабільністю. Це етнополітична система Кореїської Народно-Демократичної республіки, яка характеризується закритістю, майже повною ізоляцією. Факторами, що забезпечують формування такого типу етнополітичної стабільності, є тоталітарний політичний режим та моноетнічність: корейці становлять понад 99% населення держави. Китайці, японці, монголи є найбільшими національними меншинами КНДР, але їх

¹⁷⁰ Там же.

кількість у сумі не перевищує 1% населення. КНДР не є привабливою країною для міграції через низькі стандарти життя, недовіра системи захисту прав людини та відсутність демократичних свобод. До того ж міграція в КНДР обмежена законом, тому питання етнічного плюралізму та забезпечення вимог етноспільнот не є актуальним для етнонаціональної політики цієї держави. Це ж стосується культури та релігії, що є складовими етнокультурного різноманіття. У Конституції КНДР проголошено свободу релігії, однак держава проводить боротьбу з поширенням будь-якої релігії на своїй території, в тому числі за допомогою атеїстичної пропаганди¹⁷¹.

Усю культурну сферу також контролює держава, заохочуючи випуск культурної продукції у стилі «соціалістичного реалізму». Водночас у сучасному глобалізованому світі непросто підтримувати етнополітичну систему у повній культурній ізоляції. Незважаючи на зусилля уряду Північної Кореї, спрямовані на ізоляцію своїх громадян від негативного культурного впливу «зіпсутого» Заходу, від інформації про життя за межами країни, в КНДР спостерігається поширення мобільних телефонів та електронних засобів масової інформації, які легко носити з собою і приховувати від правоохоронних органів. Протягом останнього десятиліття до КНДР нелегально потрапляють південнокорейська музика та фільми, що жорстко карається правоохоронною системою. Зокрема піратські версії південнокорейських і китайських телевізійних програм широко доступні в КНДР і продаються на чорному ринку.

Щоб покласти край цьому за повідомленнями The Telegraph в 2014 році 10 членів керівної Трудової партії були засуджені та страчені (розстріляні) за «перегляд південнокорейських серіалів, хабарництво та розбещеність»¹⁷². Це свідчить про те, що КНДР у світі поширення сучасних технологій все

¹⁷¹ Панкина И.Ю. Современная социально-политическая ситуация в КНДР в оценках северокаорейских ученых / И.Ю. Панкина // Корейский полуостров: время новых вызовов: сборник докладов XIII научной конференции корееведов России и стран СНГ. – М.: ИДВ РАН, 2009. – С. 133.

¹⁷² Ryall J. North Korea executes members of Workers' Party for watching South Korean soap operas [Електронний ресурс] / J. Ryall // The Telegraph. – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/northkorea/11194489/North-Korea-executes-members-of-Workers-Party-for-watching-South-Korean-soap-operas.html>.

складніше підтримувати ізоляцію етнополітичної системи та забезпечення абсолютної етнополітичної стабільності, тому доводиться вдаватися до жорстких репресивних заходів, дієвість яких, утім, сумнівна. Окрім того, Дж. Руял переконаний, що навіть якщо абсолютна стабільність і можлива за високого рівня добробуту, потужної сили традицій, нівелювання нерівності, однак дестабілізація такої політичної системи під впливом як зовнішніх факторів, так і наростання внутрішніх кризових явищ залишається лише справою часу.

Важливими складовими етнополітичної стабільності як властивості та функції етнополітичної системи є рівень довіри, ставлення населення, незалежно від етнічної належності, мовних уподобань до політичної влади; здатність політичного режиму враховувати інтереси різних етнічних груп і погоджувати їх; характер відносин всередині поліетнічного суспільства. Е. Зелетдінова також наполягає на тому, що політична стабільність досягається двома способами: або диктатурою, або широким розвитком демократії¹⁷³. Стабільність, що досягається шляхом застосування насильства, придушення, репресій історично недовговічна, оскільки формується владою «зверху» без участі і врахування інтересів суспільства і опозиції.

Набагато надійнішою і довготривалішою є динамічна етнополітична стабільність, що формується на основі демократії, широкої соціальної та етнічної бази, розвиненого громадянського суспільства, яке бере участь у процесі прийняття найважливіших рішень, що стосуються етнополітичного розвитку держави. Головними показниками стабільності політичної системи Е. Зелетдінова називає позитивну оцінку політичного режиму, яка допомагає суспільству приймати дії владних структур в цілому, а також позитивну оцінку суспільством конкретних рішень, що приймаються державними органами, конкретних політичних дій, особистих якостей політичних лідерів¹⁷⁴.

¹⁷³ Зелетдинова Э. Оппозиция и стабильность политического процесса в России / Э. Зелетдинова // Власть. – 2013. – № 11. – С. 15.

¹⁷⁴ Там же. – С.11.

Н. Ціцуашвілі підкреслює відсутність згоди серед політологів щодо того, чи є етнополітична стабільність запорукою ефективного розвитку етнонаціональних відносин. Учений наголошує на тому, що стабільність етнонаціональних та етнополітичних відносин є важливим чинником системи забезпечення етнополітичної безпеки, однак не панацеєю вирішення всіх проблем, спричинених етнічним чинником, адже у більшості недемократичних держав етнополітична стабільність досягається придушенням участі національних меншин, етнічних груп та груп мігрантів у суспільно-політичному житті, заборонаю національної самоідентифікації та збереження етнічної культури, мови, традицій¹⁷⁵. Етнополітична стабільність у такому випадку гальмуватиме або взагалі унеможливлуватиме розвиток поліетнічного суспільства.

Отже, переваги динамічної етнополітичної стабільності над статичною, а тим більше абсолютною очевидні. Лише динамічна етнополітична стабільність має достатній запас гнучкості, передбачає участь у її забезпеченні не лише держави, керівної політичної сили чи титульного етносу, а й широкої соціальної, етнічної бази, громадянського суспільства. Цей тип стабільності забезпечує еволюцію етнополітичної системи, її демократичний розвиток.

2.2. Класифікація типів етнополітичної стабільності за суб'єктом забезпечення

Окрім абсолютної, статичної та динамічної політичної стабільності дослідники найчастіше виокремлюють мобілізаційну політичну стабільність та автономну. Спробуємо екстраполювати ці типи політичної стабільності на етнополітичну стабільність, яка є різновидом політичної стабільності. Мобілізаційна та автономна типи етнополітичної стабільності суттєво

¹⁷⁵ Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична безпека: внутрішні виклики в умовах поліетнічності / Н. І. Ціцуашвілі // Політологічний вісник. – 2011. – Вип. 53. – С. 275.

різняться, насамперед, за об'єктом їх ініціювання. Мобілізаційна етнополітична стабільність формується в тих етнополітичних системах, в яких відбувається мобілізація того чи іншого (або кількох одночасно) елементів, підсистем із метою досягнення стабільності. Ініціатором такої стабільності завжди є влада. Мобілізаційна етнополітична стабільність може формуватися і функціонувати як наслідок криз, етнополітичних конфліктів, війн або шляхом відкритого насильства, примусу з боку держави. У системах мобілізаційного типу головну роль відіграє інтерес держави, партії влади, авторитарного харизматичного лідера, що бере на себе відповідальність артикулювати інтереси суспільства і спроможний у цей відрізок часу забезпечити прорив суспільства, – запевняє М. Василик. Мобілізаційна стабільність виникає в тих етнополітичних системах, в яких рух ініціюється «згори» за рахунок тиску на суспільство з метою мобілізації для реалізації мети на певному етапі етнополітичного розвитку.

Мобілізаційна стабільність найчастіше спостерігається у перехідних та авторитарних етнополітичних системах, де лідер держави (влада або владна партія) задає певний курс стабілізації, ставить мету і жорстко вимагає її дотримання. Приклад такої етнополітичної системи мобілізаційної стабільності демонструє нинішній етап етнополітичного розвитку Російської Федерації. Керівники Росії закликають російське суспільство мобілізуватися та перетерпіти соціально-економічні негаразди, пов'язані з застосуванням міжнародних санкцій, накладених за вторгнення в Україну, заради великої етнополітичної мети – повернення Криму до складу Росії, відновлення її іміджу великої держави за рахунок експансії у сусідні пострадянські держави.

Прем'єр-міністр Російської Федерації, виступаючи зі щорічним звітом про роботу уряду РФ у Державній Думі РФ, заявив, що з настільки потужними санкціями і негативним економічним впливом Росія раніше не стикалася. За оцінками зарубіжних експертів, Росії було завдано збитків на 25 мільярдів євро (1,5% від ВВП) у 2014 році. У 2015 році вони зросли в

кілька разів. Незважаючи на це, влада переконує, що рішення анексувати Крим було правильним, оскільки півострів дуже важливий етнополітичний здобуток для Росії. «Безпрецедентний політичний і економічний зовнішній тиск (на РФ) – це плата за нашу з вами позицію, але вся влада і наше суспільство розуміли: іншого шляху (окрім анексії Криму) у нас немає, чим би нам це не загрожувало», – заявив Д. Медведєв російським депутатам¹⁷⁶. За його словами, для багатьох росіян повернення Криму стало відновленням історичної справедливості, яку за силою і етнополітичним значенням можна порівняти з падінням Берлінської стіни і об'єднання Німеччини або поверненням Китаю Гонконгу і Макао. Російська влада переконує російське суспільство у тому, що Крим для Росії завжди залишався і залишиться її територією, незважаючи на його формальні пострадянські кордони, тобто належність до сусідньої держави – України.

Глава Росії також не нехтує нагодою вказати на сакральне значення Криму для РФ: «Саме тут знаходиться духовне джерело формування багатоликої, але монолітної російської нації й централізованої російської держави. Адже саме тут у Херсонесі прийняв хрещення князь Володимир, а потім і хрестив усю Русь. Для Росії Крим, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне й сакральне значення – таке, як у Єрусалимі храмова гора для тих, хто сповідує іслам і іудаїзм»¹⁷⁷. Це приклад етнополітичних технологій компенсаторного характеру, спрямованих на мобілізацію російського суспільства. Ці заяви покликані переконати населення Росії у тому, що здобуття Криму набагато важливіше етнополітичне досягнення за будь-які економічні негаразди, які є тимчасовими. Тому на тлі погіршення соціально-економічної ситуації свердловський депутат від партії «Єдина Росія» І. Гаффнер порадив росіянам просто скорочувати витрати на

¹⁷⁶ Д. Медведєв порівняв анексію Криму Росією з падінням Берлінської стіни [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1069617-medvedev-porivnyav-aneksiyu-krimu-rosieyu-z-padinnyam-berlinskoji-stini.html>.

¹⁷⁷ Ключові тези виступу В. Путіна: сакральний Крим, падіння рубля і «грізна» армія [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/klyuchovi-tezi-vistupu-putina-sakralniy-krim-padinnya-rublya-i-grizna-armiya-395537.html>.

харчування, якщо їм не вистачає грошей: «Якщо не вистачає коштів, треба згадати про те, що ми всі росіяни, російські люди, ми пройшли і голод, і холод...»¹⁷⁸ І це при тому, що Росія у 2015 році збільшила витрати свого річного бюджету на армію і силові відомства до 40%, тоді як соціальний блок становив близько 35% видатків, за повідомленням міністра фінансів РФ А. Сілуанова¹⁷⁹.

Застосування технологій формування мобілізаційної етнополітичної стабільності, зокрема пропаганди, звернення до етнічних міфів, величі батьківщини демонструє дієвість і ефективно працює в закритому російському суспільстві, про що свідчать соціологічні опитування. Так, 85% росіян вважають, що рішення про анексію Криму не підлягає перегляду і переконані, що світова спільнота рано чи пізно (від «найближчим часом» до «десяти і більше років») таки визнає анексію півострова законною; лише 8% вважають, що захоплення Криму законним не визнають ніколи. Переважна більшість опитаних (89%) впевнені, що повертати Крим заради скасування санкцій не варто, однак фінансувати Крим охочих серед опитуваних росіян набагато менше: лише 23% підтримують виділення півострову більшої фінансової підтримки, 8% вважають, що Крим і Севастополь не треба фінансувати взагалі¹⁸⁰.

На тлі загарбницької зовнішньої етнонаціональної політики Російської Федерації суттєво зросли рейтинги російської влади, яка мобілізує росіян на продовження та підтримку експансії в сусідні держави, насамперед в Україну. Так, соціологічні опитування демонструють безпрецедентне зростання рівня довіри та підтримки очільників Росії. 86% росіян схвалюють діяльність Президента Росії В. Путіна, не схвалюють тільки 13%; підтримка діяльності прем'єра Д. Медведєва тримається на рівні 64%. 54% опитаних

¹⁷⁸ *Депутат* порадив росіянам менше їсти, якщо бракує грошей [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/22/7056035/>.

¹⁷⁹ *Сорок відсотків річного бюджету Росія витратить на армію і силовиків* [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/world/1050739-40-richnogo-byudjetu-rosiya-vitratit-na-armiyu-i-silovikiv.html>.

¹⁸⁰ *Крым в России: год спустя: социологический опрос, февраль, 2015* [Електронний ресурс] / ВЦИОМ. – Режим доступу: http://wciom.ru/news/sobytiya/krym_v_rossii_god_spustja/.

вважають, що РФ рухається в правильному напрямку, лише 29% вказують, що справи в країні розвиваються в невірному напрямку¹⁸¹. На дієвість мобілізаційної етнополітичної стабільності в умовах неоголошеної гібридної війни вказують відповіді опитуваних на питання, що вдалося, зробити В. Путіну за час його перебування на посаді Президента. Більшість – 49% респондентів – заявили, що Президент РФ «повернув Росії статус великої держави», 34% серед основних досягнень назвали стабілізацію ситуації на Північному Кавказі, ще 33% – заявили, що В. Путіну вдалося перешкодити розпаду Росії, і лише 5% вважають, що Президент РФ не має жодних досягнень. Згідно з опитуванням, 49% росіян переконані, що завдяки експансивній зовнішній етнополітиці Російської Федерації вони живуть у великій державі¹⁸².

Ці дані підтверджують теорію О. Семченка, згідно з якою основними ресурсами підтримання життєздатності мобілізаційної етнополітичної стабільності є рівень довіри, популярності лідера; військовий стан і боєздатність політичного режиму; стан справ в економіці; рівень соціальної та етнічної напруженості в суспільстві; настроїв в армії та інші фактори, що характеризують стан політичної системи¹⁸³. Більшість росіян – 68% опитуваних вважають, що існує реальна військова загроза Росії з боку інших країн. При цьому 82% населення Росії не сумніваються, що армія РФ «здатна захистити Росію»¹⁸⁴.

Заради етнополітичного піднесення більшість росіян згодні толерувати міжнародні санкції – відмовитися від закордонної їжі, поїздок і валюти, але не готові терпіти підвищення податків. Так, згідно з даними опитувань, 80% опитаних готові відмовитися від продуктів з країн Заходу для «зміцнення країни», 64% – від західних товарів тривалого користування, 55% готові не

¹⁸¹ *Февральские* рейтинги одобрения и доверия: социологический опрос, февраль 2015 [Електронний ресурс] / Левада – центр. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/26-02-2015/fevralskie-reitingi-odobreniya-i-doveriya>.

¹⁸² *Владимир* Путин: доверие, оценки, отношение: социологический опрос, март 2015 [Електронний ресурс] / Левада – центр. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/27-03-2015/vladimir-putin-doverie-otsenki-otnoshenie>.

¹⁸³ Семченко О. Политическая стабильность: сущность, понятие, информационные механизмы / О. Семченко // Вопросы управления. – 2015. – №1. – С. 16.

¹⁸⁴ *Февральские* рейтинги одобрения и доверия: социологический опрос, февраль 2015 [Електронний ресурс] / Левада – центр. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/26-02-2015/fevralskie-reitingi-odobreniya-i-doveriya>.

їздити в ЄС і США, 51% опитаних громадян РФ готові відмовитися від зберігання грошей у валюті, 46% можуть відмовитися від карт MasterCard і Visa, якщо це допоможе Росії, від Інтернету і соцмереж відмовитися готові лише 37%. Однак при цьому 82% не згодні на підвищення податків, а 84% проти заморожування зарплат і пенсій, який б вплив це не мало на країну¹⁸⁵. Більшість росіян не бентежить той факт, що Росія в 2014 році зайняла останнє місце у рейтингу підтримки з боку світової спільноти (22%), що міжнародні рейтингові агентства знижують рейтинги Росії до сміттового рівня (мінімального інвестиційного рейтингу): Fitch знизило рейтинг Росії з «BBB» до «BBB-», Standard&poor's до «BBB-», агентство Moody's до – «Baa2»¹⁸⁶, що вкрай негативно позначається на розвитку економіки держави. У той же час самі росіяни суттєво погіршили своє ставлення до США, ЄС та Німеччини. Рівень несхвалення росіянами дій США підвищився з 42% у 2013 році до 82% у 2014, а ЄС – з 26% до 70% за той же період¹⁸⁷.

Це свідчить про підвищення рівня ізоляції Росії, що є прямим наслідком її зовнішньої політики та підтверджує гіпотезу про формування її етнополітичною системою мобілізаційного типу етнополітичної стабільності. Владна еліта мобілізаційних етнополітичних систем не відчуває потреби у змінах до тих пір, поки статус і підтримка населення дозволяє їй зберігати потужні політичні позиції. Система мобілізаційної етнополітичної стабільності володіє легітимністю загального пориву, пасіонарного поштовху, що формується за допомогою етнополітичної пропаганди, стереотипів або відкритого примусу. Однак дослідники переконані, що історично цей тип політичної стабільності недовговічний. Мобілізаційна етнополітична стабільність є зовнішньо орієнтованою, схильною до замовчування внутрішніх негараздів, вона не може тривалий час

¹⁸⁵ Сергеев М. Россияне готовы отказаться от долларов и банковских карт / М. Сергеев // Независимая газета. – 29.01.2015. – С.5.

¹⁸⁶ Агентство Fitch понизило рейтинг России до минимального [Електронний ресурс] / Русская служба BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/rolling_news/2015/01/150109_rn_fitch_russia_rating.

¹⁸⁷ Russia Receives Lowest Approval in World [Електронний ресурс] / Gallup Analytics. – Режим доступу: <http://www.gallup.com/poll/182795/russia-receives-lowest-approval-world-highest.aspx>.

підтримувати ситуацію в державі в стабільному стані без продовження політики експансії, військової агресії, пошуку внутрішніх та зовнішніх ворогів.

Російське суспільство почала обурювати надмірна зацикленість російських ЗМІ на ситуації в Україні, яка подається як тотальна дестабілізація, хаос та засилля фашизму. В 2014 році від 60 до 90% інформаційного контенту випусків новин головних федеральних каналів РФ становили події в Україні, що свідчить про повну неувагу до внутрішньої ситуації в Росії та вирішення поточних проблем, що хвилюють російське суспільство. Це обурення навіть отримало оформлення у вигляді Інтернет-флешмобу під гаслом «А че там у хохлов?». Користувачі соцмереж у фотожабах висміяли російські ЗМІ за надмірний інтерес до України¹⁸⁸.

Етнополітичні системи з мобілізаційною стабільністю жорстко структуровані, участь громадянського суспільства, етноспільнот (за винятком титульної нації) у ініціюванні рішень та процесі їх прийнятті обмежена. Міжетнічний, етнокультурний діалог у таких етнополітичних системах практично не ведеться, оскільки всі вимоги та інтереси етноспільнот, відмінні від офіційного, проголошеного державою курсу, вважаються такими, що дестабілізують ситуацію. Оскільки мобілізаційна етнополітична стабільність задається зверху – владою, керівною партією, вона є лінійною і послуговується обмеженим набором механізмів підтримання, – як правило недемократичним і таким, що межує з порушенням прав людини. Етнополітична система Російської Федерації сучасного періоду 2014 – 2016 років є прикладом системи з мобілізаційною стабільністю.

Однак, зважаючи на те, що мобілізаційна стабільність, яка ініціюється етнополітичною системою згори, не дає чіткої вказівки на суб'єктність її ініціювання, тоді як саме суб'єкт є критерієм розмежування цих видів стабільності та мобілізаційну та автономну, пропонуємо запровадити новий

¹⁸⁸ «Чё там у хохлов?»: в соцсетях высмеивают россиян за чрезмерный интерес к Украине [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://zn.ua/WORLD/che-tam-u-hohlov-v-socsetyah-vysmeivayut-rossiyan-za-chrezmernyy-interes-k-ukraine-173882_.html.

термін «вертикальна мобілізаційна етнополітична стабільність». Введення нового терміна обумовлене недосконалістю термінологічного апарату політичної стабільності, який не може і не повинен бути точно скопійованим в межах етнополітології. Термін «мобілізаційна стабільність» не дає відповіді на запитання щодо головного суб'єкта формування такої стабільності – влади. Адже мобілізуватися на досягнення певної мети, спрямованої на стабілізацію етнополітичної ситуації, може не лише влада, а й поліетнічне суспільство або окремі етнospільноти. Термін «вертикальна мобілізаційна етнополітична стабільність» чітко вказує на суб'єкта її формування і не залишає жодної політичної невизначеності, притаманної мобілізаційній політичній стабільності. Тож пропонуємо класифікувати етнополітичні системи, в яких влада/політична верхівка/керівна партія задає курс стабілізації як етнополітичні системи з вертикальною мобілізаційною етнополітичною стабільністю.

Натомість етнополітична система України, починаючи з 2014 року (період Революції гідності, анексії Криму та гібридної війни на Сході України), формує і водночас підтримується іншим типом стабільності – автономною етнополітичною стабільністю. Спочатку знову ж таки послуговуватимемося складовою категоріальної діади політології, яка виокремлює два типи політичної стабільності за суб'єктом ініціювання (мобілізаційну та автономну). До ініціювання цього типу стабільності влада не мала жодного відношення. Автономна етнополітична стабільність формується знизу, поліетнічним суспільством, консолідованим і націленим досягнення певної мети (наприклад повалення влади, зміна вектору розвитку держави). Автономний тип етнополітичної стабільності не залежить від політичної волі окремих соціальних, політичних або етнічних суб'єктів і виникає в етнополітичній системі тоді, коли формування стабільності починається знизу і підтримується (поділяється) всіма або більшістю елементів громадянського суспільства.

За твердженням М. Василика, головним рушієм формування цього виду стабільності є процвітання, добробут та злагода в державі – прагнення до такого вектору розвитку ніхто не стимулює, воно простежується в кожній підсистемі поліетнічного суспільства. Саме цей процес спостерігався в Україні під час Революції гідності. Колишня політична система, зокрема її складова – державні інституції, не забезпечили європейський вектор розвитку України, який в майбутньому гарантував би як державі, так і суспільству високі європейські стандарти добробуту. За автономного типу етнополітичної стабільності соціальні контрасти та етнокультурні суперечності (мовні, релігійні, територіальні, етнічні) мінімізуються і не відіграють такого значення, як раніше в умовах поляризованого етнокультурного розколу.

Яскравим прикладом відстеження автономної етнополітичної стабільності в дії може бути декомунізація України, яка розпочалася стихійно під час Революції гідності 2013 – 2014 років. Присутність комуністичної прорадянської риторики в етнополітичному дискурсі України завжди була фактором розколу та дестабілізації України. Яскравим підтвердженням цього може слугувати конфлікт етнічно-історичного забарвлення у Львові 9 травня 2011 року, що супроводжувався проявами міжетнічної ворожнечі, актами вандалізму та сутичками між правими та лівими політичними силами та їх прихильниками. Безпосередньою його причиною стало втручання Комуністичної партії України, що користувалася популярністю переважно на Півдні та Сході держави та обстоювала проросійську риторику, в етнокультурну політику Заходу країни. Напередодні етнополітичного конфлікту за ініціативою КПУ до Закону України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років» було внесено зміни, які зобов'язували органи влади та органи місцевого самоврядування під час

урочистих заходів Дня Перемоги використовувати копії прапора перемоги (червоного прапора СРСР) поряд з державним прапором України¹⁸⁹.

Націоналістична партія ВО «Свобода», що користується найбільшою популярністю на Заході країни, у відповідь провела через місцеві ради рішення про неприпустимість використання червоних прапорів. Захід сприйняв нав'язування радянського прапора на офіційному рівні як етнополітичний тиск, дискримінацію та неповагу до своїх етнокультурних поглядів та історичних ідеалів. Адже перемога Радянського Союзу у війні 1941 – 1945 років часто розцінюється в західних областях держави не як звільнення України від німецьких загарбників, а як захоплення її територій Радянським Союзом. Як наголошує К. Вітман, етнополітичний конфлікт перейшов з латентної стадії в стадію ескалації і дестабілізував етнополітичну ситуацію, оскільки не були враховані особливості сприйняття окремих історичних подій на Заході України¹⁹⁰.

З цього випливає, що будь-яке рішення на державному рівні, яке порушує етнополітичний баланс, суперечить національним інтересам України та етноспільнот, що їх населяють, може стати приводом для етнополітичної дестабілізації та конфліктів. Втім, конфлікт навколо обов'язкового використання червоного прапора не став попереджувальним сигналом для КПУ. Політична сила, апелюючи до стабілізації та наведення ладу в державі під час політичної кризи 2013 – 2015 років, продовжувала дестабілізувати етнополітичну ситуацію, нав'язуючи українському суспільству насправді чужі архетипи етнополітичного розвитку. Комуністична ідеологія пізніше також стала асоціюватися з сепаратизмом, підживлюваним в Україні Російською Федерацією.

Тому українське суспільство самостійно стихійно консолідувалося навколо знищення радянських, комуністичних артефактів (пам'ятників,

¹⁸⁹ Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» // Відомості Верховної Ради України. – №44. – 2011. – Ст. 470.

¹⁹⁰ Вітман К.М. Особливості сучасного етапу розвитку етнонаціональної політики України / К.М. Вітман // Держава і право. – №52. – 2011. – 543-549. (515)

символіки), які асоціювалися з політичним режимом, радянським негативом минулого і викликали громадянський спротив. Слід зауважити, що важливим фактором автономної стабільності є гетерогенність населення за соціальним статусом, мовою, етнічною належністю, яке бере участь у її формуванні. Участь в Євромайдані брали представники різних національностей, релігій, соціального статусу, об'єднані і консолідовані єдиною метою – створенням сучасної, успішної, процвітаючої, європейської України. У поваленні і знищенні радянської спадщини, що асоціювалося з колишнім політичним режимом, були задіяні не лише націоналістичні політичні сили, а дуже широка соціальна, етнічна, мовна база, що репрезентувала поліетнічне суспільство України.

Ще за півроку до Революції гідності в лютому 2013 року представники ВО «Свобода», не зважаючи на попередження міліції, повалили пам'ятник В. Леніну у м. Охтирка на Сумщині. Згодом міська влада м. Суми доручила демонтувати всі пам'ятники цьому діячу радянської епохи в місті. Протягом року також було зруйновано кілька пам'ятників В. Леніну в районних центрах та селах. Однак мобілізація населення навколо повалення пам'ятників радянської епохи набула форм масового руху під час Революції гідності і отримала назву лєнінопаду. Цей рух оформився після масового знесення пам'ятника В. Леніну в Києві на Бессарабській площі 8 грудня 2013 року під час Євромайдану. Руйнуючи пам'ятники комуністичної епохи, протестувальники стверджували, що вони «позбавляють свої населені пункти символу тоталітаризму і відкривають шлях оновленої України»¹⁹¹. Міліція, зважаючи на нестабільну ситуацію в державі, кримінальних справ за фактом хуліганства і вандалізму, як правило, не порушувала, навіть незважаючи на те, що в багатьох інших містах у варварський спосіб було знищено пам'ятники В. Леніну та іншим комуністичним діячам.

¹⁹¹ Букет Є. Знаки тоталітарного мотлоху [Електронний ресурс] / Є. Букет / Слово просвіти. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2015/01/23/знаки-тоталітарного-мотлоху/>.

Такий спосіб демонтажу пам'ятників спочатку не схвалили навіть духовні авторитети Євромайдану. Зокрема, співачка Руслана засудила акти вандалізму, насилля, які не відповідають європейським стандартам гуманізму і можуть роз'єднати, розколоти українців¹⁹². Архієпископ УГКЦ Л. Гузар порекомендував прибрати пам'ятники радянської епохи і експонувати їх в спеціально відведеному місці¹⁹³. Партія «Свобода» взяла на себе відповідальність за демонтаж пам'ятника В. Леніну в Києві, підкресливши, що він тривалий час був «точкою напруги» і нестабільності у центрі міста¹⁹⁴. Саме в цьому виявляється дія автономної стабільності – суспільство, консолідується, вдаючись до певних заходів, що дозволять у майбутньому забезпечити стабільність та розвиток держави та суспільства. Хоча, на перший погляд, руйнування пам'ятників радянської епохи було лише проявом дестабілізації ситуації в державі, однак рівень схвалення та підтримки цих дій населенням вказує на чітко окреслений та усвідомлюваний усіма учасниками руху мобілізаційний вектор стабілізації етнополітичної ситуації та етнополітичної системи.

ВО «Свобода» заявила, що діяла в правому полі на виконання Указу Президента України №423/2009 «Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні». Цим документом місцевим державним адміністраціям було доручено в установленому порядку вжити додаткових заходів щодо демонтажу пам'ятників і пам'ятних знаків, присвячених особам, які причетні до організації та здійснення голодоморів і політичних репресій в Україні, а також щодо перейменування в установленому порядку населених пунктів, вулиць, площ, провулків, проспектів, парків, скверів у населених пунктах України, назви яких пов'язані

¹⁹² Руслана засудила знесення пам'ятника Леніну [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25193978.html>.

¹⁹³ Любомир Гузар пропонує перенести пам'ятники Леніну [Електронний ресурс] / Зеркало недели. – Режим доступу: http://zn.ua/UKRAINE/lyubomir-guzar-predlozhil-perenesti-pamyatniki-leninu-v-otdelnyy-park-136514_.html.

¹⁹⁴ Навіщо знесено пам'ятник Леніну в Києві? [Електронний ресурс] / Могилів-Подільська правда. – Режим доступу: <http://mogpod.blox.ua/2013/12/Navischo-zneseno-pamyatnik-Leninu-v-Kiyevi.html>.

з іменами таких осіб¹⁹⁵. Українське суспільство у більшості вважає В. Леніна безпосереднім організатором голодомору 1921 – 1922 років в Україні, оскільки саме цей діяч видав наказ насильно вилучати і вивозити хліб з України до Поволжя, що потерпало від посухи та неврожаю. Починаючи з 2009 року на виконання цього указу було демонтовано декілька пам'ятників Леніну, однак у більшості міст і сіл України місцева влада не виконувала положення нормативно-правового акту. Тому окремі представники місцевої громади, активісти – члени та прихильники націоналістичних організацій, брали ініціативу у свої руки, руйнуючи або пошкоджуючи монументи радянської епохи.

Комуністична партія України в межах колишньої етнополітичної системи, зруйнованої під час Єврореволюції, вирішила заблокувати демонтаж пам'ятників епохи комунізму шляхом ініціювання кількох недемократичних законопроектів, що увійшли у пакет так званих Законів 16 січня. Комуністична партія висловила протест проти «фашистських дій ВО «Свобода» і зажадала від влади рішучих заходів для «припинення беззаконня в країні з боку націонал-фашистських організацій». КПУ у властивій для себе манері заявила, що «сьогодні фашисти-молодчики з ВО «Свобода» знищують нагло і беззаконно пам'ятники, марширують з факелами, кричачи «Україна для українців», «Смерть ворогам», «Комуняку на гілляку», «Москалів на ножі», цим самим розпалюючи в країні ненависть, нетерпимість та міжнаціональну ворожнечу, топчуть та принижують історичну пам'ять мільйонів громадян України, а завтра, якщо їх не зупинити, будуть мордувати та розстрілювати людей за їх ідеї та думки.»¹⁹⁶ Однак спровокувала націоналістичні сили, зазіхаючи на свободу поглядів та переконань на загальнонаціональному рівні етнонаціональної політики, саме Комуністична

¹⁹⁵ Указ Президента України №423/2009 «Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/432/2009>.

¹⁹⁶ КПУ: после памятников Ленину «Свобода» начнет пытаться и расстреливать людей [Електронний ресурс] / Главред. – Режим доступу.: <http://glavred.info/politika/kommunisty-uvereniy-cto-svoboda-posle-pamyatnikov-leninu-nachnet-pytat-i-rasstrelivat-lyudey.html>.

партія, нав'язуючи власний вектор етнополітичного розвитку всій державі, який полягає у підтриманні дій РФ щодо відновлення прототипу СРСР за участю України.

Очевидно, що спосіб демонтажу пам'ятників під час європротестів не демонстрував поваги до поглядів населення тих регіонів, для яких радянська епоха залишалася предметом позитивного ставлення. Тому з ініціативи КПУ були прийняті закони про внесення змін до Кримінального кодексу України, які передбачали встановлення відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників радянської епохи та за заперечення чи виправдання злочинів фашизму. Обидва нормативно-правові акти викликали стурбованість своїми можливими етнополітичними наслідками і розглядаються в контексті Законів про диктатуру (також відомих як Закони 16 січня, Диктаторські закони) – пакету недемократичних законів, прийнятому 16 січня 2014 року з порушенням законодавчого процесу з метою придушення Революції гідності. Закони приймалися без обговорення, без використання офіційної системи голосування «Рада» шляхом підняття рук. Нормативно-правові акти були спрямовані на обмеження прав громадян, звуження демократичних свобод, оскільки надавали органам державної влади широке коло повноважень у покаранні учасників акцій протесту і криміналізувати опозицію та громадянське суспільство.

Зокрема, ініційований КПУ Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» №729-VII доповнив Кримінальний Кодекс України статтею №436-1, яка встановлює відповідальність (штраф та/або позбавлення волі на строк до двох років) за публічне заперечення чи виправдання злочинів фашизму проти людяності, вчинених у роки Другої світової війни, зокрема злочинів, здійснених організацією «Вафен-СС», підпорядкованими їй структурами, тими, хто боровся проти антигітлерівської коаліції і співпрацював із фашистськими окупантами, а також пропаганду неонацистської ідеології, виготовлення та (або) розповсюдження матеріалів,

у яких виправдовуються злочини фашистів і їх прибічників¹⁹⁷. Ініціатори Закону в пояснювальній записці посилалися на те, що законодавство України передбачає заборону пропаганди фашизму: Закон України «Про захист суспільної моралі» забороняє виробництво та розповсюдження продукції, яка пропагує фашизм та неофашизм (ст. 2); Закон України «Про об'єднання громадян» забороняє діяльність об'єднань громадян, метою яких є пропаганда фашизму чи неофашизму (ст. 4), – але кримінальне законодавство не містило конкретних норм, які встановлювали б відповідальність за такі злочини¹⁹⁸.

Однак ці зміни до Кримінального кодексу України суперечили Конституції України, засадам етнонаціональної політики, що передбачають гармонізацію інтересів усіх етноспільнот, повагу до їх етнокультурної спадщини та історії. Тому не могли вважатися демократичним етнополітичним інструментом, спрямованим на стабілізацію етнополітичної ситуації. По-перше, ст. №436-1 не могла застосовуватися в правовому полі демократичної держави, оскільки не містила визначення явищ, за які передбачено покарання. По-друге, ця правова норма не відповідала вимогам до законодавства, оскільки містила емоційно забарвлені вирази та означення, зміст яких не може тлумачитися однозначно. Так, наприклад, на яке визначення «фашизму» посилалися б в суді, якщо українське законодавство не містить визначення фашизму? Як визначалися б фашистські окупанти та їх прибічники? Насправді, обвинуваченим за цією статтею в неупередженому суді нескладно було б довести, що йшлося не про фашистських окупантів, а німецьких визволителів України від радянської окупації.

Поява статті №436-1 в Кримінальному кодексі України стала серйозним фактором дестабілізації етнополітичної ситуації в Україні, адже вона

¹⁹⁷ Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/735-18>.

¹⁹⁸ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49596.

передбачала не лише нав'язування етнокультурного бачення однією політичною силою, а й встановлення кримінальної відповідальності за поширення протилежної точки зору на історичні події. Стаття №436-1 Кримінального Кодексу України, що передбачала відповідальність за публічне заперечення чи виправдання злочинів фашизму, пропаганду неонацистської ідеології, повністю суперечила Конституції України, яка забезпечує кожному право на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань, гарантує право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ст. 34). Згодом Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» втратив чинність, однак нинішній зміст статті Кримінального Кодексу України №436-1 в ході декомунізації за іронією долі обернувся проти Комуністичної партії та ідеології, якої вона дотримується. Так, стаття №436-1 тепер встановлює кримінальну відповідальність за виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

Показово, що встановлення заборони та відповідальності за поширення тоталітарних ідеологій, популярної в законотворчості, кілька років тому було визнане безперспективним та небезпечним з точки зору захисту демократичних свобод в Україні. Критикуючи низку законопроектів із заборони нацизму, фашизму, комунізму та інших тоталітарних ідеологій, експерти апелювали до неможливості розмежування таких понять, як геноцид, расизм, націоналізм, шовінізм, фашизм, апартеїд, екстремізм, неонацизм, ксенофобія, антисемітизм з точки зору виключності, переваг або неповноцінності, дискримінації певних людей за їх ознаками та неможливості встановлення відповідальності за пропаганду ідеологій, адже

ідеологія як сукупність уявлень, ідей, припущень, теорій не може вважатися правопорушенням, поки не стає протиправною дією¹⁹⁹.

Однак повернемося до діяльності КПУ, що спричинила спочатку стихійну, а потім і офіційну декомунізацію. Також у пакеті Законів 16 січня за ініціативою КПУ було прийнято Закон України «Про внесення змін до статті 297 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників, споруджених в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців» №728-VII. КПУ не врахувала застережень експертів і не зупинилася на недемократичних змінах до Кримінального кодексу України, зареєструвавши в Верховній Раді окремий проект Закону України «Про заборону неонацистської і неофашистської ідеології» №4082. Законопроектом пропонувалося заборонити неонацистську і неофашистську ідеології на території України. Неонацистська ідеологія документом визначалася як сукупність радикальних ідей, поглядів, настанов, гасел і концепцій, які характеризуються крайнім націоналізмом, антисемітизмом, ксенофобією, біологічним расизмом, прагненням відновити націонал-соціалізм, запереченням Голокосту та ідеалізацією нацистського режиму Третього рейху, окремих його діячів та є сучасним відгалуженням нацизму; неофашистська – як сукупність сучасних радикальних ідей, поглядів, настанов, гасел і концепцій, які характеризуються расизмом, ірраціоналізмом, антигуманізмом, використанням терористичних видів діяльності, проповіданням культу сили та є ідейними і політичними

¹⁹⁹ Висновок Головного науково-експертного управління щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо відповідальності за пропаганду ідей нацизму)» №2024 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3162.

правонаступниками фашистських організацій, які припинили існування після Другої світової війни²⁰⁰.

Ці визначення стали найвразливішою недемократичною рисою проекту. Яким чином можна було розмежувати ці дві ідеології між собою? Неонацизм характеризується крайнім антисемітизмом, ксенофобією, біологічним расизмом, тоді як неофашизм також характеризується расизмом. У чому полягала між ними різниця, якщо расизм, ксенофобія та антисемітизм – явища, що належать однієї етнополітичної категорії?

Ініціатори законопроекту апелювали до того, що поширення в Україні ідей неонацизму і неофашизму набуло масштабів, які загрожують національній безпеці держави. У пояснювальній записці до законопроекту стверджувалося, що діяльність радикальних рухів, їх націонал-фашистська політика не об'єднує країну, а навпаки – посилює протистояння у суспільстві на ґрунті етнічної належності, міжнаціональних відносин, політичних та релігійних переконань, що посилює загострення проблеми відносин «Захід-Схід» в Україні та сприяє розпалювання національної ворожнечі серед громадян, загострює відносини у суспільстві та розриває Україну на частини²⁰¹. Метою ухвалення законопроекту «Про заборону неонацистської і неофашистської ідеології» було задекларовано недопущення поширення і активізації неофашистських рухів, політичних партій, громадських організацій на території України. Зауважимо, що владою Російської Федерації чинне українське керівництво, що прийшло до влади внаслідок Революції гідності, не сприймається інакше, як фашистське, радикально націоналістичне. І КПУ підтримує цю точку зору.

Саме для запобігання формування націоналістичної, європейськи налаштованої влади і пропонувалося заборонити діяльність політичних

²⁰⁰ *Проект* Закону України «Про заборону неонацистської і неофашистської ідеології» №4082 від 04.02.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49685.

²⁰¹ *Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про заборону неонацистської і неофашистської ідеології» №4082 від 04.02.2014* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49685.

партій, громадських організацій та рухів, які підтримують неонацистську і неофашистську ідеологію (ст.2). КПУ не приховувала, що планувала заборонити в судовому порядку всіх ідеологічних опонентів правого спектра – це ВО «Свобода», Правий сектор, ВО «Тризуб ім. С. Бандери», УНА-УНСО, «Патріот України», Соціал-Національна Асамблея, «Українська альтернатива», «СіЧ», «РіД», Київська організація «Білий молот», «Воля», ОУН та інші. До речі, припинення діяльності політичних партій, які підтримують неонацистську і неофашистську ідеологію, за ст. 2 законопроекту тягнуло за собою припинення повноважень депутатів усіх рівнів, які є членами цих політичних партій, розпуск керівних органів організацій, їх первинних осередків та решти структурних утворень, передбачених статутами цих організацій, а також припинення членства у них.

Заборона поширювалася на пропаганду неонацистської і неофашистської ідеології (ст. 3) та використання неонацистської і неофашистської символіки (ст. 4). При чому пропаганда неонацистської і неофашистської ідеології засобом масової інформації визнавалася підставою для припинення його діяльності та скасування реєстрації. Проведення масових заходів з використанням неонацистської і неофашистської символіки, публічне відзначення дат, пов'язаних з націоналістичним рухом, публічне виконання гімну ОУН-УПА чи їх частин, прирівнювалося до неонацистської і неофашистської пропаганди. Неофашистською символікою ініціатори законопроекту пропонували вважати, зокрема прапори, герби, емблеми, формений одяг, знаки розрізнення та іншу атрибутику неонацистських і неофашистських партій, зображення діячів націоналістичного руху (С. Бандери, Р. Шухевича, Є. Коновальця та інших), свастику, Кельтський хрест, поєднання молота і меча, герб та прапор Третього Рейху, прапор дивізії СС «Галичина», емблему СС, нацистське привітання, жест «Тризуб» та інші²⁰².

Неможливо уявити запровадження настільки дискримінаційного закону в європейській, демократичній, поліетнічній державі, якою проголошує себе

²⁰² Там же.

Україна. Подібні ініціативи суперечили принципам рівності, плюралізму та етнополітичної стабільності. Адже ними пропонувалося ліквідувати з політичної карти всі праві політичні сили, заборонити свободу слова, вільне висловлення поглядів і, щонайголовніше, позбавити найбільшу етнічну спільноту в Україні національної ідентичності, бачення власної історії. Ініціатива є прикладом того, як, намагаючись стабілізувати етнополітичну ситуацію (за прикладом РФ мобілізаційної етнополітичної стабільності), представники Комуністичної партії, замість пошуку загальнонаціонального компромісу, дотримання нейтралітету між етнospільнотами, вдавалися до жорстких, недемократичних методів придушення опонентів, що ще більше посилювало етнополітичну дестабілізацію, провокуючи конфлікти та протистояння.

У відповідь поліетнічне суспільство мобілізувалося та визначило головними чинниками нестабільності діяльність проросійських партій влади – ПР та КПУ, їх прорадянські та антиукраїнські ініціативи, на знак протесту продовжуючи демонтувати пам'ятники радянської епохи. За останніми статистичними даними з 8 грудня 2013 року на початок 2016 року в Україні повалили 910 пам'ятників В. Леніну. Наразі за даними російського електронного ресурсу, що веде облік всіх пам'ятників В. Леніну, в Україні залишилося 1200 таких пам'ятників²⁰³. Протягом ленінопаду найбільшу кількість пам'ятників було демонтовано в Дніпропетровській області – 99, найменшу в Західних областях (від 0 до 4), де монументи було ліквідовано в 1990-х роках, а також у Криму (4 пам'ятники), анексованому Росією в березні 2014 року. Саме в окупованому Криму нараховується найбільша кількість пам'ятників цьому діячу радянської епохи – 126.

Після трансформації етнополітичної системи України в ході Революції гідності держава долучилася до декомунізації, проведення заходів з демонтажу радянської спадщини, притягнення до відповідальності

²⁰³ *Демонтаж* пам'яток комуністичним діям буде підтримано на офіційному рівні – В'ячеслав Кириленко [Електронний ресурс] / Міністерство культури України. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/386347>.

Комуністичної партії. Попередня етнополітична система активно протидіяла їм, що було продемонстровано вище на прикладі ініціатив КПУ. Тому міністр культури В. Кириленко в січні 2015 року заявив, що держава не протидіятиме, а навпаки, всіляко сприятиме будь-яким громадським ініціативам, які боротимуться за очищення України від комуністичних реліктів тоталітарного минулого. Міністерство культури України ініціювало виведення з Державного реєстру нерухомих пам'яток України всіх зазначених там пам'ятників, пов'язаних із комуністичними діячами, і заохочує будь-які громадські ініціативи в цьому напрямку²⁰⁴. Окрім того, у прийнятому 09.04.2015 Законі України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» міститься зобов'язання місцевої влади щодо демонтажу пам'ятників комуністичним діячам на всій території України²⁰⁵. На основі цього ж закону КПУ втратила право бути суб'єктом політичного та виборчого процесу. Таким чином етнополітична система інкорпоровувала автономний тип етнополітичної стабільності, формування якого ініціювало поліетнічне громадянське суспільство.

Однак, оскільки термін «автономна стабільність» також не відповідає суб'єкту ініціювання – у випадку політичної кризи в Україні майже все поліетнічне суспільство, а не окремі його складові, взяло участь у Революції гідності та заходах зі стабілізації ситуації, пропонуємо запровадити термін «горизонтальна автономна етнополітична стабільність». В етнополітичних системах горизонтальної автономної етнополітичної стабільності її формування/запровадження ініціює суспільство. Влада може долучитися до підтримання горизонтальної автономної етнополітичної стабільності або може чинити спротив суспільству, що призводить до системного внутрішнього конфлікту.

²⁰⁴ *Ленинопад* [Електронний ресурс] / Пам'ятники Леніну. – Режим доступу: <http://leninstatues.ru/?qt-tabsmain=1#qt-tabsmain>.

²⁰⁵ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 26. – Ст.219.

За горизонтального автономного типу етнополітичної стабільності в подальшому може сформуватися єдність влади і суспільства, необхідна для проведення глибоких соціально-економічних і політичних перетворень, що забезпечує стабілізацію політичного режиму. Саме це наразі спостерігається в Україні. Така етнополітична система виконує покладені на неї функції стабілізації головним чином за рахунок легітимації влади знизу. А це можливо тільки в умовах поступового зміцнення позицій демократичного режиму, який був сформований за участі консолідованого поліетнічного суспільства. Влада у такій етнополітичній системі не претендує на роль головного суб'єкта перетворень, вона підтримує постійний діалог з суспільством, враховує громадську думку, інкорпорує рішення та ініціативи, що висуваються знизу. Демократія в етнополітичних системах горизонтальної автономної етнополітичної стабільності є головною цінністю та індикатором розвитку. Суперечності в таких етнополітичних системах не консервуються, а швидко вирішуються в демократичний спосіб за участі суспільства, його представників, активістів, громадських організацій. У таких етнополітичних системах культивується добробут, міжетнічний мир, злагода, внутрішньосупільний консенсус, контроль суспільства над владою.

* * *

Етнополітична стабільність не означає незмінності, непорушності, законсервованості етнополітичної структури і відносин. Абсолютизація цих характеристик значно посилює статичну складову стабільності і послаблює динамічну, яка забезпечує належну імплементацію позитивних змін, формування відповідних інституцій зі стихійних форм участі громадянського суспільства в управлінні, що забезпечать стабільний демократичний розвиток держави і суспільства.

Етнополітичну стабільність набагато складніше забезпечити в умовах демократії, адже демократичні перетворення, демократичні форми участі етносуб'єктів у політиці часто дестабілізують етнополітичну ситуацію. Однак етнополітична стабільність за умов демократичного режиму, попри складність формування та досягнення, є гнучкою, тривалішою і надійнішою. Незважаючи на позірну легкість формування етнополітичної стабільності в авторитарних режимах (за допомогою недемократичних методів), статична стабільність водночас є внутрішнім чинником неминучого руйнування етнополітичної системи, що обумовлено її жорсткістю та незмінністю. Це дозволяє нам виокремити два типи стабільності залежно від політичного режиму – гнучку до змін (в умовах демократії) та жорстку, незмінну (в умовах авторитарних режимів). Що ж стосується нестабільності як прямого наслідку дестабілізації етнополітичної системи загалом або в окремих точках, то її за цим критерієм слід поділяти на локальну, регіональну та загальнодержавну.

Поєднання теорії політичної стабільності та етнополітичної практики – вивчення етнополітичної ситуації окремих держав дало можливість виокремити декілька видів етнополітичної стабільності: 1) за динамікою змін в етнополітичній системі та рівнем її відкритості – статичну, динамічну, абсолютну етнополітичну стабільність; 2) за суб'єктом ініціювання (формування) – мобілізаційну та автономну етнополітичну стабільність. Але з огляду на невідповідність останніх двох типів критеріям наукової чіткості та принципам етнополітології, було запропоновано замінити їх, запровадивши термінологічну діаду «вертикальна мобілізаційна та горизонтальна автономна етнополітична стабільність», також виокремлену за суб'єктом ініціювання/формування. Вказано на переваги горизонтальної автономної етнополітичної стабільності, функціонування якої можливе лише у відкритій, демократичній етнополітичній системі. Тоді як для закритих етнополітичних систем більше характерний тип вертикальної мобілізаційної етнополітичної стабільності.

Що ж стосується першої класифікації, то абсолютна і статична етнополітична стабільність належать до типів стабільності, які досягаються неправовими методами – шляхом застосування насильства, утиску прав, репресій. Вони історично недовговічні, оскільки формуються владою без участі і врахування інтересів суспільства, його етнічних складових, політичної опозиції. Динамічна етнополітична стабільність, яка формується на основі демократії, широкої соціальної та етнічної бази, представництва етнічних спільнот, розвинутого громадянського суспільства, що бере участь у процесі прийняття найважливіших рішень, які стосуються етнополітичного розвитку держави, набагато надійніша і довговічніша.

Насамкінець, зауважимо, що це лише кілька типологій політичної стабільності проєктованих на різновид явища і суб'єкт нашого дослідження – етнополітичну стабільність.

РОЗДІЛ 3. ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

3.1. Етнополітична стабільність у новітніх системах безпеки

Поняття «стабільність» та «національна безпека» тісно пов'язані як у науці (безпекознавстві, політології), так і на практиці забезпечення безпеки. Без формування та підтримання стабільності неможливе забезпечення безпеки жодної соціальної системи, зокрема держави, суспільства. Д. Грищенко не випадково апелює до того, що тероризм, екстремізм, незаконне поширення зброї та інші дестабілізаційні фактори – напряду загрожують стабільності соціумів та безпеці їх політичних систем²⁰⁶. Саме вони визначаються об'єктами національної безпеки в межах безпекознавства та практичних заходів забезпечення національної безпеки. Відтак, об'єктами національної безпеки є: людина і громадянин, в тому числі їх конституційні права і свободи; суспільство, зокрема духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси; держава, насамперед її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Зокрема Л. Балацько визначає національну безпеку як систему оптимізації взаємовідносин між усвідомленими загрозами та ресурсами, якими володіє суспільство для протидії цим загрозам. Оскільки загрози для суспільства існують завжди, то й рівень захищеності від них ніколи не буває максимальним. Залежно від джерела походження виокремлюють наступні типи загроз: природні (повені, землетруси, бурани, цунамі); техногенні (катастрофи, вибухи, пожежі); епідеміологічні (епідемії); економічні;

²⁰⁶ Грищенко Д. Политическая безопасность современного Российского государства: состояние и механизм обеспечения: дис... кандидата полит. наук: 23.00.02 / Д. Грищенко. – Владимир, 2008. – С. 7.

політичні; соціальні²⁰⁷. На цій підставі можемо виокремити також етнополітичні загрози, серед яких слід згадати етнополітичні претензії і тиск сусідніх держав, міжетнічні конфлікти, міжетнічну ворожнечу, ксенофобію, расизм.

Тому національну безпеку іноді трактують як динамічний засіб досягнення і підтримки балансу між реальними та потенційними загрозами, з одного боку, та здатністю суб'єкта протидіяти їм, з іншого. Але, насамперед, національна безпека – це стан захищеності особи, суспільства, держави від потенційних та реальних загроз або відсутність таких загроз²⁰⁸. Вітчизняна наукова база визначає національну безпеку держави також як стан, за якого дія внутрішніх та зовнішніх факторів не призводить до погіршення або до неможливості функціонування держави та її розвитку. Крім того, національну безпеку визначають як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз²⁰⁹.

Стан безпеки за оптимістичного сценарію розвитку подій означає відсутність будь-яких загроз для об'єктів безпеки. Але такий варіант, за якого спостерігається повна відсутність загроз, як свідчить досвід пострадянських країн, далекий від реальності, адже завжди існує небезпека або ймовірність трансформації загроз з потенційних у реальні²¹⁰. Відтак, поняття безпеки насамперед означає здатність суспільства, держави і особи протистояти можливим загрозам.

Незважаючи на усталений термінологічний апарат, поняття безпеки не є статичним, воно перебуває у постійній динаміці, еволюції. Спроби його наукового переосмислення не припиняються, що викликано збільшенням кількості і урізноманітненням загроз безпеці держави, суспільства та громадянина у сучасному не передбачуваному світі. В межах системного

²⁰⁷ Балацько Л.С. Національна безпека України: загрози та виклики [Електронний ресурс] / Л.С. Балацько // Дипкорпус. – 2009. – № 21. – Режим доступу: <http://dipcorpus-info.at.ua/news/2009-04-21-1>.

²⁰⁸ Данильян О. Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посіб / Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. – Х.: Фоліо, 2002. – С. 114.

²⁰⁹ Баланда А. Л. Соціальні аспекти національної безпеки України / А. Л. Баланда // Державна безпека України. – 2006. – № 1 (5). – С. 24.

²¹⁰ Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г. М. Перепелиця. – К.: Стилос – ПЦ «Фоліант», 2003. – С.4.

підходу важливим для нашого дослідження виявилось визначення безпеки, найбільше поширене в соціології та психології. Безпека трактується як позитивне стабільне функціонування і розвиток соціальних, економічних, технічних, екологічних і біологічних систем, який унеможливорює загрози для стійкого розвитку суспільства, держави, економіки та особистості, а також їхню залежність від інших держав чи окремих людських угруповань²¹¹. У межах нашого дослідження до переліку систем наважимося додати також етнополітичну систему.

З цього випливає, що поліетнічне суспільство загалом, як і конкретні етноспільноти, що формують етнічну систему держави і входять до складу етнополітичної системи, не можуть нормально функціонувати і розвиватися без забезпечення їх безпеки. Етнополітична, суспільна стабільність, національна згода, соціальна співпраця, міжгрупова взаємодія, міжетнічне співжиття неможливі без існування такого важливого інституту, як безпека²¹². А безпека, в свою чергу, базується на стабільності. Стабільність є підвалиною – першим, головним і невід’ємним етапом забезпечення безпеки будь-якої соціальної системи. І одночасно – результатом функціонування інституту безпеки, ефективної політики безпеки у системі. Розбалансований, неефективний інститут безпеки не забезпечуватиме стабільності етнополітичної системи.

В. Ковальський зауважує, що безпека становить сукупність умов і факторів, які забезпечують нормальне функціонування і розвиток людини та суспільства. Під національною безпекою розуміють систему заходів, спрямованих на запобігання й ліквідацію загроз для стійкого розвитку особистості, суспільства, економіки й держави. Система забезпечення національної безпеки – це складна багаторівнева функціональна система, у якій постійно відбуваються процеси взаємодії й протиборства життєво

²¹¹ Варій М.Й. Психологічні основи національної безпеки / М.Й. Варій / Психологія: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 276.

²¹² Національна безпека України в етноментальному та міжнародному вимірах / Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Калиновський Ю.Ю., Моїсєєва Н.І. – Харків, 2004. – С.15.

важливих інтересів особи, суспільства, держави з внутрішніми та зовнішніми загрозами цим інтересам, – стверджує В. Ковальський²¹³.

Система забезпечення національної безпеки будь-якої держави виконує певні завдання та функції, окреслені законодавством та політичними документами, вона функціонує за чітко визначеними принципами. Така система передбачає формування інституційних структур, які представляють суб'єкти забезпечення національної безпеки та діють від їх імені; визначеної процедури прийняття і реалізації рішень у сфері забезпечення національної безпеки держави, суспільства, особи. Тільки у випадку формування збалансованої, ефективної системи (інституту) забезпечення національної безпеки можна говорити про стан захищеності основних об'єктів національної безпеки. Що ж стосується України, то система забезпечення національної безпеки держави формується відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері забезпечення національної безпеки.

Головне завдання системи національної безпеки полягає у забезпеченні стабільного, збалансованого співіснування інтересів особи, суспільства і держави шляхом прогнозування, виявлення, моніторингу, запобігання, мінімізації дії внутрішніх і зовнішніх загроз. Слід зауважити, що характер реагування на загрози повинен відповідати суті загрози, але не може перевищувати рівня забезпечення національної безпеки, який спроможна забезпечити конкретна держава.

Якщо проаналізуємо доробок українських безпекознавців детальніше, то помітимо, що серед завдань, які покладаються на систему забезпечення національної безпеки, абсолютна більшість спрямовані на формування та підтримання стабільності. Що свідчить про наявність тісного зв'язку та взаємної обумовленості між цими явищами. Так, В. Ліпкан серед завдань системи національної безпеки виокремлює захист конституційного ладу,

²¹³ Ковальський В. Національна безпека / Ковальський В., Маначинський О., Пронкін Є. // Мала енциклопедія етнодержавства. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С.243.

державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості державного кордону шляхом виявлення, запобігання і припинення тероризму та іншої діяльності, спрямованої на насильницьку зміну конституційного ладу, порушення територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів держави; захист конституційних прав, свобод та інтересів громадян держави; виявлення, запобігання і припинення розвідувальної та іншої, спрямованої на нанесення шкоди національній безпеці держави, діяльності спеціальних служб; моніторинг стану національної безпеки у зв'язку із впливом загроз та небезпек як зсередини, так і ззовні країни; виявлення, попередження та припинення можливої протиправної та іншої негативної діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки зсередини системи їй на шкоду²¹⁴. Реалізація цих завдань сприяє не лише забезпеченню безпеки, а й стабільності всередині суспільства та держави.

Попри велику поширеність конфліктів, гібридних війн у сучасному світі, науковці та політики покладають найбільші сподівання не на військово-насильницькі, а на мирні політичні засоби забезпечення національної безпеки незважаючи на їх позірну недієвість у ситуації етнополітичного конфлікту України з Росією. Президент України підкреслює важливість мирних засобів у врегулюванні конфлікту та підтриманні стабільності в Україні. За словами П. Порошенка, «Мінські угоди, хто б і як їх не критикував, дали нам фору і час для зміцнення обороноздатності та дали можливість хоча б частково подолати очевидне військово-технічне відставання від Росії»²¹⁵. Україна завдяки переговорам та домовленостям отримала достатньо часу для реформування та переоснащення Збройних сил, тому наразі боєздатність української армії зросла в десятки разів.

В. Кремень і М. Горлач підкреслюють, що політичні засоби (зовнішня політика та дипломатія) – це ті конкретні засоби, методи, способи, що

²¹⁴ Ліпкан В.А. Адміністративно-правова природа національної безпеки / В. А. Ліпкан // Право України. – 2007. – № 3. – С. 11.

²¹⁵ Порошенко розповів про практичну користь Мінських угод [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/08/22/7078642/>.

забезпечують розв'язання без використання насильства проблем у взаємовідносинах держав з приводу забезпечення стабільності, миру і безпеки. Допускається формування міжнародно-правових норм, концепцій і конкретних програм боротьби за мир і роззброєння; укладення договорів і угод; політичні консультації та особисті контакти лідерів; конкретні практичні заходи зі роззброєння, встановлення контактів і взаємний контроль за ходом процесу роззброєння, що сприяють відкритості і встановленню довіри у воєнній сфері²¹⁶. Дослідники наполягають на зростанні ролі цінностей збереження миру, гуманності, толерантності (утвердження цих цінностей передбачає популяризацію ідеалу захисту миру, формування системи науково обґрунтованих принципів уникнення війн). Адже будь-які військові механізми урегулювання конфліктних ситуацій ще більше дестабілізують середовище їх перебігу і провокують черговий виток конфлікту.

Показовим є такий підхід до соціальних систем, до яких зараховуються також всі види політичних систем, а отже і етнополітична: «Організація соціальної системи і її розвиток не підкоряються досить точним законам і закономірностям, тому що умови і засоби забезпечення соціальної стабільності здебільшого визначаються суб'єктивними факторами і виступають прерогативою індивідуального і колективного інтелекту»²¹⁷. Подальший розвиток суспільних формацій складно спрогнозувати, оскільки він може здійснюватися за одних і тих же початкових умов різноманітними шляхами, в тому числі і тими, що можуть призвести до руйнування системи. Тому в сучасних умовах істотно обмежуються можливості використання при стабілізації систем засобів національної і міжнародної безпеки. З цього випливає, що забезпечення безпеки та підтримання стабільності у

²¹⁶ *Політологія: наука про політику: підручник* / Горлач М. І., Кремень В. Г. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С.829.

²¹⁷ *Баланда А.Л.* Соціальні аспекти національної безпеки України / А. Л. Баланда // *Державна безпека України*. – 2006. – № 1 (5). – С. 23.

етнополітичній системі є складним, комплексним явищем, в якому аналогії між державами не завжди доречні.

Механізми, які сприятимуть підтриманню етнополітичної стабільності в одній етнополітичній системі, враховуючи її унікальність, матимуть зворотний ефект у іншій. Прикладом може бути спроба Російської Федерації втрутитися в Єврореволюцію в Україні в 2014 році. Правоохоронними органами вже доведено причетність спецслужб РФ до розстрілів та силового розгону Майдану (протестних акцій у м. Київ). Колишній комендант Майдану А. Парубій заявив, що 20 лютого 2014 року у Києві були помічені російські снайпери – в місті працювали три російські і одна білоруська групи спецназу. В ході конфлікту між владою та протестувальниками, учасниками Євромайдану, наприкінці лютого 2014 року за офіційними даними загинуло 106 осіб. Всі вони були беззбройними, переважна більшість були розстріляні силовиками зі снайперської зброї.

Загиблі під час акцій протесту (Євромайдану) отримали збірну назву «Небесна сотня», були визнані жертвами і Героями України посмертно. Попри те, що більшість доказів було знищено, Генпрокуратура України заявила, що має докази причетності представників силових структур РФ до масових розстрілів протестувальників на Майдані Незалежності в м. Києві²¹⁸. Слідство вийшло на організаторів розстрілів завдяки аналізу роздруківок телефонних розмов колишнього Президента України В. Януковича. Однак потрібного ініціаторам цих заходів ефекту вони не дали, лише спричинивши загибель людей. Таким чином насильницькі, військові, неправові, недемократичні механізми стабілізації етнополітичної ситуації в державі, ефективні для Російської Федерації, продемонстрували повну недієвість в українських етнополітичних реаліях.

Національна безпека складається з цілої низки підсистем, що розрізняються за суспільними сферами функціонування. Найчастіше

²¹⁸ Генпрокуратура отримала докази причетності Росії до розстрілів на Майдані [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня від 19.02.2015. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/genprokuratura-otrimala-dokazi-prichetnosti-rosiyi-do-rozstriliv-na-maydani-164757_.html

виокремлюють політичну, економічну, державну, соціальну, інформаційну, науково-технологічну, екологічну, гуманітарну та воєнну підсистеми безпеки. Значно рідше – етнополітичну підсистему. Кожна сфера має вузьку спеціалізацію, але всі вони перебувають у тісній взаємодії, формуючи систему національної безпеки. Якщо етнополітична система формується взаємодією етнічної та політичної системи, то доцільним є аналіз політичної та етнічної безпеки для виявлення місця та ролі стабільності в них. М. Варій визначає політичну безпеку як стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держав від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також як систему заходів щодо забезпечення цієї захищеності. Досить часто політична безпека ототожнюється з державною безпекою, проте її зміст значно ширший. Дослідниця зауважує, що політична безпека означає безпеку всього політичного життя, захищеність прав і свобод громадян, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань, рухів, цілісності і незалежності держави від політичної сваволі і екстремізму всередині держави, політичного тиску та агресивних устремлінь на міжнародній арені²¹⁹. Іншими словами, політична безпека визначає стан захищеності і сприяє формуванню політичної стабільності політичної системи.

Останнім часом у суспільних науках – політології, етнополітології з'явилося багато нових визначень безпеки, які містять елементи етнополітичної стабільності. Навіть поява терміна «етнополітична стабільність» значною мірою продиктована актуалізацією нових загроз, викликів та небезпек для безпеки держави, суспільства і людини, що походять з етнополітичної сфери. Інші сфери не виняток – із розвитком сучасного світу, з ускладненням взаємозв'язків, горизонтальних взаємозалежностей, які державам все складніше контролювати, зростає і кількість викликів, загроз у системі безпеки. Еволюція сучасного світу, людської цивілізації не односторонній процес, що передбачає удосконалення

²¹⁹ Варій М.Й. Розуміння національної безпеки / М.Й. Варій / Психологія: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 285.

лише позитивних, конструктивних явищ. Еволюція людського буття означає також еволюцію загроз, викликів та небезпек, їх нагромадження та ускладнення. А отже, і ускладнення процесу пошуку ефективних механізмів забезпечення безпеки та стабільності держав, суспільств²²⁰.

Саме академічна наука повинна дати відповідь на запит ґрунтовного вивчення, аналізу, переосмислення нових явищ, нових викликів, процесів. Наука повинна їх обґрунтувати, дати відповідні визначення, класифікувати, дослідити увесь комплекс взаємозв'язків з іншими вже дослідженими явищами, спрогнозувати, змодельовати поведінку (реакцію) на застосування різноманітних механізмів контролю та управління цими новітніми процесами та явищами. Все це безпосередньо стосується предмету дослідження – етнополітичної стабільності, вивчення якої лише в останні роки стало надзвичайно актуальним для України – держави, яка зазнає шаленого етнополітичного, військового тиску, втрачає території, населені етнополітично нелояльним до української влади населенням, що належним чином було підготовлене Російською Федерацією до сепаратизму та сецесії.

Враховуючи тісний зв'язок національної безпеки і стабільності, пряму взаємозалежність обох явищ – без забезпечення національної безпеки у низці сфер для основних об'єктів неможливо говорити про стабільність у політичній системі та її внутрішньому й зовнішньому середовищах. І навпаки, без формування й підтримання стабільності, в тому числі етнополітичної, неможливе забезпечення національної безпеки. Про це свідчить етнополітичний досвід України 2014 року. Російська Федерація скористалася політичною нестабільністю в Україні, зміною влади, невдоволенням проросійського сегменту електорату перемогою проєвропейських сил для розв'язання етнополітичного конфлікту з Україною – порушення суверенітету, територіальної цілісності, анексії територій.

²²⁰ Дмитренко М.А. Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національній безпеці України: [монографія] / М. А. Дмитренко. – К.: Знання України, 2006. – С. 318.

Поява принципово нових викликів змусила українських науковців змінити погляд на явища безпеки та стабільності та роль суспільства у їх забезпеченні. Зокрема В. Антонов стверджує, що якщо розглядати суспільство під кутом зору об'єкта національної безпеки, то основні сфери життя суспільства – це цілісні підсистеми суспільства, які мають свої власні закони розвитку та функціонування, проте взаємопов'язані та взаємообумовлені²²¹. Однак суспільство все частіше постає не лише об'єктом національної безпеки, а й суб'єктом її забезпечення, що вносить суттєві корективи в особливості забезпечення стабільності.

Так, в науці почало все частіше з'являтися визначення суспільної безпеки, яке пов'язується з діяльністю громадянського суспільства, що значно активізувалося під час Єврореволюції та етнополітичного конфлікту з Російською Федерацією. М. Варій стверджує, що головне призначення суспільної безпеки – у захисті суспільства, людини від зловживань влади, від сваволі, й непрофесіоналізму, національного зрадництва чиновників, соціальних і природних нещасть, міждержавних і громадянських воєн²²². Система суспільної безпеки функціонує одночасно і паралельно з державною системою безпеки, що дає можливість сформувати необхідну рівновагу, стабільність, яка здатна зберегти і суспільство, і державу від багатьох деструктивних явищ – дезінтеграції, авторитаризму, тоталітаризму, диктатури, революцій, контрреволюцій, переворотів, втручання сусідніх держав, втрати національних ресурсів.

Систему суспільної безпеки з системою державної безпеки об'єднує спільність цілей, якщо держава не належить до недемократичних режимів, де громадянське суспільство функціонує всупереч державі і часто спрямоване на повалення такого режиму, дестабілізацію політичної системи. Зазвичай, згадуючи про суспільну систему безпеки мають на увазі задоволення потреб

²²¹ Антонов В. Суспільство як об'єкт національної безпеки Української держави / В. Антонов // Держава і право. – 2013. – Вип. 60. – С. 80.

²²² Варій М.Й. Розуміння національної безпеки / М.Й. Варій / Психологія: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 286.

у безпеці за допомогою соціально-позитивних, конструктивних способів і засобів, а не через належність до суспільно-небезпечних форм об'єднання – радикальних партій, структур організованої злочинності²²³. Якщо громадянське суспільство ставить за мету повалення влади, то у цьому випадку про забезпечення безпеки не йдеться, але тільки на етапі кольорової революції, яка спрямована на подальше утвердження кращого, стабільнішого, безпечнішого, демократичнішого у перспективі ладу в державі.

М. Варій визначає завданнями суспільної системи безпеки: захист життєвого простору суспільства; контроль над владою; контроль над інформаційними потоками і впливом; захист від зовнішньої агресії; захист від злочинності; суспільну експертизу всіх державних і суспільних проектів на предмет їх відповідності суспільним, особистісним, державним цілям, ідеалам, цінностям, інтересам. Нескладно помітити, що забезпечення суспільної безпеки містить цілу низку механізмів формування етнополітичної стабільності. Саме це обумовлює інтерес до цієї порівняно нової підсистеми безпеки.

Цікавим є походження терміна – суспільна безпека. Враховуючи визначальну роль в забезпеченні суспільної безпеки громадянського суспільства, його об'єднань та неформальних структур, доцільніше було б назвати цю підсистему безпеки громадянською. Однак використання цієї категорії обтяжується тим, що термін «громадянська безпека» у політиці та публіцистиці міксується з поняттям «громадської безпеки».

Українське законодавство містить кілька визначень громадської безпеки: 1) стан захищеності інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, викликаних криміногенною ситуацією, стихійним лихом, катастрофами, аваріями, пожежами, епідеміями та іншими надзвичайними подіями (Наказ від

²²³ Полтораков О.Ю. Статус національної безпеки України в системі соціально-політичних пріоритетів / О.Ю. Полтораков // Гілея (науковий вісник): зб. наук. пр. – К. – 2010. – Вип. 33. – С. 283.

11.11.2010 №550 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України»²²⁴; 2) стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки (Закон від 08.07.2011 №3673-VI «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів»)²²⁵.

Плутанина у використанні категорій призвела до того, що безпека громадянського суспільства також позначається терміном «громадська безпека». Громадська безпека – це стан захищеності громадянського суспільства, що характеризується відсутністю небезпеки для життя та здоров'я людей, для їх спокою та майнових прав, для нормальної діяльності підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, для цілісності й збереження матеріальних цінностей²²⁶. Використання поняття «громадянське суспільство» в цьому визначенні абсолютно недоречне, адже йдеться про безпеку суспільства без урахування його активної чи пасивної позиції. Очевидно, саме тому засновники-теоретики підсистеми суспільної безпеки зупинилися на визначенні «суспільна безпека», відкинувши поняття «громадська безпека».

Суспільна система безпеки формується поліетнічним громадянським суспільством, його окремими членами, об'єднаннями, рухами, які становлять всю сукупність суспільних, недержавних структур, що діють у різних сферах безпеки в будь-яких масштабах – від держави до окремої особистості. Суспільна безпека пов'язана з соціальною, політичною, етнополітичною

²²⁴ Наказ МВС «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» від 11.11.2010 № 550 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10/print1437053083087744>.

²²⁵ Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3673-17>.

²²⁶ Громадська безпека [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Громадська_безпека.

стабільністю суспільства. Формування нових структур громадянського суспільства, орієнтованих на забезпечення безпеки паралельно з державною системою безпеки відбувається не заплановано, стихійно без участі влади. Найчастіше їх поява є спонтанною реакцією громадян на виникнення реальних або уявних загроз способу життя, потребам, інтересам – як приватним, так і загальнонаціональним.

В такий спосіб громадянське суспільство залучає, формує нові додаткові механізми власного захисту, держави та обраного ним вектору розвитку. Так, Євромайдан як неформальне протестне об'єднання постав у відповідь на повну відмову влади від захисту національних інтересів України, зокрема від курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, що є пріоритетним зовнішнім національним інтересом держави. Цю тенденцію раніше помітила М. Варій, зауважуючи, що особливого життєво важливого значення набувають суспільні механізми захисту в умовах, коли владні структури, які повинні забезпечувати безпеку громадян, суспільства й держави, виявляються недієздатними чи діють усупереч їхнім інтересам²²⁷. Якщо владу обіймають особи, які відповідають очікуванням громадянського суспільства, то вони можуть розраховувати на підтримку суспільних сил безпеки. Тоді формування додаткових механізмів захисту, забезпечення безпеки, стабільності не відбувається. У них потреби не виникає, адже державна система безпеки дає раду покладеним на неї завданням.

Слід наголосити, що у більшості держав головні суб'єкти, на які покладено функції забезпечення національної безпеки, є одночасно вищими органами виконавчої/законодавчої влади²²⁸. Як підтверджує досвід України у переломній ситуації, що супроводжується дестабілізацією, підтримка їх дій з боку громадянського суспільства може мати навіть більше значення, ніж

²²⁷ Варій М.Й. Психологічні основи національної безпеки / М.Й. Варій / Психологія: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 277.

²²⁸ Дзьобань О. Теоретичні основи національної безпеки України: [навчальний посібник] / О. Дзьобань, О. Соснін. – К.: Освіта України, 2009. – С. 254.

традиційне опертя на державні структури безпеки (армію, правоохоронні органи, прокуратуру).

3.2. Етнополітична стабільність у безпековому дискурсі Російської Федерації

Важливим для встановлення взаємозв'язку стабільності та безпеки є вивчення понять не лише політичної, суспільної безпеки, а й етнічної та безпосередньо етнополітичної безпеки. Ні українські, ні західні дослідники не виділяють окремо етнічної безпеки. Натомість поняття етнічної безпеки широко представлене у російській політології, безпекознавстві та етнополітології. Так, Л. Снежанова виокремлює етнічну безпеку поряд з військовою, міжнародною, прикордонною, економічною, енергетичною, екологічною, демографічною, ідеологічною (інформаційною), інтелектуальною, соціальною, продовольчою, внутрішньополітичною. Дослідниця зазначає, що на даний момент керівництво Російської Федерації в контексті етнічної безпеки найбільшу увагу приділяє питанням неконтрольованої міграції та захисту прав співвітчизників за кордоном, але комплекс проблем і викликів етнічній безпеці держави набагато ширший²²⁹. У дослідженні наголошується, що етнічна безпека великою мірою залежить від демографічного чинника, наприклад, питання асиміляції населення на території Далекого Сходу і Сибіру обумовлене низькою заселеністю цих територій, а приплив мігрантів – ще й соціально-економічними причинами.

Також до викликів етнічній безпеці Російської Федерації зараховується більша частина сегменту територіальних загроз, насамперед сепаратистські настрої в деяких регіонах, причина виникнення яких найчастіше полягає не в економічній, а етнічній площині. «У першу чергу, це стосується моноетнічних республік, що потенційно (але не обов'язково) є передумовою для виникнення національного шовінізму і расової дискримінації, а також

²²⁹ Национальная безопасность РФ: проблемы и пути решения [Електронний ресурс] / НИРСИ. – Режим доступу: <http://www.nirsi.ru/84>.

екстремізму», – зауважує Л. Снежанова. Загалом російські дослідники шкодують про те, що якщо етнічні виклики і представлені в документах безпекової сфери, то поняття релігійної безпеки окремо взагалі не виділяється. Тому, враховуючи дестабілізаційний потенціал релігійних викликів, їх також доводиться зараховувати до сфери забезпечення етнічної безпеки.

В російській етнополітиці простежується тісний зв'язок між етнічною та релігійною складовими. Не етнічність, а саме релігія вважається найбільш потенційною небезпекою і підставою дестабілізації етнополітичної ситуації в РФ. «Беручи до уваги, що існує низка зовнішніх сил, які безпосередньо зацікавлені в дестабілізації Росії, то можна припустити, що універсальною і найбільш потужною «бомбою» може служити форматування, надання потрібного конфронтаційного спрямування і використання якраз взаємозв'язку «етнічність-релігія», – переконана Л. Снежанова. Утім, підкреслюється й стабілізаційна роль релігії, особливо в міжнародному аспекті, адже вона страхує, консервує стабільність, захищаючи суспільство від міжетнічних конфліктів. Вважається, що якщо Росії і вдалося зберегти частину добросусідських відносин з Грузією після військового нападу на цю пострадянську державу в 2008 році, то виключно завдяки спільній релігії – християнству. Крім того, механізми забезпечення етнополітичної стабільності містить також інформаційна безпека, яка в Росії часто розглядається як ідеологічна безпека.

Вивчаючи доробок російських вчених, слід згадати дисертаційне дослідження А. Іванової, безпосередньо присвячене вивченню питання забезпеченню етнополітичної стабільності під назвою «Етнополітична стабільність: поняття, фактори і технології забезпечення». Дослідниця зауважує, що актуальність вивчення етнополітичної стабільності обумовлена поліетнічним складом Російської держави. А. Іванова переконана у тому, що головним завданням прикладної етнополітології в Росії є визначення підстав стабільного етнополітичного розвитку держави та створення умов для

управління цим процесом (на прикладі вивчення унікального досвіду стабілізації етнополітичних відносин в окремих регіонах)²³⁰.

Дослідниця пропонує таке визначення етнополітичної стабільності, як характеристики стану етнополітичних відносин, основою яких є система етнодержавних відносин, що містить такі елементи: суб'єкти цих відносин, тобто державу (що характеризується формою державного устрою, політичним режимом) та етнічні групи, що визначають етнічну структуру цієї держави; інститути реалізації інтересів держави (відповідні державні структури виконавчої та законодавчої влади) та етнічних груп (політичні національні рухи та етнокультурні об'єднання різних типів); нормативно-правову базу, яка регламентує взаємовідносини держави та етнічних груп, а також визначає функції (права та обов'язки) держави з запобігання і вирішення міжетнічних конфліктів.

Зауважимо, що А. Іванова також послуговується системним підходом, але асоціює етнополітичну стабільність зі станом етнополітичних відносин та системою етнодержавних відносин. На нашу думку, ці причинно-наслідкові зв'язки є занадто громіздкими, що ускладнює розуміння, сприйняття та дослідження явища. На відміну від запропонованого в межах нашого дослідження підходу до етнополітичної стабільності як характеристики етнополітичної системи, що є системою взаємодії політичної та етнічної системи в межах однієї держави. Адже А. Іванова наголошує на тому, що етнополітична стабільність є цілісною характеристикою стану системи, окремі елементи якої постають факторами етнополітичної стабільності і визначають її рівень на кожен конкретний момент. Але при цьому система, яка характеризується стабільністю або нестабільністю, визначена некоректно – в одних місцях дисертаційного дослідження як система етнополітичних відносин, в інших – як система етнодержавних відносин.

²³⁰ *Іванова А.* Этнополитическая стабильность: понятие, факторы и технологии обеспечения: дис... кандидата полит. наук: 23.00.02 / А. Иванова. – Ростов-на-Дону, 2005. – С. 13.

А. Іванова зауважує, що рівень етнополітичної стабільності в окремому регіоні, державі, союзі держав, у цілому у світі визначає процес інституалізації, тобто правового та організаційного закріплення принципів і норм взаємовідносин держав та їх об'єднань з етнічними групами. На думку вченої, інститути етнополітичних відносин у поліетнічному суспільстві можуть мати формально-нормативну природу (законодавчі акти), ґрунтуватися на політичній волі або доцільності чи походити від звичаєвого права, але у будь-якому випадку їх існування і діяльність є чинниками етнополітичної стабільності або нестабільності²³¹.

Л. Перепелкін, у свою чергу, наполягає на виокремленні безпеки в етнічній сфері в окрему підсистему, апелюючи до того, що владні інститути та етнічний активізм у більшості країн світу знаходяться в складній системі взаємовпливу, яка полягає в тому, що державність і етнічні спільноти є двома суміжними, конкуруючими рівнями організації соціального життя. Етнічний активізм претендує на державний статус так само, як держава прагне до контролю в галузі культурного розвитку суспільства²³².

У своїх працях учений пропонує запровадити поняття етнокультурної безпеки, яким описується стан стабільного функціонування і цілісного відтворення культур основних соціальних об'єктів/суб'єктів та їх етнокультурної ідентичності при вільному взаємообміні між ними культурними навичками і підвищенні ступеня адаптивності до соціальних змін. Етнокультурна безпека забезпечується за допомогою прогнозу етнокультурних процесів в межах країни або регіону, в тому числі з урахуванням спільної системи цінностей, і підтримується за рахунок реалізації етнокультурних прав індивідів, етнічних груп, а також

²³¹ Там же.

²³² Перепелкин Л.С. Миграционные процессы и проблема этнокультурной безопасности в Российской Федерации / Л.С. Перепелкин // Миграция и безопасность в России. – М.: Интердиалект, 2000. – С.153.

інституціоналізованої державної внутрішньої і зовнішньої етнонаціональної політики²³³.

Важливим для вивчення етнополітичної стабільності, на нашу думку, видається процес формування викликів та загроз етнокультурній безпеці, який Л. Перепелкін аналізує за допомогою системного методу. Так, усі соціальні об'єкти, що розглядаються з точки зору безпеки в етнокультурній сфері, дослідник вважає системами, які мають внутрішню структуру та здійснюють свою життєдіяльність в адекватному для них соціальному середовищі. І самі етнокультурні групи, і соціальне середовище їх існування характеризуються певними процесами життєдіяльності, загальний вектор яких спрямований у бік досягнення гомеостазу, тобто замкненого існування етнічних груп в гармонії з середовищем і при повному збереженні ними власного етнокультурного комплексу. Зауважимо, що Л. Перепелкін не вживає поняття етнокультурного середовища, наполягаючи на тому, що всі етносуб'єкти певного регіону або держави діють у спільному соціальному середовищі.

Гомеостаз етносуб'єкта в ідеалі означає збереження відсталості або запуск механізму деградації етнічної системи, адже головною умовою культурного прогресу етнічних груп є контакти з іншими етнічними групами. Тому система суперечностей, що призводить до появи загроз етнокультурній безпеці, сформульована як конфлікт між необхідністю збереження етнокультурної самобутності та необхідністю етнокультурного розвитку групи. Л. Перепелкін вважає процеси, що відбуваються в масштабах етнічної групи та її соціального середовища об'єктивними, нейтральними – такими, що самі по собі не мають дестабілізаційного потенціалу. На нашу думку, цим самим спростовується «залізний закон» етнічності, який вказує на дестабілізаційну природу цього рівня ідентичності.

²³³ *Перепелкин Л. С.* Государственная национальная политика и проблемы безопасности в этнической сфере [Електронний ресурс] / Л. С. Перепелкин / Балкария и Карачай. – Режим доступа: <http://www.balkaria.info/oip/perepelkin/politika.htm>.

Дослідник вважає, що до ескалації міжетнічного протистояння призводить соціально-психологічний фактор, сприйняття та специфічне трактування етнополітичних процесів іншими етнічними групами, політиками. Серед потенційно дестабілізаційних та загрозливих для етнокультурної безпеки виокремлюються: демографічні процеси (зміна етнічної структури внаслідок різних темпів народжуваності різних етнічних груп); міграційні процеси (зміна етнічної структури держави внаслідок міграції, що посилює дію соціально-економічних чинників таких, як тиск на ринок праці); безпосередньо соціально-економічні процеси (які пов'язані з етнічністю, зокрема маргіналізація етнічних груп, гетоїзація); культурно-мовні процеси (нераціональна етнонаціональна політика, асиміляція). У зв'язку з наявною в сучасному світі системою викликів і загроз забезпечення безпеки в етнокультурній сфері набуває все більшої значущості і має бути спрямоване на оптимізацію режиму етнокультурного відтворення при збереженні міжгрупового обміну культурними навичками та підвищенні адаптивних можливостей етносів до соціально-економічних і політичних змін.

Загалом Л. Перепелкін характеризує сучасну російську етнонаціональну політику як таку, що нездатна забезпечити безпеку суспільства в етнокультурній сфері та гарантувати стабільність. Завдання такої політики – оптимізувати роботу наявних суспільних структур або сформувати нові структурні елементи, щоб нейтралізувати загрози для етнокультурної безпеки з боку соціальних процесів²³⁴. Фактично, політика забезпечення етнокультурної безпеки і є політикою формування етнополітичної, етнокультурної стабільності. І етнокультурна безпека майже аналогічна поняттю етнополітичної безпеки, напрацьованому в межах української етнополітології.

²³⁴ *Перепелкин Л.С., Размустова Т.О. Культурная политика и культурное разнообразие в современной России / Л.С. Перепелкин, Т.О. Размустова // Культурное разнообразие, развитие и глобализация. – М.: МК РФ и др. – 2003. – С. 12.*

Частина російських дослідників представляє і популяризує вузьке розуміння етнічної безпеки – виключно як безпеки етнічної системи (етносів, націй, національних меншин). Кілька років тому в Санкт-Петербурзі (РФ) відбулася XIII Міжнародна науково-практична конференція, повністю присвячена забезпеченню етнічної безпеки – «Реальність етносу. Освіта та етнічна безпека», на якій вчені дискутували на тему, як взагалі слід розглядати проблему етнічної безпеки²³⁵. Річ у тому, що, обговорюючи етнічну безпеку, учасники тією чи іншою мірою виступали за колективні права етнospільнот, але модель етнонаціональної політики Російської Федерації базується на захисті індивідуальних прав осіб, які до них належать.

Вузьке розуміння етнічної безпеки зводиться до безпеки етносів, тому факторами її забезпечення вважаються, наприклад збереження та підтримка функціонування рідних мов етнospільнот, забезпечення вузівської підготовки національних кадрів тощо. Зокрема таке трактування етнічної безпеки обстоює у своїх працях завідувач кафедрою етнокультурології РГПУ ім. А.І. Герцена І. Набок. У своєму виступі на вищезгаданій конференції, розглядаючи фактори, що впливають на етнічну безпеку, дослідник зауважив, що етнічна безпека – насамперед це безпека етнічних груп, які складають державу, і тільки поза тим захист від загрози фізичної (тероризм, злочинність), екологічної та економічної (бездумне освоєння надр у місцях проживання корінних народів). І, щонайважливіше, це захист етнокультурної, громадянської ідентичності, яка підтримує єдність полікультурного соціуму.

У своїх працях І. Набок вивчає проблематику етнічної безпеки, її залежність від сучасного розуміння етносу, змісту та спрямованості етнічних процесів, аналізує взаємозв'язок етнічної безпеки з інтеграцією етнічної та громадянської (національної) ідентичності. Обґрунтовуючи актуальність етнічної безпеки в сучасному світі, вчений виходить із того, що етнос,

²³⁵ *Этническая безопасность и образование: есть ли связь?* [Електронний ресурс] / Оренбургский государственный университет. – Режим доступа: <http://www.osu.ru/news/7048>.

етнічна спільнота є історично першою і найбільш природною, органічною формою соціальної спільноти. І. Набок критикує спробу відмови від етносу та етнічності як анахронізмів, характерну для конструктивізму, як таку, що не відображає реалії сучасного суспільства і матиме надзвичайно негативні дестабілізаційні наслідки, руйнуючи традицію спадкоємності.

Дослідник вважає, що тільки ретельне, уважне вивчення етнічної, етнокультурної спадкоємності дозволить у нинішньому світі, сповненому етнічних викликів, вибудувати таку стратегію розвитку суспільства, яка позбавить його міжетнічної, міжконфесійної конфліктності, ксенофобії, сприятиме створенню основи для консолідації, досягнення громадянського миру і стабільності²³⁶. В умовах інтенсифікації у всьому світі міграційних процесів незнання, нерозуміння, ігнорування етнокультурних особливостей і відмінностей надзвичайно загострює суспільну ситуацію, дестабілізуючи її. І. Набок наполягає на тому, що саме етнічна безпека як безпека етносів, етнічних груп, їх культури, права на ідентичність і збереження традицій у сучасному полікультурному суспільстві є обов'язковою умовою національної безпеки – безпеки політичної нації як співгромадянства.

В російській етнополітології для позначення забезпечення національної безпеки в етнополітичній, етнокультурній сфері також напрацьовано поняття етносоціальної безпеки. Так, І. Хусаїнов у дисертаційному дослідженні під назвою «Етнічна міграція в контексті етносоціальної безпеки Росії: регіональний аспект» ставить наукове завдання – уточнити теоретичні основи поняття «етносоціальна безпека». Терміном «етносоціальна безпека» дослідник позначає стан стабільного стійкого функціонування і цілісного відтворення культур основних соціальних суб'єктів/об'єктів та їх етнокультурної ідентичності при вільному взаємообміні між ними культурними навичками²³⁷. Таким чином, визначення етносоціальної безпеки

²³⁶ *Набок І.* Этническая безопасность и этнорегиональная идентичность: этнокультурологический аспект / И. Набок // Международный Научный Институт «Educatio». – 2015. – № 2 (9). – Ч.7. Культурология. – С. 55.

²³⁷ *Хусаинов И.* Этническая миграция в контексте этносоциальной безопасности России: региональный аспект: дис... кандидата полит. наук: 23.00.02 / И. Хусаинов. – Саратов, 2007. – С. 15.

у автора в цілому майже ідентичне визначенню етнокультурної безпеки Л. Перепелкіна, доробок якого був проаналізований раніше. Чомусь етносоціальна, як і етнокультурна безпека, забезпечується за допомогою прогнозу етнокультурних процесів в межах країни або регіону, що дає підстави стверджувати про тотожність визначень «етносоціальної» та «етнокультурної безпеки» в російській етнополітології.

І. Хусаїнов зазначає, що загальна тенденція актуалізації інтересу до етносоціальної безпеки викликана впливом конкретних суспільно-історичних факторів, до яких зараховується: 1) розпад Радянського Союзу і його зони впливу, що слугувало каталізатором поширення в межах російського соціокультурного простору принципу етнічної локальності, як на рівні громадських установок, так і на рівні практики поведінки соціальних суб'єктів; 2) інші етнополітичні процеси, що стосуються не лише просторового параметру, а й параметру часу (актуалізація питань етнічної міграції, суверенітету етносоціальних структур)²³⁸.

Російські етнополітологи, обґрунтовуючи поняття безпеки в етнічній, етнополітичній, етнокультурній сфері, посилаються на те, що Російська Федерація належить не лише до поліетнічних держав, – в ній проживає більше 150 мільйонів людей, а є унікальною державою з точки зору співвідношення національного складу та адміністративного устрою, оскільки містить у своєму федеративному складі 32 національно-територіальні утворення, на частку яких припадає 52% території Росії, де проживає 46% населення. Саме це обумовлює велику роль етнічності у дестабілізації етнополітичної ситуації в федеративній державі, а отже, значну наукову зацікавленість проблематикою безпеки у етнічній та пов'язаних із нею сферах. Адже, як слушно зауважує І. Хусаїнов, юридичні норми, яких формально дотримуються в Російській Федерації, на рівні повсякденного життя не забезпечують «почуття етнічної безпеки», оскільки цей феномен

²³⁸ Там же.

має виражену суб'єктивну спрямованість²³⁹. На жаль, докладніше поняття етнічної безпеки дослідник не обґрунтовує.

До речі, Н. Ціцуашвілі зауважує, що у працях російських політиків та етнополітологів термін «етнополітична стабільність» трапляється значно частіше, ніж «етнополітична безпека» і у багатьох випадках етнополітична безпека підміняється етнополітичною стабільністю. З цього випливає, що досягнення етнополітичної стабільності є головним завданням системи забезпечення етнополітичної безпеки як підсистеми національної безпеки держави²⁴⁰.

Зауважимо, що не лише для наукового, а й політичного дискурсу Російської Федерації характерне довільне вживання понять «етнічної безпеки», «етнічної, міжетнічної стабільності» без формулювання чітких визначень. Зокрема Інститут державної служби та управління в межах Російської Академії народного господарства і державної служби при Президенті РФ здійснює підготовку магістрів за програмою «Безпека міжконфесійних та міжетнічних відносин»²⁴¹. Програма спрямована на підготовку спеціалістів для структур державної влади і управління (федерального, регіонального, муніципального рівнів) з управління процесами в міжконфесійному та міжетнічному середовищах для запобігання конфліктів на релігійному та національному ґрунті, протидії релігійно-політичному екстремізму, виховання толерантності. Однак теоретичного обґрунтування явища безпеки міжконфесійних та міжетнічних відносин в межах навчальної програми 38.04.04 Державне та муніципальне управління (Безпека міжконфесійних та міжетнічних відносин) знайти нам не вдалося. Як виявилось, підготовка кадрів для управління етнополітичними процесами все ж не означає глибокої наукової розробки та осмислення явища.

²³⁹ Там же. – С.17.

²⁴⁰ Ціцуашвілі Н. І. Етнополітичний вимір національної безпеки / Н. І. Ціцуашвілі // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. – К.: ІНТАС, 2010. – Вип. 50. – С. 325.

²⁴¹ Безопасность межконфессиональных и межэтнических отношений [Електронний ресурс] / Магистратура Института государственной службы и управления. – Режим доступа: <http://migsu.rane.ru/education/magistratura/bmmo>

Що ж стосується політичного дискурсу, ситуація з означенням безпеки у етнополітичній сфері виглядає ще заплутанішою. У Інтернет-просторі зустрічаються проекти, на зразок НацБез.ру, що спеціалізується на питаннях безпеки Російської Федерації в різних сферах. Основними напрямками проекту є: відносини держави і суспільства, антикорупційна боротьба, питання безпеки держави, ринок комерційних послуг безпеки, а також економічна, екологічна, етнічна та техногенна безпека²⁴². Однак у розділі під назвою «Етнічна безпека» трапляється низка публіцистичних та аналітичних матеріалів, присвячених ситуації на Південному Сході України, етнічному криміналітету, Чечні, міграції. Якщо ці теми напряму пов'язані з забезпеченням безпеки в етнополітичній сфері, то наявність у рубриці «Етнічна безпека» також статей, в яких розкриваються теми здорового способу життя, самогубства і насильства, викликають, щонайменше, подив.

Незважаючи на це, поява як у науковому, так і політичному дискурсі понять етнічна безпека, етнокультурна безпека, етносоціальна безпека, етнічна стабільність, міжетнічна стабільність, їх навіть довільне використання свідчить про актуалізацію проблематики забезпечення безпеки та стабільності в етнополітичній сфері, необхідність її більш глибокої наукової розробки та аналізу. Особливо для таких держав як Росія та Україна, що перебувають у стані етнополітичного конфлікту, гібридної війни. Російська Федерація скористалась етнополітичними чинниками (російською етнічною належністю частини українських громадян, мовою, історичною приналежністю частини територій України до Росії) для порушення національної безпеки, територіальної цілісності України, запустивши процес її етнополітичної дезінтеграції. Відомо, що етнополітичні процеси мають циклічний характер та ланцюгову реакцію поширення. Тому проблеми етнополітичної стабільності та етнополітичної безпеки для Російської Федерації наразі чи не актуальніші, ніж для України.

²⁴² Этническая безопасность: список материалов раздела [Електронний ресурс] / Национальная безопасность. – Режим доступа: <http://www.nacbez.ru/ethnic/?resultpage=2&>.

3.3. Етнополітична стабільність України як предмет безпекових студій

Ситуація з визначенням, обґрунтуванням безпеки і стабільності в етнополітичній сфері в українській етнополітології виглядає на порядок кращою. Вперше термін «етнополітична стабільність», що став об'єктом нашого дослідження, в науковий дискурс увів відомий теоретик С. Римаренко у праці під назвою «Чи можлива етнополітична стабільність в Україні?» у 1995 році. Саме в період формування, становлення етнополітичної системи України, налагодження взаємовідносин між державою та етнічними спільнотами, напрацювання правового поля регулювання етнонаціональної сфери проблеми забезпечення етнополітичної стабільності були не менш важливими, ніж нині в умовах етнополітичного конфлікту та тиску на Україну з боку інших держав.

С. Римаренко у своїй праці аналізував окремі, актуальні на момент визначення контурів моделі етнонаціональної політики, питання міжнаціональних відносин та шляхи їх розв'язання. У більшості випадків вони стосувалися етнонаціональної політики щодо національних меншин України. Зокрема, вчений зазначав, що «...культурницька спрямованість підходу до етнонаціональних проблем, в тому числі до національних меншин, веде до того, що в державній етнополітиці виявляється тенденція уникати власне (політичних) етнополітичних проблем, висунутих етнічним відродженням, політизацією етносів, етнізацією особи. Якщо ця тенденція зіткнеться з об'єктивним процесом, можливий етнічний конфлікт»²⁴³. А отже, і порушення етнополітичної стабільності. Однак цей термін не прижився у вітчизняній етнополітології і не отримав на той час належного визначення.

²⁴³ Чи можлива етнополітична стабільність в Україні? / С.Ю. Римаренко // Відродження. – 1995. – № 3. – С.3.

Слід зазначити, що найчастіше поняття етнополітичної стабільності, хоч і побіжно, але вивчалось теоретиками у дослідженнях, присвячених безпеці у сфері етнонаціональних відносин. Розглядаючи еволюцію поняття «етнополітичної стабільності» та її співвідношення з етнополітичною безпекою, неодмінно слід згадати дисертаційне дослідження Ю. Калиновського під назвою «Вибір та реалізація етнонаціональної моделі в процесі державотворення».²⁴⁴ Це дослідження важливе тим, що в ньому визначені конфліктогенні аспекти у етнонаціональному середовищі України: з політичної точки зору – проблема подальшого розвитку легітимізаційного потенціалу демократичної етнонаціональної моделі; з етнокультурної – існування маргінальних тенденцій у суспільстві, поєднання етнонаціональної рубіжності та соціальної аморфності у певній частині українського населення; з точки зору національної безпеки – проблема вдосконалення захисту етнонаціональних утворень, їх прав та свобод.

Попри те, що дослідження присвячене вивченню етнонаціональної моделі держави, проблеми етнополітичної стабільності та забезпечення етнополітичної безпеки відіграють в ньому значну роль. Адже під етнонаціональною моделлю держави дослідник пропонує розуміти раціональну та гармонійну систему взаємодії між етносами, нацією та політичною владою: утворення ефективної форми устрою та правління у поліетнічній державі і пошук безконфліктних засобів реалізації національних пріоритетів на базі загальнолюдських цінностей²⁴⁵. Незважаючи на те, що у визначенні поняття «стабільність» не вживається, формування гармонійної системи взаємодії між основними етносуб'єктами неможливе без етнополітичної стабільності, на що спрямоване застосування безконфліктних стратегій та засобів.

²⁴⁴ Калиновський Ю. Ю. Вибір та реалізація етнонаціональної моделі в процесі державотворення: дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ю.Ю. Калиновський. – Х., 1999. – С.5.

²⁴⁵ Калиновський Ю.Ю. Проблеми формування етнополітичної моделі у демократичній державі / Ю.Ю. Калиновський // Вісник Харківського державного університету «Питання політології». – Вип. 1. – Харків, 1998. – С.97.

Етнополітична стабільність неодноразово згадується у дисертаційному дослідженні як необхідна умова ефективного функціонування етнонаціональної моделі держави. Зокрема, Ю. Калиновський підкреслює необхідність посилення контролю за різноспрямованими міграційними потоками, збереження інтелектуального потенціалу нації, утворення соціально-економічних умов для стабільного етнічного відтворення у країні (припинення депопуляції). Окремий розділ дослідження присвячений вивченню національної безпеки у контексті етнополітичних досліджень, в якому автор підкреслює, що стабільний розвиток української етнонаціональної моделі прямо залежить від врегулювання міжетнічних суперечностей, забезпечення захисту національних інтересів на всіх рівнях: громадянин, суспільство, держава, етнонаціональні групи. Тобто від запобігання, подолання, нейтралізації дестабілізаційних факторів. Виходячи з цього, Ю. Калиновський пропонує запровадити в етнополітичний дискурс такі терміни, як «етнополітична безпека держави» або «етнонаціональна безпека держави»²⁴⁶.

З дослідження випливає, що необхідність запровадження окремої складової національної безпеки – етнополітичної безпеки викликана необхідністю забезпечення етнополітичної стабільності. Етнополітичною безпекою Ю. Калиновський вважає стан захищеності етнонаціональних утворень у державі, нації в цілому та особистості (незалежно від етнічної ідентифікації) від внутрішніх і зовнішніх загроз у вигляді геноциду, ксенофобії, насильницької асиміляції. До основних параметрів етнополітичної безпеки автор зараховує: характер і спрямованість міграційних потоків, рівень безробіття як у державі в цілому, так і серед окремих народів, темпи відтворення титульної нації та окремих етнічних груп, ступінь демократичності національної ідеології²⁴⁷. Також Ю.

²⁴⁶ Калиновський Ю.Ю. Етнополитические государственные и региональные стратегии /Ю.Ю. Калиновський // Регион. – 1998. – № 1. – С. 6.

²⁴⁷ Калиновський Ю.Ю. Конфліктологічні аспекти етнополітичної безпеки України / Ю.Ю. Калиновський // Нова політика. – 1999. – №5. – С.60.

Калиновський виокремлює внутрішні та зовнішні чинники етнонаціональної/етнополітичної безпеки держави, аналізуючи явище.

До зовнішніх чинників етнополітичної безпеки зараховується авторитет держави на міжнародній арені, ефективність участі країни у різноманітних міжнародних і регіональних організаціях, можливості захисту державою своїх громадян в інших країнах, спрямованість міграційних потоків, зв'язки з діаспорою; до внутрішніх – кількість населення, його етнічний склад, вікові показники, міграційну активність населення, рівень політизації етнічних утворень, характер національної ідеології, наявність у країні відкритих або латентних етнонаціональних конфліктів²⁴⁸. Автор не вдається до розрізнення, розмежування понять етнонаціональної та етнополітичної безпеки, вживаючи їх почергово та взаємозамінно. Можливо, це обумовлено тим, що дослідження було однією з перших спроб обґрунтувати явище «етнополітичної безпеки» в українській етнополітології.

Згодом поняття етнополітичної стабільності спорадично вживалося в наукових публікаціях вітчизняних учених, але чіткого визначення так і не здобуло. Так, у вже згадуваній у контексті соціальної стабільності праці В. Котигоренка під назвою «Ризики для держави в контексті етнополітичних загроз соціальній стабільності» йдеться про шляхи та фактори забезпечення етнополітичної стабільності, яку дослідник чомусь означає доволі громіздким терміном «етнополітичні загрози соціальній стабільності». Про те, що в статті мова йде саме про етнополітичну стабільність, а не більш широку соціальну стабільність, свідчить набір чинників, які В. Котигоренко визначає як загрози. Всі вони мають етнополітичну природу і загрожували етнополітичній стабільності Україні на визначеному етапі розвитку. Зокрема, це: 1) політизація етнічності, що полягає в намаганнях здобути або розширити доступ носіїв етнічної ідентичності до владних можливостей, до участі у прийнятті політичних рішень; 2) особливості соціально-

²⁴⁸ Калиновський Ю.Ю. Етнонаціональне буття у контексті державотворення / Ю.Ю. Калиновський// Вісник Харківського державного університету «Питання політології». – Вип. 1. – Харків, 1998. – С.103.

психологічного, емоційного стану представників національних (етнічних) груп населення (формування української етнічної нації з колишньої меншини в СРСР і російської національної меншини з колишньої титульної нації, ставлення до повернення депортованих народів); 3) регіональні відмінності в етнополітичній самоідентифікації громадян (етнополітичний розкол на дві України – Східну та Західну, що актуалізує загрозу етнополітичної дезінтеграції України); 4) політизація етноконфесійних відносин (політична боротьба між УПЦ МП і УПЦ КП, участь УПЦ МП у деструктивних етнополітичних процесах в Україні); 5) особливості динаміки етнічного складу населення (зростання частки українців, кримських татар, зменшення частки росіян у національному складі, а також збільшення кількості мігрантів, що актуалізує проблеми забезпечення толерантності та боротьби з ксенофобією); 6) нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів (населення яких відрізняється за етнічним складом, що посилює процеси політизації етнічності); 7) недосконалість адміністративно-територіального устрою країни, що консервує історично сформовані міжрегіональні економічні та соціальні диспропорції, гальмує процес національно-громадянської консолідації різноетнічного населення держави в політичну націю; 8) намагання деяких країн-сусідів реалізувати свої національно-державні інтереси на території України всупереч її власним національно-державним інтересам (втручання Російської Федерації у внутрішні справи України, спроби нав'язати вектор цивілізаційного, зовнішньополітичного розвитку Україні); 9) недосконалість правових регуляторів етнонаціональних відносин, що несе в собі конфліктогенний потенціал²⁴⁹.

Вище перелічено загрози, небезпеки переважно для етнополітичної стабільності України, а не лише соціальної стабільності. Адже всі вони пов'язані з етнополітичним чинником. Деякі з них і досі зберегли свій дестабілізаційний потенціал. Наведемо на користь цього припущення

²⁴⁹ Котигоренко В.О. Ризики для держави в контексті етнополітичних загроз соціальній стабільності / В.О. Котигоренко // Вісник: Теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 2008. – №19. – С. 39.

наступний аргумент – перелік загроз соціальній стабільності був би набагато ширшим, отже, ці виклики спрямовані на порушення, в першу чергу, етнополітичної стабільності. Адже, як зазначає В.Котигоренко для мінімізації, нейтралізації та усунення загроз соціальній стабільності внаслідок дії вищезгаданих чинників потрібна ефективна етнонаціональна політика як частина загальної внутрішньої і зовнішньої політики Української держави. Йдеться саме про етнонаціональну, а не соціальну політику. Отже, застосування в цій роботі поняття соціальної стабільності замість етнополітичної стабільності виявилось занадто широким підходом до етнополітичного явища.

На підтвердження цієї тези зазначимо, що сам В. Котигоренко наприкінці статті кілька разів вжив поняття «етнополітична стабільність» – настільки нагальною потреба в ньому була. Так, учений, аналізуючи політику сусідніх держав щодо України, зазначає, що «не збігаються з інтересами етнополітичної стабільності в Україні й деякі аспекти реалізації на її теренах державної політики РФ щодо «закордонних співвітчизників»; «певні загрози етнополітичній стабільності в Україні створює поведінка екстремістських кіл Румунії й Угорщини, а також реалізація цими країнами окремих положень своїх законів і державних програм, які стосуються осіб румунської та угорської національностей, що є громадянами сусідніх держав»²⁵⁰. В обох випадках вжито термін «етнополітична стабільність», що вказує на доцільність та необхідність його впровадження.

Згодом етнополітична стабільність з'явилася у безпекових студіях Ю. Косьмія, який підкреслює необхідність актуалізації розгляду безпекової проблематики в етнополітичній сфері, оскільки саме в ній найчастіше виникають протистояння та конфлікти, наслідки яких безпосередньо впливають і на процеси в окремому суспільстві, і на розвиток людства

²⁵⁰ Там же.

загалом²⁵¹. Дослідник наголошує на тому, що різне розуміння безпеки етнічними та соціальними угрупованнями веде до перманентної конкуренції та конфліктів (а отже, етнополітичної нестабільності) і, врешті-решт, послаблює національну безпеку держави. Посилаючись на історичний досвід, Ю. Косьмій зазначає, що головні загрози безпеці молодих держав мають не стільки зовнішній, скільки внутрішній характер. Винятком є потрапляння у сферу сильного та агресивного сусіда – у такому разі зовнішні загрози не лише домінують, адже й внутрішні загрози національній безпеці найчастіше виявляються інспірованими зовнішнім чинником. Слушність цього припущення підтверджує етнополітичний конфлікт України й Росії 2014 – 2016 років.

Ю. Косьмій шкодує про відсутність у політичній науці чіткого визначення «етнополітичної безпеки», адже всі визначення характеризуються обмеженістю та багатозначністю. Однак виправляти цю ситуацію дослідник не збирається, пропонуючи кілька визначень етнополітичної безпеки. Оскільки всі вони містять у собі поняття етнополітичної стабільності, проаналізуємо їх. Серед них етнополітичний параметр національної безпеки, що передбачає захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз, створення умов, що гарантуватимуть існування та розвиток кожної особи незалежно від її етнічного походження, родини, етнонаціональної спільноти, суспільства й держави, а також забезпечення не лише інтересів автохтонної нації, а й всіх етносів України. Етнополітичний параметр національної безпеки також включає забезпечення духовно-інтелектуальної стабілізації, національної злагоди та миру, які вчений вважає основою рівноваги різних ідейних напрямів та етнічного плюралізму.

Ю. Косьмій також дає визначення «етнополітичної безпеки» як стану етнополітичної сфери людського буття, який характеризується стабільністю, здатністю знаходити оптимальні відповіді на виклики часу, адекватно

²⁵¹ Косьмій Ю. Безпековий аспект етнополітичних відносин: український вимір [Електронний ресурс] / Ю. Косьмій // Україна – НАТО: регіональний вимір [матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, Львів, 6 грудня 2008 року] / Ю. Косьмій. – Режим доступу: <http://natoua.org/news.php?nid=29>.

реагувати на вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, котрі викликають міжетнічну напруженість, загрожують національній злагоді та єдності, територіальній цілісності та самому існуванню поліетнічного суспільства та держави. Тобто стабільність розглядається як невід’ємна умова етнополітичної безпеки України, основу якої становлять збереження етнонаціональної єдності, захист прав і свобод етнонаціональних утворень.

Досягнення стабільної етнополітичної безпеки дослідник називає найвищим і найбільш сприятливим рівнем її стану. Для втілення цієї мети Ю. Косьмій пропонує сформувати систему етнополітичної безпеки України як організоване державою функціонування політичних інститутів та етнонаціональних спільнот відповідно до чинного законодавства з метою досягнення якомога вищого ступеня захисту прав і свобод етнонаціональних утворень та можливості їх розвитку від факторів, що можуть загрожувати національній злагоді, територіальній цілісності та самому існуванню поліетнічного суспільства чи держави. На його думку, впровадження системи етнополітичної безпеки потребує напрацювання та прийняття відповідної Стратегії або Концепції етнополітичної безпеки та її узгодження зі Стратегією національної безпеки України²⁵². Утім, Ю. Косьмій шкодує про відсутність відповідного науково-методичного апарату системних досліджень етнополітичних процесів, напрацювання та оцінювання ефективності державної політики з урахуванням сучасних умов розвитку та геополітичних чинників.

Однак уже в 2009 році з’явилася монографія М. Вавринчука «Етнополітична безпека в системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення», в якій розкриваються суть, форми, способи, методи, принципові особливості забезпечення етнополітичної безпеки. І знову ж таки поняття етнополітичної безпеки тісно пов’язане з формуванням етнополітичної стабільності, яка постає головним етапом забезпечення

²⁵² Косьмій Ю. Співвідношення та розмежування понять «національна меншина», «етнічна меншина» та «етнонаціональна спільнота» / Ю. Косьмій // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. – Вид-во Севастоп. нац. техн. ун-ту, 2009. – Вып. 100: Політологія. – С. 159.

етнополітичної безпеки. Наша увага до етнополітичної безпеки зокрема і усіх безпекових студій у етнополітичній, етнологічній сфері обумовлена тим, що вивчення явища етнополітичної стабільності українською етнологією відбувалося переважно в цьому контексті.

Так, М. Вавринчук зазначає, що «в роки незалежності України вдалося уникнути етнічних конфліктів, зберегти загалом стабільну етнополітичну ситуацію, і все ж над безпекою держави «дамоклевим мечем» висить потенційна небезпека етнополітичної нестабільності, котра посилюється спробами деяких сусідніх країн розіграти «етнополітичну карту».²⁵³ Саме етнополітична нестабільність вважається головною загрозою етнополітичній безпеці держави. Вчений визначає етнополітичну безпеку як «захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів зсередини та ззовні, забезпечення таких умов, які б гарантували існування та всебічний розвиток кожної особи незалежно від її етнічного походження і рівня розвитку суспільства і держави, не беручи до уваги загальну кількість і чисельність етнічних спільнот»²⁵⁴.

Характерно, що виокремлення етнополітичної безпеки викликане необхідністю більш ефективного забезпечення етнополітичної стабільності, зокрема запобігання загостренню етнополітичних конфліктів, стримування відцентрових та дезінтеграційних тенденцій, забезпечення територіальної цілісності країни, зміцнення національної єдності та злагоди поліетнічного суспільства. Теорія М. Вавринчука – одна з перших теорій етнополітичної безпеки в Україні. Однак особливу цінність для нашого дослідження вона становить тому, що аналізує поняття етнополітичної стабільності та її ролі в забезпеченні етнополітичної безпеки.

М. Вавринчук вважає, що основу етнополітичної безпеки будь-якого поліетнічного суспільства становлять безпека етнічної спільноти та етнополітична стабільність. Безпеку етнічної спільноти дослідник визначає

²⁵³ Вавринчук М.П. Етнополітична безпека у системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення: монографія / М. П. Вавринчук. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 7.

²⁵⁴ Там же. – С. 8.

як відсутність загроз для її існування, наявність сприятливих умов для її розвитку та самореалізації. Ми не можемо повністю погодитися з цим визначенням етнополітичної безпеки, адже коло об'єктів етнополітичної безпеки набагато ширше. Ґрунтовне вивчення підвалин теорії безпеки в етнополітичній сфері дає нам можливість переформулювати визначення таким чином – основу етнополітичної безпеки становить етнічна безпека та етнополітична стабільність.

Окрім того, М. Вавринчук дає досить суперечливе та неоднозначне визначення етнополітичної стабільності як динамічного, еволюційного, певною мірою регульованого розвитку системи взаємовідносин між етнічними спільнотами та між цим спільнотами і державою, який сприяє задоволенню їх спільних специфічних інтересів, досягненню балансу з особистими, суспільними і вселюдськими інтересами. Іншими словами, етнополітична стабільність постає як розвиток етнополітичної системи. Крім того, дослідник наголошує на тому, що основу етнополітичної стабільності, перш за все, становить безпека етнічної спільноти (етнічна безпека). З цього, на нашу думку, випливає тотожність етнополітичної стабільності і етнополітичної безпеки, адже в основі обох явищ М. Вавринчук розташовує безпеку етнічної спільноти.

Учений також аналізує низку дестабілізаційних чинників – загроз етнополітичній безпеці, серед яких чільне місце посідають етнополітичні конфлікти. Формулює знакове поняття «європейської дуги етнополітичної нестабільності», до якої цілком прогнозовано і виправдано включає південно-східні регіони, що в силу геополітичного становища України перебувають у зоні підвищеної конфліктності. Таким чином, науковці ще задовго до виникнення прогнозували ймовірність сепаратизму, етнополітичного конфлікту з сусідніми пострадянськими державами на терені України.

Прикметно, що вищезгадане дослідження має як прикладну, так і теоретичну спрямованість. М. Вавринчук пропонує виділяти в окрему галузь

етнополітології етнополітичну безпеку як науку про закономірності розвитку етнополітичних конфліктів та забезпечення етнополітичної стабільності. Вказується на тісний зв'язок етнополітичної безпеки та етнополітичної конфліктології²⁵⁵. Слід зазначити, що проблематика етнополітичної безпеки та етнополітичної стабільності є також об'єктом уваги українських етноконфліктологів. Спроби вивчення та визначення етнополітичної безпеки супроводжували процес становлення української етноконфліктології. Зокрема, О. Маруховська вперше запропонувала визначати етнополітичну безпеку як науку про закономірності розвитку етнополітичних конфліктів, шляхи і методи їх врегулювання та забезпечення етнополітичної стабільності, безпеки і миру²⁵⁶.

Крім того, аналіз етнополітичної стабільності періодично з'являвся також у дослідженнях, пов'язаних не лише етнополітичною безпекою, а й етнонаціональною політикою. Так, О. Майборода аналізуючи дестабілізаційний потенціал етнополітичної проблематики у статті «Етнополітична тема може виявитися невдячною, якщо поводитися з нею необережно» стверджує, що: «вирішальним чинником етнополітичної стабільності є загальна солідарність населення, яка впливає із почуття національної єдності. Відповідно, державна етнополітика має бути спрямована на формування і зміцнення такого почуття. Найчастіше така політика називається «націобудівництвом»²⁵⁷. Дослідник нагадує про те, що державна етнополітика мусить бути спрямованою насамперед на запобігання конфліктів між самими етнічними спільнотами, а також між ними і владою. Адже саме конфлікти на етнічному ґрунті є головними чинниками етнополітичної дестабілізації.

²⁵⁵ Вавринчук М.П. Етнополітична нестабільність в Україні, стратегія вирішення / М. П. Вавринчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 428.

²⁵⁶ Маруховська О. О. Етнополітична конфліктологія: зародження, визначення та основні закономірності нової дисципліни / О. О. Маруховська // Генеза. – 1998. – № 1- 2. – С.190.

²⁵⁷ Майборода О. Етнополітична тема може виявитися невдячною, якщо поводитися з нею необережно [Електронний ресурс] / О. Майборода / Форум націй. – 2012. – № 3. – Режим доступу: <http://www.forumn.kiev.ua/2012-03-118/118-04.html>.

Окрему статтю феномену етнополітичної стабільності присвятив К. Вітман, осмислюючи конфліктогенний потенціал етнічності. Дослідник підкреслює, що поняття етнополітичної стабільності порівняно нещодавно з'явилося у вітчизняній етнополітології в контексті теоретичних напрацювань етноконфліктології, формування теорії етнонаціональної або етнополітичної безпеки та вирішення практичних питань забезпечення злагоди та стабільності в сфері етнонаціональних відносин України²⁵⁸. Аналізуючи конфліктогенний потенціал етнічності, основні фактори, що призводять до виникнення етнічних конфліктів, К. Вітман доходить висновку про те, що етнополітична стабільність сучасних держав великою мірою залежить від своєчасного розв'язання проблем сфери етнонаціональних відносин, забезпечення вільного розвитку, самобутності та задоволення прав національних меншин як рівноправних складових політичної нації, розвитку демократії, популяризації етнокультурного плюралізму, інтеграції мігрантів. Позаяк поліетнічний склад населення може стати потенційною загрозою етнополітичній стабільності, оскільки наявність більше, ніж однієї етнospільноти в межах однієї держави означає можливість виникнення непорозумінь та конфліктів між ними на ґрунті етнічної ідентичності, підсиленої іншими факторами нерівності. Це твердження підтверджує «залізний закон етнічності» Дж. Олпорта.

Багато країн, насамперед недемократичних, намагаються забезпечити етнополітичну стабільність, нейтралізуючи конфліктогенний потенціал етнічності за рахунок боротьби безпосередньо з етнічністю – утискаючи етнospільноти, асимілюючи, маргіналізуючи їх. І все для того, щоб запобігти виникненню етнополітичних конфліктів. Ефективність недемократичних засобів нейтралізації конфліктогенної дії етнічного фактора, які полягають у асиміляції та інших механізмах тиску на представників національних меншин, сумнівна, – впевнений К. Вітман. Дослідник рекомендує трактувати

²⁵⁸ Вітман К.М. Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави / К.М. Вітман // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2010. – Т. 9. – С. 128.

поліетнічність не як загрозу, а як основу збереження етнополітичної стабільності, запоруку міжетнічного миру та злагоди, посиляючись на те, що гарантована державою кожному громадянину, незалежно від його етнічної належності, можливість реалізовувати свої права є найкращим запобіжником актуалізації конфліктогенної природи етнічності²⁵⁹.

Т. Панфілова, вивчаючи етнонаціональні процеси в сучасній Україні, чимало уваги приділяє вивченню дії феномену стабільності в етнополітичній сфері. Дослідниця стверджує, що етнополітична ситуація в Україні характеризується підвищенням ролі національного фактора в суспільно-політичному житті та тенденціями, що впливають на розвиток держави, серед яких: 1) зростання національної самосвідомості етнічних груп, їхньої самоорганізації та пошук різноманітних форм реалізації своїх специфічних запитів і потреб; 2) політизація етнічних груп та її вплив на посилення взаємозв'язку між політичною та міжетнічною стабільністю; 3) консолідація етнічних груп навколо державотворчих процесів та формування політичної нації; 4) інтеграція в українське суспільство осіб, що були незаконно депортовані за національною ознакою; 5) активний полікультурний розвиток етнічних груп; 6) наявність інтенсивних міграційних потоків, що впливають на соціально-політичну, економічну, демографічну сферу життєдіяльності суспільства²⁶⁰. Припускаємо, що в цьому контексті міжетнічна стабільність є синонімом етнічної стабільності, яка посилює взаємозв'язок з політичною стабільністю, формуючи новий вид стабільності – етнополітичну. Т. Панфілова також вивчає внутрішні та зовнішні чинники забезпечення політичної стабільності та соціально-політичної стабільності.

На початку десятих років ХХІ ст. термін етнополітична стабільність все міцніше вкорінюється в науковому етнополітичному дискурсі і все частіше вживається як у прикладних, так і теоретичних дослідженнях. Так, у науковій записці «Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в

²⁵⁹ Там же.

²⁶⁰ Панфілова Т. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні / Т. Панфілова. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – С. 8.

Україні» етнополітична стабільність фігурує як окремий, усталений різновид соціальної стабільності. В роботі вивчаються фактори порушення етнополітичної стабільності, механізми врегулювання етнополітичних конфліктів. Наковці, зокрема, пояснюють брак правових засад етнонаціональної політики та стриманість українських законодавців у їх напрацюванні тим, що державний етнополітичний менеджмент побоюється створювати нові приводи для етнічного невдоволення, політизації етнічності, намагаючись законсервувати етнополітичну стабільність, яка сформувалася в Україні²⁶¹. Однак невирішення проблем сфери етнополітичних відносин дестабілізує етнополітичну ситуацію не гірше, ніж їх помилкове вирішення, що і переконливо доводять у своєму дослідженні. Вчені критикують етнополітологів, які вважають етнополітичний конфлікт об'єктивним фактором перебігу етнополітичних процесів, адже етнонаціональна політика демократичних держав, на зразок України спрямована на недопущення жодних конфліктів за участю етнічного фактора, враховуючи їх згубний вплив на етнополітичну стабільність та розвиток держави.

У науковій записці «Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства» стверджується, що саме етнополітична стабільність є запорукою процвітання та мирного розвитку поліетнічних суспільств. Формується етнополітична стабільність в умовах консолідації демократії, яка розглядається крізь призму не лише запровадження та інституціоналізації нових політичних відносин, а й стабільності функціонування демократичних інститутів. Фактором етнополітичної стабілізації дослідники вважають етнокультурну консолідацію поліетнічного українського суспільства. Відтак, упровадження етнокультурної консолідації суспільства на новому якісному рівні обґрунтовують необхідністю забезпечення етнополітичної єдності, міжетнічної злагоди в сучасній Українській державі, що дозволить запобігти конфліктам етнічного

²⁶¹ *Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні [наукова записка] / Кресіна І.О., Кубальський О.Н., Стоєцький С.В., Стойко О.М., Шемшученко Ю.С., Явір В.А. – Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – 104 с. ()*

характеру та забезпечити етнополітичну стабільність у державі²⁶². В той час як етнополітична стабільність, у свою чергу, позитивно позначиться на політичному та соціально-економічному розвитку держави.

У науковій записці вивчається ситуація в етнополітично нестабільних регіонах України та шляхи її стабілізації. Як етнополітично нестабільний регіон цілком обґрунтовано класифікується Автономна Республіка Крим із численним переважанням російської національної меншини, Чернівецька (найбільша національна меншина румунська – 12,5%) та Закарпатська (угорська національна меншина – 12,1%) області. Аналізуються законодавчі ініціативи етнополітичної сфери на предмет їх впливу на етнополітичну стабільність в Україні у випадку запровадження. Вказується на етнополітично дестабілізаційний вплив таких явищ, як ксенофобія та дискримінація. Зокрема, дослідники зазначають, що поліетнічне суспільство, в якому представники певних його етнічних складових зазнають дискримінації за ознакою етнічної належності, не може вважатися етнополітично стабільним та консолідованим. Прояви ксенофобії стають причиною конфліктів та міжетнічних чвар, внутрішні суперечності послаблюють таку країну, перетворюють її на джерело етнополітичної нестабільності в регіоні, роблять її вразливою для втручання ззовні²⁶³.

Тим не менше найбільше уваги етнополітичній стабільності у вітчизняній етнополітології приділяється саме у дослідженнях етнополітичної безпеки, що вказує на прямий зв'язок її з об'єктом вивчення. Показовим є визначення та обґрунтування етнополітичної стабільності, напрацьоване Н. Ціцуашвілі в межах дослідження етнополітичної безпеки. Дослідник стверджує, що розвиток сучасних етнополітичних процесів, ускладнення взаємодії політичної та етнічної складових етнополітичної системи, поява принципово нових викликів за участю етнічного чинника, які

²⁶² *Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка* / Кресіна І.О., Лойко Л.І., Явір В.А., Грицяк Д.І., Стоєцький С.В. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – С.4.

²⁶³ Там же. – С.51.

загрожують безпеці держави, поліетнічного суспільства, етнічних груп та їх представників, зумовлюють необхідність науково-теоретичної розробки та обґрунтування поняття етнополітичної безпеки, розширення арсеналу механізмів і засобів забезпечення національної безпеки насамперед за рахунок залучення засобів етнонаціональної політики²⁶⁴. За його словами, внутрішня етнополітична стабільність великою мірою залежить від вирішення проблем, пов'язаних з налагодженням комунікації у поліетнічному суспільстві, подоланням міжетнічних бар'єрів, розвитком демократії в умовах етнокультурного плюралізму та іншими стратегіями, що реалізуються в межах державної етнонаціональної політики. Придушення розвитку етнокомпонентів поліетнічного суспільства та недопущення їх до участі у прийнятті рішень, що безпосередньої їх стосуються, продукує короткострокові та довгострокові виклики етнополітичній безпеці.

Н. Ціцуашвілі помічає важливу закономірність – дослідники досить вільно оперують категорією етнополітичної стабільності як цілком усталеним терміном, хоча артикульованого визначення етнополітичної стабільності вітчизняною школою етнополітології запропоновано не було. Спроби розгляду етнополітичної безпеки крізь призму етнополітичної стабільності за допомогою системного підходу спонукають дослідника дати таке визначення явищу: «Поняття етнополітичної стабільності є похідним від політичної стабільності і означає стабільний стан етнополітичної системи, що дає їй змогу ефективно функціонувати та розвиватися під впливом внутрішнього та зовнішнього середовища, зберігати свою структуру та здатність контролювати перебіг процесів етнополітичної сфери²⁶⁵». Тобто етнополітична стабільність визначається як стан етнополітичної системи, що забезпечує її розвиток.

²⁶⁴ Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична безпека: до проблеми визначення та забезпечення в законодавстві України / Н. І. Ціцуашвілі // Держава і право. – К., 2010. – Вип. 49. – С. 721.

²⁶⁵ Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична безпека в Україні: теорія і практика / Н. І. Ціцуашвілі // Держава і право. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 687.

Дослідник вказує на прямий зв'язок, залежність етнополітичної безпеки і етнополітичної стабільності. Етнополітична безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів людини (як представника певної етнічної групи), нації (у тому числі національних меншин, етнічних груп) і держави, за якого забезпечуються гармонійний розвиток усього етнополітичного організму та його складових, а також своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз етнополітичного характеру. Щонайважливіше – стан захищеності основних об'єктів етнополітичної безпеки характеризується етнополітичною стабільністю та етнополітичним розвитком, здатністю держави та етносуб'єктів адекватно реагувати на загрози, які спричиняють міжетнічну напруженість, прояви міжетнічної ворожнечі, міжетнічні, етнополітичні, етнотериторіальні конфлікти, що загрожують єдності поліетнічного суспільства, територіальній цілісності й суверенітету держави²⁶⁶.

Н. Ціцуашвілі наголошує на тому, що національна безпека залежить від стабільності розвитку суспільства, економічних, політичних, соціальних, етнонаціональних та інших відносин у державі у тому контексті, що стабільніша система може забезпечити вищий рівень безпеки. Отже, вказується залежність рівня безпеки від рівня стабільності. Однак дослідник зауважує, що етнополітична стабільність не повинна бути самоціллю етнополітичної безпеки, адже досягнення стабільності будь-якими методами, зокрема недемократичними, унеможлиблює розвиток поліетнічного суспільства і держави, тому може стати загрозою для національної безпеки. Це дає підстави зробити висновок, що абсолютна більшість політологів помічають той факт, що за певних недемократичних умов етнополітична стабільність може стати перешкодою розвитку етнополітичної системи, викликом забезпеченню етнополітичної безпеки.

²⁶⁶ Ціцуашвілі Н. І. Виміри етнополітичної безпеки України / Н. І. Ціцуашвілі // Держава і право. – К., 2011. – Вип. 52. – С. 653.

* * *

Збільшення кількості та урізноманітнення загроз безпеці держави, суспільства та громадянина у сучасному непередбачуваному світі диктують необхідність наукового переосмислення понять безпеки і стабільності, що перебувають у постійній динаміці, еволюції. Останнім часом у суспільних науках – політології, етнополітології з'явилося багато нових визначень безпеки, які містять елементи етнополітичної стабільності. Сама поява терміна «етнополітична стабільність» значною мірою продиктована актуалізацією нових загроз, викликів та небезпек для безпеки держави, суспільства і людини, що походять з етнополітичної сфери.

Порівняльний аналіз етнополітичної ситуації в Україні та Росії демонструє, що механізми, які сприяють підтриманню етнополітичної стабільності в одній етнополітичній системі, враховуючи її унікальність, провокують протилежний ефект в іншій. З цього випливає, що забезпечення безпеки та підтримання стабільності у етнополітичній системі є складним, комплексним явищем, в якому аналогії між державами не завжди доречні.

Наша увага до етнополітичної безпеки зокрема і усіх безпекових студій у етнополітичній, етнонаціональній сфері обумовлена тим, що вивчення явища етнополітичної стабільності етнополітологією відбувалося переважно в цьому контексті. Саме етнополітична нестабільність вважається головною загрозою етнополітичній безпеці держави. Поліетнічне суспільство загалом, як і конкретні етноспільноти, що формують етнічну систему держави і входять до складу етнополітичної системи, не можуть нормально функціонувати і розвиватися без забезпечення їх безпеки.

Етнополітична, суспільна стабільність, національна згода, соціальна співпраця, міжгрупова взаємодія, міжетнічне співжиття неможливі в державі без функціонування такого важливого інституту, як безпека. А безпека, в

свою чергу, базується на стабільності. Стабільність є підвалиною, головною умовою – невід’ємним елементом забезпечення безпеки будь-якої соціальної системи і одночасно – результатом функціонування інституту безпеки, ефективної політики безпеки. Розбалансований, неефективний інститут безпеки не забезпечуватиме стабільності етнополітичної системи. Враховуючи тісний зв’язок національної безпеки і стабільності, пряму взаємозалежність обох явищ – без забезпечення національної безпеки у низці сфер для основних об’єктів неможливо говорити про стабільність у жодній політичній системі та її внутрішньому й зовнішньому середовищах. І навпаки, без формування й підтримання стабільності, в тому числі етнополітичної, неможливе забезпечення національної безпеки.

Аналіз наукового доробку засвідчив, що попри відсутність термінологічної визначеності у російській етнополітології, поява як у науковому, так і політичному дискурсі понять «етнічна безпека», «етнокультурна безпека», «етносоціальна безпека», «етнічна стабільність», «міжетнічна стабільність» та їх використання свідчить про актуалізацію проблематики забезпечення безпеки та стабільності в етнополітичній сфері, необхідність її більш глибокої наукової розробки та аналізу. Особливо для таких держав як Росія та Україна, що перебувають у стані етнополітичного конфлікту, гібридної війни.

В українській етнополітології, що демонструє вищий рівень розробки цього питання, найбільше уваги етнополітичній стабільності приділяється саме у дослідженнях етнополітичної безпеки, що вказує на прямий зв’язок її з об’єктом вивчення. Виокремлення підсистеми етнополітичної безпеки у системі національної безпеки викликане необхідністю більш ефективного забезпечення етнополітичної стабільності, зокрема запобігання загостренню етнополітичних конфліктів, стримування відцентрових та дезінтеграційних тенденцій, сепаратизму, забезпечення територіальної цілісності країни, зміцнення національної єдності поліетнічного суспільства.

Принагідно переосмислено зміну традиційний ролей суб'єктів/об'єктів у забезпеченні етнополітичної безпеки. В сучасному світі чіткий поділ між суб'єктами та об'єктами безпеки нівелюється, адже суспільство, що є об'єктом безпеки, поступово починає виступати суб'єктом її забезпечення, беручи на себе основні функції стабілізації етнополітичної ситуації.

РОЗДІЛ 4.

ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ: У ПОШУКАХ АДЕКВАТНОЇ ВИКЛИКАМ МОДЕЛІ

4.1. Молдова як потенційне джерело етнополітичної нестабільності в східноєвропейському регіоні

Вирішальний вплив на етнонаціональну політику та політику безпеки у етнополітичній сфері пострадянських держав має зовнішньополітичний вектор розвитку, рівень взаємозв'язків із сусідніми державами, участь або неучасть у етнополітичних конфліктах. Вибір зовнішньополітичного вектору означає узгодження законодавства етнополітичної та безпекової сфери, етнонаціональної політики з центром інтеграції. Для пострадянських держав характерний розподіл зовнішньополітичних орієнтацій на Європейський Союз (Молдова, Україна, Грузія) та на Російську Федерацію (Білорусь, Вірменія, Казахстан, Таджикистан, Киргизія). К. Хеджман підкреслює, що країни колишнього СРСР – східні сусіди ЄС – традиційно розглядаються як зона конфронтації з Росією, в якій вона чинить негативний вплив на ініціативи Євросоюзу зі сприяння демократії та верховенства закону²⁶⁷. Окремим блоком представлені пострадянські держави-члени ЄС (Естонія, Латвія, Литва), що успішно пройшли шлях євроінтеграції.

Зауважимо, що участь пострадянських держав у етнополітичних конфліктах досить висока як для європейського регіону і головним чинником дестабілізації етнополітичної ситуації або ініціатором (спонсором, підбурювачем) цих конфліктів виступає Російська Федерація. Ця держава проводить агресивну зовнішню етнополітику (порушення територіальної

²⁶⁷ Hagemann C. External Governance on the Terms of the Partner? The EU, Russia and the Republic of Moldova in the European Neighbourhood Policy / C. Hagemann // Journal of European Integration. – 2013. – Vol. 35. – Issue 7. – P. 772.

цілісності суверенних держав, втручання в їх справи, нав'язування їм власного бачення розвитку), що спрямована на збереження контролю над усім пострадянським регіоном будь-якою ціною і будь-якими методами. В тому числі незаконними, серед яких фінансування нелегальної діяльності антидержавних формувань, що дестабілізують ситуацію в суверенних державах пострадянського простору, підкуп, політичний тиск, шантаж, хабарництво з метою просування потрібних РФ політичних рішень.

Серед етнополітичних конфліктів, в яких визначальну дестабілізаційну роль відіграє Російська Федерація, слід згадати: конфлікт України і Росії за анексований Крим та самопроголошені утворення ДНР та ЛНР на території Луганської і Донецької областей України; конфлікт Молдови та Росії за самопроголошену Придністровську Молдавську Республіку на території Молдови; конфлікт Грузії та Росії за самопроголошені Республіку Абхазія та Республіку Південна Осетія на території Грузії; конфлікт Вірменії та Росії, з одного боку, та Азербайджану, з іншого, за самопроголошену Нагірно-Карабаську Республіку на території Азербайджану. Складно не помітити, що у всіх конфліктах є спільний знаменник – вирішальна роль у їх виникненні, ескалації або підтриманні у замороженому стані Російської Федерації²⁶⁸.

Гібридна війна Росії з Україною, що розпочалася 1 березня 2014 року зі вторгнення російських військ на територію України (окупація Криму) під приводом захисту російської національної меншини і супроводжується тривалими воєнними діями на Сході України, змусила пострадянські держави переосмислити роль етнополітичного фактора як потенційної загрози національній безпеці. Однак досі не у всіх державах це знайшло відображення у правовій базі етнонаціональної політики та політики безпеки. У Республіці Молдова основи політики національної безпеки наразі визначають два основні документи: Концепція національної безпеки Республіки Молдова 2008 року та розроблена на її основі Стратегія

²⁶⁸ Kennedy R. Moldova: Arena of International Influences / R. Kennedy // East European Politics. – 2013. – Vol. 29. – Issue 2. – P. 253-254.

національної безпеки Республіки Молдова 2011 року, яка конкретизує цілі національної безпеки та шляхи її досягнення²⁶⁹.

Концепція національної безпеки Республіки Молдова багато уваги приділяє етнополітичним факторам нестабільності, що обумовлено участю держави у Придністровському етнополітичному конфлікті практично з моменту її формування. Тому у переліку загроз національній безпеці держави перші позиції обіймають Придністровський конфлікт та ризик виникнення міжетнічної напруги в молдавському суспільстві. Стверджується, що існування сепаратистського режиму дисбалансиє єдину юридичну систему Республіки Молдова, унеможливаючи надання юридичної допомоги громадянам держави в населених пунктах лівобережжя Дністра (Придністров'я) та наражаючи на небезпеку міжнародне правове співробітництво на цій території. Молдова зобов'язується вирішувати проблему гарантування основних прав і свобод, встановлених міжнародними та європейськими правовими механізмами, частиною яких є Придністров'я²⁷⁰.

Що ж стосується ризиків виникнення міжетнічної напруги, то в Концепції національної безпеки Республіки Молдова зазначається, що з урахуванням того, що держава є поліетнічною і багатонаціональною, загроза виникнення елементів шовінізму, націоналізму і сепаратизму зберігається. Молдова оцінює своє законодавство у сфері етнополітики як прогресивне, загрози етнічного характеру вважає не дуже вираженими, однак обіцяє враховувати інтереси всіх етнічних груп на території країни у внутрішній та зовнішній політиці²⁷¹. На актуальність цих етнополітичних загроз національній безпеці Молдови вказує той факт, що всі інші загрози –

²⁶⁹ *Правовые рамки политики безопасности // Политика безопасности Республики Молдова [Електронний ресурс] / Institutul de Politici Publice. – Режим доступу: http://www.ipp.md/public/files/4-Politica_de_securitate_a_Republicii_Moldova.pdf*

²⁷⁰ *Закон №112 от 22.05.2008 “Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Молдова» [Електронний ресурс] / Parliament of the Republic of Moldova. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/ru/328010/>.*

²⁷¹ *Moldova Overview [Електронний ресурс] / World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. – Режим доступу: <http://www.minorityrights.org/5019/moldova/moldova-overview.html>.*

економічної, соціальної, міжнародної сфери мають нижчу пріоритетність порівняно з етнополітичними загрозами.

Пильна увага до викликів етнополітичної сфери пояснюється постійною етнополітичною нестабільністю та політичною поляризацією в Молдові від початку здобуття державою незалежності. К. Вітман помітив, що, з одного боку, велика кількість громадян Молдови залишається в полоні пострадянських поглядів і орієнтується на Росію, з іншого боку, великої популярності набули націоналістичні погляди уніоністів, прихильників возз'єднання Молдови з Румунією²⁷². Наслідком політики інтеграції до складу Румунії (румунізації) і стала втрата Молдовою частини своїх територій під час Придністровського конфлікту, адже населення лівобережжя Дністра не підтримує цього вектору інтеграції та тяжіє до Росії.

О. Натої підтверджує, що попри невелику територію з географічної точки зору, Молдова позначена суттєвими політико-ідентичними контрастами²⁷³. Річ у тому, що праві, орієнтовані на Румунію, націоналістичні партії заперечують існування молдавської нації та молдавської мови, ставлять під сумнів молдавську історію, вважаючи, що Молдова є не окремою, суверенною державою, а невід'ємною частиною Румунії. Цей зовнішньополітичний розкол у Молдові неодноразово ставав фактором як локальної, так і загальнонаціональної етнополітичної нестабільності. Також, за твердженням О. Натої, придністровський режим доклав максимум зусиль, щоб подати Молдову світовій спільноті як агресора, відповідального за всі злочини, правопорушення, та дестабілізувати ситуацію в державі. Тому політика національної безпеки Молдови в першу чергу спрямована на досягнення стабільності.

Чи не найбільші сподівання щодо стабілізації ситуації Молдова покладає на євроінтеграцію. У Концепції національної безпеки Республіки Молдова

²⁷² *Вітман К.М.* Наслідки політики румунізації в Молдові / К.М. Вітман // Політологічний вісник. – 2009. – Вип. 42. – С. 173.

²⁷³ *Nantoi O.* Nested Identities: from History Books to the Emergence of a Post-Conflict Generation in Moldova / O. Nantoi // *Managing Intractable Conflicts: Lessons from Moldova and Cyprus*. – Istanbul: Global Political Trends Center. – 2013. – P. 17.

зазначається, що саме розширення Європейського Союзу є тим фактором, який стабілізує систему європейської безпеки, розширюючи географічний ареал, в якому гарантується демократичний, політичний і економічний розвиток. Адже процес європейської інтеграції та набуття Молдовою статусу члена Європейського Союзу позитивно вплине і зміцнить безпеку Республіки Молдова, а також забезпечать стабільність і процвітання держави²⁷⁴.

Утім, не менші сподівання у забезпеченні стабільності та безпеки Молдова покладає на власні зусилля. Досягнення стабільності є головною метою стратегій реформування держави. «Процес реформування сектора національної безпеки виходить з того, що Республіка Молдова потребує певної стабільності і безпеки для забезпечення розвитку держави і в той же час постійного економічного розвитку для забезпечення стійкого стану безпеки і стабільності», – стверджує Концепція національної безпеки Республіки Молдова²⁷⁵. Це свідчить про намір держави сформувати динамічну, гнучку стабільність, яка забезпечує національну безпеку, не перешкоджаючи розвитку держави і суспільства.

Водночас західні фахівці відзначають незначний поступ Молдови у реформуванні, в тому числі сектора безпеки. Генеральний секретар Ради Європи Т. Ягланд підкреслює, що Молдова потребує проведення швидких докорінних реформ, інакше ризикує стати черговим осередком безпекової кризи в Європі, наслідки якої можуть вийти далеко за її межі. «Очевидний урок із ситуації в Україні полягає в тому, що сила і стабільність держави залежить від її прихильності до демократії та верховенству закону. Хоча незаконна анексія Криму Росією найбільше дестабілізувала ситуацію, проте ми ніколи не повинні забувати про те, що криза в Україні розпочалася з

²⁷⁴ Ciurea C. Moldova between West and East: which comes first, Euro-integration or conflict settlement? / C. Ciurea // International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs. – 2013. – №4. – P. 77.

²⁷⁵ Закон №112 от 22.05.2008 «Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Молдова» [Електронний ресурс] / Parliament of the Republic of Moldova. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/ru/328010/>.

глибокого розчарування українців в їх політичних інститутах», – попередив Молдову про ризики політичної нестабільності Т. Ягланд²⁷⁶.

Генеральний секретар Ради Європи вказує на значний рівень корупції та олігархізації Молдови на тлі потужної міграції населення внаслідок низького рівня доходів у державі. За словами Т. Ягланда, за останні роки, відколи в Молдові прийшла до влади проєвропейська коаліція, мало що було зроблено для демократизації, відкриття економіки та її інститутів, хоча спостерігається збільшення експорту і певне зростання ВВП. Єврочиновник радить урядовій проєвропейській коаліції діяти швидко і обіцяє, що Рада Європи допоможе Молдові у проведенні реформ, котрі відповідають міжнародним стандартам.

На законодавчому рівні загалом в державі сформовані підвалини для досягнення етнополітичної стабільності. Конституція Молдови у ст. 10 «Єдність народу та самобутність» стверджує, що основою держави постає єдність народу Республіки Молдова, яка є спільною та неподільною батьківщиною всіх її громадян. Держава також визнає і гарантує право всіх громадян на збереження, розвиток та висловлення етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності²⁷⁷. Цим самим Основний Закон Молдови закладає підвалини етнополітичної стабільності, нейтралізуючи основний чинник дестабілізації – нерівність прав етнічних спільнот.

Також на забезпечення етнополітичної стабільності спрямований головний політичний рамковий документ етнонаціональної сфери – Концепція національної політики Республіки Молдова. Актуальність розробки й прийняття Концепції продиктована необхідністю визначити принципи й завдання державної національної політики, спрямованої на зміцнення незалежності й суверенітету країни, створення сприятливих умов для вільного розвитку всіх етнічних й мовних спільнот, їх інтеграції в єдиний народ Республіки Молдова, – заявляє преамбула документу. Згідно з

²⁷⁶ Jagland T. Bring Moldova Back From the Brink [Електронний ресурс] / T. Jagland // The New York Times від 10.08.2015. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2015/08/11/opinion/bring-moldova-back-from-the-brink.html?_r=4.

²⁷⁷ Конституція Республіки Молдова [Електронний ресурс] / Parliament of the Republic of Moldova. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2>

визначенням Концепція національної політики Республіки Молдова є сукупністю принципів, пріоритетних цілей і завдань з інтеграції та консолідації єдиного полікультурного і багатомовного народу Республіки Молдова шляхом узгодження загальнонаціональних інтересів з інтересами всіх етнічних і мовних спільнот країни²⁷⁸.

Детальніший розгляд усіх принципів, пріоритетних цілей і завдань Концепції вказує на те, що їх послідовна реалізація орієнтована на забезпечення етнополітичної стабільності в поліетнічній державі. Зокрема, держава зобов'язується всіляко дбати про збереження, розвиток і вільне висловлення етнічної, культурної, релігійної та мовної самобутності всіх етнічних спільнот, що проживають у Молдові. Відповідно до Концепції національної політики державна національна політика Молдови націлена на: забезпечення громадянської згоди; розвиток всіх етнічних і лінгвістичних спільнот; розвиток традиційно коректних міжетнічних відносин; подолання наслідків громадянського конфлікту кін. 80-х – поч. 90-х років XX століття, який деформував традиційно коректні міжетнічні відносини в Молдові; нейтралізацію відповідно до законодавства про права людини і вимог Конституції безперервних спроб демолдовенізації, заперечення існування молдавської нації і молдавської державності, дискредитації молдавської історії, ігнорування етноніма «молдавани» і глоттоніма «молдавська мова»; швидше вирішення питання територіальної цілісності країни; невідкладне створення необхідних умов для оволодіння частиною населення Молдови молдавською мовою. Цими положеннями документу перелічено основні вузлові проблемні моменти етнополітичної сфери, що дестабілізують ситуацію в державі, та вказано можливі шляхи їх нейтралізації, спрямовані на досягнення етнополітичної стабільності. Завдання національної політики Молдови деталізують шляхи та механізми забезпечення реалізації цих цілей у окремих сферах суспільного життя.

²⁷⁸ Концепция государственной национальной политики Республики Молдова // Официальный Монитор. – 2004. – № 1-5. – С.4.

Також орієнтовані на вирішення суперечностей етнополітичної сфери, досягнення етнополітичної стабільності та забезпечення етнополітичної безпеки основні принципи національної політики, зокрема: пріоритетність заходів, спрямованих на зміцнення суверенітету, незалежності, територіальної цілісності і демократії в Республіці Молдова; рівність прав і свобод людини незалежно від етнічного походження, мови і релігії; повага, визнання і гарантування прав всіх громадян республіки на збереження, розвиток і вираження етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності; неприпустимість проявів дискримінації за етнічною, мовною та релігійною ознакою, а також обмеження прав громадян на використання рідних мов, вибір мови виховання і навчання; неприпустимість будь-яких дій, спрямованих на асиміляцію та денаціоналізацію; захист молдавської мови і розвиток молдавської культури з урахуванням їх східно-романського характеру, повага до історії, культури, особливостей населення східних районів Республіки Молдова; зміцнення міжетнічного миру, національно-культурна та мовна розбудова на основі оволодіння молдавською мовою, збереження та розвиток мов інших етнічних груп, що проживають на території Молдови²⁷⁹.

К. Вітман зауважує, що у тексті Концепції національної політики в цілому простежується намагання вберегти суверенітет та незалежність Молдови від деструктивних, дестабілізаційних зовнішньополітичних впливів та сепаратистських відцентрових тенденцій. Однак практично жодних механізмів реалізації своїх положень Концепція не передбачає. Декларативний характер подібних концепцій національної та етнонаціональної політики країн пострадянського простору є типовим недоліком цих документів, – зауважує вчений²⁸⁰. Тому вони досить часто залишаються не більше, ніж політичними заявами, якими органи державної влади, здебільшого, не керуються, що знижує їх стабілізаційний потенціал у

²⁷⁹ Там же.

²⁸⁰ Вітман К.М. Концепція державної національної політики Республіки Молдова / К. Вітман // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 163.

практичній етнополітиці. Адже комплексної програми заходів із реалізації Концепції національної політики, попри її анонсування в політичному документі, так і не було розроблено. Однак як політична декларація, заява про намір вирішувати етнополітичні та етнонаціональні проблеми демократичним шляхом з повагою до етнокультурних, мовних прав і самобутності етноспільнот, Концепція національної політики Республіки Молдова сприяла подоланню етнополітичної нестабільності у державі.

Що ж стосується Стратегії національної безпеки, прийнятої Молдовою у 2011 році, то вона набагато більше приділяє уваги питанням забезпечення стабільності, порівняно з аналогами безпекових документів інших держав. Це продиктовано особливою актуальністю проблем політичної, етнополітичної нестабільності для буферної пострадянської держави, частина території якої перебуває у статусі невизнаної держави і не контролюється Кишиневом. Окремий підрозділ документу присвячено врегулюванню Придністровського конфлікту. Зокрема, стверджується, що головним завданням процесу політичного врегулювання є знаходження всеосяжного, дієвого і остаточного вирішення Придністровського конфлікту, що полягає в розробці та присвоєнні Придністровському регіону особливого правового статусу як складової частини Республіки Молдова. При чому Молдова наполягає на тому, що вирішення конфлікту має ґрунтуватися на дотриманні принципів суверенітету і територіальної цілісності держави в межах кордонів, визнаних на міжнародному рівні²⁸¹.

Остаточне розв'язання нині замороженого Придністровського конфлікту має забезпечити життєздатність, демократичність, незалежність і суверенітет возз'єднаної держави шляхом відновлення єдиного конституційного, економічного і соціального простору, простору безпеки і оборони. На всій території возз'єднаної країни повинні дотримуватися демократичні норми, цінності і практики. Принципи правової держави, захисту прав і основних

²⁸¹ *Постановление №153 от 15.07.2011 «Об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Молдова»* [Електронний ресурс] / Parliament of the Republic of Moldova. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=340510&lang=2>.

свобод людини має забезпечувати функціональна держава і підтримувати вільне й консолідоване громадянське суспільством. Молдова особливо наполягає на ліквідації іноземної військової присутності у Придністров'ї, що є частиною її території, яка обумовлена відсутністю законних підстав та суперечністю положенням Конституції. Негайне і беззастережне виведення з території Республіки Молдова озброєння й іноземних збройних сил, що належать Російській Федерації, сприяло б політичному вирішенню придністровської проблеми, – зазначається у Стратегії національної безпеки.

Однак перспективи врегулювання Придністровського конфлікту шляхом возз'єднання Придністров'я з Молдовою на даний момент у світлі етнополітичного конфлікту в Україні примарніші, ніж будь-коли²⁸². Не останню роль в протидії цьому варіанту розвитку подій відіграють два фактори: позиція Російської Федерації та чинник часу. Чим довше територія залишається окупованою, відокремленою від держави і провадить, так би мовити, самостійне, незалежне функціонування, нехай як і квазідержава, тим менша ймовірність відновлення територіальної єдності обох частин. Після розпаду СРСР, Росія здобула реальний контроль над Придністров'ям, використовуючи румунофобію та інші репресивні інструменти авторитарного режиму для маніпуляції думкою населення.

О. Натої переконана, що незважаючи на те, що Придністров'я фактично є регіоном з багатонаціональним населенням, але там навіть більш агресивно, ніж в СРСР здійснювалася і здійснюється політика примусової русифікації населення, спрямована на формування «багатонаціонального придністровського народу», чие майбутнє пов'язане виключно з Російською Федерацією. Тому найагресивніший сегмент населення Придністров'я відкидає будь-які форми інтеграції з Республікою Молдова, а саме – він становить більшу частину населення невизнаної республіки²⁸³. У нинішніх

²⁸² *Simão L.* The EU's Conflict Resolution Policies in the Black Sea Area /L. Simão // Journal of Balkan and Near Eastern Studies. – 2014. – Vol. 16. – Issue 3. – P. 311.

²⁸³ *Nantoi O.* Nested Identities: from History Books to the Emergence of a Post-Conflict Generation in Moldova / O. Nantoi // Managing Intractable Conflicts: Lessons from Moldova and Cyprus. – Istanbul: Global Political Trends Center. – 2013. – P. 24.

умовах замороженого конфлікту покоління жителів Придністров'я виросло з двома основними самоідентифікаціями – регіональною (Придністров'я) і державною, пов'язаною з Російською Федерацією. Утім, незважаючи на офіційну та історичну ідеології режиму, незначна, але молода, активна частина населення Придністров'я вважають себе громадянами Молдови. І саме їх позиція у перспективі може виявитися вирішальною для врегулювання замороженого Придністровського конфлікту.

Загалом інтерес до політико-правових засад та особливостей забезпечення етнополітичної стабільності у Молдові викликаний прямими аналогіями з Україною. Головним фактором етнополітичної нестабільності як у Молдові, так і в Україні постає заморожений етнополітичний конфлікт за території, охоплені сепаратизмом, так звані квазідержави – самопроголошені за прямого втручання та підтримки Російської Федерації. Враховуючи той факт, що Молдова, на відміну від України, має доволі тривалий досвід врегулювання етнополітичного конфлікту, вивчення особливостей забезпечення етнополітичної безпеки та етнополітичної стабільності в цій державі дуже важливе для стабілізації етнополітичної ситуації України²⁸⁴.

Вирішальним є той факт, що Молдова оголосила про перехід від споживача стабільності до її джерела і гаранта на регіональному рівні. У Стратегії національної безпеки зазначається, що участь Молдови у глобальних, регіональних і субрегіональних зусиллях з просування міжнародної стабільності і безпеки шляхом співробітництва в рамках ООН, НАТО та з іншими міжнародними організаціями займає особливе місце в політиці безпеки. Особливі надії у контексті забезпечення стабільності і безпеки держава покладає на поглиблення взаємодії з Організацією Північноатлантичного договору: «Розвиток цих відносин є внеском... держави у зміцнення європейської безпеки і стабільності, що, в свою чергу, впливає на національну безпеку. Така стратегія забезпечить Республіці

²⁸⁴ Hughes J. EU Conflict Management / J. Hughes. – Routledge, 2013. – P. 15.

Молдова перехід від статусу споживача до статусу джерела регіональної безпеки і стабільності»²⁸⁵.

У цьому контексті серйозні сподівання Молдова також покладає на євроінтеграцію, зазначаючи, що національна безпека держави немислима поза контекстом європейської безпеки. Наголошуючи на тому, що Європейський Союз є вирішальним стабілізаційним фактором для системи національної безпеки, Молдова зобов'язується докласти зусиль для торування європейської інтеграції. Передбачається, що вступ в перспективі до Європейського Союзу зміцнить безпеку країни і перетворить Молдову зі споживача на джерело європейської стабільності і безпеки.

У Стратегії національної безпеки зазначається, що безпека Молдови перебуває під впливом низки ризиків і уразливих моментів, які можуть перерости в загрози у разі їх ігнорування та/або неналежного управління ними. Серед них: відсутність соціальної безпеки (сюди зараховують поляризацію суспільства, а також інші етнополітичні фактори), політична нестабільність, знижена здатність забезпечення безпеки державного кордону (зокрема відсутність контролю над її придністровським сегментом), тероризм, вплив економічних і фінансових криз, включаючи зовнішні кризи.

На вагому роль стабільності у забезпеченні національної безпеки вказує той факт, що окремий підрозділ документу відведено забезпеченню політичної стабільності. Вважається, що надмірна частота повторних електоральних циклів знижує стабільність політичної системи, а також країни в цілому. У Молдові вважають, що у зв'язку з цим назріла необхідність впровадження європейських норм конструктивного діалогу між політичними формуваннями з метою подолання криз, що призводять до політичної нестабільності. Країна навіть задекларувала намір вдосконалювати національне законодавства з урахуванням вирішення

²⁸⁵ *Постановление №153 от 15.07.2011 «Об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Молдова»* [Електронний ресурс] / Parliament of the Republic of Moldova. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=340510&lang=2>.

проблем політичної стабільності, розвитку держави та європейської інтеграції.

Тоді як чинники забезпечення безпосередньо етнополітичної стабільності згадуються у підрозділі (Глави 4 «Шляхи забезпечення національної безпеки») під назвою «Забезпечення соціальної безпеки». Це свідчить, насамперед, про правильність обраного нами теоретично-методологічного підходу – розгляду етнополітичної стабільності як різновиду політичної і водночас підсистеми більш широкого явища – соціальної стабільності.

Стратегія національної безпеки Республіки Молдова передбачає здійснення консолідації збалансованого і демократичного суспільства в державі за допомогою впровадження критеріїв Євросоюзу відповідно до зобов'язань, взятих на себе Молдовою. Республіка Молдова зобов'язується гарантувати права етнічних меншин. Процес інтеграції етнічних меншин в суспільство проводиться лише за умови збереження їх культурної та мовної самобутності. В освітній системі триває оволодіння державною мовою Республіки Молдова, мовами етнічних меншин, що полегшує соціальну інтеграцію. Цими заходами загалом формуються підвалини стабілізації етнополітичної взаємодії в поліетнічному соціумі Молдови.

Національний склад у Молдові, згідно з переписом населення 2014 року, становлять: молдавани – 56,82%, румуни – 23,18%, українці – 7,62%, росіяни – 5,46%, болгари – 1,64%²⁸⁶. Рідною мовою назвали румунську – 40% населення, молдавську – 38%. Це свідчить про зростання румуно-молдавських інтеграційних тенденцій. Адже, за даними перепису 2004, національний склад населення країни на той момент становили: молдавани – 76%, українці 8,4%, росіяни – 5,8%, гагаузи – 4,4%, болгари – 1,9%. Той факт, що велика кількість молдаван вважає себе румунами свідчить про посилення тенденцій румунізації та демолдовенізації молдавського

²⁸⁶ *Перепись* в Молдавии: за 10 лет страна потеряла 470 тыс. человек [Електронний ресурс] / ИА REGNUM. – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit/1882536.html>.

суспільства. При тому, що Румунія завжди демонструвала зацікавленість в розширенні своїх територій за рахунок Молдови, яку вважає історично відокремленою частиною Румунії. С. Марку навіть констатує формування окремого єврорегіону у складі Румунії та Молдови на основі спільної ідентичності як прояв сучасної геополітичної стратегії²⁸⁷.

Саме уніоністська політика, спрямована на об'єднання Молдови та Румунії, що послідовно втілюється правими силами обох держав призвела до ефекту «демолдовенізації». К. Вітман вважає, що питання возз'єднання Молдови з Румунією залишається однією з головних причин етнополітичного розколу молдовського суспільства²⁸⁸. З одного боку, спостерігається потужний запит на інтеграцію Молдови та Румунії на загальнонаціональному рівні. І хоча консервативна більшість молдавського суспільства виступає проти інтеграції, побоюючись етнополітичних конфліктів, дезінтеграції Молдови, втрати суверенітету, погіршення добробуту та соціальної незахищеності, утисків національно-культурних прав, прихильники уніонізму становлять 10-15% населення Молдови і це найактивніша частина суспільства – молодь та інтелігенція. Тому питання інтеграції Молдови та Румунії залишається також одним із чинників етнополітичної нестабільності в державі.

Попри те, що Стратегія національної безпеки Молдови датується 2011 роком, вона передбачила можливість виникнення етнополітичних конфліктів у сусідніх державах, також аналізуючи цю потенційну загрозу національній безпеці держави. У документі зазначається, що заснований на положеннях Концепції національної безпеки весь комплекс заходів, спрямованих на забезпечення безпеки держави, виходить з розуміння того, що нині національна безпека окремої європейської держави не може більше розглядатися ізольовано. Нестабільність і загрози в Європі, в тому числі на

²⁸⁷ Marcu S. Opening the Mind, Challenging the Space: Cross-border Cooperation between Romania and Moldova / S. Marcu // *International Planning Studies*. – 2011. – Vol. 16. – Issue 2. – P. 122.

²⁸⁸ Вітман К. М. Сучасний етап інтеграції Румунії та Молдови: дворівнева гра внутрішньої та зовнішньої політики/ К. М. Вітман // *Порівняльно-правові дослідження*. – 2012. – №1/2. – С.313.

периферії континенту, впливають на стан безпеки всіх європейських держав, вимагаючи від них активного міжнародного співробітництва та спільних зусиль.

Зважаючи на це, етнополітичний конфлікт (гібридна війна) на території України змушує сусідні пострадянські держави кардинально переглянути основні нормативно-правові акти безпекової сфери, головно на предмет посилення уваги до загроз етнополітичній сфері. Молдова не є винятком: наприкінці травня 2015 року відбулося екстрене засідання Вищої ради безпеки Молдови, за результатами якого було рекомендовано уповноваженим державним органам розробити в найкоротші терміни нову стратегію національної безпеки, яка відповідатиме нинішнім етнополітичним реаліям в країні та регіоні²⁸⁹.

Річ у тому, що проєвропейськи налаштована влада Молдови, спостерігаючи за гібридною війною на Сході України, чітко усвідомлює загрозу етнополітичній дестабілізації, що походить від деструктивної та незаконної діяльності Росії у пострадянських державах. Окрім того, на таку небезпеку вказують керівники західних держав, що беруть активну участь у врегулюванні україно-російського етнополітичного конфлікту. Зокрема, канцлер ФРН А. Меркель заявила, що українська криза зачіпає всіх: йдеться не лише про Україну, а й про Грузію і Молдову у перспективі. «Після жахів світових воєн, після холодної війни мир у Європі опинився під питанням, – підкреслила канцлер. – І спричинила цю ситуацію Росія, яка продовжує дестабілізувати ситуацію на Сході України»²⁹⁰. За рік рівень загрози етнополітичній дестабілізації для Молдови з боку РФ нітрохи не знизився. Навпаки британський прем'єр-міністр Д. Кемерон наголосив, що якщо російську агресію не зупинити в Україні, в етнополітичний конфлікт може бути втягнуто сусідні пострадянські держави. «Якщо Росію не зупинити

²⁸⁹ ВСБ рекомендовал разработать новую Стратегию национальной безопасности Молдовы [Електронний ресурс] / PUBLIKA TV. – Режим доступу: http://ru.publika.md/vsb-rekomendoval-razrabotat-novuyu-strategiyu-nacionalnoy-bezopasnosti-moldovy_1625351.html.

²⁹⁰ Merkel rechnet mit Putin ab [Електронний ресурс] / Deutsche Welle. – Режим доступу: <http://www.dw.com/de/merkel-rechnet-mit-putin-ab/a-18068592>.

зараз в Україні, то завтра ми побачимо дестабілізацію Молдови і балтійських країн», – заявив Д. Кемерон²⁹¹.

Північноатлантичний Альянс застеріг Російську Федерацію від використання сценарію етнополітичної дестабілізації в Молдові попри те, що ця держава не є членом Альянсу. Заступник генерального секретаря НАТО А. Вершбоу порадив Кремлю утриматися від збурення проросійських сил у Молдові, яка зазнає посиленого етнополітичного тиску у зв'язку з етнополітичним конфліктом в Україні. НАТО закликала Москву поважати територіальну цілісність Молдови, наголошуючи, що Альянс поставиться «вкрай негативно» до будь-яких спроб зблизити невизнаний режим Придністров'я з Росією²⁹². Раніше головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО в Європі генерал Ф. Брідлов попередив, що російські війська, зосереджені вздовж східних кордонів України, перебувають у зручній позиції для вторгнення у Придністров'я.

Слід відзначити, що Молдова не сподівається виключно на міжнародну підтримку, а намагається вживати превентивних заходів, самотужки нейтралізуючи фактори етнополітичної дестабілізації, які мають російське походження або аналогії з розвитком етнополітичного конфлікту в Україні. Так, Ліберальна партія Молдови, що входить до складу провладного альянсу «За європейську інтеграцію», запропонувала заборонити «георгіївські стрічки», які у пострадянських державах перетворилися з символу перемоги у Другій світовій війні на символ сепаратизму на Донбасі. Депутати парламенту від Ліберальної партії в межах протидії російській ідеологічній пропаганді ініціювали законопроект про встановлення штрафів за використання «георгіївської стрічки». За демонстрацію або використання цих

²⁹¹ *Кэмерон: Россию на Украине нужно остановить сейчас* [Електронний ресурс] / BBC Russian. – Режим доступу: http://www.bbc.com/russian/uk/2015/02/150224_cameron_russia_ukraine.

²⁹² *НАТО закликає Кремль не збурювати проросійські сили в Молдові* [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25380200.html>

символів законопроектом пропонується штрафувати фізичних осіб на суми до 2,4 тис. леїв (173 \$), а юридичних – до 4 тис. леїв (до 290 \$)²⁹³.

Ініціатори заборони георгіївських стрічок переконані, що використання цього символу створює напругу в суспільстві, дестабілізує ситуацію, несучи в собі певний рівень небезпеки і заклик антинаціонального характеру. «Останні події на Сході України яскраво свідчать про справжнє призначення цієї стрічки. Велика частина сепаратистів і прихильників федералізації України вважають, що їх символ – це георгіївська стрічка. Тобто вона стала символом сепаратизму, беззаконня, нестабільності і сотень жертв сепаратистів. На сході Молдови також є вогнище сепаратизму, військову та політичну підтримку якому надає Росія. У цих умовах використання на території Молдови у політичних, соціальних і культурних цілях георгіївської стрічки є загрозою для територіальної цілісності Молдови», – стверджується у преамбулі законопроекту²⁹⁴. Раніше в Молдові порушили кримінальну справу через дії місцевих комуністів, які причепили георгіївські стрічки до огорожі посольства України.

Україна зі свого боку пообіцяла перешкоджати поширенню етнополітичного конфлікту на територію Молдови. «У нас немає зобов'язань пропускати у Придністров'я російських військових і ми не будемо цього робити. У нас немає жодних зобов'язань підтримувати або сприяти російській присутності в Придністров'ї», – заявив Президент України²⁹⁵. Натомість Україна пообіцяла дотримуватися всіх міжнародних зобов'язань щодо Придністров'я. П. Порошенко запевнив, що у нинішньому форматі врегулювання Придністровського конфлікту «5+2» або в якому-небудь іншому Україна зробить все можливе для відновлення територіальної

²⁹³ Олійник Є. Пострадянські країни відмовляються від «георгіївської стрічки» [Електронний ресурс] / Є. Олійник / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26999958.html>.

²⁹⁴ Молдова готує штрафи за георгіївські стрічки [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/06/5/7023198/>

²⁹⁵ Прес-конференція П. Порошенка від 5.06.2015 [Електронний ресурс] / Телеканал 112. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/golovni-novyni/pres-konferentsiia-poroshenka-povne-video-i-holovni-tezy-234721.html>.

цілісності Молдови. Той факт, що Придністров'я не має спільного кордону з Росією, є перешкодою для розморожування конфлікту.

В межах протидії етнополітичній дестабілізації з боку РФ, зокрема використанню технологій російської пропаганди, відпрацьованих в україно-російському етнополітичному конфлікті, уряд Молдови розпочав процедуру заборони російського контенту в ЗМІ. Кабінетом міністрів було схвалено заборону мовлення в країні інформаційних та інформаційно-аналітичних передач російських телеканалів з метою забезпечення захисту вітчизняного інформаційного простору від зовнішньої маніпуляції і пропаганди²⁹⁶. Нормативно-правовий акт передбачає, що програми інформаційно-аналітичного характеру повинні повністю вироблятися в Молдові. Дозволяється передавати і транслювати інформаційний та політично-аналітичний контент, випущений в державах-членах ЄС, США і країнах, які ратифікували Європейську конвенцію про транскордонне телебачення. Російська Федерація до їх складу не входить. Документ передбачає застосування поетапних санкцій для ЗМІ, які порушили Кодекс про телебачення і радіо. Серед них штрафи в розмірі від 30 до 50 тис. леїв (від 1500 до 2500 €), зупинення дії ліцензії на 30 днів або відкликання ліцензії.

Координаційна рада з телебачення та радіомовлення Молдови розпочала процес відключення російських телеканалів, заборонивши мовлення на території держави пропагандистського каналу «Росія 24». В його роботі були помічені грубі порушення Європейської конвенції про права людини, а також Конституції Молдови, регламенту Центрвиборчкому щодо висвітлення виборів та Кодексу про телебачення і радіо. Зокрема, в Гагаузії «Росія 24» незаконно втрутилася у виборчий процес, відкрито підтримуючи на виборах главу автономії – відверто проросійського кандидата. Причиною заборони також став спеціальний репортаж «Між двох вогнів», присвячений життю

²⁹⁶ *Правительство* намерено обеспечить защиту молдавского информационного пространства от пропаганды [Електронний ресурс] / Guvernul Republicii Moldova. – Режим доступу: <http://gov.md/ru/content/pravительство-namereno-obespechit-zashchitu-moldavskogo-informacionnogo-prostranstva-ot>.

невизнаної Придністровської Молдавської республіки, життєдіяльність якої підтримується Росією та пропагандистський фільм «Крим. Шлях на батьківщину», антиукраїнського змісту²⁹⁷. Таким чином, Молдова стала вже третьою країною Європи після України та Литви, яка заборонила трансляцію окремих російських телеканалів.

Обмеження діяльності також стосувалися проросійських політичних сил Молдови, що підозрюються у можливій участі у дестабілізації ситуації в державі. Так, у листопаді 2014 року Центральна виборча комісія зняла з виборів проросійську партію Patria, оскільки виборча кампанія політичної сили фінансувалася з-за кордону (з Російської Федерації), але партія не задекларувала свої доходи у фінансовому звіті. Після розгляду справи у вищих судових інстанціях – Апеляційній палаті Кишинєва, а потім і Вищій судовій палаті Молдови, які залишили в силі рішення про зняття з виборів Patria, партії не вдалося повернутися до виборчого списку. Лідер політичної сили Р. Усатий, який паралельно вів бізнес із ВАТ «Российские железные дороги», мігрував до Росії, побоюючись арешту²⁹⁸.

Європейський Союз навіть висловив занепокоєння тим, що проросійську партію Patria зняли з парламентських виборів у Молдові за кілька днів до їх проведення, засумнівавшись у дотриманні Молдовою демократичних стандартів. Утім, спостерігаючи за подіями в Україні, роллю проросійських партій (КПУ та Партії регіонів) у розпалюванні сепаратизму та підтримці етнополітичної дезінтеграції, Молдова вирішила перестрахуватися та видалити сумнівного політичного гравця з виборчого процесу.

Таким чином, держава вживає низку заходів як на правовому, так і політичному рівні з метою протидії етнополітичній нестабільності та недопущення поширення етнополітичного конфлікту на свою територію. Це

²⁹⁷ У Молдові заборонили російське телебачення [Електронний ресурс] / УкрМедіа. – Режим доступу: <https://ukr.media/world/237449/>.

²⁹⁸ Patria окончательно снята с выборов [Електронний ресурс] / NewsMaker. – Режим доступу: <http://newsmaker.md/rus/novosti/patria-okonchatelno-snyata-s-vyborov-5037>.

стосується не лише розморожування і ескалації Придністровського конфлікту, а й виникнення нових вогнищ етнополітичної дестабілізації. Гагаузія є наступною після Придністров'я потенційною локацією етнополітичної нестабільності у Молдові, особливо після обрання автономним регіоном в 2015 році губернатора, підтримуваного Москвою і проросійськими соціалістами – І. Влах. Результат виборів підтверджує, що на противагу офіційно проголошеному Кишиневом курсу на європейську інтеграцію, в Гагаузії традиційно поширені настрої на користь зближення з Росією. Минулого 2014 року в автономії було проведено незаконний референдум, на якому понад 96% його учасників висловилися за право Гагаузії «на зовнішнє самовизначення» та вступ Молдови до Митного союзу Білорусі, Казахстану та Росії²⁹⁹. 27 листопада 2013 року напередодні саміту Східного партнерства у м. Вільнюсі, де Молдова парафувала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Народні збори Гагаузії ухвалили рішення про проведення 2 лютого 2014 року плебісциту щодо майбутнього автономії. Рішення про проведення референдуму суперечило законодавству Молдови, адже тільки Центральна виборча комісія Республіки Молдова має право організовувати місцеві референдуми.

Тому дію постанови Народних зборів Гагаузії про проведення референдуму було призупинено рішенням суду в Кишиневі. Однак місцева влада Гагаузії ухвалила закон про створення власного Конституційного суду і таки провела незаконний референдум. Кримінальні справи за фактом підготовки «незаконного референдуму» та попередження про те, що його результати не матимуть жодної юридичної сили з боку Кишинева, не вплинули на наміри Народних зборів Гагаузії. Референдум було проведено за кошти зібрані населенням автономії без залучення державного фінансування. Проведення незаконного референдуму відбулося переважно коштом російських бізнесменів молдавського походження Ю. Якубова і Р. Усатого.

²⁹⁹ *Референдум у Гагаузії 2014* [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдум_у_Гагаузії_2014.

Експерти вважають, що одне з питань референдуму а саме: «Чи згодні Ви прийняти доданий проект закону АТУ Гагаузія «Про відкладений статус народу Гагаузії на зовнішнє самовизначення», який дозволяє народу Гагаузії реалізувати своє право на зовнішнє самовизначення у випадку зміни статусу республіки Молдова як незалежної держави?», на яке виборці відповіли схвально – є передумовою формування Гагаузької народної республіки³⁰⁰. «Якщо поміркувати, котра з держав, орієнтованих на євроінтеграцію, могла б стати наступною після України частиною якогось проекту дестабілізації, то це, скоріше за все, була б саме Молдова», – коментує гагаузьку проблему Б. Долгін³⁰¹. Він вважає, що Гагаузія від самого моменту здобуття Молдовою незалежності була тим регіоном, звідки державі загрожувала нестабільність і принципово в цьому сенсі нічого не змінилося.

Однак експерт сумнівається, що перемога на виборах проросійської І.Влах зможе серйозно вплинути на політичний курс Молдови. У своїй передвиборчій програмі кандидат у губернатори закликала до федералізації Республіки Молдова. І. Влах звинуватила центральний уряд Молдови в ігноруванні проблем Гагаузії і порадила орієнтуватися не на ЄС, а на Москву. Новообраний губернатор автономії поки що готова до діалогу, пропонуючи Кишиневу етнополітичну стабільність в обмін на розширення обсягу прав та збільшення фінансування автономного регіону.

Тим часом в Європі переймаються тим, що Молдова за негативного розвитку подій може стати ще більшим джерелом етнополітичної нестабільності, ніж Україна. Генеральний секретар Ради Європи Т. Ягланд підкреслив, що останнім часом спостерігається серйозне погіршення у відносинах з Придністров'ям, і багато хто як у Молдові, так і за її межами

³⁰⁰ *Гагаузькая Народная Республика? Москва не отступает от Молдовы* [Електронний ресурс] / Свободная зона. – Режим доступу: <http://www.szona.org/gagauzskaya-narodnaya-respublika-moskva-ne-otstupayet-ot-moldovy/>.

³⁰¹ *Гагаузия: грозит ли Молдове повторение «украинского сценария»?* [Електронний ресурс] / Голос Америки. – Режим доступу: <http://www.golos-ameriki.ru/content/article/2691564.html>.

побоюється, що Придністров'я може повторити долю Криму³⁰². Ця тривога підживлюється закликами і зверненнями про захист до Росії з боку Придністров'ї. Оптимізму ситуації додає лише той факт, що Росія не має спільного кордону з Придністров'ям, що унеможливорює швидке перекидання війська та зброї, а отже, й швидку анексію самопроголошеної невизнаної держави.

4.2. Грузія у пошуках механізмів протидії етнополітичній нестабільності

Не лише Республіка Молдова зазнає потужного етнополітичного тиску та порушення етнополітичної стабільності з боку Російської Федерації. Впродовж 25 років – порівняно нетривалого існування у статусі незалежної демократичної держави Грузія неодноразово ставала об'єктом агресивної експансіоністської етнонаціональної політики Росії. Як і у випадку з Придністровським конфліктом, внаслідок Грузино-абхазького конфлікту 90-х років, в якому взяла участь Росія, підтримуючи сепаратистський рух, частина території Грузії була окупована російськими військами під виглядом миротворчої місії³⁰³. Однак Грузію не влаштовувала присутність у будь-якому форматі російських військ в регіоні. Влада країни цілком справедливо розцінила це як додатковий фактор етнополітичної нестабільності в державі. Зокрема, колишній Президент Грузії М. Саакашвілі неодноразово критикував присутність миротворчих сил Росії в зоні грузино-абхазького конфлікту, закидаючи РФ те, що «у минулому Росія занадто часто збільшувала

³⁰² Jagland T. Bring Moldova Back From the Brink [Електронний ресурс] / T. Jagland // The New York Times від 10.08.2015. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2015/08/11/opinion/bring-moldova-back-from-the-brink.html?_r=4.

³⁰³ Cornell S. Autonomy and Conflict: Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – Cases in Georgia: Doctoral thesis, comprehensive summary / S. Cornell. – 2002. – Uppsala University, Faculty of Social Sciences, Department of Peace and Conflict Research – P. 3.

нестабільність у регіоні, і її «миротворці» лише намагаються втримати шматки старої імперії (СРСР)»³⁰⁴.

Грузинська влада мала рацію, оскільки заморожений етнополітичний конфлікт на її території трансформувався у Російсько-грузинську війну (серпень 2008 року) між Грузією, з одного боку, та Росією і сепаратистськими угрупованнями Південної Осетії та Абхазії, з іншого. У відповідь на численні провокації з боку Південної Осетії, зокрема артилерійські обстріли 6 – 7 серпня 2008 року грузинських сіл, Грузія спробувала відновити конституційний лад і контроль над територією, охопленою сепаратизмом. Росія втрутилась у конфлікт на боці Південної Осетії, увівши війська на територію суверенної Грузії та розпочавши бомбардування грузинських міст, портів та військових об'єктів. Воєнні дії вийшли за межі Південної Осетії та охопили Абхазію, зокрема абхазькі загони сепаратистів за російської підтримки атакували позиції грузинських військ та захопили Кодорську ущелину.

Як зауважує Е. Карагіаніс, саме в серпні 2008 року Росія вперше в період постхолодної війни застосувала військову силу проти суверенної держави³⁰⁵. Щоб припинити війну та уникнути додаткових жертв 10 серпня 2008 року грузинські війська заявили про вихід з Цхінвалі (столиці самопроголошеної Південної Осетії) і про одностороннє припинення вогню. Грузія пристала на мирний план Євросоюзу, який, як запевняють Р. Вітман та С. Вольф, успішно виступив у цій війні в ролі конфлікт-менеджера³⁰⁶.

Тим часом 11 серпня 2008 року Президент РФ Д. Медведєв заявив про завершення більшої частини так званої «операції з примушення Грузії до миру». Головним наслідком війни стала остаточна втрата Грузією контролю над територіями Південної Осетії та Абхазії, що пов'язано, в першу чергу, з

³⁰⁴ *Саакашвили*: Грузия не допустит, чтобы беспорядки на территории соседа перекинулись на нее [Електронний ресурс] / Civil Georgia. – Режим доступу: <http://www.civil.ge/rus/article.php?id=23803>.

³⁰⁵ *Karagiannis E.* The 2008 Russian–Georgian war via the lens of Offensive Realism / E. Karagiannis // *European Security*. – 2013. – Vol. 22. – Issue 1. – P.92.

³⁰⁶ *Whitman R., Wolff S.* The EU as a conflict manager? The case of Georgia and its implications / R. Whitman, S. Wolff // *International Affairs*. – 2010. – Vol. 86. – Issue 1. – P. 88.

військовим втручанням Росії та подальшим проголошення їх незалежності. Наразі Південна Осетія та Абхазія перебувають у статусі самопроголошених квазідержав, що де-факто контролюються Російською Федерацією. Слід зазначити, що Росія ще задовго до війни проводила активну політику інтеграції цих територій, зокрема незаконно надаючи російське громадянство абхазам та південним осетинам. Г. Нодія констатує, що ця війна серйозно вплинула на політичну динаміку та політику Грузії і світу щодо сепаратистських конфліктів, змушуючи переглядати усталені принципи протидії їм³⁰⁷.

Тому після російсько-грузинської війни Грузія дуже уважно ставиться до забезпечення етнополітичної стабільності та нейтралізації загроз етнополітичного походження³⁰⁸. Чинна Концепція національної безпеки Грузії була прийнята вже після російсько-грузинської війни в 2011 році і повною мірою відображає увесь спектр загроз етнополітичного характеру для національної безпеки держави. У попередній редакції Концепції, яка була прийнята за три роки до серпневої війни 2008 року, усього-на-всього зазначалося, що «можливість відкритої військової агресії проти Грузії мала, але збройні порушення кордону та вторгнення на територію країни з боку державних і недержавних акторів реальні»³⁰⁹.

Чинна редакція Концепції національної безпеки Грузії величезне значення надає проблемі забезпечення стабільності та деструктивній ролі у цьому процесі Російської Федерації в регіоні. Так, термін «стабільність» у різних варіаціях ужитий в документі рекордну для пострадянських аналогів кількість разів – 27. Концепція визначає національними цінностями держави: суверенітет та територіальну цілісність, права і свободи, демократію та верховенство закону, безпеку, процвітання та мир. Остання національна

³⁰⁷ Nodia G. The August 2008 war: main consequences for Georgia and its conflicts / G. Nodia // *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. – 2012. – Vol. 40. – Issue 5. – 724.

³⁰⁸ *Convincing State-Builders? Disaggregating Internal Legitimacy in Abkhazia* / K. Bakke, J. O'Loughlin, G. Toal, M. Ward // *International Studies Quarterly*. – Vol. 58. – Issue 3. – P. 594.

³⁰⁹ У Грузії нова Концепція безпеки [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/587233-u-gruziji-nova-kontseptsiya-bezpeki.html>

цінність передбачає, що Грузія прагне сформувати відносини з усіма націями, засновані на нормах і принципах міжнародного права. Тому з метою вирішення спорів Грузія вдається тільки до мирних і визнаних міжнародною спільнотою механізмів. Адже лише вільна, незалежна, єдина, розвинена і мирна Грузія зможе зробити внесок у забезпечення регіональної та міжнаціональної безпеки і стабільності³¹⁰.

Після участі в етнополітичних конфліктах на своїй території, війни з сусідньою Російською Федерацією, втрати частини територій, що оформилися у невизнані квазідержави, Грузія дуже високо цінує стабільність, у першу чергу етнополітичну стабільність. Про це свідчить той факт, що забезпечення регіональної стабільності фігурує серед національних інтересів Грузії, визначених Концепцією національної безпеки держави, поряд зі забезпеченням суверенітету та територіальної цілісності Грузії, розвитком державних інститутів та зміцненням демократії, розвитком ефективної системи національної безпеки, забезпеченням європейської та євроатлантичної інтеграції. Концепція національної безпеки Грузії у контексті забезпечення регіональної стабільності стверджує, що події в Європі, Чорноморському регіоні, Кавказі, Центральній Азії та Сході прямо впливають на національну безпеку Грузії, оскільки підтримання стабільності та мирне розв'язання суперечностей в цих регіонах відповідає інтересам Грузії. Держава зобов'язується сприяти регіональній безпеці та стабільності шляхом налагодження співпраці в межах двосторонніх та багатосторонніх міжнародних угод.

У контексті вивчення питання забезпечення етнополітичної стабільності в Грузії слід звертати увагу не лише на національні інтереси, безпосередньо присвячені стабільності, а й інші національні інтереси, що стосуються сфери етнополітичних та етнонаціональних відносин. До них належать: зміцнення національної єдності та громадянської згоди; забезпечення громадянської

³¹⁰ *National Security Concept of Georgia* [Електронний ресурс] / Ministry of Foreign Affairs of Georgia. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/NationalSecurityConcept.aspx?lang=en-US>.

інтеграції та підтримання національної і культурної унікальності; налагодження та підтримання відносин з діаспорою. Зміцнення національної єдності та громадянської згоди означає, що Грузія гарантує захист інтересів своїх громадян, їхніх прав і свобод, таким чином сприяючи формуванню суспільства, яке керується принципами рівності перед законом, плюралізму, толерантності, справедливості, правами людини та рівності незалежно від раси, мови, статі, релігії, політичної та іншої належності. В Концепції національної безпеки Грузії зазначається, що забезпечення реалізації принципу рівної залученості членів багатонаціонального і багатоконфесійного грузинського народу в суспільне і політичне життя є одним із пріоритетів держави³¹¹. При цьому вказується на важливість підтримання контактів з громадянами Грузії, що проживають на окупованій території, і залучення їх у політичні, економічні, соціальні та культурні процеси країни.

Слід зазначити, що принцип рівності незалежно від національних/етнічних ознак або походження, що завжди сприяє забезпеченню міжетнічного миру та етнополітичної стабільності в державі, є конституційним принципом Грузії, як і всіх демократичних держав і закріплений в Основному Законі Грузії. Відповідно до ст. 14 Конституції Грузії всі люди від народження вільні і рівні перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, мови, статі, релігії, політичних та інших поглядів, національної, етнічної та соціальної належності, походження, майнового і соціального становища, місця проживання. Крім того, ст. 38 Основного Закону Грузії уточнює принцип рівності, стверджуючи, що громадяни Грузії мають рівні права у соціальному, економічному, культурному та політичному житті незалежно від їх мови, національної, етнічної та релігійної належності. Відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права вони мають право на вільний без будь-якої

³¹¹ Там же.

дискримінації та втручання розвиток власної культури, користування рідною мовою в особистому житті і публічній сфері.

Однак, згідно з п. 2 ст. 38 Конституції Грузії реалізація прав національних меншин відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права не повинна суперечити суверенітету, державному устрою, територіальній цілісності та політичній незалежності Грузії³¹². Грузія поважає право народів на самовизначення, але вважає, що його реалізація не повинна суперечити суверенітету, цілісності і незалежності Грузії. Таке конституційне застереження вказує на ймовірність виникнення загроз етнополітичній безпеці та етнополітичній стабільності з боку національних/етнічних меншин держави. І в Грузії є всі підстави для таких побоювань, тому що її територіальна цілісність та суверенітет зазнали суттєвих втрат внаслідок деструктивної дії етнополітичного чиннику.

Поява цього конституційного застереження стала відповіддю на етнополітичну нестабільність 90-х років, що охопила країну. Наслідком етнополітичних конфліктів 90-х років на території Грузії стала поява трьох автономій – Аджарії, Абхазії та Південної Осетії. З трьох тією чи іншою мірою рецесивно налаштованих регіонів, компактно населених національним меншинами, Грузії вдалося втримати у своєму складі лише Аджарію. Наразі Аджарія має статус Аджарської автономної республіки у складі Грузії.

Тому, втративши ще у 90-х роках контроль над частиною своєї території, як підкреслює К. Вітман, Грузія обрала помірковану модель етнонаціональної політики: невтручання та повільного розв'язання клубка міжетнічних суперечностей, який утворився на теренах пострадянської поліетнічної держави. Дослідник наголошує, що етнонаціональна політика Грузії великою мірою визначається контекстом міжетнічних відносин і територіальних суперечок у країні: з одного боку, нинішня влада Грузії намагається побудувати національну державу з врахуванням інтересів,

³¹² Georgia Constitution [Електронний ресурс] / Government & Politics. – Режим доступу: <http://www.georgiaencyclopedia.org/articles/government-politics/georgia-constitution>.

насамперед, титульного етносу відповідно до міжнародних вимог щодо задоволення інтересів національних меншин, з іншого боку, – клубок міжетнічних суперечностей та етнополітичних конфліктів на її території визначає певну специфіку цієї моделі³¹³. Етнонаціональна політика Грузії характеризується як фрагментарна і така, що варіюється залежно від регіону. Це продиктовано необхідністю збереження Республіки Грузія в межах міжнародно-визнаних кордонів, відновлення територіальної цілісності та намаганнями протидіяти сепаратистським настроям. Грузія досі не втрачає надії на відновлення територіальної цілісності, переконуючи міжнародну спільноту в тому, що Абхазія та Південна Осетія є історично невід’ємними частинами Грузії, а не незалежними державами³¹⁴.

Характеризуючи модель етнополітичної стабільності Грузії, визначимо її як динамічну, горизонтальну, гнучку етнополітичну стабільність, характерну для поліетнічних демократичних держав. І це підтверджують нормативно-правові акти етнонаціональної та безпекової сфери держави. Концепція національної безпеки Грузії до національних інтересів зараховує також забезпечення громадянської інтеграції та підтримання національної та культурної унікальності: пріоритетом Грузії є підтримка і розвиток культурного розмаїття з одночасним збереженням національної унікальності. Важливим для забезпечення етнополітичної стабільності Грузії є прискорення інтеграції та залучення всіх етнічних груп до процесів розвитку країни. При цьому Грузія зобов’язується створювати умови для захисту і розвитку ідентичності та культури цих груп³¹⁵.

Враховуючи той факт, що величезна кількість грузинів проживає за кордоном і не останню роль у інтенсифікації еміграційних процесів відіграли етнополітичні конфлікти та етнополітична нестабільність на території Грузії,

³¹³ *Вітман К.М.* Грузія у пошуку алгоритму вирішення етнополітичних конфліктів на своїй території / К. М. Вітман // Політологічний вісник. – 2008. – № 34. – С. 202.

³¹⁴ *Nilsson N.* Georgia's Conflicts: Abkhazia and South Ossetia / N. Nilsson // Conflict, Crime, and the State in Postcommunist Eurasia. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014. – P. 115.

³¹⁵ *Gachechiladze R.* The New Georgia: Space, Society, Politics / R. Gachechiladze. – Tbilisi State University. – 2014. – P. 10.

держава визначає відносини з діаспорою національним інтересом. За підрахунками міністра з питань діаспори за межами Грузії проживає більше 1,6 млн. грузинів, що становить 25% грузинського населення загалом³¹⁶. Враховуючи велику чисельність та потенціал грузинської діаспори, в 2008 році було створене окреме міністерство у складі уряду Грузії з питань діаспори, яке відповідає за налагодження та підтримку контактів з грузинською діаспорою. Концепція національної безпеки Грузії зазначає, що для Грузії важливим є зміцнення зв'язків зі співвітчизниками, що живуть за кордоном, підтримка, вивчення та популяризація грузинської мови і збереження культурної ідентичності грузинської діаспори.

Питання забезпечення громадянської інтеграції (консолідації) як всередині країни, так і за її межами є настільки важливим для етнонаціональної політики Грузії та політики національної безпеки, що проблематика громадянської інтеграції навіть розглядається як потенційне джерело загроз національній безпеці. Концепція національної безпеки Грузії стверджує, що громадянська інтеграція вимагає створення таких умов, за яких всі грузинські громадяни можуть вивчати національну мову, що сприятиме їх повній участі в політичному, економічному, соціальному та культурному житті політичної нації³¹⁷. Грузія є типовою поліетнічною державою з домінуванням титульного етносу. Згідно з переписом 2002 року Грузію населяють: грузини (83,7 %), азербайджанці (6,5 %), вірмени (5,7 %), росіяни (1,5 %), осетини (0,9 %), езиди (0,5 %). Частка решти національних меншин одноосібно не перевищує 0,5% від кількості населення³¹⁸.

Однак головні етнополітичні ризики та загрози походять не з боку поліетнічності цієї Кавказької держави, а з боку країни-каталізатора конфліктогенної дії цього фактора – Російської Федерації. Тому головними

³¹⁶ *The Office of the State Minister of Georgia for Diaspora Issues* [Електронний ресурс] / Ministry of Georgia for Diaspora Issues. – Режим доступу: http://diaspora.gov.ge/?page_id=2.

³¹⁷ *National Security Concept of Georgia* [Електронний ресурс] / Ministry of Foreign Affairs of Georgia. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/NationalSecurityConcept.aspx?lang=en-US>.

³¹⁸ *Национальный состав Грузии* [Електронний ресурс] / Адамалла. – Режим доступу: <http://www.adamalla.com/showthread.php?t=917>.

загрозами для національної безпеки Грузії визначено окупацію грузинської території Російською Федерацією та терористичні акти, організовані цією державою на окупованих територіях Грузії, а також ризик відновлення воєнної агресії з боку Росії. У Концепції національної безпеки Грузії зазначається, що широкомасштабна військова агресія з боку Російської Федерації проти Грузії в серпні 2008 року чітко дала зрозуміти, що для окремих країн відкрита військова агресія все ще залишається інструментом, який вони намагаються використати для досягнення своїх політичних цілей в сучасному світі.

Російсько-грузинська війна 2008 року продемонструвала, що Російська Федерація не визнає суверенітет Грузії, насамперед, вибір Грузії на користь демократії та її незалежну внутрішню і зовнішню політику. І, щонайголовніше, військова агресія з боку Російської Федерації погіршила безпекове середовище у всьому Кавказькому регіоні в цілому, провокуючи нестабільність, яка негативно позначається на забезпеченні безпеки та стабільності у Грузії. Зарубіжні експерти відзначають ключову роль Росії у всіх пострадянських конфліктах етнічного характеру і тиражуванні етнополітичної нестабільності в регіоні³¹⁹.

Військова агресія супроводжується порушенням прав людини, міграційними процесами, деривацією, що також негативно позначається на рівні етнополітичної стабільності в регіоні в цілому та Грузії зокрема. Порушення фундаментальних прав насильно переміщеного з окупованих територій населення оцінюється в Концепції як важливий виклик. Тому забезпечення безпечного та гідного повернення цього населення, відновлення їх прав на майно є одним із пріоритетів Грузинської держави. До того ж відсутність контролю на державному кордоні Грузії з Росією, зокрема на

³¹⁹ *Inside the post-Soviet de facto states: a comparison of attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria* / J. O'Loughlina, V. Kolossov, G. Toal // *Eurasian Geography and Economics*. – 2014. – Vol. 55. – Issue 5. – P. 447.

абхазькій і південно-осетинській ділянках кордону, заважає врегулюванню проблеми транснаціональної злочинності³²⁰.

Тому головними пріоритетами політики національної безпеки Грузії визначено: деокупацію захоплених територій Грузії, реінтеграцію громадян, що проживають на цих територіях, відновлення грузинського суверенітету на всій території держави у межах кордонів Грузії. Влада Грузії зобов'язується вживати своєчасних та ефективних заходів для деокупації території Грузії за допомогою мирних механізмів, що базуються на принципах міжнародного права. Грузія всіляко прагне уникнути дестабілізації ситуації та відновлення воєнних дій на своїх територіях, навіть ціною їх повернення до складу держави. Суттєво сприяє стабільності в Грузії той факт, що держава надає перевагу мирним засобам забезпечення безпеки і наполягає на мирному розв'язанні всіх етнополітичних конфліктів Кавказу відповідно до принципів міжнародного права. Етнічне і релігійне розмаїття Кавказу розглядається як позитивна характеристика, перевага цього етнополітично проблемного регіону, яка, в умовах демократії і захисту прав людини, формуватиме міцну основу для стабільності, миру і розвитку Кавказу³²¹.

У забезпеченні стабільності та відновленні територіальної цілісності Грузія, як і Молдова, покладається на євроатлантичну інтеграцію та розвиток демократії. У Концепції національної безпеки Грузії зазначається, що розширення інтеграційних процесів у Європі є важливим чинником для безпеки Грузії, яка проголошує себе частиною європейського і євроатлантичного простору. Як чорноморська і південно-східна європейська країна Грузія є частиною Європи географічно, політично і культурно, – але вона була відрізана від свого природного курсу розвитку історичними катаклізмами та втручанням сусідніх держав. Прогнозується, що інтеграція Грузії в європейські та євроатлантичні структури зміцнить мир і стабільність

³²⁰ Goltz T. Georgia Diary: A Chronicle of War and Political Chaos in the Post-Soviet Caucasus / T. Goltz. – Taylor Francis, 2015. – P.6.

³²¹ У Грузії нова Концепція безпеки [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/587233-u-gruziji-nova-kontseptsiya-bezpeki.html>.

на Кавказі. Поетапна інтеграція Грузії в Європейський Союз є одним із найважливіших напрямків політичного та економічного розвитку держави, оскільки поглиблення співпраці з ЄС супроводжується подальшим зміцнення демократичних інститутів і безпеки Грузії. Експерти зауважують, що євроінтеграційні реформи, які проводяться в Україні, Грузії та Молдові, відбуваються у схожих політичних, економічних, соціальних умовах і позитивно впливають на демократизацію та стабілізацію цих держав³²². Не випадково, Концепція національної безпеки Грузії зазначає, що інтеграція в НАТО і ЄС – це суверенний вибір Грузії, який зміцнить безпеку Грузії та забезпечить її стабільний розвиток. Тим часом Росія заперечує право пострадянських країн на власний зовнішньоінтеграційний та безпековий курс. Російські науковці, аналізуючи проблеми російсько-грузинських відносин вказують на те, що для Москви членство Тбілісі в НАТО неприйнятне за жодних умов, при цьому не висувуючи жодного логічного аргументу на користь безапеляційної позиції Російської Федерації³²³.

Що ж стосується демократизації, то очікується, що зміцнення демократичних досягнень країни за допомогою проведення реформ позитивно вплине на стабільність і прискорення розвитку державних демократичних інститутів. Грузія ставить за мету розвиток вільного, демократичного суспільства і зміцнення верховенства закону. Суспільства, в якому всі рівні перед законом, яке є прозорим, підзвітним і гарантує права і свободи всіх громадян.

Більше того, Грузія прогнозує і покладає великі надії на демократизацію авторитарної Російської Федерації, що сприятиме стабілізації ситуації в Грузії. Зокрема, Грузія вітає трансформацію Росії в стабільну, демократичну країну, яка поважає суверенітет, територіальну цілісність, демократичні

³²² Zharova L., Ereemeeva, N. Comparative analysis of EU membership candidate countries legal economic framework (Ukraine, Georgia, Moldova) / L. Zharova, N. Ereemeeva // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2015. – № 2. – С. 180.

³²³ Мухаметов Р. Проблемы российско-грузинских отношений на современном этапе / Р. Мухаметов // Известия Уральского федерального университета. – Сер. 3, Общественные науки. – 2013. – № 2 (115). – С. 155.

цінності і ринкові принципи економіки інших країн. Адже демократизація і прогнозована зовнішня політика Російської Федерації матиме позитивний вплив на грузинську, регіональну та міжнаціональну безпеку.

Утім, Росія рухається у протилежному напрямку. Л. Делкур та К. Волжук, вивчаючи реакцію Російської Федерації на політичні зміни в Грузії та Україні у світлі взаємодії політики з просування демократії, здійснюваних ЄС і США, і вітчизняних моделей демократизації, констатують її жорсткий характер. Російська Федерація втрачає свою гегемонію на пострадянському просторі, паралельно посилюючи тиск на сусідні пострадянські держави. Дослідниці зауважують, що політичний, економічний тиск з боку Росії, насправді, призводить до протилежних результатів: Україна та Грузія стали послідовніше дотримуватися західного курсу інтеграції та демократизації як єдиної альтернативи розвитку держав³²⁴.

Політика забезпечення безпеки Грузії передбачає тісну співпрацю з Україною, яка перебуває у подібному геополітичному становищі. Тому Грузія націлена максимально реалізувати потенціал стратегічного партнерства з Україною. Адже Україна, зміцнюючи свою роль як демократичної і мирної держави, також цим самим сприяє регіональній стабільності і безпеки в Європі. Наразі Україна стримує Російську Федерацію від розповсюдження агресії на інші пострадянські держави, включаючи Грузію.

Влада Грузії переконана, що Росія є зараз головним джерелом етнополітичної нестабільності для усіх пострадянських держав, що рухаються в напрямку євроінтеграції. Президент Грузії Г. Маргвелашвілі заявив, що Росія готова використовувати свої збройні сили для подальшого захоплення колишніх радянських республік. За його словами, війна Росії з Грузією в 2008 році і анексія Криму в 2014 році показали, що Москва готова використовувати будь-які види нестабільності в країнах, тільки щоб

³²⁴ Delcour L., Wolczuk K. Spoiler or facilitator of democratization?: Russia's role in Georgia and Ukraine / L. Delcour, K. Wolczuk // Democratization. – 2015. – Vol. 22. – Issue 3. – P. 469.

посилити свій вплив. «Можна сказати, що Євразійський континент живе в постійному страху. Якщо там якась нестабільна обстановка ... сусід швидко вирішить проблему за допомогою автомата Калашникова», – вважає Президент Грузії³²⁵. Г. Маргвелашвілі підкреслив, що Грузія як і раніше відчуває військову загрозу з боку Росії після втрати 20% своєї території через підтримку РФ сепаратистів у війні 2008 року.

Міністр закордонних справ Грузії також переконана, що Росія є серйозною загрозою не тільки для Грузії чи України, але і для інших країн європейського континенту. При чому етнополітична нестабільність використовується Російською Федерацією як політична технологія, що передуює вторгненню у обрану об'єктом подальшої військової агресії пострадянську державу. Поширення нестабільності в Україні, Молдові чи Грузії не є відокремленими випадками – такою є реакція Росії на рішення пострадянських країн продовжити зближення з Європою, – зазначила Т. Беручашвілі³²⁶.

Побоювання Грузії підтверджують пострадянські держави, що успішно пройшли шлях євроінтеграції. Враховуючи той факт, що Росія підписала з невизнаною Абхазією договір, що передбачає створення об'єднаного угруповання військ, Естонія вважає, що це крок може в подальшому призвести до анексії Росією частини Грузії. Міністр закордонних справ Естонії наголосила, що такі дії порушують суверенітет Грузії, суперечать нормам міжнародного права і зобов'язанням, які Росія взяла на себе перед Радою Європи³²⁷. Окрім того договір порушує мирний переговорний процес і тим самим дестабілізує ситуацію в усьому регіоні.

Нагадаємо, що Росія і самопроголошена республіка Абхазія підписали 24 листопада 2014 року 10-річний Договір про союзництво і стратегічне

³²⁵ *Росія хоче захопити країни колишнього СРСР – президент Грузії* [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/20/7068426/>

³²⁶ *Россия представляет угрозу для европейского континента, заявила в Праге министр Грузии* [Електронний ресурс] / Радио Прага. – Режим доступу: <http://radio.cz/ru/rubrika/novosti/rossiya-predstavlyaet-ugrozu-dlya-evropejskogo-kontinenta-zayavila-v-prage-ministr-gruzii>.

³²⁷ *Пентус-Розиманнус: договор России и Абхазии указывает на желание России аннексировать часть Грузии* [Електронний ресурс] / Postimees. – Режим доступу: <http://rus.postimees.ee/3003849/pentus-rozimannus-dogovor-rossii-i-abhazii-ukazyvaet-na-zhelanie-rossii-anneksirovat-chast-gruzii>.

партнерство, який передбачає створення об'єднаних збройних сил обох державних утворень. Першими пунктами в договорі значаться кроки, спрямовані на формування спільного простору оборони і безпеки. Документ передбачає створення протягом року об'єднаного угруповання військ «для відбиття агресії». Росія зобов'язується організувати підготовку абхазьких військовослужбовців та екіпірувати армію «сучасними видами озброєння». Крім того, планується передислокація сил і засобів з російсько-абхазького кордону на кордон між Абхазією і підконтрольною Тбілісі територією³²⁸. Обидві сторони беруть на себе зобов'язання надати допомогу, в тому числі і військову, у випадку, якщо одна із сторін зазнає озброєного нападу. Росія обіцяє «сприяти зміцненню міжнародних зв'язків Республіки Абхазія, включаючи розширення кола держав, які офіційно її визнаватимуть, і створенню умов для вступу Республіки Абхазія в міжнародні організації та об'єднання»³²⁹.

Характерно, що Російська Федерація у відповідь на готовність Абхазії до військової співпраці обіцяє підвищити в Абхазії зарплати «основних категорій працівників державних установ у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту та соціального обслуговування громадян до рівня, співвідносного з рівнем оплати праці відповідних категорій працівників в Південному федеральному окрузі Російської Федерації», що свідчить про маріонетковий характер Абхазії, її неієздатність як окремої незалежної держави та повну підконтрольність Російській Федерації. В. Путін під час підписання договору пообіцяв, що фінансова допомога, що надається Москвою Сухумі, після підписання документу буде збільшена в два рази і в 2015 році досягне 5 млрд. рублів. Також Росія та Абхазія підписали угоду про співпрацю, яка передбачає фінансування цієї території з бюджету РФ³³⁰.

³²⁸ *Договор* между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о союзничестве и стратегическом партнерстве [Електронний ресурс] / Кавказский узел. – Режим доступу: <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/252910/>.

³²⁹ Там же.

³³⁰ *Абхазо-российские* отношения [Електронний ресурс] / Sputnik Абхазия. – Режим доступу: http://sputnik-abkhazia.ru/trend/dogovor_29102014/.

Це вказує на те, що фактично відбувається повільна анексія Абхазії. Це при тому, що світова спільнота вважає Абхазію частиною Грузії.

Грузинська влада та ЄС гостро розкритикували Договір про союзництво і стратегічне партнерство, укладений між Росією та самопроголошеною Абхазією. Напередодні в Грузії відбулися акції протесту проти підписання документу, який передбачає істотне розширення військового співробітництва Москви і Сухумі. Зокрема, в Тбілісі пройшла багатотисячна акція протесту під назвою «Ні анексії!». Адже грузинська влада не сумнівається, що договір перешкодить процесу нормалізації російсько-грузинських відносин і стане черговим кроком у напрямку анексії Абхазії. Міністр закордонних справ Литви підтвердив, що Російська Федерація планує офіційну анексію Абхазії. «Виходячи з того, що робить Росія в Абхазії, вона рухається за кримським сценарієм. Можливо, будуть інші інструменти, але результат буде той самий – нелегальна анексія грузинської території», – заявив Л. Лінкявічюс³³¹.

Тому Україні, частина територій якої анексовані або перебувають на стадії сепаратизації за зовнішнього втручання Російської Федерації, є що запозичити в Грузії, яка має подібний етнополітичний досвід і пройшла війну з Росією 7 років тому. Зокрема, це стосується політики залучення, реінтеграції окупованих територій. Грузія вже багато років розробляє формати, механізми і стимули, покликані пришвидшити реінтеграцію між окупованими територіями та іншими регіонами Грузії, що сприяє відновленню відносин і діалогу між громадянами Грузії, які живуть по різні боки окупаційної межі. Грузія також співпрацює з міжнародним співтовариством, залучаючи його ресурси і досвід в реалізації політики реінтеграції.

Напрацювання політики реінтеграції України та невизнаних сепаратистських утворень – одне з головних питань внутрішньої політики України, що прагне зберегти територіальну цілісність. Тому під час зустрічі в

³³¹ РФ анексує Абхазію, гальмуючи рух Грузії до НАТО – Лінкявічюс [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/12/2/7028357/>.

лютому 2015 року президенти України та Грузії окремо обговорили перспективи реінтеграції Абхазії, Південній Осетії та Криму³³².

У Грузії у структурі грузинського уряду навіть функціонує Міністерство реінтеграції, в 2014 році перейменоване на Міністерство примирення і громадянського рівноправ'я. Оновлене Міністерство обіцяє тепер не стільки намагатися реінтегрувати осетинський і абхазький народи до складу Грузії, скільки примиритися з населенням сепаратистських територій, позитивно налаштувати його на перспективу возз'єднання з Грузією. Міністр примирення і громадянського рівноправ'я критикує колишню політику Грузії щодо Абхазії та Південної Осетії. «Реінтеграція – це одна з складових частин врегулювання конфлікту. Але спершу конфлікт треба врегулювати, і лише потім братися за реінтеграцію», – стверджує П. Закарєйшвілі³³³.

Раніше чиновник пояснив, що кероване ним відомство працюватиме в двох напрямках: перше – це, як і раніше, питання врегулювання етнополітичних конфліктів, а друге – проводитиме політику примирення щодо тих громадян, у яких є проблема з інтеграцією в Грузії. П. Закарєйшвілі сподівається, що після зміни назви Міністерства реінтеграції у Абхазії і Південній Осетії, які вийшли зі складу Грузії, більше не буде підстав стверджувати, що реінтеграція для них неприйнятна. Перейменування міністерства стало одним з кроків, спрямованим на зняття напруженості у відносинах між грузинами, абхазами і осетинами, адже назва була однією з офіційних причин, посиляючись на яку, Абхазія та Південна Осетія відмовлялися співпрацювати з міністерством. Перейменування міністерства привітав також Євросоюз. Така підтримка дуже важлива для Тбілісі, який сподівається на те, що євроінтеграція стане додатковою мотивацією для реінтеграції Південної Осетії та Абхазії.

³³² Президенти України та Грузії обговорили перспективи реінтеграції Абхазії, Південної Осетії і Криму [Електронний ресурс] / Телеканал 112. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/polityka/prezidenti-ukrayini-ta-gruziyi-obgovorili-perspektivi-reintegraciyi-abhaziyi-pivdennoyi-osetiyi-i-krimu-194156.html>.

³³³ У Грузії з'явилося Міністерство примирення і громадянського рівноправ'я [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/world/869799-u-gruziji-zyavilosya-ministerstvo-primirenniya-i-gromadyanskogo-rivnopravya.html>.

Утім, грузинські експерти та політики скептично ставляться до перейменування міністерства, оскільки вважають, що така політика відвертає увагу від правових реалій етнополітичного конфлікту. Вони наполягають на тому, щоб термін «реінтеграція», з яким не було жодних юридичних проблем, залишався незмінним, адже етнополітичні реалії, в яких перебуває Південна Осетія та Абхазія, не змінилися. «За усіма міжнародними документами ці території окуповані. І на цих територіях пройшла етночистка. Росія окупувала ці території, так що потрібно виходити з міжнародного права, а не вигадувати якісь назви», – стверджує колишній голова парламентської комісії з відновлення територіальної цілісності Грузії Ш. Малашхія³³⁴.

Тим часом науковці вважають, що в Південній Осетії та Абхазії сформувалася нова політична реальність, яка не відповідає нормам міжнародного права, але функціонує, а отже, потребує наукового вивчення та обґрунтування. Ці нові, невизнані політичні утворення слугують лабораторією політичної географії, оскільки їх кордони з Грузією залишаються внутрішніми, умовними, але не менш умовними є їх кордони з Росією, – припускають П. Джолікера та Ф. Лабаре³³⁵. Абхазія та Південна Осетія як квазідержавні формування є політичними утвореннями без окреслених кордонів – вони не інтегровані ні в Грузію, ні в Росію, але й не відокремлені від обох держав, функціонуючи в зоні їх впливу та взаємодії, при цьому залишаючись джерелом нестабільності в регіоні.

Тому протидіяти поширенню, тиражуванню етнополітичної нестабільності з боку Російської Федерації пострадянські держави, що обрали європейський вектор розвитку, повинні спільно, у тісній співпраці між собою та з міжнародною спільнотою.

³³⁴ В уряді Грузії з'явилася посада міністра примирення [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/v-uryadi-gruziyi-z-yavilasya-posada-ministra-primirennya-134966_.html.

³³⁵ Jolicoeura P., Labarre F. The Breakup of Georgia: Fragmentation or Settlement Fringe? / P. Jolicoeura, F. Labarre // Journal of Borderlands Studies. – 2015. – Vol. 30. – Issue 1. – P. 19-36.

4.3. Трансформація значення етнополітичної стабільності в Україні в протидії сучасним загрозам

Запорукою етнополітичної стабільності є дотримання балансу інтересів всіх етнічних спільнот, що проживають на території поліетнічної держави. Принципи рівності, збереження культурної та мовної самобутності етноспільнот, недискримінації за етнічною ознакою закріплені в етнонаціональному законодавстві всіх демократичних країн. Україна не є винятком. Адже за поліетнічного складу населення, як стверджує О. Картунов, держава повинна виконувати роль нейтрального посередника – представника і захисника всіх без винятку етнічних спільнот, що проживають на її території. Однак на практиці таке спостерігається далеко не завжди. Дослідник констатує, що найчастіше державою керує або використовує у своїх цілях якась одна етнічна спільнота, точніше її еліта³³⁶. Це провокує процеси етнічного невдоволення та політизації етнічності всередині інших етноспільнот, які почуваються дискримінованими та скаржаться на порушення своїх прав.

О. Картунов характеризує процеси політизації етнічності, які призводять до посилення напруги, етнічних конфліктів, а отже, етнополітичної нестабільності, як протидіючі³³⁷. Вони виникають там, де спостерігаються найменші прояви нерівності та дискримінації етнічних спільнот. З цього випливає, що у моноетнічних державах політизація етнічності та етнополітична дестабілізація не трапляються. Тоді як поліетнічним державам, навпаки, доводиться бути максимально зваженими в етнонаціональній політиці під час прийняття будь-яких рішень, які можуть зачіпати інтереси етноспільнот, що населяють їх території.

³³⁶ Картунов О.В. Вступ до етнополітології: [наук.-навч. посібник] / О. В. Картунов. – К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – С. 206.

³³⁷ Там же. – С. 201.

Україна є поліетнічною державою, іншими словами – особливістю національного складу населення України є його багатонаціональність. Це підтверджують дані Всеукраїнського перепису населення 2001 року, згідно з якими на території країни проживають представники понад 130 національних та етнічних спільнот. Серед них українці становлять 77,8%, росіяни – 17,3%, білоруси – 0,5%, молдаване – 0,5%, кримські татари – 0,5%³³⁸. Частка будь-якої з інших етноспільнот не перевищує 0,5%. Зрозуміло, що ці дані є дуже застарілими і потребують оновлення шляхом проведення чергового перепису населення держави. Оскільки, по-перше, з моменту проведення перепису пройшло майже 15 років, протягом яких кількість населення, його національний склад могли зазнати суттєвих змін. А, по-друге, Україна внаслідок гібридної війни та анексії втратила контроль над частиною територій, що не могло не позначитися на динаміці населення України та його національному складі.

Згідно з рекомендаціями ООН і найпоширенішою практикою їх використання переписи населення у більшості країн світу проводяться раз на десять років. Уряд України вже кілька разів поспіль переносив дату другого всеукраїнського перепису – з 2012 року на 2013 рік, з 2013 року на 2016 рік. Однак і 2016 року його не буде, про що повідомив директор Київського міжнародного інституту соціології В. Паніото, посилаючись на Державний комітет статистики³³⁹. Замість перепису населення планується провести велике вибіркове дослідження, хоча лише перепис може дати точну статистичну інформацію про етнонаціональні процеси в Україні. Припускаємо, що відтермінування перепису населення пов'язане з іноземною окупацією частини території України, що означає неможливість отримання даних звідти. Однак невідомо, наскільки довго триватиме окупація. Тим часом, наприклад, Грузія успішно провела перепис населення без урахування

³³⁸ Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.

³³⁹ Перепису українців в 2016 році не буде [Електронний ресурс] / Львівська газета. – Режим доступу: <http://www.gazeta.lviv.ua/news/2015/06/17/44304>.

окупованих територій Південної Осетії та Абхазії в 2014 році. Так чи інакше офіційної, достовірної інформації про національний склад населення України немає.

Внутрішня етнополітична стабільність великою мірою залежить від вирішення проблем, пов'язаних з налагодженням комунікації у поліетнічному суспільстві, подоланням міжетнічних бар'єрів, розвитком демократії в умовах етнокультурного плюралізму та іншими стратегіями, що реалізуються в межах державної етнонаціональної політики, – переконаний Н. Ціцуашвілі³⁴⁰. Необхідність підтримувати етнонаціональні відносини у стабільному стані та атмосфері міжетнічної злагоди сприяла появі нових стандартів демократичної етнонаціональної політики, які базуються на толерантності, підтримці та визнанні цінності різноманіття поглядів, культур, мов етноспільнот. Україна особливо вразлива з цієї точки зору – країна бере участь в етнополітичному конфлікті, що є джерелом етнічної напруги, невдоволення, ксенофобії.

Окрім того, для України все ще характерний яскраво виражений розподіл на макрорегіони, що мають суттєві етнокультурні відмінності. О. Майборода, вивчаючи регіональні виміри поліетнічності в Україні, виділяє три макрорегіони: Центральну Україну, Західну Україну та Східну й Південну Україну. Центральну Україну дослідник характеризує як пасивний в етнополітичному розумінні регіон (більшість населення українці – 82,9%) через відсутність етнічних суб'єктів, які могли б розв'язати етнічний конфлікт, що дозволяє Центральній Україні відігравати роль сполучної ланки між Заходом і Південним Сходом, врівноважуючи їх позиції³⁴¹. Західна Україна має фактично моноетнічний склад (89,3% етнічні українці), демонструє високу пасіонарність у питаннях утвердження української етнічної ідентичності у всіх сферах життя. Південна та Східна Україна

³⁴⁰ Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична безпека в Україні: поняття, суть, трактування: Зб. доповідей щорічних рішельєвських академ. читань / Н. І. Ціцуашвілі. – Одеса: Юрид. літ., 2010. – С. 237.

³⁴¹ Майборода О.М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / О.М. Майборода // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К.: Фонд Європа XXI, 2002. – С.15.

суттєво відрізняються за етнічними та етнополітичними ознаками (українці становлять трохи більше половини населення регіону – 54,3%; найбільшою національною меншиною є росіяни 40,9%). О. Майборода підкреслює, що українці цього регіону майже повністю русифіковані, внаслідок чого російська мова та культура беззастережно домінують над українською³⁴². Саме цей фактор і перетворив Південно-східний регіон на об'єкт етнополітичних претензій Російської Федерації (йому відводилася головна роль у етнополітичному проекті «Новоросія»), а відтак, на вогнище етнополітичної нестабільності в Україні.

Зауважимо, що етнополітичні й етнокультурні відмінності макрорегіонів суттєво посилюються історичною належністю до різних держав – Австро-Угорщини та Росії; участю в історичних подіях, зокрема Другій світовій війні, на боці суперників. На ґрунті пошуку спільного компромісного бачення історії, подій та героїв в Україні дуже часто виникали і виникають етнополітичні суперечності та конфлікти, що дестабілізують етнополітичну ситуацію. Політичні еліти, які представляють інтереси того чи іншого регіону, довгий час намагалися узаконити полярне етнокультурне бачення на загальнонаціональному рівні. Це викликало спротив та етнополітичну напругу в інших регіонах, які сприймали нав'язування етнокультурно чужого середовища як порушення своїх прав.

Етнополітичний розкол України завершився етнополітичним конфліктом між Україною та Росією, в якому Російська Федерація підкріпила етнополітичні претензії до України (щодо історичної належності окремих територій, захисту російськомовних громадян України) збройним вторгненням, анексією територій та підтримкою сепаратизму. Однак, незважаючи на те, що україно-російський етнополітичний конфлікт став перешкодою демократичному розвитку поліетнічної України, він зміцнив Україну. Як зауважують українські вчені, сепаратизація сприяла процесу консолідації та формуванню української політичної поліетнічної

³⁴² Там же. – С.24.

багатомовної нації, усвідомленню національної ідентичності, національних інтересів, формуванню громадянського суспільства з активною позицією, здатного організовуватися, продукувати та втілювати ініціативи в найбільш несприятливих умовах, налагодженню внутрішнього діалогу, покращенню взаємодії влади та суспільства³⁴³.

У цьому дослідженні головна увага зосереджуватиметься на правових засадах етнополітичної стабільності, що формуються основним масивом етнонаціонального законодавства. Адже всі нормативно-правові акти, що тією чи іншою мірою стосуються етнонаціональних процесів у державі, містять механізми регулювання етнонаціональних відносин, визначають статус етносуб'єктів. Тому вони у будь-якому випадку формують підвалини для досягнення певної рівноваги етнополітичних інтересів, збалансованості запитів етноспільнот, а отже – етнополітичної стабільності.

Нормативно-правові акти, що стосуються сфери етнонаціональних відносин, лише іноді містять згадки безпосередньо про явище етнополітичної стабільності, водночас закладаючи підвалини забезпечення етнополітичної стабільності в державі. Поняття «стабільність» фігурує переважно в законах, що стосуються забезпечення національної безпеки держави. В цьому контексті варто скористатися методологією етнополітичної безпеки, запропонованою Н. Ціцуашвілі для вивчення особливостей етнополітичної стабільності. Дослідник доходить висновку про наявність активного, превентивного та пасивного вимірів етнополітичної безпеки України³⁴⁴. Активний вимір забезпечення означає застосування механізмів, спрямованих безпосередньо на протидію реальним загрозам за участю етнічного чиннику (протидію злочинам на ґрунті міжетнічної ворожнечі, проявам сепаратизму, загрозам територіальної цілісності); превентивний - передбачає виявлення внутрішньополітичних та зовнішньополітичних загроз; забезпечення

³⁴³ *Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка* / Кресіна І.О. та ін. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – С. 106.

³⁴⁴ *Ціцуашвілі Н. І. Виміри етнополітичної безпеки України* / Н. І. Ціцуашвілі // *Держава і право*. – К., 2011. – Вип. 52. – С. 653.

пасивного виміру етнополітичної безпеки означає створення стабільного етнополітичного, етнокультурного середовища, яке не сприятиме виникненню внутрішніх загроз за участю етнічного чиннику, оскільки базуватиметься на принципах формування толерантного, багатокультурного, неконфліктного поліетнічного суспільства.

Спираючись на запропоновану Н. Ціцуашвілі методологію, можна помітити, що в Україні домінує пасивний вимір забезпечення етнополітичної стабільності як невід'ємного елементу етнополітичної безпеки. Іншими словами – формування на рівні законодавства умов, які запобігають дестабілізації етнополітичної ситуації. Це підтверджує і К. Вітман, стверджуючи, що етнополітична стабільність сучасних держав великою мірою залежить від своєчасного розв'язання проблем сфери етнонаціональних відносин, забезпечення вільного розвитку самобутності та задоволення прав національних меншин як рівноправних складових політичної нації, розвитку демократії, популяризації етнокультурного плюралізму³⁴⁵. Дослідник припускає, що навіть поліетнічний склад населення може стати потенційною загрозою етнополітичній стабільності, оскільки наявність більше, ніж однієї етнospільноти, в межах однієї держави означає можливість виникнення непорозумінь та конфліктів між ними на ґрунті етнічної ідентичності, підсиленої іншими факторами нерівності. З цього можна зробити висновок про визначальну роль держави в забезпеченні етнополітичної стабільності. Така діяльність полягає в формуванні за допомогою законодавчої бази правил гри між етносуб'єктами, запобіганні та в безпосередньому реагуванні на чинники дестабілізації етнополітичної ситуації.

Виходячи з аналізу теоретичних напрацювань в сфері етнополітичної безпеки, нагадаємо, що забезпечення етнополітичної безпеки держави неможливе без досягнення етнополітичної стабільності. Адже захищеність

³⁴⁵ Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: [навч. посібник] / К.М. Вітман – К.: Логос, 2008. – С. 25.

будь-якої соціально-політичної, в тому числі етнополітичної системи, суттєво ускладнюється, якщо не унеможлиблюється в тому випадку, коли вона перебуває в нестабільному, розбалансованому стані. Про це свідчать політичні події кінця 2013 – початку 2014 року в Україні – масові протести та заворушення, які розгорнулися в м. Київ на знак незгоди з відтермінуванням євроінтеграції. Спроби придушення та контролю протестного руху, в тому числі за допомогою прийняття антидемократичного законодавства, несумісного з реалізацією громадянами України демократичних свобод, гарантованих Конституцією України, призвели до масштабного конфлікту між владою та протестно налаштованими громадянами, а згодом і повної дестабілізації суспільно-політичної ситуації в державі. Цим скористалися сусідні держави, зокрема Румунія, Росія та Туреччина, які на неофіційному рівні поновили етнотериторіальні претензії до України. Таким чином, політична нестабільність суттєво послабила здатність держави гарантувати національну безпеку, тобто стан захищеності інтересів громадян, суспільства і держави.

Так само, як стабільність у найширшому сенсі є обов'язковою умовою забезпечення національної безпеки, забезпечення етнополітичної безпеки неможливе без досягнення етнополітичної стабільності. Адже етнополітична безпека є важливою, хоч і не виокремленою, підсистемою національної безпеки будь-якої поліетнічної держави. Докази на користь цього твердження знаходимо в нормативно-правовій базі України як сфери національної безпеки, так і сфери етнонаціональних відносин. Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах при виникненні негативних тенденцій³⁴⁶. Хоч у

³⁴⁶ Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – Ст. 351.

визначенні не акцентується увага на стабільності, вона є обов'язковою умовою національної безпеки. Зокрема, сталий розвиток суспільства неможливий без стабільності. Так само, як виявлення, запобігання і нейтралізація загроз спрямовані на запобігання або протидію дестабілізації ситуації.

Важливо, що серед пріоритетів національних інтересів, визначених Законом, виокремлено зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві як запоруки розвитку та процвітання держави. Безумовно, етнополітична стабільність є важливим елементом політичної стабільності в поліетнічній державі, в якій навіть за послідовної та системної етнонаціональної політики, неможливо повністю запобігти суперечностям на етнічному ґрунті. Окрім того, інші пріоритети національних інтересів також спрямовані на забезпечення стабільності. Це гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів; забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір.

Серед пріоритетів національних інтересів зауважуємо й такі, що безпосередньо належать до сфери етнонаціональних відносин. Зокрема, недопущення втручання у внутрішні справи України; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України. Ці пріоритети формують підвалини суверенного етнополітичного розвитку держави та закладають основи неконфліктної мовної взаємодії на рівних

засадах титульного етносу та національних меншин України³⁴⁷, що є запорукою забезпечення етнополітичної стабільності в державі.

Для аналізу ролі та місця етнополітичної стабільності в національній безпеці України в цілому та підсистемі етнополітичної безпеки зокрема визначальною є ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України», яка фактично прирівнює стабільність у суспільстві до національної безпеки, розмістивши їх в одному синонімічному ряду. Так, на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві Закон називає (нами розглядатимуться ті загрози, що представляють інтерес для забезпечення етнополітичної стабільності):

- у зовнішньополітичній сфері (посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії (до яких слід віднести й претензії етнічного характеру) з боку інших держав; спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав; воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України);
- у сфері державної безпеки (прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України);
- у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України (недостатня ефективність структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; нелегальна міграція; можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами);
- у внутрішньополітичній сфері (можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних

³⁴⁷ Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Н. В. Беліцер, С. В. Бугаєв, Я. О. Варивода та ін. – К. : УНЦПД, 2004. – С. 121.

відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України)³⁴⁸.

Наявність такої кількості загроз за участю етнічного чиннику, посилена увага до них в профільному безпековому законі вказують на визначальну роль етнополітичної стабільності в забезпеченні національної безпеки України. Стабільність постає метою ефективної політики національної безпеки. Незважаючи на демократичну етнонаціональну політику держави протягом усіх років незалежності, для України актуальними залишаються етнокультурний розкол за етнорегіональним принципом, сепаратизм, мовний конфлікт, процеси політизації етнічності в середовищі окремих національних меншин та інші дестабілізаційні чинники³⁴⁹. Серед яких наразі головним є російсько-український етнополітичний конфлікт. Тому Закон України «Про основи національної безпеки України» зобов'язує державні органи влади зосереджувати увагу на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, у тому числі на зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства.

Основні напрями державної безпекової політики містять елементи політичної стабільності загалом та етнополітичної зокрема. Так, у внутрішньополітичній сфері державна політика з питань національної безпеки передбачає забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння в суспільстві, запобігання проявам екстремізму; забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо розподілу сфер впливу на території України.

³⁴⁸ Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – Ст. 351.

³⁴⁹ Єрмаков П. Можливі чинники дестабілізації етнополітичної сфери / П. Єрмаков // Політичний менеджмент. – 2007. – №6. – С. 93.

Звернемо увагу на те, що серед напрямів політики національної безпеки, в ст. 8 вперше з'являється нова для українського законодавства термінологічна категорія – етнонаціональна стабільність, що є синонімом етнополітичної стабільності. Адже ст. 8 Закону серед основних напрямів державної політики з питань національної безпеки у внутрішній сфері визначає формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей.

Незважаючи на те, що нормативно-правовий акт не розкриває змісту етнонаціональної стабільності повною мірою, узгодження інтересів етнospільнот та запобігання конфліктам за участю етнічного чиннику є однією з головних умов забезпечення етнополітичної стабільності в Україні. Як свідчить аналіз науково-теоретичного доробку, етнонаціональна стабільність є тотожним явищем етнополітичній стабільності. Тож, з упевненістю можна стверджувати, що Закон України «Про основи національної безпеки України» містить поняття етнополітичної стабільності та окреслює головні механізми її формування та підтримання.

На вирішальну роль стабільності в забезпеченні національної безпеки також вказує система механізмів протидії дестабілізаційним чинникам, яку формує головний безпековий Закон. Зокрема, до основних функцій суб'єктів забезпечення національної безпеки належать постійний моніторинг впливу на національну безпеку процесів, що відбуваються в політичній, соціальній сферах, релігійному середовищі, міжетнічних стосунках; прогнозування змін, що відбуваються в них, та потенційних загроз національній безпеці; прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз, дестабілізаційних чинників і конфліктів, причин їх виникнення та наслідків прояву; запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізаційних чинників на національні інтереси; локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків або впливу дестабілізаційних чинників (ст. 10). Отже, діяльність

суб'єктів органів державної влади з забезпечення національної безпеки зосереджується переважно на запобіганні та протидії дестабілізаційним чинникам, в тому числі в етнополітичній сфері. До категорії дестабілізаційних чинників можна віднести будь-яку загрозу національній безпеці. Дестабілізаційні чинники загрожують стабільності, а отже і національній безпеці, яка, як зазначалося раніше, в нормативно-правовому акті розглядається як синонім стабільності.

В 2015 році Закон України «Про основи національної безпеки України» під тиском етнополітичних реалій було удосконалено, адже Україна постала перед принципово новими загрозами державності, національній безпеці, суверенітету та територіальній цілісності – проявами сепаратизму, зовнішньої агресії, гібридної війни, формуванням незаконних сепаратистських утворень – Донецької та Луганської народних республік на Південному Сході України, анексією окремих регіонів України за участі національних меншин, які компактно проживають на їх території, дестабілізацією етнополітичної ситуації, зовнішнім економічним, політичним, військовим тиском. Як зауважують учені, всі ці виклики етнополітичної сфери не мали відображення в профільному законі сфери національної безпеки, тому суб'єкти забезпечення національної безпеки України не могли гнучко та оперативно реагувати на них. Зокрема, Закон одним з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України визначав збереження стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, що не відповідало ні реаліям, ні очікуванням українського суспільства³⁵⁰. Це при тому, що Російська Федерація вдалася до військової агресії проти України, що завершилася анексією частини території України – Автономної Республіки Крим, сепаратизацією територій Донецької та Луганської областей. О. Фролова навіть припускає, що Російська Федерація в

³⁵⁰ Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка / Кресіна І.О. та ін. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – С. 105.

Україні відпрацьовує різноманітні технології суспільно-політичної дестабілізації, які потім будуть використовуватися в інших державах³⁵¹. Тому осучаснення головного безпекового закону стало головною вимогою адаптації системи забезпечення національної безпеки до етнополітичних реалій.

Утім, нинішня оновлена редакція головного безпекового закону все ж не відображає реальних загроз національній безпеці України, як і не містить ефективних механізмів протидії їм. Цю прогалину заповнює Стратегія національної безпеки України, прийнята в 2015 році. Документ передбачає подальше комплексне вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони України, зокрема прийняття Закону України про внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України» (нової редакції).

Попередня редакція Стратегії національної безпеки України під назвою «Україна у світі, що змінюється», попри її неактуальність у нинішній етнополітичній ситуації, чимало уваги приділяла забезпеченню стабільності. В загальних положеннях документу зазначалося, що на тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики міжнародній безпеці у багатьох сферах. Ці та інші чинники перешкоджають розв'язанню нагальних проблем суспільного розвитку, сприяють політичній радикалізації, призводять до зростання екстремістських настроїв і рухів, що у стратегічній перспективі може створити реальну загрозу національному суверенітету і територіальній цілісності України³⁵². Слушність цих прогнозів підтвердив перебіг етнополітичних подій в Україні. Мирні політичні протести на підтримку євроінтеграції в 2014 році переросли в масштабний внутрішньо- і зовнішньополітичний конфлікт, який вперше за всі роки незалежності

³⁵¹ Фролова О.М. Інформаційно-психологічні впливи з боку РФ як фактор національної безпеки України / О.М. Фролова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 112. – С. 23.

³⁵² Стратегія національної безпеки України в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/paran10#n10>.

повністю дестабілізував ситуацію в державі³⁵³. Серйозну загрозу національній безпеці України одразу ж визнали політики всередині держави та міжнародні спостерігачі ззовні, закликаючи українську владу нейтралізувати дестабілізаційні чинники, задовольнивши вимоги протестуючих.

У попередній редакції Стратегії національної безпеки України стверджувалося, що реалізація нагальних завдань політики національної безпеки потребує забезпечення суспільно-політичної стабільності в державі саме на основі демократичних цінностей. Політико-правовий документ навіть виокремлював галузі стратегічної стабільності, підкреслюючи ключову роль стабільності в забезпеченні національної безпеки держави. Однак етнополітичні події 2014 – 2015 років засвідчили, що суб'єкти національної безпеки не впоралися з виконанням покладених на них функцій, не запобігши перетворенню дестабілізаційних чинників з потенційних загроз на реальні, які порушили політичну стабільність у державі.

Стратегія національної безпеки, затверджена Указом Президента України № 389/2012 від 8 червня 2012 року, не узгоджувалася з поточними етнополітичними подіями, не передбачала механізмів взаємодії з ними. Чинний протягом 2014 року та першої половини 2015 року стратегічний документ у сфері забезпечення національної безпеки взагалі втратив актуальність, оскільки не враховував такі принципові речі, як анексію Росією АР Крим і Севастополя, неприховану підтримку квазідержавних терористичних утворень «ДНР» і «ЛНР», ведення інформаційної, економічної, енергетичної воєн проти України, – зазначає О. Резнікова³⁵⁴.

Україна потребує створення сучасної й ефективної системи забезпечення національної безпеки, яка враховує дестабілізаційну дію етнополітичних чинників, що використовуються у гібридній війні проти України. Стратегія

³⁵³ Грабовська І. Єврореволюція як революція гідності в контексті цивілізаційної проблематики / І. Грабовська // Філософська думка: Український науково-теоретичний часопис. – 2014. – № 6. – С. 33.

³⁵⁴ Резнікова О. Оновлення Стратегії національної безпеки України у контексті нових викликів і загроз / О. Резнікова // Віче. – 2015. – № 5. – С. 12-13.

національної безпеки України потребувала актуалізації не лише тому, що не відповідала умовам безпекового середовища та потребам держави на сучасному етапі, а й вимогам законодавства (статті 9 і 10 Закону України «Про основи національної безпеки України»), які передбачають періодичне уточнення Стратегії з огляду на актуальний стан національної й міжнародної безпеки, а також нові пріоритети державної політики, – переконана О. Резнікова.

Тому у минулому році Президент України П. Порошенко доручив у найкоротший термін підготувати проект нової Стратегії національної безпеки країни. Спільним недоліком усіх попередніх стратегічних документів у питаннях національної безпеки був їхній відверто декларативний характер, – констатує А. Потіха³⁵⁵.

Чинну редакцію Стратегії національної безпеки України було затверджено Указом Президента України №287/2015 від 26.05.2015. Документ не має окремої, спеціальної назви на відміну від своїх попередників. Стратегія національної безпеки характеризує безпекове середовище України як дуже нестабільне, точно і адекватно висвітлюючи загрози: «Прагнучи перешкодити волі Українського народу до європейського майбутнього, Росія окупувала частину території України – Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розв'язала воєнну агресію на Сході України та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, ревізувати світовий порядок, що сформувався після закінчення Другої світової війни, підірвати основи міжнародної безпеки та міжнародного права, уможливити безкарне застосування сили на міжнародній арені»³⁵⁶. Оскільки російська загроза має довгостроковий характер, докорінні зміни у зовнішньому та

³⁵⁵ Потіха А. Нова стратегія національної безпеки України в умовах зовнішньої загрози [Електронний ресурс] /А. Потіха / Центр досліджень соціальних комунікацій. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1122:strategiya-natsionalnoji-bezpeki&catid=8&Itemid=350.

³⁵⁶ Указ Президента України №287/2015 від 26.05.2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

внутрішньому безпековому середовищі України обумовлюють необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки України.

Основних цілей, на які спрямована Стратегія національної безпеки України, на відміну від сусідніх держав, порівняно небагато. Це: мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО.

Серед актуальних загроз національній безпеці України визначені агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, а саме: військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України; розвідувально-підбивна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей; тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополь та подальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні; інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу³⁵⁷.

Нами розглядаються лише ті аспекти російської агресії, що безпосередньо стосуються дестабілізації етнополітичної ситуації в Україні.

³⁵⁷ Там же.

Зауважимо, що в чинній редакції Стратегії національної безпеки повно і адекватно відображено деструктивну, підривну діяльність Російської Федерації щодо порушення етнополітичної стабільності в окремих регіонах України і в цьому вона дуже подібна до аналогічного документу безпекової сфери Грузії, яка у 2008 році також зазнала військової агресії з боку Росії, втративши внаслідок зовнішнього втручання частину територій. Стратегія національної безпеки Грузії головною загрозою національній безпеці та джерелом дестабілізації також вбачає незаконну діяльність Російської Федерації, що суперечить принципам міжнародного права.

Серед непрямих дестабілізаційних наслідків військової агресії слід згадати діяльність незаконних збройних формувань, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї. Серйозно загрожує етнополітичній стабільності в Україні неконтрольоване використання зброї, добровольчих батальйонів територіальної оборони в різних соціальних та комерційних конфліктах. Свого часу діяльність добровольчих батальйонів визначила успіх та ефективність АТО в протидії сепаратизму на Сході України, але наразі стала викликом для політичної стабільності, про що свідчить перестрілка в м. Мукачєво за участю Правого сектора, блокування Державної фіскальної служби України бійцями батальйону «Азов», блокування Укрнафти для захисту бізнесових інтересів колишнього губернатора Дніпропетровської області, бізнесмена І. Коломойського, бійцями батальйону Донбас.

З одного боку, як стверджує О. Пилипенко, громадські рухи та добровольчі об'єднання в Україні стають важливим інститутом узгодження політичних інтересів, учасником процедур врегулювання конфліктів³⁵⁸, а з іншого боку, поступово втягуються до участі в цих конфліктах на боці окремих сторін. Адже, як слушно зауважує дослідник, формування самодостатнього громадянського суспільства з розвиненими параметрами

³⁵⁸ Пилипенко О. В. Громадські рухи як чинник динамізації суспільних трансформацій / О. В. Пилипенко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 7. – С. 241.

зрілої демократичності суспільних відносин, свободи особистості, соціальної солідарності, самодостатності, державної або правової захищеності є надто складним, багатоаспектним і довготривалим процесом. Який може супроводжуватися рецидивами.

Раніше з подібними викликами системі забезпечення національної безпеки мати справу не доводилося. Слід віддати належне суб'єктам забезпечення національної безпеки, які намагаються нейтралізувати цю загрозу політичній стабільності, зупиняючи неконтрольоване поширення зброї з зони бойових дій на решту території України та забороняючи використання добровольчих батальйонів у конфліктах. Зокрема, Президент України заявив, що не дозволить незаконне використання батальйонів у приватних цілях. «Територіальна оборона буде підпорядкована чіткій вертикалі. І не буде у нас у жодного губернатора своїх кишенькових збройних сил», – заявив П. Порошенко, коментуючи участь добровольців у конфлікті навколо Укрнафти на боці губернатора Дніпропетровщини³⁵⁹.

Враховуючи той факт, що головною загрозою національній безпеці України наразі залишається етнополітичний конфлікт на Сході України, інспірований Російською Федерацією, то головним напрямом державної політики національної безпеки України Стратегія національної безпеки визначає відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно-визнаних кордонів. Таким чином, відновлення територіальної цілісності України та мережі демократичних інститутів на всій її території, а також реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення є стратегічним завданням політики національної безпеки. У реалізації цього завдання Україна встановлює пріоритет мирних засобів і зобов'язується застосовувати всі можливі засоби захисту своєї територіальної цілісності, якщо тільки вони не суперечать міжнародному праву.

³⁵⁹ *Порошенко: не буде у губернаторів ніяких "кишенькових армій"* [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/03/23/7062425/>

Крім того, Стратегія національної безпеки України основними напрямками державної політики національної безпеки України визначає: створення ефективного сектора безпеки і оборони, реформування Збройних Сил України, реформування та розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів. Наприклад, реформування Служби безпеки України має на меті створення динамічної, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, забезпеченої сучасними матеріальними і технічними засобами спеціальної служби, здатної ефективно захищати державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України. На неї також покладається протидія розпалюванню вогнищ нестабільності. Зокрема, під час реформування СБУ буде забезпечено концентрацію зусиль на нейтралізації сепаратистських та екстремістських рухів і організацій³⁶⁰.

Як зазначає А. Потіха така увага до реформування багатьох сфер життя обумовлена тим, що перед Україною стоїть важке завдання стабілізації економіки й подолання кризи на Сході України і усе це має вирішуватися в короткі терміни³⁶¹. Наразі стало зрозуміло, що гальмування або нехтування проведенням відповідних реформ може негативно вплинути не лише на стабільність, а й на сам факт існування держави Україна, її незалежності. Стратегія національної безпеки України включає напрями реформ, передбачені Угодою про асоціацію України та Європейського Союзу і Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020».

Всебічний аналіз головного безпекового документу на нинішньому етапі державотворення дає підстави зробити висновок, що чинна редакція Стратегії національної безпеки України більше концентрується на протидії зовнішнім небезпекам та викликам етнополітичній стабільності, на відміну від попередніх редакцій, які концентрувалися на внутрішніх. Як Грузія та

³⁶⁰ Указ Президента України №287/2015 від 26.05.2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

³⁶¹ Потіха А. Нова стратегія національної безпеки України в умовах зовнішньої загрози [Електронний ресурс] / А. Потіха / Центр досліджень соціальних комунікацій. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1122:strategiya-natsionalnoji-bezpeki&catid=8&Itemid=350

Молдова, Україна серйозні сподівання у зміцненні стабільності та безпеки покладає на міжнародну підтримку, зокрема євроатлантичну інтеграцію. Поділяючи спільні з ЄС цінності та стратегічні цілі, Україна розглядає інтеграцію в політичні та економічні структури Європейського Союзу як пріоритетний напрям своєї зовнішньої і внутрішньої політики. Угода про асоціацію між Україною і ЄС визначає стратегічні орієнтири для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС, що сприяє досягненню стабільності у всіх сферах життя.

Україна зобов'язується забезпечувати поступову конвергенцію у сфері зовнішньої і оборонної політики та розвивати взаємодію у рамках Спільної безпекової і оборонної політики ЄС для підтримання міжнародної безпеки і стабільності. Пріоритетом Стратегією визначається формування ключових передумов, необхідних для набуття Україною членства в ЄС – важливої гарантії демократичного розвитку, економічного добробуту, зміцнення безпеки та стабільності. Як наголошує Ю. Тиркус, саме успішність у реформах та відповідність демократичним нормам, інститутам, процесам дасть можливість Україні долучитися до Європейського Союзу, оскільки в сучасних умовах саме політичний чинник, а не економічний відіграє провідну роль у формуванні списку розширення ЄС³⁶².

Окремим напрямом державної політики національної безпеки визначено особливе партнерство з НАТО. Відмовившись від політики позаблоковості, яка не забезпечила територіальної цілісності держави, Україна в середньостроковій перспективі спиратиметься на власні можливості та залишає за собою право обирати участь у системах колективної безпеки і оборони як спосіб гарантування державного суверенітету і територіальної цілісності України. Адже співробітництво з НАТО сприяє утвердженню в Україні демократичних цінностей, формуванню стабільного безпекового

³⁶² Тиркус Ю. Демократизація як основа забезпечення євроінтеграційного процесу в Україні / Ю. С. Тиркус // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 87. – С. 376.

середовища, є важливим інструментом підтримки реформ, зокрема у секторі безпеки і оборони, а також забезпечує спільну протидію сучасним безпековим викликам і загрозам.

Згідно зі Стратегією національної безпеки України, виходячи з довгострокової цілі приєднання до загальноєвропейської системи безпеки, основу якої складає НАТО, Україна поглиблюватиме співробітництво з Альянсом з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у організації. Як слушно зазначає Я. Пухальська, в умовах сучасної воєнно-політичної обстановки інтереси національної безпеки і оборони України вимагають суттєвого поглиблення стосунків з Організацією Північноатлантичного Договору³⁶³.

В сучасних безпекових реаліях зовнішні гарантії безпеки забезпечуватимуться шляхом формування мережі союзництва як з окремими державами та регіональними організаціями й ініціативами (шляхом укладення угод про спільну оборону або військову допомогу), так і з міжнародними безпековими організаціями (шляхом участі у механізмах колективної безпеки). Наприклад, У. Ільницька, аналізуючи форми співпраці України та ОБСЄ у врегулюванні регіональних та міжнародних конфліктів, у стабілізації ситуації на Європейському континенті та у врегулюванні україно-російського конфлікту, вказує на стабілізаційну роль цих форматів³⁶⁴.

У Стратегії національної безпеки зазначається, що зовнішньополітична діяльність України у сфері гарантування національної безпеки держави спиратиметься на політику європейської і євроатлантичної інтеграції та здійснюватиметься на різних рівнях – глобальному, регіональному, субрегіональному. Зокрема, передбачає активне використання глобальних форматів – міжнародних організацій, насамперед ООН, «Групи двадцяти»,

³⁶³ Пухальська Я. П. Інтеграція України в НАТО: переваги та недоліки / Я. П. Пухальська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 4. – С. 70.

³⁶⁴ Ільницька У. Україна–ОБСЄ: активізація співробітництва у формуванні європейської системи безпеки та стабільності / У. Ільницька // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – Випуск 27. – С. 116.

«Групи семи», інших механізмів, спрямованих на зміцнення миру та стабільності у світі, додержання норм міжнародного права і справедливе врегулювання конфліктів. Зусилля на регіональному рівні спрямовуватимуться на створення ефективної системи взаємодії у Центральній та Східній Європі з метою забезпечення безпеки та стабільності. Особлива увага приділятиметься формуванню механізмів забезпечення безпеки і стабільності в Чорноморському регіоні, для чого використовуватимуться, насамперед, інструменти та можливості ОБСЄ та Ради Європи.

Слід зазначити, що головний безпековий політичний документ чимало уваги приділяє нагальному питанню реформуванню колективних систем безпеки, що виявилися неефективними і безпорадними у випадку гібридної війни Росії проти України. Адже агресія Росії проти України актуалізувала питання реформування Ради Безпеки ООН. Тому в рамках роботи Генеральної Асамблеї ООН основна увага України зосереджуватиметься на підтримці таких ініціатив з реформування Ради Безпеки ООН, які забезпечать її адекватне реагування на порушення норм міжнародного права, навіть якщо порушник є постійним членом цього органу. Як у випадку з Російською Федерацією, яка використала етнополітичний чинник (історичну належність України та Росії до спільного союзного утворення, наявність численної російської та російськомовної меншини) для незаконної анексії територій суверенної держави.

Також формуванню та підтриманню етнополітичної стабільності сприятиме такий напрям забезпечення національної безпеки як інформаційна безпека, зокрема забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії; створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них; протидія інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності

українського суспільства; розробка і реалізація скоординованої інформаційної політики органів державної влади; виявлення суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються Росією для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їхньої підривної діяльності; створення і розвиток інститутів, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку, з урахуванням практики держав – членів НАТО³⁶⁵.

Підкреслимо, що Україна від самого початку військової агресії Росії намагається протидіяти російській інформаційній пропаганді, за допомогою якою сусідня держава дестабілізує етнополітичну ситуацію в Україні. За твердженням експертів «російська сторона повністю опанувала мистецтво створення єдиного інформаційного фронту» ще на прикладі пропагандистської кампанії Росії під час війни з Грузією³⁶⁶. Науковці дійшли висновку, що російська пропаганда має три категорії споживачів – внутрішня аудиторія, Україна і решта всього світу: «Цілі Кремля всередині – домогтися лояльності росіян, співчуття населення до Півдня та Сходу України і змусити повірити в образи зовнішніх ворогів. В Україні – дезінформувати недосвідчених споживачів новин і посіяти паніку, особливо на Півдні та Сході. На Заході – дискредитувати українську революцію і нову владу»³⁶⁷. Саме з метою нагнітання політичної напруженості та дестабілізації ситуації здійснюється маніпулювання суспільною свідомістю та політичною орієнтацією соціальних та етнічних груп населення України.

Тому в 2014 році з метою протидії активному агресивному цілеспрямованому інформаційному впливу з боку РФ та захисту інформаційної безпеки на території України було заборонено трансляцію таких російських каналів у ефірних і кабельних мережах: «Первый канал.

³⁶⁵ Указ Президента України №287/2015 від 26.05.2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

³⁶⁶ Фролова О.М. Інформаційно-психологічні впливи з боку РФ як фактор національної безпеки України / О.М. Фролова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 112. – С. 22.

³⁶⁷ Реалізація підходів інформаційної війни Російською Федерацією в сучасному інформаційному просторі України / Г. В. Певцов, С. В. Залкін, С. О. Сідченко, К. І. Хударковський, А. М. Гордієнко // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2014. – № 2. – С. 10.

Всемирная сеть», «РТР-Планета», «НТВ-Мир», «Россия-24», «TVCI», «Россия-1», НТВ, ТНТ, «Петербург-5», «Звезда», «Рен-ТВ» і «РБК-ТВ», а також «Life News» та «Russia Today», оскільки саме вони поширювали антиукраїнську пропаганду та сепаратистські ідеї.

Окрім того, у зв'язку з неправдивим висвітленням подій, пропагандою та перекручуванням фактів було обмежено доступ співробітників окремих російських ЗМІ на територію України. Правоохоронні органи були задіяні для депортації тих журналістів російських ЗМІ, що порушують українське законодавство. Так, у січні 2015 року СБУ затримала і депортувала двох журналістів знімальної групи російського телеканалу LifeNews (Е. Храмцову і Н. Калишеву) за діяльність, яка завдає шкоди національним інтересам України, національній безпеці України і не пов'язана з журналістикою. Аналогічно в лютому 2015 року були видворені двоє журналістів із «Першого каналу» і НТВ. У липні 2015 року СБУ депортувала з країни журналістку російського «Першого каналу» О. Черепніну за антиукраїнську пропаганду. В українській спецслужбі уточнили, що підставою для депортації журналістів із країни стала їх антиукраїнська деструктивна, дестабілізаційна діяльність.

12 лютого 2015 року Верховна Рада скасувала акредитацію російських ЗМІ для роботи в державних органах України на вимогу СБУ, що передала в апарат Верховної Ради список із близько 100 російських ЗМІ, журналістів, продюсерів, операторів і технічних працівників, яким рекомендувала призупинити акредитацію при органах державної влади України до завершення АТО³⁶⁸. У ОБСЄ навіть назвали надмірними дії української влади з обмеження роботи в Україні представників низки російських ЗМІ. Однак в умовах гібридної війни та етнополітичної нестабільності ці заходи є виправданими.

³⁶⁸ Верховна Рада призупинила акредитацію для близько 100 російських ЗМІ [Електронний ресурс] / iPress. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/verhovna_rada_pryzupynyla_akredytatsiyu_dlya_blyzko_100_rosiyskyh_zmi_112173.html.

Також ще у 2014 році було запроваджено практику контролю за змістом російського інформаційного контенту, що потрапляє на територію України. З серпня 2014 року Державне агентство України з питань кіно почало здійснювати експертизу фільмів, насамперед російського виробництва, що плануються до кінопрокату, на предмет відповідності національному законодавству і відмовило у прокаті цілій низці стрічок російського виробництва³⁶⁹. Протягом року Державне агентство з питань кіно заборонило до показу 376 фільмів і серіалів.

Тим часом Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» від 05.02.2015³⁷⁰, яким «в Україні забороняється розповсюдження і демонстрування фільмів, що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій, що створюють позитивний образ працівників держави-агресора, працівників радянських органів державної безпеки, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України, а також забороняється трансляція (демонстрування шляхом показу каналами мовлення) фільмів, вироблених фізичними та юридичними особами держави-агресора». Іншими словами, Закон забороняє російські мілітаристські фільми і серіали, випущені після 1991 року, а також весь російський теле- і кінопродукт, створений з моменту початку російської агресії проти України. Цим же Законом було також заборонено будь-які фільми, які пропагують війну, насильство, жорстокість, фашизм і неофашизм, спрямовані на ліквідацію незалежності України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, приниження нації, неповагу до національних і релігійних святинь. За порушення положень Закону і трансляцію забороненого контенту телеканали обкладаються штрафом.

³⁶⁹ Шидловська Є. Чому Україна перевіряє російські фільми [Електронний ресурс] / Є. Шидловська // BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2014/07/140729_russian_films_banned_zhs.shtml.

³⁷⁰ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 18. – Ст.13.

Голова комітету з питань культури і духовності депутат фракції «Народний фронт» М. Княжицький порадив обуреним поціновувачам російської кінопродукції переглядати її в інтернеті³⁷¹. Адже саме поширення агресивного російського контенту належним чином підготувало свідомість населення окупованих територій до вторгнення Росії та до позитивного сприйняття військової агресії. Україна раніше не приділяла належної уваги захисту інформаційної безпеки й інформаційного простору при тому, що виклики інформаційної сфери сформували ґрунт для етнополітичної дестабілізації, сепаратизації та анексії територій.

Згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» фільм може бути заборонений, якщо одним із його учасників є фізична особа, включена до «Переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці». Перелік таких осіб складає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв (Міністерство культури України) на підставі звернень РНБО, СБУ, Національної ради з питань телебачення і радіомовлення і розміщує у себе на офіційному сайті. Поява такого списку викликана тим, що окремі російські актори і артисти виступають з відверто антиукраїнськими заявами та підтримкою агресії Росії проти України, однак при цьому приїждять до України на гастролі, кінопокази, фестивалі і дестабілізують ситуацію.

У серпні 2015 року Міністерство культури на виконання вимог Закону оприлюднило перелік із 14 осіб, які створюють загрозу національній безпеці України на підставі звернення СБУ. Серед них: В. Кучеренко, Є. Холмогоров, М. Хазін, О. Газманов, Й. Кобзон, В. Перфілова, Й. Пригожин, С. Безруков, М. Боярський, М. Расторгуєв, І. Охлобистін, М. Пореченков, Г. Лепс та Ж. Депардье. «У міру надходження до Мінкультури звернень щодо розширення переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці,

³⁷¹ У Раді пояснили, які фільми заборонили транслювати в Україні [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/6/7057757/>.

інформація на сайті буде оновлюватись», – уточнили у відомстві³⁷². При цьому Держкіно відмовляє у видачі або припиняє дію вже виданого державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів, якщо одним з учасників фільму є фізична особа, включена до Переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці. Це лише перші кроки з захисту інформаційного простору України та інформаційної безпеки, в тому числі на основі нової редакції Стратегії національної безпеки України.

Вітчизняні експерти схвалили чинну редакцію Стратегії, відзначивши конкретний, дієвий характер документу. В. Горбулін переконаний, що вперше за всю історію створення і використання таких документів Стратегія національної безпеки містить конкретний варіант програмних дій з точки зору забезпечення національної безпеки України³⁷³. Негативно до кардинально оновленої Стратегії національної безпеки України поставилася лише російська сторона – агресор та ініціатор етнополітичного конфлікту, що супроводжується воєнними діями, величезними матеріальними збитками, людськими жертвами та руйнуваннями. Секретар Ради безпеки РФ М. Патрушев заявив про стурбованість Москви тим фактом, що ключовими загрозами Україна назвала політику Росії, а пріоритетом розвитку – членство в НАТО. Рада безпеки РФ пообіцяла проаналізувати нову Стратегію національної безпеки України, щоб оцінити можливі загрози документу для національних інтересів Росії³⁷⁴.

Російські науковці, що дотримуються прокремлівської позиції, вже висловили чітке негативне ставлення до Стратегії національної безпеки України, безпідставно розкритикувавши документ. Так, Російський інститут стратегічних досліджень на своєму офіційному інтернет-сайті опублікував нищівну критику української Стратегії під назвою «Проект нової стратегії

³⁷² *Мінкультури* публікує Перелік осіб, які створюють загрозу нацбезпеці [Електронний ресурс] / Міністерство культури України. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/428379>

³⁷³ *Круглий стіл* «Стратегія національної безпеки України в умовах радикальних змін внутрішнього і зовнішнього безпекового середовища» [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1726/>.

³⁷⁴ *Совбез РФ* проанализирует новую стратегию нацбезопасности Украины относительно угроз интересам Москвы [Електронний ресурс] / Политика. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/politics/Sovbez-RF-proanaliziruet-novuyu-strategiyu-nacbezopasnosti-Ukrainy-otnositelno-ugroz-interesam-Moskvy-75801.html>

безпеки України – стратегія глухого кута». Автори критики втішаються з того, що вкрай важка соціально-економічна ситуація в Україні буквально пронизує зміст документа, маючи на увазі такі загрози, як безробіття, бідність, соціальна несправедливість. Але обурюються тим, що «замість реальних шляхів оздоровлення ситуації в країні, крім безоглядної віри в західні інститути, робиться висновок про необхідність всестороннього зміцнення збройних сил, прикордонних військ, особливо Служби безпеки України і структур державної розвідки, включаючи розробку цілої програми розвідувальної діяльності. Таким чином, автори проекту Стратегії прагнуть догодити панівним настроям у владних структурах України і роблять ставку на подальшу мілітаризацію України»³⁷⁵.

Україна пояснює, чому робить такий серйозний наголос на збройному захисті своєї незалежності та територіальної цілісності в нинішній редакції Стратегії національної безпеки. В період затвердження Стратегії національної безпеки України, відбувся 8-й Київський безпековий форум. На ньому міністр закордонних справ пояснив, що Україна мусить захищатися, оскільки влада Росії має на меті постійну дестабілізацію України. «Керівництво Росії ніколи не змінить стратегічної позиції щодо України. Тактика може змінитися, але стрижнем політики Росії буде не Донбас чи Крим, а створення проблем для всієї країни», – заявив глава МЗС України³⁷⁶. П. Клімкін зазначив, що наразі пріоритетним завданням України є змусити Росію дотримуватися мінських угод і не використовувати заборонене озброєння в зоні конфлікту.

Натомість російські провладні науковці закидають Україні те, що «спираючись на пряму підтримку з боку США, ЄС і НАТО, київська влада все більш виразно демонструє агресивний настрій у внутрішній і зовнішній політиці, прагнення тлумачити мінські домовленості виключно з позиції

³⁷⁵ Усова Л. Проект новой стратегии безопасности Украины – стратегия тупика [Електронний ресурс] / Л. Усова // Аналітика. – Російський інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://riss.ru/analitics/7127/http://riss.ru/analitics/7127/>.

³⁷⁶ Росія ніколи не змінить стратегію дестабілізації України – Клімкін [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/05/28/7034272/>.

своїх інтересів і конфронтаційну лінію в російсько-українських відносинах. Ця логіка пронизує зміст проекту Стратегії національної безпеки України»³⁷⁷.

Неабияк російська сторона обурена тим, що поряд із США стратегічними партнерами України стали Велика Британія, Німеччина, Франція та Польща. Стратегія національної безпеки критикується за не лише фактичне «руйнування» відносин стратегічного партнерства з Росією, але і прагнення сформувати в особі Росії образ головного ворога. Російські науковці стверджують, що у Стратегії об'єктивний аналіз ситуації в Україні підміняється висуненням претензій до Російської Федерації в окупації, агресії, тероризмі, веденні «гібридної війни», висуваяться вимоги «відновлення територіальної цілісності України», під якими мається на увазі повернення України Криму. Українській стороні закидається відірваність від реальності, намагання «не помічати того факту, що возз'єднання Криму з Росією стало результатом широкого і вільного народного волевиявлення на кримському референдумі і жодному перегляду не підлягає, що ще раз підкреслив у своєму Посланні до Федеральних Зборів президент Російської Федерації В. В. Путін»³⁷⁸.

Прикро, але російська політологічна наука настільки деградувала під тиском влади, що втратила об'єктивне бачення ситуації, яке є критично важливим для неупередженого наукового поступу. Безумовно, наука має обслуговувати потреби та забезпечувати реалізацію національних інтересів держави. Але якщо вони на практиці є відверто злочинними, порушують демократичні принципи співіснування, суверенітет, територіальну цілісність інших держав, права людини та громадянина, завдання науковця залишатися об'єктивним та неупередженим, чого не можна сказати про науковий склад Російського інституту стратегічних досліджень.

³⁷⁷ Усова Л. Проект новой стратегии безопасности Украины – стратегия тупика [Електронний ресурс] / Л. Усова // Аналітика. – Російський інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://riss.ru/analitics/7127/http://riss.ru/analitics/7127/>.

³⁷⁸ Там же.

4.4. Російська Федерація: боротьба з внутрішньою етнополітичною нестабільністю шляхом дестабілізації сусідніх держав

Пізнавальним є вивчення політико-правового забезпечення стабільності у Російській Федерації – державі, що використовує етнополітичну нестабільність як привід для втручання у справи суверенних держав пострадянського блоку, військової агресії, анексії територій, а також як технологію дестабілізації ситуації в них. Російська Федерація на нинішньому етапі розвитку своєю зовнішньополітичною діяльністю становить головний фактор, джерело етнополітичної нестабільності у всьому регіоні. Держава заохочує сепаратистські рухи, підтримує фінансами, зброєю, гуманітарною допомогою відцентрові тенденції в пострадянських країнах з метою утримання їх під своїм геополітичним та економічним контролем. Однак при цьому жорстко стабілізує ситуацію всередині Російської Федерації, придушуючи будь-які прояви політичної та етнополітичної нестабільності, в тому числі за допомогою недемократичних механізмів та застосування сили³⁷⁹.

У попередніх розділах етнополітичну стабільність Російської Федерації було класифіковано як статичну, негнучку, вертикальну мобілізаційну. Утім, ці ознаки не впливають з етнонаціонального законодавства та законодавства національної безпеки, яке, на перший погляд, базується переважно на демократичних стандартах. Для Росії більше, ніж для будь-якої іншої країни характерна практика оформлення державної політики у найбільш важливих сферах суспільного життя у вигляді політичних документів – доктрин, концепцій чи програм, а не прийняття законів. Річ у тому, що стратегії, концепції, доктрини як політичні документи є набагато гнучкішими від

³⁷⁹ Norberg J., Westerlund F. Russia and Ukraine: Military-strategic options, and possible risks, for Moscow / J. Norberg, F. Westerlund [Електронний ресурс] / Swedish Defence Research Agency. – Режим доступу: <http://www.foi.se/Global/Vår%20kunskap/Säkerhetspolitiska%20studier/Ryssland/Briefings/RUFS%20Briefing%20No.22.pdf>.

загальнообов'язкових до виконання нормативно-правових актів – законів. Вони відрізняються довільністю формулювань, отже, можуть бути витлумачені органами влади, правоохоронними органами на свій розсуд, залежно від державницької доцільності та розуміння ними національних інтересів РФ, яке часто не збігається з загальновизнаними демократичними стандартами захисту прав людини.

Це підтверджує позиція російського етнополітолога В. Тішкова, який вважає, що на відміну від текстів законів, а тим більше Основного Закону – Конституції, доктринальні документи є офіційними орієнтирами, а не обов'язковими приписами для влади і громадян. Однак, підкреслює дослідник, у ситуаціях суспільних трансформацій значимість такого роду орієнтирів вкрай велика: закон – це більш консервативний текст, що зазвичай оформлює вже чинну практику; концепція – це офіційний трактат, націлений на перспективу, який визначає рамки і цілі трансформацій, ініційованих владою³⁸⁰. Дійсно, роль громадянського суспільства у ініціюванні суспільних, політичних трансформацій в Російській Федерації мінімальна. Всі основні зміни ініціюються та санкціонуються владою, функції держави, особливо правоохоронних органів у Росії гіпертрофовані.

Концепції мають властивість змінюватися і змінюватися частіше від правових актів, тому російські науковці закликають не перебільшувати їх первинну значимість. Однак, яким чином може ефективно регулювати відносини великий масив політичних, переважно необов'язкових документів, на які за потреби можна і не звертати уваги? Якщо закон зобов'язує, концепція – пояснює і рекомендує, – наголошує В. Тішков³⁸¹. Звідси й часті нарікання на те, що та чи інша концепція, стратегія не відбулася або ж не спрацювала.

Чинна Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 року була затверджена Указом Президента РФ від 12 травня 2009 року № 537 і

³⁸⁰ *Тишков В. О концепции государственной национальной политики [Електронний ресурс] / В. Тишков / Блог В. Тишкова. – Режим доступу: http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/o_konzepti.html.*

³⁸¹ *Там же.*

прийнята на заміну Концепції національної безпеки 1997 року. Утім, з урахуванням нинішніх викликів документ навіть зараз виглядає як застарілий, не кажучи вже про далекий 2020 рік – настільки стрімко змінилося безпекове середовище навколо Росії та всередині Росії внаслідок дестабілізаційних дій російської влади. Голова Ради безпеки РФ пообіцяв, що Росія найближчим часом відкоригує Стратегію національної безпеки до 2020 року і Доктрину інформаційної безпеки з урахуванням нових воєнних загроз у світі, які ж сама й створює деструктивною зовнішньою діяльністю. Однак М. Патрушев посилається спочатку на такі загрози, як «арабська весна», події в Сирії, Іраку, лише наприкінці згадуючи про Україну. За словами чиновника, зростає агресивність США і НАТО щодо Росії, «а ідея вступу України до Північноатлантичного Альянсу все більше набуває рис символічного реваншу сил, які воювали на боці нацистської Німеччини»³⁸².

Росія щосили формує образ ворога для того, щоб стримувати дестабілізацію всередині держави, викликану соціально-економічними труднощами, санкціями, падінням економіки та рівня життя населення. Як заявив один із небагатьох російських політиків-опозиціонерів, М. Касьянов: «Владі потрібен дух мобілізації, щоб тримати населення під контролем. Тому всі пояснення зводяться до зовнішнього ворога. Зовнішній ворог – США та Євросоюз, що заблукав у розумінні В.Путіна...»³⁸³ Не випадково в Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року стверджується, що у сфері міжнародної безпеки Росія надаватиме перевагу використанню політичних, правових, зовнішньоекономічних, військових та інших інструментів захисту державного суверенітету та національних інтересів.

Назагал, головний безпековий документ РФ надає колосальне значення стабільності – політичній, соціальній, етнополітичній. І держава в ньому постає головним гарантом забезпечення стабільності, головним суб'єктом її

³⁸² Николай Патрушев: Из-за новых угроз Россия меняет стратегию национальной безопасности до 2020 года [Електронний ресурс] / RT. – Режим доступу: <http://russian.rt.com/article/89838>

³⁸³ Касьянов: Російській владі потрібен дух мобілізації, щоб утримувати населення під контролем [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/08/3/7076520/>

утвердження та підтримання. Про це свідчать Загальні положення документу, в яких стверджується, що Росія подолала наслідки системної політичної та соціально-економічної кризи кінця XX століття – зупинила падіння рівня і якості життя російських громадян, встояла під натиском націоналізму, сепаратизму і міжнародного тероризму, запобігла дискредитації конституційного ладу, зберегла суверенітет і територіальну цілісність, відновила можливості з нарощування конкурентоспроможності і відстоювання національних інтересів як ключового суб'єкта багатополарних міжнародних відносин. Країна реалізує державну політику в галузі національної оборони, державної і суспільної безпеки, стабільного розвитку Росії, адекватну внутрішнім і зовнішнім умовам; створює передумови для зміцнення системи забезпечення національної безпеки, консолідує правовий простір; відроджує споконвічно російські ідеали, духовність, гідне ставлення до історичної пам'яті; зміцнює суспільну злагоду на основі спільних цінностей – свободи і незалежності Російської держави, гуманізму, міжнаціонального миру і єдності культур багатонаціонального народу Російської Федерації, поваги сімейних традицій, патріотизму³⁸⁴. Всі ці досягнення покликані демонструвати стабілізацію соціальної, політичної, економічної, етнополітичної ситуації, яка була досягнута завдяки зусиллям держави та влади. Що підтверджує той факт, що стабільність постає головною метою політики національної безпеки Російської Федерації.

Стратегія національної безпеки РФ позиціонує Росію як гаранта стабільного благополучного національного розвитку в умовах нових загроз та викликів. Документ був покликаний стати мобілізуючим фактором розвитку національної економіки, поліпшення якості життя населення, забезпечення політичної стабільності в суспільстві. Досягнення стабільності є лейтмотивом Стратегії національної безпеки РФ, що найчастіше подається у вигляді забезпечення сталого, стабільного розвитку. Загалом документ

³⁸⁴ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. №537 [Електронний ресурс] / Совет безопасности Российской Федерации. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.

нагадує стратегію безпеки тоталітарної держав звідусіль оточеної ворогами та надуманими небезпеками. Так, зокрема, прогнозується, що на забезпечення національних інтересів Російської Федерації негативний вплив чинитимуть ймовірні рецидиви односторонніх силових підходів у міжнародних відносинах, суперечності між основними учасниками світової політики, загроза поширення зброї масового знищення та її потрапляння до рук терористів; посиляться глобальне інформаційне протиборство, зростуть загрози стабільності, соціально-економічному розвитку та демократичним інститутам країн; розвинуться націоналістичні настрої, ксенофобія, сепаратизм і насильницький екстремізм, у тому числі під гаслами релігійного радикалізму; зростуть загрози, пов'язані з неконтрольованою та незаконною міграцією, іншими формами транснаціональної організованої злочинності. Таке «небезпечне», перенасичене загрозами та викликами середовище пояснює гіпертрофовану роль держави у забезпеченні стабільності.

Російська Федерація в Стратегії національної безпеки чи не найгостріше засуджує держави з нестабільною внутрішньополітичною ситуацією, що не контролюють власні території, що «в свою чергу призводить до загострення чинних та виникненню нових регіональних та міждержавних конфліктів». Безумовно, у документі жодним чином не згадується участь Російської Федерації у інспіруванні нестабільності, регіональних суперечностей та конфліктів. Навпаки держава бачить себе повноправним учасником та гарантом забезпечення стратегічної стабільності у світі, про що свідчить відповідна глава Стратегії національної безпеки під назвою «Стратегічна стабільність і рівноправне стратегічне партнерство». В ній, зокрема, стверджується, що досягненню пріоритетів сталого розвитку Російської Федерації сприяє активна зовнішня політика, зусилля якої зосереджені на пошуку згоди і спільних інтересів з іншими державами на основі системи двосторонніх і багатосторонніх взаємовигідних партнерських відносин.

Передбачається, що формування сприятливих умов для стабільного розвитку Росії на довгострокову перспективу досягається за рахунок

забезпечення стратегічної стабільності, в тому числі шляхом послідовного формування світу, вільного від ядерної зброї, та створення умов рівної безпеки для всіх. У той час, як на практиці головним фактором забезпечення політичної, соціальної, етнополітичної стабільності всередині Російської Федерації стала гібридна війна ззовні: розв'язання збройних етнополітичних конфліктів у сусідніх пострадянських державах, порушення миру, регіональної безпеки, добросусідських відносин з сусідніми державами³⁸⁵. Натомість у Стратегії національної безпеки навпаки зазначається, що Росія у відносинах з міжнародним співтовариством спирається на принципи збереження стабільності і передбачуваності в сфері стратегічних наступальних озброєнь, надає особливого значення досягненню нових повноформатних двосторонніх домовленостей щодо подальшого скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь. Тоді, як наразі зовнішня політика Російської Федерації є абсолютно непередбачуваною, нелогічною: країна за допомогою збройної агресії тримає у страху увесь Європейський континент, нарощуючи кількість війська на кордонах з сусідніми державами та наступального озброєння. Так, лише на кордоні з Україною за останніми даними зосереджено 63,5 тис. російських військових. Також Росія нарощує військову присутність в Абхазії, Вірменії, Киргизії, Таджикистані і Південній Осетії, переоснащуючи, розширюючи та доукомплектовуючи наявні військові бази там.

Відверто дивує те, що Організацію Об'єднаних Націй і Раду Безпеки ООН Росія розглядає як центральний елемент стабільної системи міжнародних відносин, в основі якої – повага, рівноправність і взаємовигідне співробітництво держав, що спираються на цивілізовані політичні інструменти вирішення глобальних і регіональних кризових ситуацій. Натомість Російська Федерація вже близько двох років використовує ООН та її інституції для блокування застосування мирних механізмів вирішення

³⁸⁵ Schmidt N. Neither Conventional War, nor a Cyber War, but a Long Lasting and Silent Hybrid War / N. Schmidt // Defence and Strategy. – 2014. – №2. – P. 85.

конфліктних ситуацій, зокрема припинення гібридної війни за участю РФ на Донбасі. Використовуючи право вето у Раді Безпеки ООН, Росія продовжує безкарно підтримувати україно-російський етнополітичний конфлікт у стадії ескалації, що супроводжується застосуванням зброї масового ураження, людськими жертвами, на словах (в офіційних заявах та політичних деклараціях, на зразок Стратегії національної безпеки РФ) пропагуючи мир та стабільність.

Однак міжнародна спільнота не може поки що нічого протиставити цинізму, перекручуванню норм міжнародного права та демократичних стандартів у поєднанні з пропагандою та військовою міццю, підсиленою ядерною зброєю. Адже армія РФ перебуває на перших сходинках світових рейтингів. Зокрема, нещодавно збройні сили Російської Федерації зайняли друге місце в рейтингу найпотужніших армій світу, складеному військовими експертами популярного англійського журналу *Business Insider*³⁸⁶. Тоді як Україна, що самотужки стримує військову агресію армії РФ на Сході держави, перебуває лише на 21 місці за потужністю збройних сил.

При цьому у головному безпековому документі Російської Федерації внутрішній стабільності приділяється набагато більше уваги, ніж міжнародній. Зокрема, наголошується на тому, що для запобігання загроз національній безпеці Росії необхідно забезпечити соціальну стабільність, етнічну і конфесійну згоду, підняти якість роботи органів державної влади і сформувати дієві механізми їх взаємодії з громадянським суспільством з метою реалізації громадянами Російської Федерації права на життя, безпеку, працю, житло, здоров'я та здоровий спосіб життя, на доступну освіту і культурний розвиток. До речі, спосіб взаємодії з громадянським суспільством не уточнюється і не конкретизується, що вказує на формальний характер цієї норми. Адже стан розвитку громадянського суспільства у Російській Федерації викликає стурбованість у політичних експертів.

³⁸⁶ Bird M. How Russia's most advanced military equipment stacks up against NATO's hardware [Електронний ресурс] / M. Bird // *Business Insider*. – Режим доступу: <http://uk.businessinsider.com/how-russias-most-advanced-military-equipment-stacks-up-against-natos-hardware-2015-6#ixzz3iWDsLNb1>.

Якщо в Україні активне, потужне, сильне, впливове громадянське суспільство зупинило процес трансформації держави в автократію, то громадянське суспільство Росії є занадто слабким, несформованим, неконсолідованим. А відтак, нездатним протистояти авторитарним діям влади, одноособовому прийняттю рішень, зокрема участі Російської Федерації у війнах та конфліктах, які негативно позначаються на соціально-економічному розвитку держави. Однак експерти впевнені, що тиску Президента В. Путіна і всієї кремлівської влади, який нині масовано чиниться на росіян, російське суспільство довго витримати не зможе і одного дня країна таки вибухне хвилею масового невдоволення.

Однак В. Потрніков вважає, що в Росії не буде кольорової революції протесту. В першу чергу через деконсолідацію російського суспільства, його неоднорідність – занадто різний рівень розвитку громадянського суспільства у різних регіонах федерації. «Кожен регіон розвивається за своїм параметрами: хтось як феодальна республіка, хтось як ісламська, як в Чечні, хтось ще якось, це різні ситуації. В Росії більше, ніж 8 десятків регіонів, і в кожного своє життя, своя політична і економічна реальність, і в кожному регіоні події розвиватимуться за власним сценарієм, тому тут не можна нічого передбачити», – підкреслює експерт непрогнозованість розвитку етнополітичної ситуації в РФ³⁸⁷.

Для російського суспільства характерні конформізм та підтримка будь-яких дій, ініціатив влади, навіть якщо вони порушують права людини та демократичні принципи. Про це свідчать назагал всі опитування громадської думки в Російській Федерації. Наприклад, за запровадження цензури в інтернеті виступає майже половина росіян, при чому більшість підтримує повне блокування мережі у разі виникнення національної загрози або масових протестів. Зокрема, 58% опитаних висловилися за допустимість

³⁸⁷ Віталій Портников: В Росії не буде Майдану [Електронний ресурс] / Вголос. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/vitaliy_portnykov_v_rosii_ne_bude_maydanu_155307.html?print.

повного відключення інтернету в країні у випадку дестабілізації ситуації³⁸⁸. Крім того велика частка росіян виступає навіть проти публікації негативної інформації про чиновників: 73% росіян не вважають за необхідне публікувати в мережі негативну інформацію про держслужбовців, яка їх викриває або дискредитує.

Адже «значне число (42%) росіян вважають, що іноземні держави використовують інтернет проти Росії та її інтересів», – наголошується в доповіді. При цьому висловили впевненість у тому, що інтернет не потребує регулювання, лише 11% респондентів. Експерти роблять висновок: чим менше росіяни користуються інтернетом, тим більше небезпеки і загрози для стабільності держави вони вбачають у ньому³⁸⁹. Фактично, російське суспільство настільки конформістськи налаштоване, що навздогін легітимізує будь-які, навіть протизаконні дії влади, які, насамперед, шкодять російським громадянам.

Ці соціологічні дані та реальний, невтішний стан розвитку, активності та участі у прийнятті рішень громадянського суспільства Російської Федерації, до речі, суперечать одному з трьох головних національних інтересів, визначених Стратегією національної безпеки РФ. В документі, зокрема, стверджується, що національні інтереси Російської Федерації на довгострокову перспективу полягають: по-перше, у розвитку демократії та громадянського суспільства, підвищенні конкурентоспроможності національної економіки; по-друге, у забезпеченні непорушності конституційного ладу, територіальної цілісності і суверенітету Російської Федерації; по-третє, у перетворенні Російської Федерації на світову державу, діяльність якої спрямована на підтримку стратегічної стабільності і

³⁸⁸ *Как нам отрегулировать Рунет? Социологический опрос [Електронний ресурс] / ВЦИОМ. – Режим доступу: <http://wciom.ru/index.php?id=236&uid=115344>.*

³⁸⁹ *Сурмачева Е., Артемьев А. Больше половины россиян поддержали бы отключение правительством интернета [Електронний ресурс] / Е. Сурмачева, А. Артемьев / РБК. – Режим доступу: <http://top.rbc.ru/politics/03/08/2015/55be1e2b9a794766b9f9cef3>.*

взаємовигідних партнерських відносин в умовах багатопольярного світу³⁹⁰. Насправді, як влада, так і суспільство працює на перетворення Російської Федерації на світову державу, яка підтримує свій імідж за допомогою дестабілізації ситуації в сусідніх країнах, збройної агресії, залякування та політичного шантажу.

Характерно, що стратегічними цілями забезпечення національної безпеки у сфері державної та громадської безпеки Стратегія визначає захист основ конституційного ладу Російської Федерації, основних прав і свобод людини і громадянина, охорону суверенітету Російської Федерації, її незалежності та територіальної цілісності, а також збереження громадянського миру, політичної і соціальної стабільності в суспільстві. При чому на практиці політична, соціальна, а також етнополітична стабільність як статична стабільність консервації становища, недопущення змін досягається будь-якою ціною – силовими, недемократичними методами. Така статична стабільність, як було доведено в попередніх розділах, гальмує гармонійний розвиток держави і суспільства, спричиняє відтік інтелектуалів, опозиції, призводить до накопичення невдоволення, етнополітичної, соціальної мобілізації, відкладених експектацій. Ці етнополітичні процеси неминуче призведуть до нестабільності в перспективі. Чим вищою цінністю оголошується стабільність у державі, тим рішуче ламатимуться усталені практики її підтримання або навіть насадження у сучасній Росії.

Сучасне російське суспільство мобілізується за допомогою формування образу ворога, що активно застосовується в етнополітичній мобілізації та формуванні вертикальної мобілізаційної стабільності³⁹¹. Велика частина етнополітичних процесів сучасного світу ініціюється і ведеться в інформаційній площині, в основному за допомогою ЗМІ. Російські експерти нарікають, що країну впродовж усіх років існування лихоманило політичною

³⁹⁰ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. № 537 [Електронний ресурс] / Совет безопасности Российской Федерации. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.

³⁹¹ Кривицька О. «Етнічний антагонізм» лікується толерантністю [Текст] / О. Кривицька // Віче. – 2001. – №8. – С. 44.

нестабільністю. Російськими науковцями підкреслюються результати цілеспрямованої інформаційної кампанії проти Росії і росіян за ці роки: «втрата ідентичності, нівелювання ролі інституту сім'ї, формування суспільства атомізованих індивідуумів, руйнування соціальних спільнот і колективних начал. Тобто відбувалася і відбувається дискредитація традиційних цінностей: від релігії і сакральності до патріархальних першооснов російського суспільства, вихолощується наша пасіонарність»³⁹². Тим часом участь РФ у етнополітичних конфліктах в сусідніх державах – Грузії, Молдові, Україні подається як війна за традиційні, духовні колективні цінності росіян, за так званий оплот духовності і культури, етнокультурне середовище під узагальненою назвою – «русский мир». При чому в цій війні росіяни вважають, що захищають (свої цінності, спосіб життя) від зовнішніх ворогів, а не нападають, хоча на практиці Росія завойовує та анексує території сусідніх держав.

Експерти наголошують, що інформаційні війни проти Росії проводяться як на міжнародному і міждержавному рівнях, так і всередині країни: медійні атаки цілеспрямовано трансформують систему цінностей росіян, культивуючи слухняний конвеєр суспільства споживання, атеїстичних нігілістів, які керуються практичною миттєвою вигодою і не мислять стратегічними категоріями. Зауважимо, що до стратегічних категорій РФ належить не добробут, рівень захисту прав, демократія, а імідж Росії як великої держави, її рейтинги військової, ядерної потужності. Мислення стратегічними категоріями демонструють ті найнижчі соціальні верстви населення, які готові терпіти ще більше зубожіння заради розширення Росії за рахунок анексій територій сусідніх держав. Наприклад, зубожілі пенсіонери, що не можуть придбати у достатній кількості продуктів харчування або ліків, але втішаються з іміджу великої держави, в якій проживають, використовуючи поширене гасло «Зато Крым – наш!».

³⁹² Национальная безопасность РФ: проблемы и пути решения [Електронний ресурс] / НИРСИ. – Режим доступу: <http://www.nirsi.ru/84>.

Таким чином, аналіз головного безпекового документу Російської Федерації на сьогодні свідчить, що Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 року є, дійсно, політичним, декларативним документом, сповненим політичних міфів та утопій, які суттєво розходяться з реальністю.

Вивчаючи етнополітичну стабільність і її роль в етнополітичній безпеці Російської Федерації, не можемо не звернутися до головного документу етнонаціональної сфери – Стратегії державної національної політики Російської Федерації на період до 2025 року, затвердженій Указом Президента РФ від 19 грудня 2012 року № 1666 на заміну Концепції державної національної політики Російської Федерації 1996 року³⁹³. Попередню редакцію Концепції експерти критикували за те, що вона була викладом лише загальних, принципових підходів до вирішення назрілих проблем у сфері етнонаціональних відносин.

Зокрема, К. Вітман зауважував, що незважаючи на те, що основні принципи і положення Концепції державної національної політики Російської Федерації зберігають своє значення, документ об'єктивно застарів через кілька років після свого прийняття, оскільки не враховував численні нові суспільні реалії, зокрема у сфері міжетнічних відносин, а відтак не став ефективним інструментом реалізації етнонаціональної політики в Російській Федерації, налагодження ефективного діалогу між етнічними спільнотами та владою, не міг працювати на випередження та запобігання негативним процесам у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин³⁹⁴.

Нинішня редакція Стратегії державної національної політики Російської Федерації на період до 2025 року не позбавлена цих же недоліків, оскільки не відрізняється конкретикою. Документ складається усього з чотирьох розділів: Загальні положення; Стан міжнаціональних (міжетнічних) відносин

³⁹³ Концепция государственной национальной политики Российской Федерации утверждена Указом Президента Российской Федерации от 15 июня 1996 г. №909 // Национальная политика России: история и современность. – М.: ИИА «Русский мир», 1997. – С. 652-653.

³⁹⁴ Вітман К.М. Етнонаціональна політика в Україні і Російській Федерації: порівняльний аналіз законодавчої бази / К. М. Вітман // Держава і право. – 2005. – Вип. 29. – С. 637.

в Російській Федерації; Цілі, принципи, пріоритетні напрямки та завдання державної національної політики Російської Федерації; Механізми реалізації державної національної політики Російської Федерації. Останній розділ чи не найкоротший у всій Стратегії і, по суті, так само позбавлений реальних, чітких механізмів реалізації положень документу. У ньому зокрема, зазначається, що ефективність реалізації державної національної політики Російської Федерації забезпечується безперервною та узгодженою діяльністю державних органів і органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства з комплексним використанням політичних, правових, організаційних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів, напрацьованих відповідно до цієї Стратегії. Реалізація ж Стратегії державної національної політики здійснюється урядом Російської Федерації у взаємодії з федеральними та регіональними державними органами, а саме: уряд Російської Федерації розробляє план заходів щодо реалізації Стратегії, який враховується під час планування федерального бюджету³⁹⁵. Стратегія також припускає, що інструментом її реалізації на федеральному рівні може бути державна програма.

При цьому наголошується, що реалізація цього політичного документу покликана стати мобілізаційним фактором, що сприяє зміцненню загальноросійської громадянської самосвідомості, етнокультурному розвитку народів Росії, гармонізації міжнаціональних (міжетнічних) відносин, забезпеченню державної безпеки, правопорядку та політичній стабільності в суспільстві, а також зростанню міжнародного престижу Російської Федерації. Однак навряд чи цей головний політичний документ сфери етнонаціональних відносин зможе ефективно забезпечити етнополітичну стабільність та етнополітичну безпеку в Російській Федерації.

³⁹⁵ Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года утверждена Указом Президента Российской Федерации от 19 декабря 2012 г. №1666 [Електронний ресурс] / Министерство национальной политики Удмуртской Республики. – Режим доступа: <http://www.minnac.ru/minnac/info/14183.html>

Судячи з нелогічного накопичення цілей, принципів, пріоритетних напрямків та завдань державної національної політики Російської Федерації в одному розділі, складається враження, що Стратегія державної національної політики Російської Федерації на період до 2025 року прийнята більше для галочки, ніж для практичного втілення – щоб оновити, осучаснити застарілий варіант 1996 року. Її попередня редакція, попри критику експертів, все ж була прописана детальніше. Вищезгадане припущення підтверджує положення про те, що Стратегія входить в систему документів державного стратегічного планування³⁹⁶. Тобто Російська Федерація, фактично, перейшла до планової політики – встановлення періодів, протягом яких мають бути виконані ті чи інші завдання. І етнонаціональна політика, політика безпеки – не винятки з загального правила. Це пояснює індикацію термінів дії базових документів – концепцій, стратегій. В. Полтерович вказує на формування цілої системи національного планування в Російській Федерації, яка вимагає навіть створення ієрархії спеціальних інститутів планування³⁹⁷.

Попри критику, Стратегія державної національної політики позитивно оцінює попередню редакцію. Зокрема зазначається, що реалізація Концепції державної національної політики Російської Федерації 1996 року сприяла збереженню єдності і цілісності Росії: в результаті заходів зі зміцнення російської державності, прийнятих протягом нульових років, вдалося подолати дезінтеграційні процеси і створити передумови для формування загальноросійської громадянської самосвідомості на основі спільної долі народів Росії, зміцнення національної злагоди і духовної спільності народів, які її населяють; досягнуто суттєвих результатів у забезпеченні політичної стабільності на Північному Кавказі, створені правові гарантії прав корінних нечисленних народів, вжито суттєвих заходів щодо розвитку національно-культурної автономії, щодо забезпечення прав громадян та національних

³⁹⁶ *Федеральный закон Российской Федерации от 28 июня 2014 г. №172-ФЗ «О стратегическом планировании в Российской Федерации»* [Електронний ресурс] / Российская газета. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/07/03/strategia-dok.html>

³⁹⁷ *Полтерович В.М.* Стратегическое планирование /В.М. Полтерович / Стратегические ориентиры экономического развития России. – СПб: Алетейя, 2010 – С.603.

(етнічних) спільнот у сферах освіти та розвитку національних мов. Тобто вказано на етнополітично стабілізаційну роль документу. Однак, аналіз внутрішньої та зовнішньої політики Російської Федерації засвідчує, що політичні документи, нормативні акти існують паралельно з практичною політикою в сфері етнонаціональних відносин та безпековій сфері, не завжди знаходячи в ній відображення.

Адже вивчення положень нинішньої редакції Стратегії державної національної політики вказує на те, що такий політичний документ за своєю суттю, наповненням, функціями і довільними (необов'язковими) механізмами реалізації не може ефективно забезпечити етнополітичну стабільність у Російській Федерації. Характерно, що при всьому масиві етнонаціональних проблем, притаманних поліетнічній федерації, яка складається з великої кількості суб'єктів, у тому числі сформованих за етнічним принципом, основними питаннями державної національної політики Російської Федерації, які вимагають особливої уваги, є лише: а) збереження і розвиток культур і мов народів Російської Федерації, зміцнення їх духовної спільності; б) забезпечення прав корінних нечисленних народів і національних меншин; в) створення додаткових соціально-економічних і політичних умов для забезпечення міцного національного та міжнаціонального миру і злагоди на Північному Кавказі (чомусь лише в одному регіоні з низки проблемних); г) підтримка співвітчизників, що проживають за кордоном, сприяння розвитку їх зв'язків з Росією³⁹⁸. Такий підхід свідчить про тактику замовчування найгостріших етнополітичних проблем, нівелювання їх значущості на тлі гіперболізації викликів з інших сфер життя.

Етнонаціональна політика Російської Федерації ставить перед собою такі цілі: а) зміцнення загальноросійської громадянської самосвідомості і

³⁹⁸ Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года утверждена Указом Президента Российской Федерации от 19 декабря 2012 г. №1666 [Електронний ресурс] / Министерство национальной политики Удмуртской Республики. – Режим доступу: <http://www.minnac.ru/minnac/info/14183.html>.

духовної спільності багатонаціонального народу Російської Федерації (російської нації); б) збереження і розвиток етнокультурного різноманіття народів Росії; в) гармонізація національних і міжнаціональних (міжетнічних) відносин; г) забезпечення рівності прав і свобод людини і громадянина незалежно від раси, національності, мови, ставлення до релігії та інших обставин; д) успішна соціальна і культурна адаптація та інтеграція мігрантів.

В Стратегії зазначається, що ці цілі досягаються спільними діями суспільства і держави на основі конституційних принципів демократії та федералізму, принципів єдності, патріотизму та соціальної справедливості, стабільного і суверенного розвитку Росії, поваги національної гідності її громадян і є основою для вирішення довгострокових завдань державного будівництва, успішного розвитку країни в економічній, соціально-культурній та зовнішньополітичній сферах, забезпечення національної безпеки. В цілому, досягнення завдань з формування політичної нації у поєднанні з підтримкою етнокультурного різноманіття, з гармонізацією міжетнічних відносин, із забезпеченням принципів рівності захисту прав та недискримінації, з інтеграцією мігрантів здатне забезпечити тривалу етнополітичну стабільність.

Так, слід відзначити низку завдань із забезпечення міжнаціонального миру і злагоди, гармонізації міжнаціональних (міжетнічних) відносин, що неодмінно сприятимуть етнополітичній стабілізації у випадку ефективної та послідовної реалізації. Зокрема, визначення як пріоритетних завдань у сфері державної національної політики Російської Федерації для державних і муніципальних органів питань, пов'язаних із підтриманням міжнаціонального миру і злагоди, гармонізацією міжнаціональних відносин, профілактикою виникнення конфліктних ситуацій, сприянням діалогу між представниками різних етнічних спільнот; формуванням в суспільстві середовища нетерпимості до пропагування та розповсюдження ідей екстремізму, ксенофобії, національної винятковості, спрямованих на підриг суспільно-політичної стабільності, національного миру та злагоди; вдосконаленням

правових основ наукового та експертного забезпечення раннього запобігання міжнаціональним конфліктам, проявам агресивного націоналізму, масовим заворушенням, проявам екстремізму і тероризму; залученням етнокультурних та громадських об'єднань до діяльності з розвитку міжнаціонального діалогу, протидії екстремізму, національної та релігійної нетерпимості; запобіганням і припиненням діяльності, спрямованої на підрив безпеки держави, розпалювання расової, національної та релігійної ворожнечі, ненависті або ворожнечі; створенням державної та муніципальної систем моніторингу стану міжетнічних відносин та раннього запобігання конфліктним ситуаціям; інформаційною та правовою профілактикою недобросовісного використання етнічного чинника у виборчому процесі і в партійних програмах³⁹⁹. Однак більшість цих завдань потребує конкретизації в підзаконних актах, програмах федерального та місцевого значення. Наразі більшість із них має декларативний зміст.

Тим часом експерти вважають, що Росія залишається недемократичною, потенційно етнополітично нестабільною країною з високим рівнем ксенофобії та ізоляціоністських настроїв. Хоча етнополітичний конфлікт в Україні і протистояння з Заходом тимчасово відсунули на задній план традиційно важливу для російського суспільства міжнаціональну та міграційну проблематику: якщо в жовтні 2013 року було зафіксовано пік ксенофобських настроїв, – тоді гасло «Росія для росіян» підтримало 66% росіян, що було максимумом за всі роки, то на кінець 2014 року частка таких респондентів зменшилася до 54%⁴⁰⁰.

Кількість росіян, які вважають, що «на даний момент у Росії можливі масові кровопролитні зіткнення на національному ґрунті», знизилася з 62% в жовтні 2013 року до 24% в липні 2014 року. Хоча рівень етнічної неприязні щодо вихідців із південних республік знизився, зменшення негативу і агресії відбулося не за рахунок збільшення позитивного сприйняття, що могло б

³⁹⁹ Там же.

⁴⁰⁰ Полтерович В.М. О формировании системы национального планирования в России / В.М. Полтерович // Журнал Новой экономической ассоциации. – 2015. – №2(26). – С. 5.

вказати на позитивну динаміку в сфері протидії ксенофобії, а за рахунок зростання байдужого ставлення та переорієнтації на зовнішнього ворога, а також соціально-економічні проблеми⁴⁰¹. Незважаючи на зростання позитивних оцінок, готовність підтримати запровадження низки обмежень для мігрантів залишається практично на колишньому рівні: 64% респондентів вважають, що необхідно видворяти з Росії нелегальних мігрантів з країн ближнього зарубіжжя; 76% наполягають на жорсткій адміністративній політиці, яку слід проводити уряду РФ, щоб зменшити тиск приїжджих; лише 16% вважають, що іммігранти – позитивний фактор розвитку економіки Росії.

Соціологи перелічують низку факторів, через які рівень міжетнічної напруженості і нестабільності залишається високим: фактична нерівність російських регіонів, збереження системи негласного етнічного квотування посад в національних республіках, високий рівень злочинності в середовищі мігрантів, експансія радикального ісламу⁴⁰². Таким чином, незважаючи на прийняття нової редакції Стратегії державної національної політики в 2012 році, етнополітична ситуація не зазнала позитивних змін і залишається стабільно напруженою і нестабільною в Російській Федерації.

Якби цей документ отримав політико-правове наповнення та забезпечив практичну реалізацію цілої низки, в цілому позитивних та етнополітично стабілізаційних намірів, декларацій та тенденцій, етнополітична ситуація в Російській Федерації була б набагато сприятливішою, характеризувалася б зростанням рівня толерантності, зниженням рівня ксенофобії, злочинів на ґрунті расизму, локальних міжетнічних конфліктів. Наявність подібних викликів для етнополітичної безпеки і етнонаціональної політики визнає російська влада. Так, 30 березня 2015 року Рада при Президентові Російської Федерації з розвитку громадянського суспільства і прав людини провела

⁴⁰¹ *Гроздь гнева. Рейтинг межэтнической напряженности в регионах России. Весна-осень 2014 года [Електронний ресурс] / Информационно-аналитический центр СОВА. – Режим доступа: <http://www.sova-center.ru/racism-xenophobia/discussions/2014/10/d30402/>.*

⁴⁰² Там же.

спеціальне засідання на тему «Зростання радикалізму в суспільстві, як загроза правам людини».

У ході засідання виступили представники правоохоронних і наглядових органів, громадські діячі та експерти, які відзначили, що останнім часом у світі, і Росії зокрема, спостерігається зростання радикалізму, нестабільності, що проявляється в різних актах насильства аж до масових позасудових страт, бомбардувань мирного населення, політичних вбивств тощо. Члени Ради дійшли висновку, що серед причин зростання радикалізму потрібно виділити соціально-економічні⁴⁰³, оскільки у суспільній думці поступово формується уявлення про те, що Росія увійшла в серйозну економічну кризу, почасти викликану зовнішніми причинами – міжнародною ізоляцією та санкціями. Зокрема, згідно з даними опитувань, 75% опитаних вважають, що в Росії настала криза, 60% респондентів незадоволені тим, що відбувається в країні, 58% вважають, що уряд не виконує свої соціальні зобов'язання. А як відомо з теорії етнополітології, погіршення соціально-економічної ситуації завжди каталізує негативну дію етнічного чиннику, провокуючи зростання міжетнічної напруженості, міжетнічних конфліктів, ксенофобії, расизму, що в свою чергу дестабілізує етнополітичну ситуацію в державі.

Також Рада з розвитку громадянського суспільства і прав людини виокремила наступні фактори, що сприяють зростанню радикалізму та нестабільності в російському суспільстві. По-перше, це недоліки у функціонуванні систем соціалізації та соціальної інтеграції, які повинні бути засновані не на міфах і фальсифікації, а на громадянському вихованні, укоріненні в суспільстві морально виправданих уявлень про патріотизм, соціальну справедливість, солідарність та демократію. По-друге, це недостатня популярність та впливовість діалогових майданчиків, покликаних забезпечувати відкрите обговорення актуальних проблем, що постали перед країною. По-третє, радикалізму і нестабільності в Росії сприяє той факт, що

⁴⁰³ СПЧ разработал рекомендации по итогам спецзаседания «Рост радикализма как угроза правам человека» [Електронний ресурс] / Информационно-аналитический центр СОБА. – Режим доступа: <http://www.sova-center.ru/racism- xenophobia/discussions/2015/06/d32100/>.

діяльність правоохоронних органів у сфері протидії екстремізму все частіше орієнтована на розслідування протизаконних публічних закликів, і все рідше – на розслідування насильницьких злочинів.

Експерти відзначили, що хоча публічні заклики, безперечно, також можуть становити значну небезпеку, однак на практиці нерідко переслідуються особи, які вчинили незначні злочини, а іноді і зовсім невинні, що відволікає сили від розслідування насильницьких злочинів екстремістського характеру. Наприклад, до кримінальної відповідальності за екстремізм скоріше притягується особа, що публічно ставить під сумнів належність Криму до РФ, ніж скін-хед за расистський злочин (побиття, пограбування іноземця).

Характерно, що Рада з розвитку громадянського суспільства і прав людини хоч і частково, але визнала, що за генерування радикалізму, етнічного екстремізму та етнополітичної нестабільності відповідальність слід покладати на внутрішню етнонаціональну політику Російської Федерації. Зокрема, серед факторів, що призводять до зростання радикалізму в російському суспільстві було названо пропагандистський ухил і агресивну тональність значної частини політичних і новинних програм російських телеканалів.

Рада вказала на серйозну проблему тиражування нетолерантності, адже однією з найважливіших настанов пропагандистської кампанії в ЗМІ є подання відкритих опонентів влади як «націонал-зрадників», «п'ятої колони», «іноземних агентів». При цьому діалогові форми програм або повністю ігноруються, або імітуються. Спроби вибудовування змістовного діалогу щодо реальних проблем Російської Федерації, її майбутнього, наштовхуються на взаємну словесну агресію, непримиренність, радикалізм. Експерти наголосили, що навіть такі відомі опозиціонери, як О. Солженіцин та А. Сахаров також стають об'єктами дискредитації з боку офіційних ЗМІ через критику внутрішньої і зовнішньої політики тодішньої влади, яка нині

звеличується та абсолютизується⁴⁰⁴. Зростання рівня агресії, нетолерантності, негативних установок, несприйняття інших точок зору, відмінних від офіційної позиції, – всі ці тенденції є наслідками пропаганди. Вони наразі постають серйозними дестабілізаційними факторами в РФ.

Крім того, Рада з розвитку громадянського суспільства і прав людини, справедливо відзначила внесок у зростання радикалізму та нестабільності участі російських громадян у збройних конфліктах на території іноземних держав, які потім повертаються зі зброєю, спотвореними уявленнями про мирне життя. Звичайно, при цьому було наголошено на «мирних зусиллях російського керівництва щодо врегулювання збройних конфліктів в інших країнах, які повинні бути підтримані активною роботою правоохоронних з запобігання так званого «найманства» (залучення російських громадян у військові конфлікти)»⁴⁰⁵.

Однак так звані «мирні зусилля» щодо врегулювання конфліктів не поділяються і не підтримуються більшістю інших держав світу, оскільки є насправді технологією «примушення до миру» сусідніх пострадянських держав за допомогою війни та зброї. Так, згідно з дослідженням Pew Research Center ні Росія, ні російська влада не мають довіри чи підтримки за межами РФ. В середньому лише 30% населення Землі ставляться до Росії прихильно, але лише 24% людей у світі схвалюють дії і методи російської влади. Найгірше ставлення до Росії висловлюють респонденти у Польщі та Йорданії – по 80%, антиросійські настрої панують також в Ізраїлі – 74%, Японії – 73%, Німеччині – 70% та Франції – 70%. Найпалкіше діяльність Росії підтримують у В'єтнамі – 75%, Гані – 56%, Китаї – 51%, Філіппінах – 44%, проте й в цих країнах також 44% опитаних ставляться до Росії і негативно⁴⁰⁶. Що ж

⁴⁰⁴ Рекомендації Совета при Президенте Российской Федерации по развитию гражданского общества и правам человека по итогам специального заседания на тему: «Рост радикализма в обществе как угроза правам человека» [Електронний ресурс] / Совет при Президенте Российской Федерации по развитию гражданского общества и правам человека. – Режим доступа: <http://president-sovet.ru/documents/read/340/>.

⁴⁰⁵ СПЧ разработал рекомендации по итогам спецзаседания "Рост радикализма как угроза правам человека" [Електронний ресурс] / Информационно-аналитический центр СОБА. – Режим доступа: <http://www.sova-center.ru/racism-xenophobia/discussions/2015/06/d32100/>.

⁴⁰⁶ Russia, Putin Held in Low Regard around the World [Електронний ресурс] / Pew Research Center. – Режим доступа: <http://www.pewglobal.org/2015/08/05/russia-putin-held-in-low-regard-around-the-world/>

стосується України, то антиросійські настрої висловлюють 72% респондентів, лише 21% позитивно ставляться до РФ.

Попри суперечливість вищезгаданого засідання Ради з розвитку громадянського суспільства і прав людини, змісту висловлювань, нею були підготовлені рекомендації, що сприяють зменшенню рівня радикалізму та стабілізації політичної, в тому числі етнополітичної ситуації. По-перше, було наголошено на необхідності створити умови для широкого політичного діалогу (вільного обміну думками) з усіх найбільш гострих питань економічного та суспільно-політичного розвитку країни, який виключатиме взаємні звинувачення та політичні ярлики.

По-друге, Рада рекомендувала державним засобам масової інформації переглянути формати основних політичних та інформаційних програм з метою усунення конфронтаційної атмосфери в медійному просторі, посилення діалогових складових, створення можливостей для вільного і спокійного, аргументованого і шанобливого обміну думками. Адже домінування ненависті і ворожнечі в суспільному житті підриває основи демократичної правової держави та дестабілізує етнополітичну ситуацію. Експерти вважають, що представлення країни як «фортеці в осаді» і постійний пошук внутрішніх ворогів, каталізація нетерпимості призводить до зростання насильства на всіх рівнях життя.

Рада також звернулася до Ради безпеки Російської Федерації, МВС Росії, Слідчого комітету РФ та Генеральної прокуратури РФ з проханням провести перевірку повідомлень засобів масової інформації про факти вербування громадян для участі у збройних конфліктах за межами Росії, а також про випадки пропаганди війни та застосування насильства для вирішення політичних, етнічних або цивілізаційних проблем. Таким чином у Російській Федерації офіційно визнали, що вербування російських громадян для участі у

збройних конфліктах за кордоном становить реальну загрозу національній безпеці, зокрема стабільності⁴⁰⁷.

Цими важливими офіційними документами Російська Федерація фактично визнала наявність серйозних проблеми зі забезпеченням стабільності недемократичними, неправовими методами, які, стримуючи соціальні, етнічні, культурні прояви розвитку російського суспільства, лише посилюють протестні настрої. Це дає підстави стверджувати, що діяльність з інспірування та підтримки етнополітичної стабільності за кордоном, по суті, стає фактором нестабільності в самій Російській Федерації.

Характерно, що Рада з розвитку громадянського суспільства і прав людини також рекомендувала органам державної влади суб'єктів Російської Федерації, органам місцевого самоврядування виключили надалі практику необґрунтованих відмов у погодженні проведення публічних заходів населенням, оскільки така практика лише сприяє радикалізації протестних настроїв та суспільній нестабільності. Адже в сучасній Росії будь-яка протестна активність громадян розглядається як загроза стабільності, миру і жорстко придушується правоохоронними органами.

У РФ настільки побоюються протестної активності та стихійних виступів, що вирішили авто- й велопробіги прирівняти до демонстрацій, а намети в громадських місцях – до пікетів, що потребують узгодження з владою. Зокрема урядова комісія з законопроектної діяльності схвалила розроблений МВС РФ законопроект, який прирівнює до публічних заходів групові пересування на будь-яких транспортних засобах, а також встановлення наметів у громадських місцях. Документ пропонує вважати демонстраціями групові пересування на будь-яких транспортних засобах, якщо під час них передбачається «організоване публічне висловлення суспільних настроїв» і використання плакатів, транспарантів та «інших

⁴⁰⁷ Рекомендации Совета при Президенте Российской Федерации по развитию гражданского общества и правам человека по итогам специального заседания на тему: «Рост радикализма в обществе как угроза правам человека» [Электронный ресурс] / Совет при Президенте Российской Федерации по развитию гражданского общества и правам человека. – Режим доступа: <http://president-sovet.ru/documents/read/340/>.

засобів наочної агітації»⁴⁰⁸. В пояснювальній записці до законопроекту пробіги та наметові містечка названі новою формою протесних акцій.

В. Таран справедливо наголошує, що з соціологічної точки зору стабільність – не синонім незмінності, нерухливості соціальних, політичних систем і відносин. Як її тлумачать у Російській Федерації. У суспільстві така нерухомість є, як правило, не ознакою стабільності, а ознакою застою, що рано чи пізно веде до нестійкості, соціальної напруги і врешті до нестабільності⁴⁰⁹. Якщо застосувати теорію соціальної нестабільності В. Тарана до досвіду Російської Федерації з забезпечення соціальної, політичної, етнополітичної стабільності, то можна помітити, що в державі спостерігаються елементи системної деградації. Виходячи з цих міркувань, припускаємо, що етнополітична система Російської Федерації як підсистема соціальної системи перебуває у стані застою, забезпечуючи статичну стабільність будь-якою ціною: для неї характерні відсутність серйозних зрушень у політичному житті, «згортання» політичної та ідеологічної критики, відсутність реформаторських ініціатив і ротації керівного складу кадрів на всіх рівнях управлінської діяльності, стагнація економіки, падіння темпів зростання національного доходу, падіння продуктивності праці, поступове зниження рівня життя переважної частини громадян, посилення еміграційних тенденцій. Не випадково нечисленна політична опозиція Російської Федерації проводить мітинги під гаслами «За змінюваність влади» (Москва, 21 вересня 2015), намагаючись вивести країну зі стану статичної стабільності та домогтися ротації влади.

Таким чином у Російській Федерації спостерігається амбівалентна ситуація з забезпеченням стабільності. На тлі демократичних норм власного законодавства зі забезпечення етнополітичної стабільності, країна жорстко

⁴⁰⁸ Бочарова С., Малышева Е. Правительство поддержало идею приравнять велосипедистов к митингующим [Електронний ресурс] / С. Бочарова, Е. Малышева / РБК. – Режим доступу: <http://top.rbc.ru/politics/25/08/2015/55dc5ecc9a79478d7560a090>.

⁴⁰⁹ Таран В.О. Нестабільне суспільство як форма прояву соціального розвитку / В.О. Таран // Культурологічний вісник. – 2014. – Вип. 33. – С. 90.

придушує нестабільність всередині та використовує останню як політичну технологію тиску на інші держави та світову спільноту.

* * *

Проаналізовано особливості забезпечення етнополітичної стабільності у національній безпеці й етнонаціональній політиці пострадянських держав: Молдови, Грузії, України, Росії. Підбір саме цих держав (України, Молдови та Грузії) продиктований тим, що головним чинником етнополітичної нестабільності в них упродовж тривалого часу залишається етнополітичний конфлікт (у замороженій стадії або стадії ескалації), що супроводжується сецесією територій, військовими діями, зовнішнім втручанням. При чому головним зовнішнім фактором дестабілізації етнополітичної ситуації в Україні, Молдові та Грузії – ініціатором (спонсором, підбурювачем) етнополітичних конфліктів виступає Російська Федерація, влада якої використовує зовнішню етнополітичну та військову агресію для досягнення етнополітичної стабільності всередині власної країни.

Серед етнополітичних конфліктів слід згадати: гібридну війну в Україні – конфлікт Росії і України за анексований Крим, самопроголошені утворення ДНР та ЛНР на території Луганської і Донецької областей України; конфлікт Молдови та Росії за самопроголошену Придністровську Молдавську Республіку на території Молдови; конфлікт Грузії та Росії за самопроголошені Республіку Абхазія та Республіку Південна Осетія на території Грузії.

Інтерес до політико-правових засад та особливостей забезпечення етнополітичної стабільності у Молдові та Грузії викликаний прямими аналогіями з Україною. На відміну від України, вони мають тривалий досвід врегулювання етнополітичного конфлікту, реінтеграції територій, що незаконно вийшли з їх складу, інституційного та правового супроводу цих процесів. Тому вивчення механізмів забезпечення етнополітичної безпеки та

етнополітичної стабільності в цих державах важливе для стабілізації етнополітичної ситуації в Україні. Реінтеграція невизнаних сепаратистських утворень – одне з головних завдань політики України, що прагне зберегти територіальну цілісність.

Гібридна війна Росії з Україною, що розпочалася 1 березня 2014 року зі вторгнення російських військ на територію України (окупація Криму) під приводом захисту російської національної меншини і супроводжується тривалими воєнними діями на Сході України, змусила всі пострадянські держави переосмислити роль етнополітичного фактора як потенційної загрози національній безпеці, що знайшло відображення у правовій базі етнонаціональної політики та політики національної безпеки.

Так, Концепція національної безпеки, Стратегія національної безпеки Республіки Молдова багато уваги приділяють етнополітичним факторам нестабільності порівняно з аналогами безпекових документів інших держав, що обумовлено участю держави у Придністровському етнополітичному конфлікті практично з моменту її формування. Це продиктовано особливою актуальністю проблем етнополітичної нестабільності для держави, частина території якої незаконно відокремилася і не контролюється Кишиневом. Однак перспективи врегулювання Придністровського конфлікту шляхом возз'єднання Придністров'я з Молдовою на даний момент у світлі етнополітичного конфлікту в Україні гірші, ніж будь-коли раніше. Не останню роль у протидії цьому варіанту відіграють два фактори: позиція Російської Федерації та чинник часу. Чим довше територія залишається окупованою, псевдонезалежною, тим менша ймовірність відновлення територіальної єдності обох частин. Молдова вважається наступною державою, в якій Російська Федерація може застосувати технології етнополітичної дестабілізації.

Молдова, Україна та Грузія великі надії покладають на євроатлантичну інтеграцію та розвиток демократії у забезпеченні стабільності. Євроінтеграційні реформи в Україні, Грузії та Молдові відбуваються у

схожих політичних, економічних, соціальних умовах і позитивно впливають на демократизацію та стабілізацію. Однак держави не сподіваються виключно на міжнародну підтримку, а намагаються вживати превентивних заходів, самостійно нейтралізуючи фактори етнополітичної дестабілізації, які мають російське походження.

Чинна Концепція національної безпеки Грузії, прийнята вже після російсько-грузинської війни в 2011 році, повною мірою відображає увесь спектр загроз етнополітичного характеру для національної безпеки. Документ великого значення надає утвердженню стабільності та деструктивній ролі у цьому процесі Російської Федерації. Зокрема, забезпечення регіональної стабільності фігурує серед національних інтересів Грузії поряд зі забезпеченням суверенітету та територіальної цілісності Грузії.

Характеризуючи модель етнополітичної стабільності Грузії, України та Молдови, визначили її як динамічну, горизонтальну автономну, гнучку етнополітичну стабільність, характерну для поліетнічних демократичних держав. Вважаємо, що протидіяти поширенню, тиражуванню етнополітичної нестабільності з боку Російської Федерації пострадянські держави, що обрали європейський вектор розвитку, повинні спільно, у тісній співпраці між собою та з міжнародною спільнотою.

В ході етнополітичного конфлікту Україна суттєво переглянула політико-правове забезпечення та практичне наповнення політики безпеки. Стратегія національної безпеки України 2015 року, яка викликала велике стурбування в Російській Федерації, більше концентрується на протидії зовнішнім небезпекам та викликам етнополітичній стабільності, на відміну від попередніх редакцій, які концентрувалися на внутрішніх. Україна потребує створення сучасної й ефективної системи забезпечення національної безпеки, яка враховує дестабілізаційну дію етнополітичних чинників, що використовуються у гібридній війні проти України. Стратегія

національної безпеки містить конкретний варіант програмних дій, які наразі втілюються в Україні.

В чинній редакції Стратегії національної безпеки повно і адекватно відображено деструктивну, підривну діяльність Російської Федерації щодо порушення етнополітичної стабільності в Україні. Раніше з подібними викликами системі забезпечення національної безпеки мати справу не доводилося. Проаналізовано заходи посилення інформаційної підсистеми національної безпеки, зокрема протидії пропаганди і дезінформації. Україна раніше не приділяла належної уваги захисту інформаційної безпеки і інформаційного простору при тому, що виклики інформаційної сфери сформували ґрунт для етнополітичної дестабілізації, сепаратизації та анексії територій.

Російська Федерація на нинішньому етапі розвитку своєю зовнішньополітичною діяльністю становить головний фактор, джерело етнополітичної нестабільності у всьому регіоні. Держава заохочує сепаратистські рухи, підтримує відцентрові тенденції в пострадянських країнах з метою утримання їх під своїм геополітичним контролем та недопущення інтеграції в ЄС і НАТО. Однак при цьому жорстко стабілізує ситуацію всередині Російської Федерації, придушуючи будь-які прояви політичної та етнополітичної нестабільності, в тому числі за допомогою недемократичних механізмів та застосування сили.

На практиці головним фактором забезпечення політичної, соціальної, етнополітичної стабільності всередині Російської Федерації стала гібридна війна ззовні: розв'язання збройних етнополітичних конфліктів у сусідніх пострадянських державах, порушення миру, регіональної безпеки, добросусідських відносин з сусідніми державами. Росія щосили формує образ ворога для того, щоб стримувати дестабілізацію всередині держави, викликану соціально-економічними труднощами, санкціями, падінням економіки та рівня життя населення.

Етнополітичну стабільність Російської Федерації було класифіковано як статичну, негнучку, вертикальну мобілізаційну. Утім, ці ознаки не впливають з етнонаціонального законодавства та законодавства національної безпеки, яке базується переважно на демократичних стандартах. Аналіз нормативно-правових та політичних актів безпекової сфери та сфери етнонаціональної політики РФ продемонстрував, що країна надає колосальне значення стабільності – політичній, соціальній, етнополітичній, в якій держава постає головним гарантом забезпечення, утвердження та підтримання. Однак правова база існує паралельно з практичною політикою, не завжди знаходячи в ній відображення.

На практиці етнополітична стабільність як статична стабільність консервації становища, недопущення змін досягається будь-якою ціною. Така модель стабільності гальмує гармонійний розвиток держави і суспільства, спричиняє відтік інтелектуалів, опозиції, призводить до накопичення невдоволення, етнополітичної, соціальної мобілізації.

Роль громадянського суспільства у ініціюванні суспільних, політичних трансформацій у Російській Федерації мінімальна. Всі основні зміни ініціюються та санкціонуються владою, функції держави, особливо правоохоронних органів у Росії гіпертрофовані. Громадянське суспільство Росії є занадто слабким, несформованим, неконсолідованим. А відтак, нездатним протистояти авторитарним діям влади, одноособовому прийняттю рішень, зокрема участі Російської Федерації у війнах та конфліктах, які негативно позначаються на соціально-економічному та етнополітичному розвитку держави.

РОЗДІЛ 5.

ЕТНОПОЛІТИЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ, ФАКТОРИ, МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ

5.1. Етнічний конфлікт як чинник етнополітичної нестабільності (на прикладі гібридної війни в Україні)

Етнічний конфлікт належить до головних причин порушення етнополітичної стабільності на локальному, державному, регіональному рівні – залежно від його масштабів, кількості учасників та особливостей перебігу. Попри те, що в політології, етнополітології зокрема, та суміжних науках спостерігається нагромадження термінів, якими позначають подібні конфлікти, під етнічним конфліктом розумітимемо будь-який конфлікт за участю етнічного чиннику. Як зауважують науковці, у вітчизняній і навіть західній етнополітології досі не вироблено універсальної дефініції, якою б позначалися суперечності і конфлікти у сфері етнонаціональних відносин, тому найбільш вживаним щодо них є означення «етнічний», «етнополітичний», «міжетнічний», «міжнаціональний», «конфлікт за участю етнічного фактора», які застосовуються для аналізу конфліктних ситуацій, пов'язаних із етнічністю, та змісту, який вкладають у ці поняття⁴¹⁰.

Аналіз напрацювань у сфері етноконфліктології засвідчив, що найбільш вдалою є конкретизація термінологічного апарату, запропонована В. Євтухом. Дослідник підкреслює, що в науковій літературі та у практиці законодавчого і виконавчого регулювання етнонаціонального розвитку поліетнічного суспільства найчастіше вживається термін «етнічний конфлікт», водночас надаючи перевагу поняттю «міжетнічний конфлікт»⁴¹¹. В. Євтух пропонує розглядати кореляцію між ними на рівні «загального –

⁴¹⁰ *Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні [наукова записка] / Кресіна І.О., Кубальський О.Н., Стоєцький С.В., Стойко О.М., Шемшученко Ю.С., Явір В.А. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – С.5.*

⁴¹¹ *Євтух В.Б. Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект / В.Б. Євтух // Політичний менеджмент – 2006. – № 6. – С. 3.*

конкретного», рекомендуючи застосовувати термін «етнічний конфлікт» тоді, коли відбувається розгляд конфліктної ситуації, пов'язаної з етнічністю в загальному, адже термін «міжетнічний конфлікт» вимагає уточнення (конкретизації) етнічних учасників, тобто представників тих чи інших спільнот.

Враховуючи те, що етноконфліктологія є окремою галуззю етнополітології, рівень розробки цієї проблематики слід охарактеризувати як високий. На теренах вітчизняної науки слід відзначити доробок О. Антонюка, Є. Головахи, В. Євтуха, О. Картунова, А. Кіссе, В. Котигоренка, О. Кривицької, І. Кресіної, О. Маруховської, О. Майбороди, Л. Нагорної, О. Нельги, М. Обушного, М. Панчука, Г. Перепелиці, С. Римаренка, Ю. Римаренка, В. Ребкала, Л. Шкляра, М. Шульги. Незважаючи на те, що науковці послуговуються різними термінами для позначення етнічного конфлікту, предметом нашого дослідження буде не пошук найбільш вдалого визначення цього феномену, а вивчення його впливу на етнополітичну стабільність. Як вітчизняні, так і закордонні науковці одноставні, відзначаючи дестабілізаційні характеристики етнічного конфлікту. За визначенням В. Тишкова етнічний конфлікт – це «конфлікт з певним рівнем організованої політичної дії, громадських рухів, масових заворушень, сепаратистських виступів і навіть громадянської війни, в яких протистояння відбувається по лінії етнічної спільноти»⁴¹². Сепаратистські виступи, протести з елементами насильства та руйнувань, спалахи внутрішньої війни не є тотожними стану стабільності етнополітичної системи держави.

В. Євтух визначає міжетнічний конфлікт як специфічну ситуацію у стосунках між етнічними спільнотами, її частинами або окремими представниками, змістом якої є змагання за відповідні ніші у суспільному житті поліетнічної країни, у ході якого відбувається протиставлення інтересів і застосування будь-яких засобів для їх реалізації та утвердження стійких

⁴¹² Тишков В. Реквием по этносу: исследования по социально культурной антропологии / В. Тишков. – М.: Наука, 2003. – С. 104.

позицій своєї етнічності в етнонаціональній структурі суспільства проживання⁴¹³. Саме протиставлення інтересів етнічними спільнотами зі застосуванням найрізноманітнішого арсеналу засобів для утвердження своєї позиції дестабілізує етнополітичну систему, негативно позначаючись на стані етнонаціональних відносин у державі.

Зауважимо, що рівень дестабілізації етнополітичної ситуації прямо залежить від форми (стадії) перебігу етнічного конфлікту. В латентній формі етнічний конфлікт, що зароджується, може жодним чином не позначатися на міжетнічній взаємодії та не порушувати етнополітичну стабільність. Якщо проаналізувати як приклад етнополітичний конфлікт на Сході України, що завершився сепаратизацією окремих частин Донецької та Луганської областей та формуванням на їх території невизнаних республік ДНР та ЛНР, його латентна стадія виглядатиме, на перший погляд, короткою і датуватиметься листопадом 2013 року – квітнем 2014 року. Саме тоді населення Півдня та Сходу України висловлювало невдоволення Революцією гідності, протестами проти євроінтеграції в Києві. Євромайдан отримав чітке засудження на територіях нинішніх ЛНР та ДНР, де ширились стереотипи про збитковість євроінтеграції для України, її негативний вплив на економіку держави та добробут громадян.

Однак латентна (прихована) стадія цього етнополітичного конфлікту (означимо його цим терміном, адже до протистояння від самого початку долучилася сусідня держава – Російська Федерація) розпочалася задовго до 2013 року. Передумови конфлікту були сформовані одразу після виходу України зі складу СРСР. Більшість населення Сходу України не ідентифікувало себе як представників української політичної нації, зберігаючи пострадянську ідентичність; чинило опір використанню державної мови, утвердженню національної ідентичності. В межах державної етнонаціональної політики не вдалося сформувати українську політичну

⁴¹³ Євтух В. Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект / В. Євтух // Політичний менеджмент – 2006. – № 6. – С. 3.

націю на Сході держави та в Автономній Республіці Крим. Тому конфлікт вже кілька разів переходив у відкриту стадію на тих етапах державного розвитку, на яких владу в Україні перебирали в свої руки націоналістичні проукраїнські політичні сили.

Вперше, в листопаді 2004 року під час Помаранчевої революції серед населення південно-східного регіону держави також поширилися сепаратистські настрої, які оформилися в спробу сецесії регіону на знак незгоди з переголосуванням другого туру виборів та майбутнім президентством опозиційного націоналістичного кандидата – В. Ющенка. 28 листопада 2004 року у м. Сєвєродонецьк відбувся з'їзд депутатів усіх рівнів, на якому було прийнято рішення провести Всеукраїнський референдум щодо створення Південно-Східної Автономної Республіки. Депутати Луганської обласної ради звернулися до Президента РФ із проханням про визнання Росією створюваної республіки. Однак тоді етнополітичний конфлікт вдалося врегулювати на самому початку відкритої стадії мирними засобами – шляхом поступок регіону та переговорів.

Як зауважує А. Кіссе, на прихованій стадії перебігу етнічного конфлікту в поліетнічній державі відносини між представниками етнічних груп можуть виглядати нормальними, тому нічого або дуже мало робиться для запобігання конфлікту⁴¹⁴. Головними ознаками зародження конфлікту дослідник називає підвищену увагу однієї з етнічних груп до мови, традицій, символіки. Як свідчить аналіз цієї класифікації, безпосередньо дестабілізаційний вплив міжетнічний конфлікт чинить не на прихованій, а на відкритій стадії та наступній стадії – ескалації. Відкрита стадія міжетнічного конфлікту супроводжується сутичками конфліктуючих сторін, звинуваченнями влади, протестними акціями, провокаціями, які порушують етнополітичну стабільність.

⁴¹⁴ Кіссе А. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз [монографія] / А. Кіссе – К.: Логос, 2006. – С. 84.

У 2014 році етнополітичний конфлікт на Південному Сході України, який висловив незгоду з ротацією влади в Києві, знову перейшов у відкриту стадію розвитку. Наприкінці лютого Верховна Рада усунула Президента, який представляв інтереси Сходу на загальнонаціональному рівні, від виконання повноважень глави держави, а також призначила дострокові вибори глави держави на 25 травня 2014 року. У відповідній постанові парламент мотивував це рішення тим, що «Президент України самоусунувся від виконання конституційних повноважень, що загрожує керованості держави, територіальній цілісності і суверенітету України, масовому порушенню прав і свобод громадян»⁴¹⁵.

Важливою ознакою переходу конфлікту з латентної стадії у відкриту слід вважати прояви етнічного невдоволення. На Сході України вони оформилися в конкретні дестабілізаційні прояви лише наприкінці березня – на початку квітня 2014 року після анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією. Тисячі учасників взяли участь у проросійських мітингах у Донецьку, Луганську, Харкові та інших містах Сходу України, наголошуючи на невизнанні влади Києва. Радикально налаштовані протестувальники відкрито вимагали приєднання цих регіонів до Росії, більш помірковані – федералізації. Ці мітинги відбувалися під символікою Російської Федерації, у них брали участь російські спецпризначенці, що вказувало на причетність сусідньої держави до їх організації. Я. Техау, директор Європейського відділення Центру Карнегі наголосив, що російська меншість, яка є більшістю на Сході України, ніколи не відчувала утисків, порушення своїх мовних прав, тому привід для протестів виглядає дуже штучним, нав'язаним ззовні. За словами експерта, події на Сході – це диригований рух проросійських протестувальників, за яким стоїть Москва,

⁴¹⁵ *Постанова* Верховної Ради України «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 11. – ст.158.

спрямований на поділ країни та підриє української державності⁴¹⁶. Ще на початку відкритої стадії конфлікту експерти помітили, що визначальним у його ескалації є роль зовнішнього фактора, а не внутрішні чинники етнічного невдоволення.

Перехід до третьої стадії – ескалації розпочався після захоплення влади та проголошення невизнаних республік – ДНР та ЛНР у квітні 2014 року. Саме ця стадія характеризується найбільш широкомасштабними дестабілізаційними проявами. Як зазначає А. Кіссе, конфлікт може виникнути як збройне повстання меншості проти центру або як війна між етнічними групами в межах держави, які можуть спиратися на підтримку з-за кордону⁴¹⁷. Неконтрольованість конфлікту є його головною ознакою перебігу на цій стадії. Можливі теракти, руйнування інфраструктури, вбивства за етнічною ознакою, етнічні чистки. Однак перехід етнічного конфлікту у стадію ескалації можливий лише тоді, якщо заходи, вжиті на попередніх етапах не дали очікуваних результатів.

Зауважимо, що влада практично не вживала заходів запобігання до моменту переходу конфлікту на Сході України в стадію ескалації. Правоохоронні органи майже не реагували на незаконні дії під час проросійських мітингів – захоплення адмінбудівель, формування самопроголошених органів влади, знищення української символіки та заміни її на російську. Жодних заходів протидії етнополітичній дестабілізації в регіоні не було вжити також тому, що Київ недостатньою мірою контролював Схід та Південь України після ротації влади. Місцева влада, силові структури та правоохоронні органи були на боці сепаратистів або симпатизували сепаратистським, проросійським настроям, а тому відмовлялися виконувати доручення центру.

⁴¹⁶ *Сепаратистські заворушення на Сході відрізняються від протестів на Майдані у Києві*, – Я. Техау [Електронний ресурс] / Mediastar від 08.04.2014. – Режим доступу: <http://www.mediastar.net.ua/45556-separatistsk-zavorushennya-na-shod-vdrznyayutsya-vd-protestv-na-maydan-u-kiyev.html>

⁴¹⁷ *Кіссе А.* Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз [монографія] / А. Кіссе. – К.: Логос, 2006. – С. 86.

Зупинити конфлікт на відкритій стадії не вдалося. Самопроголошена влада ЛНР та ДНР ініціювала проведення місцевих референдумів про відокремлення областей від України з подальшим приєднанням до Російської Федерації. Київ відповів силовою протидією сепаратизму – 13 квітня 2014 року в Донецькій області розпочалася Антитерористична операція з залученням Збройних Сил України. Між Україною та невизнаними самопроголошеними утвореннями розпочалася військові дії. Україна оголосила часткову мобілізацію до Збройних Сил, сепаратистські угруповання залучилися збройною, фінансовою, інформаційною підтримкою Російської Федерації, яка також поповнювала їх лави російськими військовими та проводила обстріли української території. Стадія ескалації конфлікту триває й досі, перетворивши частину території Донбасу на неконтрольовану (навіть самопроголошеною владою) зону етнополітичної нестабільності, в якій точаться військові дії.

В. Євтух пропонує іншу структуру міжетнічного конфлікту, внутрішню: етнічне дистанціювання; етнічна неприязнь; етнічна ворожість; етнічна напруга; етнічна конфронтація; етнічний антагонізм⁴¹⁸. Етнічне дистанціювання (протиставлення однієї спільноти іншій) закладає основи майбутнього конфлікту, однак вираженими дестабілізаційними ознаками характеризуються усі наступні стадії. І всі вони також присутні в етнополітичному конфлікті на Південному Сході України 2013 – 2015 років. В основі етнічної неприязні – несприйняття людей з іншою культурою, ментальністю, що базується на системі етнічних стереотипів, в більшості випадків негативних. Стереотипи формуються за допомогою інформації, що складається із знань, одержаних в результаті контактів, спілкування з представниками інших етнічностей, із ЗМІ.

Російська Федерація, що бере участь в етнополітичному конфлікті і має великий вплив на його учасників – населення самопроголошених республік –

⁴¹⁸ Євтух В.Б. Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект / В. Б. Євтух // Політичний менеджмент – 2006. – № 6. – С. 14.

належить до авторитарних режимів, які унеможливлюють функціонування вільних ЗМІ. Авторитарний режим РФ використав ЗМІ у конфлікті як механізм для поширення на Сході та Півдні України пропаганди та негативних стереотипів про українську владу, українську армію, про європейський шлях розвитку України. З російських телеканалів населення Сходу залякувалося (тиражувалися міфи про вбивства дітей, мирних громадян українськими «карателями», Правим сектором), не мало можливості отримувати об'єктивну інформацію. Сепаратисти, в першу чергу, намагалися відрізати підконтрольні їм території від інформації з Києва (телебачення, інтернету).

Циркулювання подібної інформації провокує етнічну ворожість, яка має чітко окреслений об'єкт, на котрому акцентується негативне ставлення, що формується цілеспрямовано також через засоби інформації. У випадку конфлікту на Сході України – через ЗМІ Російської Федерації та місцеві періодичні видання, на зразок газети «Новоросія». Щоб захиститися від агресивної інформаційної політики Росії та невизнаних ДНР та ЛНР правоохоронним органам та органам, що здійснюють реєстрацію ЗМІ, довелося вдатися до заходів очищення вітчизняного інформаційного простору від сепаратизму. Так, на території України було заборонено трансляцію російських каналів (Россия-24, Россия-1, НТВ, ТНТ, Life News, Russia Today та ін.), скасовано реєстрацію друкованих ЗМІ (Новороссийский курьер, Русский мир Украины, Русская культура Украины, Красная звезда та ін.) та заблоковано доступ із території України до низки сайтів, що поширюють ідеї сепаратизму.

Наступною стадією етнічного конфлікту є етнічна конфронтація, яка реалізується у протиставленні інтересів однієї етнічної спільноти інтересам іншої, або ж на рівні більшості і меншості, та намаганні задовольнити свої інтереси, нав'язуючи іншій стороні свій сценарій розвитку подій. На цій стадії сторони не схильні до пошуку компромісу, вони укріплюють свої позиції та самоорганізуються. Як зауважує В. Євтух, якщо інші

компоненти (стадії) міжетнічного конфлікту мають переважно стихійний характер, то для етнічної конфронтації все помітнішою стає організованість (керованість з боку лідерів етнічних рухів) цих процесів. Для цієї стадії також характерні дестабілізаційні прояви, адже взаємодія сторін ускладнюється суперечностями, відсутністю діалогу та непрогнозованими кроками. У випадку конфлікту на Сході України влада Києва обґрунтовано відмовилася від визнання самопроголошених республік та налагодження взаємодії.

Ознаки підвищення організованості проявлялися, з одного боку, у напрацюванні військової стратегії та тактики у боротьбі з протилежною стороною, у створенні окремих структур, підвищенні їх ефективності. Зокрема, Україна провела ротацію очільників силового блоку, внесла зміни до законодавчої бази – РНБО отримало додаткові повноваження як координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, у тому числі, що стосуються запровадження санкцій. Самопроголошені ДНР та ЛНР, з іншого боку, намагалися сформувати власні органи влади – парламенти, уряди, залучалися військовою підтримкою з Російської Федерації під виглядом гуманітарних конвоїв. Формування органів влади самопроголошених республік ускладнювалося відсутністю кваліфікованих кадрів, які замінювалися російськими призначенцями, руйнуванням інфраструктури, відсутністю правопорядку, внутрішніми міжусобицями, які точаться серед терористичних угруповань.

Найвищою точкою в структурі міжетнічного конфлікту В. Євтух називає етнічний антагонізм, який виростає з етнічної напруги і конфронтації та характеризується жорстоким змаганням за ніші в суспільному житті поліетнічної країни. В Україні жорстке змагання вилилося у широкомасштабні військові дії між українськими збройними силами, що намагалися звільнити тимчасово окуповані території та незаконними терористичними формуваннями й російськими військовими, що вторглися на територію України без оголошення війни. Етнополітична дестабілізація в

регіоні досягла безпрецедентного рівня, що вказує на деструктивну природу етнополітичного конфлікту, який отримав назву гібридної війни, для етнополітичної стабільності України зокрема і усього регіону в цілому.

С. Тимофєєв, досліджуючи природу міжетнічних конфліктів, резюмує, що вони мають великий потенціал, спроможний похитнути стабільність та злагоду в державі⁴¹⁹. Запобігти їх виникненню покликана зважена, але водночас гнучка етнонаціональна політика держави. Не випадково, у всіх проектах Концепції державної етнонаціональної політики запобігання етнічним, етнополітичним конфліктам фігурує серед основних принципів етнонаціональної політики України. Державна етнонаціональна політика України впродовж усіх років незалежності була консервативною, характеризувалася повільним вирішенням проблем, але вважалася ефективною з огляду на відсутність конфліктних ситуацій на етнічному ґрунті. Дестабілізаційний потенціал етнополітичних конфліктів, які стали реальністю для сучасної України, спонукає до кардинального перегляду засад етнонаціональної політики.

5.2. Наслідки етнополітичної нестабільності: анексія Автономної Республіки Крим

Масштабний етнополітичний військовий конфлікт, який розгорнувся в Автономній Республіці Крим після зміни влади в Україні в лютому 2014 року внаслідок Єврореволюції, не був несподіваним. Науковці довгий час прогнозували його можливу ескалацію. Етнополітичний конфлікт у Криму за участю російської, української, кримськотатарської етнospільнот, Росії та української влади перебував у латентному стані багато років від часів унезалежнення України. Його виникнення обумовлено етнополітичними суперечностями регіону та історичними передумовами. До 1945 року

⁴¹⁹ Тимофєєв С. Міжетнічні конфлікти та роль держави в їх вирішенні / С. Тимофєєв // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2008. – Вип. 13. – С. 207.

півострів перебував у складі Радянського Союзу у статусі Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (національний склад згідно з переписом 1939 року – 49,6 % росіяни; 19,4 % кримські татари; 13,7% українці). Автономію було ліквідовано 1945 року після депортації з Кримського півострову кримських татар, кримчаків, греків, болгар, німців начебто за співпрацю з Німеччиною під час Другої світової війни. Протягом 1945 – 1991 років регіон перебував у статусі Кримської області, яку в 1954 році було виведено зі складу РРФСР та приєднано до УРСР. Таким чином півострів опинився у складі України після розпаду Радянського Союзу, що не повною мірою відповідало етнічному розселенню в регіоні.

Згідно з переписом 1989 року росіяни становили 65,6% від загальної кількості населення, українці – 26,7%, кримські татари – 1,9%. Частка росіян суттєво збільшилася за часів СРСР за рахунок заохочувальної міграції, особливо після депортації кримських татар. Російська національна меншина, яка кількісно домінує в Криму, від самого початку територіального розмежування пострадянських держав була невдоволена належністю Криму до України. У зв'язку з цим 20 січня 1991 року в Криму було проведено референдум щодо питання відтворення Кримської АРСР як суб'єкта СРСР та учасника Союзного договору. На ньому 93,26% кримчан (81,37% від загальної кількості виборців) підтримали цю пропозицію. Референдум отримав назву першого в СРСР плебісциту і прямих правових наслідків не мав. Однак, намагаючись не дестабілізувати етнополітичну ситуацію в автономії, Верховна Рада УРСР урахувала волю кримчан та прийняла в 1991 році Закон УРСР «Про відновлення Кримської АРСР», який передбачав відновлення Кримської АРСР в межах території Кримської області у складі Української РСР.

Як виявилось, статус адміністративно-територіальної автономії в складі унітарної України не відповідав етнополітичним інтересам більшості населення півострова. Проросійські організації та партії кілька разів ініціювали вихід Криму зі складу України та приєднання до Російської

Федерації. Серед таких кроків – проголошення незалежності Криму, спроби скасування в судовому порядку Конституції автономії 1998 року, яка закріплює перебування півострова в складі України. Нормативно-правові акти кримської місцевої влади, зокрема Декларація про державний суверенітет Криму (1991 р.), Акт про проголошення державної самостійності Республіки Крим (1992 р.) та Конституція Республіки Крим (1992 р.) містили ознаки сепаратизму. Зокрема, ст. 1 Декларації про державний суверенітет Криму проголошувала громадян республіки всіх національностей, народ Криму носієм суверенітету та джерелом державної влади, виступати від імені якого може виключно Верховна Рада Криму. Згідно зі ст. 5 республіка самостійно визначала свій економічний статус, формувала державний бюджет. Найважливіші державні питання, пов'язані з розвитком республіки, її відносинами з іншими державами, передбачалося виносити на всенародне обговорення або референдум⁴²⁰. І лише в преамбулі містилася згадка про прагнення створити правову демократичну державу в складі України.

Актом про проголошення державної самостійності Республіки Крим Верховна Рада Криму, виходячи з необхідності прискорення процесу становлення державності Республіки Крим і базуючись на результатах волевиявлення 1991 року, проголосила створення суверенної держави Республіки Крим. Цим документом територія Республіки Крим у межах Кримського півострову оголошувалася неподільною та недоторканою⁴²¹. Для вступу в силу Акт мав бути підтриманий загальнокримським референдумом. Безумовно, ці нормативно-правові акти були нелегітимними, суперечили українському законодавству, дестабілізували етнополітичну ситуацію на півострові та загострювали міжетнічні відносини. Подібна нормотворчість мала привернути пильну увагу Києва не лише до сумнівних з юридичної

⁴²⁰ Декларация о государственном суверенитете Крыма [Електронний ресурс] / ЛИГА Закон. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/КМ910102.html.

⁴²¹ Постановление Верховного Совета Крыма №72-1 от 5.05.1992 года «Об Акте «О провозглашении государственной самостоятельности» Ведомости Верховного Совета Крыма. – №6. – 1991-1992. – Ст. 243.

точки зору дій місцевої влади, а й етнонаціональних, етнополітичних проблем півострова.

Однак цього не сталося. Як стверджує К. Вітман, всі роки незалежності супроводжувалися міжетнічною напруженістю в регіоні на тлі перманентного конфлікту центральної влади та влади автономії – боротьба за повноваження та намагання зберегти півострів у складі України будь-якою ціною обумовили неухильну увагу державної етнонаціональної політики до етнополітичних проблем Криму. За твердженням дослідника, Київ практично не втручався в перебіг етнополітичних процесів, намагаючись зберегти позірний міжнаціональний мир в регіоні та статус-кво Криму як адміністративно-територіальної автономії⁴²². Тому інший етнополітолог, О. Куць, наполягав на необхідності вдосконалення державної етнонаціональної політики шляхом урахування таких чинників, як багатонаціональний поліетнічний склад населення; послаблення етнополітичної стабільності, загострення етнополітичних конфліктів у державі⁴²³.

Протягом усіх років незалежності України науковці констатували перманентну етнополітичну нестабільність у Криму та вказували на те, які згубні наслідки вона може мати для національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету України. В. Котигоренко серед пріоритетів України, як і будь-якої держави з поліетнічним складом населення, визначив мінімізацію етнополітичних загроз соціальній стабільності. До загроз етнополітичної стабільності в Криму дослідник зарахував: втручання Росії у внутрішні справи України з намаганням блокувати євроінтеграційні прагнення України та провокувати російську громаду Криму на конфлікт з Українською державою й більшістю її населення; утворення і діяльність у Криму російських організацій, які декларують наміри виходу автономії зі складу Української держави та її приєднання до Російської Федерації;

⁴²² Вітман К.М. Зміна статусу Автономної Республіки Крим як спосіб вирішення етнополітичних суперечностей / К.М. Вітман // Актуальні проблеми європейської інтеграції. – №7. – 2011. – С. 17.

⁴²³ Куць О.М. Етнополітологія: [навч. посібник] / О.М. Куць. – Х.: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2005. – С.9.

негативне ставлення етноросійської більшості до депортованих народів, що повертаються до Криму⁴²⁴. На думку вченого, мінімізації, нейтралізації та усуненню загроз стабільності внаслідок дії згаданих чинників сприяла б ефективна етнонаціональна політика як частина загальної внутрішньої і зовнішньої політики України.

Півострів залишався найбільш етноконфліктогенним регіоном в Україні, тому потребував прискіпливої уваги з боку держави в межах етнонаціональної політики. На думку О. Майбороди, головним етностабілізаційним фактором було те, що Крим упродовж багатьох десятиліть був об'єктом російської колонізації, що забезпечило кількісне домінування росіян після виселення кримських татар. За словами дослідника, утворена в 1991 році на півострові автономія в складі України, хоча формально визначалася як територіальна, насправді була російською національно-територіальною автономією. О. Майборода назвав питання взаємин і розподілу повноважень між автономією та центром не лише політико-адміністративним, а й етнополітичним⁴²⁵.

Намагаючись не загострювати етнополітичні суперечності в Криму, центральна влада практично не втручалася в сферу етнонаціональних взаємин півострова. Саме тому російське етнокультурне середовище практично не зазнало згортання з радянських часів. Цією ситуацією були невдоволені кримські татари, які після повернення на територію півострова вимагали від Української держави повної реабілітації своїх прав, в тому числі етнокультурних та майнових. А також українці, які опинилися в статусі меншини в меншині на півострові. Але оскільки більшість із них була русифікована, їх реальна присутність не відповідала кількісним показникам перепису населення. Згідно з сенсусом 2001 року, росіяни становили 58,3% від загальної кількості населення, українці – 24,3%, кримські татари – 12,1%.

⁴²⁴ Котигоренко В.О. Ризики для держави в контексті етнополітичних загроз соціальній стабільності / В.О. Котигоренко // Віче. – 2008. – № 19. – С. 38.

⁴²⁵ Майборода О.М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / О.М. Майборода // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К.: «Фонд Європа ХХІ», 2002. – С.30.

Частково вимоги етнічно політизованої російської більшості на півострові врівноважувалися зростаючими етнокультурними та етнополітичними вимогами кримськотатарської національної меншини. Саме тому протягом багатьох років незалежності вдавалося зберігати позірну етнополітичну стабільність на півострові, перевівши етнополітичний конфлікт між основними етноспільнотами в латентний стан.

Приводом для ескалації етнополітичного конфлікту в Криму стала зміна в лютому 2014 році влади в Україні, яка з 2010 року стояла на проросійських позиціях, тісно співпрацювала з Росією, впроваджувала проросійську мовну та етнокультурну політику. Це робило будь-які радикальні проросійські претензії в Криму необґрунтованими. Однак після втечі Президента В. Януковича до Росії, повноту влади в країні перебрала на себе Верховна Рада як єдиний легітимний вищий орган державної влади. Парламент врахував вимоги протестувальників Євромайдану та почав впроваджувати націоналістичну українську політику, яка одразу викликала обурення російської національної меншини. Найбільше невдоволення висловлювали росіяни Південного Сходу держави, зокрема Криму. До того ж одним із перших рішень Верховної Ради України стало скасування мовного закону – Закону України «Про засади державної мовної політики», який гарантував вільне застосування регіональних мов або мов меншин, зокрема російської, та надавав цим мовам посилені заходи підтримки.

Під час політичної кризи влада автономії активно виступала на боці експрезидента України. В грудні 2013 року на позачерговому пленарному засіданні сесії Верховної Ради АРК депутати прийняли Звернення до Президента України, у якому закликали вжити всіх доступних заходів для відновлення громадського порядку й стабільності, не зупиняючись перед запровадженням надзвичайного стану. Депутати висловили побоювання можливого «реваншу збанкрутілих політичних сил, що сповідують крайній

націоналізм, що перейшов межу, яка відділяє його від нацизму»⁴²⁶. Адже усунення влади відбувалося за участі правих партій та їх електорату, що стоїть на націоналістичних позиціях. Праві організації стали ядром Євромайдану, його рушійною та оборонною силою. До них долучився протестний електорат, невдоволений корупцією, низьким рівнем життя, порушенням прав людини в Україні, непрозорістю політичних процесів. Єврореволюція мала націоналістичне забарвлення, що неабияк бентежило проросійськи налаштований Південний Схід України.

Росія активно долучилася до поширення етнополітичних фобій у лояльних до себе регіонах України за допомогою пропаганди в ЗМІ. Кримчан, які переглядають переважно російські телеканали, залякували поширенням «коричневої чуми», «бандерівцями», які масово прямують до Криму, щоб нав'язати регіону європейський етнополітичний вектор розвитку та заборонити російську мову. Населення автономії вийшло на мітинги на підтримку колишньої проросійської влади, яка асоціювалася з політичною стабільністю. Дестабілізація політичної ситуації в Україні сягнула апогею саме в Криму, хоча на території півострова майже не було конфліктів між опозицією та владою, і тим більше протестів з вимогою повалення колишньої влади.

Місцева влада обрала вже апробовану стратегію захисту етнополітичної самобутності півострова та своїх повноважень. Голова кримського парламенту В. Константинов не виключив відокремлення Криму від України у випадку загострення ситуації в країні. Під час обговорення кримським парламентом питання «Про політичну ситуацію в країні» депутати наголосили на «прагненні до влади груп націонал-фашистського ґатунку», які прагнуть ліквідувати автономний статус Криму, і запропонували звернутися до Російської Федерації за допомогою: «З урахуванням того, що Крим – це російська автономія, російська за національністю, за культурою і

⁴²⁶ Звернення Верховної Ради Автономної Республіки Крим до Президента України Януковича В. Ф. [Електронний ресурс] / Верховна Рада Автономної Республіки Крим. – Режим доступу: http://www.rada.crimea.ua/ua/news/01_12_13_2.

мовою... нашим захисником може бути тільки Російська Федерація»⁴²⁷. Нагадаємо, що права парламентська партія «Свобода», що брала активну участь в Євромайдані, раніше неодноразово ініціювала зниження статусу Автономної Республіки Крим до області, вважаючи цей крок єдиним можливим механізмом стабілізації етнополітичної ситуації на півострові.

Тим часом кримські політики розпочали сепаратні переговори про можливий розподіл України на частини з представниками іноземних держав. СБУ повідомила, що вживатиме жорстких заходів із припинення посягань на територіальну цілісність і недоторканність України, адже це може призвести до припинення існування України як унітарної держави та втрати нею державного суверенітету. Кримінальний кодекс України на той час не передбачав прямої відповідальності за сепаратизм, але ст. 111 встановлювала кримінальну відповідальність за державну зраду, складовою якої є сепаратистські дії. Зокрема державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, каралися позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років⁴²⁸.

Росія підтримала місцеву владу Криму у незаконній протидії владі Києва, у намаганнях відокремлення півострова як на офіційному, так і неофіційному рівнях. Лідер партії «Справедливая Россия» запропонував надати можливість отримати громадянство РФ у спрощеній формі протягом шести місяців усім охочим українцям. Перші російські паспорти отримали українці – бійці розформованого спецпідрозділу МВС «Беркут», які підозрювалися у розстрілі беззбройних учасників протестів у Києві. Росія

⁴²⁷ «Крым – это русская автономия»: в парламенте АРК решили менять Конституцию [Електронний ресурс] // ДеПо.ua. – Режим доступу: http://www.depo.ua/ru/vlast-i-socium/politika/krym---eto-russkaja-avtonomija_-v-parlamente-ark-reshili-menjat-konstituciyu.htm.

⁴²⁸ Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – № 25-26. – 2001. – Ст. 131.

відкликала свого посла з Києва, мотивуючи це загостренням ситуації в Україні, в тому числі етнополітичної. Прем'єр-міністр Росії пояснив такі дії тим, що в Україні начебто існує загроза здоров'ю та життю громадян Російської Федерації.

До Автономної Республіки Крим прибула делегація депутатів російського парламенту, щоб підтримати протестуючих проти влади Києва мешканців Криму. Голова Комітету Держдуми у справах СНД, євроінтеграції та зв'язків із співвітчизниками Л. Слуцький, зустрічаючись із представниками культурних, громадських і політичних об'єднань Криму, пообіцяв, що Москва не залишиться осторонь у випадку, «якщо життю і здоров'ю російських співвітчизників на території України буде загрожувати небезпека»⁴²⁹. Тим часом російські телеканали повідомляли про утиски етнокультурних, політичних прав росіян та російськомовних українців на Сході та Півдні України. Міністерство закордонних справ України відповіло, що будь-які заяви та повідомлення російської сторони щодо загрози громадянським правам представників національних меншин та релігійних конфесій є неправдивими і не спираються на доведені факти. Звинувачення МЗС РФ щодо «терористичних методів придушення незгодних» та поширення «неонацистської ідеології» з боку парламентських політичних сил, які перебирають на себе відповідальність за ситуацію в країні, українське зовнішньополітичне відомство назвало упередженими⁴³⁰.

В Криму активісти проросійських організацій заблокували будівлю Верховної Ради АРК з вимогою відмовитися підпорядковуватися центральній владі, провести референдум про незалежність і звернутися до Росії по допомогу. Вночі 27 лютого 2014 року невідомі зі зброєю захопили споруди Верховної Ради й Ради міністрів АРК у Сімферополі, встановивши над обома адміністративними будівлями російські прапори. Присутність озброєних осіб

⁴²⁹ Росія обіцяє втрутитися, якщо «росіянам в Україні буде загроза» [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/25/7016276/>.

⁴³⁰ МЗС заперечило заяву російських колег про загрози нацменшинам [Електронний ресурс] / BBC Україна. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news_in_brief/2014/02/140225_rl_russia_mfa.shtml.

не завадила депутатам кримського парламенту провести позачергову сесію Верховної Ради АРК, на якій було ухвалено постанову про проведення республіканського референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень Автономної Республіки Крим. Спочатку референдум було вирішено провести 25 травня 2014 року з таким запитанням: «Автономна Республіка Крим володіє державною самостійністю і входить до складу України на основі договорів і угод?» (так чи ні). Згодом начебто з ініціативи кримчан референдум було перенесено на березень⁴³¹. У відповідь Центральна виборча комісія наголосила, що проведення будь-якого місцевого референдуму є неможливим, оскільки це питання українським законодавством не врегульовано. Адже на момент проведення референдуму в Криму жоден із чинних в Україні законів не визначав порядку проведення місцевих референдумів, а відтак механізм реалізації права громадян на прийняття рішень із питань місцевого значення шляхом проведення місцевого референдуму був відсутній.

Верховна Рада АРК тоді ж прийняла рішення про недовіру Раді міністрів АРК та припинення її повноважень. Також парламент Криму призначив прем'єр-міністром автономії депутата Верховної Ради АРК, лідера партії «Русское единство» С. Аксьонова, порушивши регламентні процедури. Зокрема, не було отримано згоди Президента України на призначення нового прем'єр-міністра, також відсутні докази присутності всіх депутатів, які підтримали ці рішення – на момент їх прийняття нікого з працівників секретаріату кримського парламенту озброєними особами допущено не було. Офіційний Київ не визнав зміни влади на півострові. В.о. Президента України видав указ незаконність обрання С. Аксьонова головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, оскільки таке обрання відбулося з

⁴³¹ Президія Верховної Ради АРК підтримала ініціативу кримчан про перенесення дати республіканського референдуму на 30 березня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада Автономної Республіки Крим. – Режим доступу: http://www.rada.crimea.ua/ua/news/03_03_14_2.

порушенням законодавства України⁴³². Однак нелегітимний кримський прем'єр відповів, що влада Криму не визнає влади Києва і звернувся до президента РФ з проханням про надання сприяння у забезпеченні миру і спокою на території Автономної Республіки Крим. Росія відреагувала дуже швидко – 1 березня 2014 року російські війська увійшли на територію Криму, порушивши низку міжнародних угод, які гарантують недоторканість та суверенітет України.

Основних внутрішніх причин ескалації етнополітичного конфлікту на території півострова, які не лише загострили стосунки між етноспільнотами, а й ознаменували захоплення влади, сецесію регіону та введення іноземних військ, вбачаємо декілька. Серед них визначальною є неувага держави до етнополітичних та етнологічних проблем півострова. За понад 20 років незалежності України Крим так і не став українським в етнополітичному та етнологічному сенсі: не було заблоковано інформаційний, пропагандистський, фінансовий вплив з боку Росії на жителів півострова; процеси формування української політичної нації на основі громадянської належності в Криму майже не відбувалися; не було проведено повної реабілітації депортованих осіб, зокрема кримських татар. Це обумовило конфліктність міжнаціональної взаємодії, етнополітичну нестабільність, підживлювану постійним втручанням сусідньої Росії в ситуацію в Криму, що в результаті завершилося військовою інтервенцією та порушенням територіальної цілісності України.

Як свідчить досвід України, серед чинників етнополітичної стабільності держави значне місце посідає дотримання іншими країнами її суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів. Зауважимо, суверенітет визначається як політико-правова властивість держави, зміст якої полягає в її праві самостійно вирішувати внутрішні та зовнішні питання без втручання інших держав, організацій, осіб. Н. Шаптала наголошує, що діяльність

⁴³² Указ Президента України №187/2014 «Про Голову Ради міністрів Автономної Республіки Крим» [Електронний ресурс] / Офіційне Інтернет-представництво Виконуючого обов'язки Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/16577.html>.

держави має ґрунтуватися не тільки на внутрішній законодавчій базі, а й на загальновизнаних міжнародних договорах і принципах добросусідства⁴³³. Ці принципи належать до основоположних принципів міжнародного права, вони закріплені в Статуті ООН, членами якої є всі визнані держави світу.

Докладне тлумачення основних принципів подається в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнятій на 25-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1970 р. Зокрема, принцип утримання від загрози сили або її застосування проти територіальної цілісності держави означає, що:

- кожна держава зобов'язана утримуватися у міжнародних відносинах від загрози застосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іншої держави;
- кожна держава зобов'язана утримуватися від організації або сприяння організації іррегулярних сил або озброєних банд, у тому числі найманців, для вторгнення на територію іншої держави;
- кожна держава зобов'язана утримуватися від організації, підбурювання, надання допомоги або участі в актах громадянської війни в іншій державі або від потурання організаційній діяльності в межах своєї території, спрямованій на здійснення таких актів;
- територія держави не може бути об'єктом військової окупації, що є наслідком застосування сили;
- територія держави не може бути об'єктом надбання іншою державою в результаті загрози застосування сили або її безпосереднього застосування;

⁴³³ Шаптала Н. К. Конституційне право України: навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. – Д. : ТОВ "ЛізуновПрес", 2012. – С. 210.

- жодні територіальні надбання, що є наслідком загрози сили або її застосування не повинні визнаватися законними⁴³⁴.

Однак дотримання цих принципів міжнародного права, а також міжнародної договірної бази Україною не гарантувало державі під час політичної кризи невтручання з боку сусідніх держав. Президент Російської Федерації отримав від верхньої палати парламенту РФ – Ради Федерації дозвіл на введення військ на територію України, мотивувавши цю необхідність «екстраординарною ситуацією, що склалася в Україні, загрозою життю громадян Російської Федерації... особового складу військового контингенту Збройних сил Російської Федерації»⁴³⁵. Ввівши 1 березня 2014 року свої війська на територію Автономної Республіки Крим, що перебуває в складі унітарної України, Росія порушила не лише вищезгадані принципи міжнародного права, а й міжнародну договірну базу країн пострадянського простору, а також дво- та тристоронні договори з Україною.

Так, Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15 квітня 1994 року фіксує наміри підписантів поважати суверенітет, територіальну цілісність, непорушність кордонів своїх держав, відмову від протиправних територіальних надбань і від будь-яких дій, спрямованих на розчленування чужої території. Держави-учасниці СНД цим документом підтвердили наміри утримуватися від воєнної, політичної, економічної чи будь-якої іншої форми тиску, а також підтримки і використання сепаратизму проти територіальної цілісності і недоторканності та політичної незалежності будь-якої з держав-учасниць Співдружності. Вони зобов'язалися припиняти створення і діяльність на своїх територіях організацій і груп, спрямованих проти незалежності, територіальної цілісності держав-учасниць Співдружності чи на загострення

⁴³⁴ Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

⁴³⁵ Совет Федерации РФ допускает введение войск в Крым [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/891526-sovet-federatsii-rf-dopuskaet-vvedenie-voysk-v-kryim.html>.

міжнаціональних відносин. Країни СНД дійшли згоди, що захоплення території з застосуванням сили не може бути визнаним, а окупація території держав не може використовуватися для міжнародного визнання чи нав'язування зміни її правового статусу⁴³⁶.

Окрім того, Україна відмовилася від третього за величиною арсеналу ядерної зброї в світі після Росії та Сполучених Штатів, який успадкувала після розпаду СРСР, в обмін на гарантії безпеки. У 1994 році Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї в статусі без'ядерної держави і передала всі свої ядерні боєголовки до Росії для ліквідації та утилізації. У зв'язку з особливими умовами приєднання України до Договору було підписано спеціальний документ – Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Його неофіційна назва – Будапештський меморандум. Цю угоду було укладено 5 грудня 1994 року між Україною, США, Росією та Великою Британією. Документ містить гарантії суверенітету України з боку країн-підписантів. Згідно з Меморандумом, Російська Федерація, Велика Британія і США зобов'язалися, зокрема: 1) поважати незалежність і суверенітет та кордони України; 2) утримуватися від загрози сили, її використання проти територіальної цілісності або політичної незалежності України, і що ніяка їх зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони; 3) утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету; 4) домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні, якщо вона стане жертвою акту агресії або об'єктом погроз з використанням ядерної зброї⁴³⁷.

⁴³⁶ Декларация о соблюдении суверенитета, территориальной целостности и неприкосновенности границ государств-участников Содружества Независимых Государств // Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ «Содружество». – 1994 г. – №1. – С. 145.

⁴³⁷ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

Російська Федерація, незаконно окупувавши своїми військами територію Кримського півострову, порушила більшість положень Меморандуму. Сусідня держава намагалася приховати свою присутність в Автономній Республіці Крим – військові та військова техніка, що спрямовувалися до України, не мали розпізнавальних знаків. Президент РФ спочатку стверджував, що російських військових в Криму немає, що військову присутність в регіоні забезпечують місцеві загони самооборони кримчан, які організувалися та екіпірувалися самостійно. В. Путін переконував, що необхідності введення російських військ в Україну немає, але така можливість не виключена, посиляючись на звернення экс-президента України про використання збройних сил для захисту життя, свободи і здоров'я громадян України⁴³⁸. Російська Федерація надала притулок В. Януковичу, який залишив свій пост і був оголошений у розшук з метою притягнення до кримінальної відповідальності. Тим часом російська сторона продовжувала вважати його легітимним Президентом України, не визнаючи вищих органів державної влади України.

Міжнародна спільнота одностайно стала на бік України в етнополітичному збройному конфлікті з Росією. Рада безпеки ООН висловила підтримку територіальній цілісності України, закликала всі сторони до політичного діалогу і нагадала Російській Федерації про виконання міжнародних угод. Однак Президент РФ вважає, що Будапештський меморандум про гарантії територіальної цілісності не поширюється на нинішню Україну, нову державу, яка постала внаслідок революції і з якою Російська Федерація жодних міжнародних договорів не підписувала⁴³⁹.

Українські дослідники раніше неодноразово зауважували факти порушення суверенітету України в етнополітичній сфері з боку сусідніх

⁴³⁸ *Путин: российских военных в Крыму нет, а базы блокируют вооруженные «самооборонцы»* [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/video/video-novini/putin-rossiyskih-voennyh-v-krymu-net-a-bazy-blokiruyut-vooruzhennye-samooboroncy.html>

⁴³⁹ Там же.

держав, які мають численні національні меншини в Україні. Щоразу вказувалося, що ця проблема стосується таких етнополітично нестабільних регіонів України, як Автономна Республіка Крим із домінуванням російської національної меншини (58,5%), Чернівецької (найбільша національна меншина румунська – 12,5%) та Закарпатської (угорська національна меншина – 12,1%) областей⁴⁴⁰. Росія та Румунія довгий час практикували спрощену процедуру надання громадянства для представників своїх національних меншин в Україні. Сусідні держави надавали фінансову, організаційну, інформаційну підтримку своїм національним меншинам, не лише підтримуючи етнокультурне середовище, а й живлячи дезінтеграційні тенденції та прояви сепаратизму в Україні. Представники російської національної меншини та їх організації в АРК неодноразово вимагали виходу Криму зі складу України та приєднання до Росії. Тим часом в Україні навіть не здогадувалася про справжні масштаби поширення подвійного громадянства, забороненого законодавством.

І. Кресіна зауважує конкретні історичні випадки того, як громадянство сусідньої країни ставало приводом для примусової етнополітичної дезінтеграції держави – анексії Судетської області Чехії Німеччиною в 1938 році під приводом захисту німецької меншини, а також Південної Осетії та Абхазії – територій Грузії, відмежованих Росією 2008 року під приводом захисту національних меншин – осетинської та російської⁴⁴¹. Ці приклади дезінтеграції під політичним або військовим тиском сусідньої держави вказували на те, яку загрозу для етнополітичної безпеки та етнополітичної стабільності в Україні несе практично неконтрольована діяльність сусідніх держав щодо своїх національних меншин на території України. Як свідчить анексія Криму, здійснювалася така етнополітична діяльність Російською Федерацією під виглядом захисту етнокультурних прав національних

⁴⁴⁰ *Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка* / Кресіна І.О., Лойко Л.І., Явір В.А., Грицяк Д.І., Стоєцький С.В. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – С. 34.

⁴⁴¹ *Кресіна І.О.* Проблеми етнонаціональної консолідації українського суспільства // *Studia Polilogica Ucraino-Polona*. – Випуск третій. – Житомир-Київ-Краків. – 2013. – С. 142.

меншин, але на меті мала дестабілізацію етнополітичної ситуації в регіоні з подальшим його виходом зі складу України.

Спостерігаючи за спробами етнополітичної дестабілізації та дезінтеграції України, європейські держави, в яких проживає російська національна меншина, висловили стурбованість та задекларували намір закрити кордони для росіян. Міністр закордонних справ Чехії запропонував Євросоюзу зупинити переговори з Росією про скасування візового режиму. На думку дипломата, окупаційний, дезінтеграційний сценарій чекає і ЄС, якщо росіяни будуть безперешкодно пересуватися і жити на території Євроспільноти⁴⁴². Адже Росія декларує право захисту російських співвітчизників у геополітично важливих для себе регіонах всіма можливими засобами, в тому числі й військовими.

Дослідники неодноразово застерігали, що статус автономії може бути використаний національними меншинами як проміжна ланка на шляху до суверенізації та відокремлення від країни проживання. К. Оніщенко схематизувала алгоритм етнополітичної дезінтеграції держави за участю національної меншини і етнічної батьківщини, яка межує з нею. Спочатку кількість представників меншини на певній території доводиться до більшості за допомогою етнічної мобілізації або політико-економічних стимулів. Згодом національна меншина вимагає автономії на найширших правах, після чого намагається реалізувати своє право на самовизначення⁴⁴³. Сецесія регіону може бути штучно змодельованим етнополітичним процесом за допомогою еліт та сусідніх країн. Однак із-поміж усіх автономій лише одна перетворилася на суверенну державу, яку визнали більшість держав світу – Косово. Інші досі перебувають у статусі невизнаних державних утворень. На пострадянському просторі таких налічувалося три – Придністров'я, Абхазія та Південна Осетія.

⁴⁴² Чехія призупинила переговори про скасування віз для Росії [Електронний ресурс]// UNN. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1312078-chekhiya-prizupinila-peregovori-pro-skasuvannya-viz-dlya-rosiyi>.

⁴⁴³ Оніщенко К.О. Класифікація та особливості політико-правового статусу територіальних автономій / К.О. Оніщенко // Держава і право. – 2009. – Вип. 45. – С. 633.

До невизнаних державних утворень могла долучитися й Автономна Республіка Крим. Росія відіграла в цьому етнополітичному процесі ключову роль, надавши підтримку нелегітимній владі півострова у сепаратистських діях. Захоплення військовими Російської Федерації всіх ключових об'єктів Криму унеможливило реалізацію рішень центральної влади щодо блокування сецесії регіону. Проти голови Ради міністрів Криму С. Аксьонова, голови Верховної Ради автономії В. Константинова було порушено кримінальні справи за посягання на територіальну цілісність України. Адже саме ці посадовці причетні до прийняття незаконного рішення – проведення в Автономній Республіці Крим референдуму 16 березня 2014 року, в ході якого виборці відповідали на питання: 1) Ви за возз'єднання Криму із Росією на правах суб'єкта Російської Федерації? 2) Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України? Прикметно, що ще до результатів волевиявлення, 11 березня кримський парламент прийняв Декларацію про незалежність АРК та міста Севастополь, якою проголосив Автономну Республіку Крим незалежною і суверенною державою з республіканською формою правління⁴⁴⁴.

Звичайно, усі ці рішення були скасовані центральною владою. В.о. Президента України зупинив дію постанови кримського парламенту № 1727-6/14 «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» як такої, що не відповідає Конституції та законам України. Конституційний Суд визнав проведення загальнокримського референдуму неконституційним, що означає припинення будь-якої діяльності з його проведення. Верховна Рада України, протидіючи етнополітичній дестабілізації та сепаратизму достроково припинила повноваження Верховної Ради АРК, але всі ці заходи з блокування процесу дезінтеграції України виявилися неефективними, оскільки центральні органи влади не мали можливості для їх імплементації на території півострова,

⁴⁴⁴ Парламент Крима принял Декларацию о независимости АРК и г. Севастополя [Електронний ресурс]/ Государственный Совет Республики Крым. – Режим доступу: http://www.rada.crimea.ua/news/11_03_2014_1.

контрольованого незаконною кримською владою, що спирається на військову присутність Росії. Тому між Херсонською областю та анексованим Кримом вимушено було облаштовано адміністративний кордон.

Натомість Російська Федерація визнала легітимність референдуму та Декларації незалежності. МЗС РФ заявило, що Росія «буде повною мірою поважати результати вільного волевиявлення народів Криму в ході референдуму»⁴⁴⁵. Місцева проросійськи налаштована кримська еліта та Росія скористалися прецедентом проголошення Косово державою для легітимації своїх етнополітичних і етнотериторіальних претензій до України. Адже в 2010 році Міжнародний суд ООН підтвердив, що одностороннє проголошення незалежності Косова від Сербії не порушило норм міжнародного права. І хоча висновок Суду був консультативним і не мав прямої юридичної дії, експерти прогнозували, що в майбутньому цей документ може активізувати сепаратистські рухи в багатьох регіонах світу⁴⁴⁶. Досліджуючи етнополітичну ситуацію в Косово і екстраполюючи її на українські реалії, К. Вітман вказав на потенційні загрози Україні, що можуть за несприятливих умов призвести до нового витка етнополітичної дезінтеграції на пострадянському просторі. Це етнотериторіальні та етнополітичні претензії сусідніх країн, які спираються на підтримку своїх національних меншин; етнополітичний розкол різних частин України, які рухаються в протилежних зовнішньоінтеграційних напрямках⁴⁴⁷.

Ці етнополітичні прогнози реалізувалися. Однак дезінтеграційні процеси не завершилися б сецесією півострова, якби Росія не взяла активну участь у них. Прояви сепаратизму з боку місцевої влади навіть не втілилися б в організацію незаконного референдуму без військової участі сусідньої держави. Анексія Криму була запланована Російською Федерацією

⁴⁴⁵ *Росія* наперед схвалює результати кримського референдуму [Електронний ресурс]/ 5 канал. – Режим доступу: <http://www.5.ua/proekti/item/372669-rosiia-napereed-skhvaliuiie-rezultaty-krymskoho-referendumu>.

⁴⁴⁶ Суд ООН: незалежність Косова не порушує міжнародне право [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2107181.html>.

⁴⁴⁷ Вітман К. М. Етнополітична ситуація в Косово: висновки для етнонаціональної політики України / К. М. Вітман // Політологічний вісник. – 2012. – №67. – С. 172.

заздалегідь. На це вказує той факт, що ще до встановлення результатів волевиявлення 14 березня 2014 року кримська нелегітимна влада оголосила курс на приєднання півострова до Російської Федерації та входження в рубльову зону. Зокрема, перший віце-прем'єр автономії Р. Теміргалієв повідомив, що вже в квітні населення Криму отримає зарплати і пенсії в рублевому еквіваленті⁴⁴⁸. Отже, результати місцевого референдуму були відомі нелегітимній владі заздалегідь, що повністю нівелює значення цього незаконного механізму волевиявлення населення окупованого півострову.

Російські законодавці також почали готувати законодавчу базу для приєднання Криму до Росії задовго до волевиявлення. На початку березня 2014 року в Державній Думі РФ було зареєстровано законопроект, який містив механізм анексії частини іноземної держави. Зміни до Федерального конституційного Закону «Про порядок прийняття в Російську Федерацію та утворення в її складі нового суб'єкта Російської Федерації» передбачали «за неможливості укладення міжнародного договору у зв'язку з відсутністю в іноземній державі суверенної влади, яка зобов'язана захищати своїх громадян, дотримуватися їх прав та свобод, забезпечувати фактичне постійне та мирне здійснення державних функцій, прийняття до Російської Федерації в статусі нового суб'єкта частини іноземної держави»⁴⁴⁹. Проектом закону пропонувалося приймати суб'єкт до РФ за результатами референдуму, проведеного на території частини іноземної держави, якщо питання про її приєднання до Російської Федерації отримало схвалення, або за зверненням органів державної влади цієї частини іноземної держави. У пояснювальній записці до законопроекту згадувалася саме Автономна Республіка Крим. Однак потреба внесення таких змін до російського законодавства відпала після так званої суверенізації, а на практиці – анексії Криму.

⁴⁴⁸ У квітні кримчани отримають зарплати і пенсії вже в рублях [Електронний ресурс]/ Українські новини. – Режим доступу: http://ukranews.com/uk/news/crimea_occupation/2014/03/14/117779.

⁴⁴⁹ Законопроект №462741-6 «О внесении изменений в Федеральный конституционный закон «О порядке принятия в Российскую Федерацию и образования в ее составе нового субъекта Российской Федерации» [Електронний ресурс]/ Государственная Дума РФ. – Режим доступу: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=462741-6&02>

Попри невизнання та заборону проведення, кримський референдум на окупованій російськими військами території Автономної Республіки Крим відбувся. Його результати були прогнозованими: 96,77% виборців, що начебто взяли участь у волевиявленні, підтримали приєднання півострова до Росії, 2,51% підтримали статус Криму як частини України⁴⁵⁰. Референдум проходив поспіхом з численними порушеннями: у ньому без жодних на те підстав брали участь громадяни Російської Федерації. Волевиявлення бойкотували кримські татари. Референдум не визнала ні Україна, ні міжнародна спільнота. Втім, за його результатами Верховна Рада АРК 17 березня 2014 року проголосила Крим незалежною суверенною державою – Республікою Крим і звернулася з проханням прийняти нове державне утворення до складу Росії. Також Республіка Крим звернулася до ООН із закликом визнати незалежну державу, створену народами Криму⁴⁵¹.

Державна Дума РФ розглянула це питання в найкоротші терміни і 18 березня 2014 року між Російською Федерацією та невизнаною Республікою Крим було підписано Договір про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі РФ нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь. Наразі Російська Федерація вважає анексовану незаконну Республіку Крим суб'єктом Російської Федерації, що входить до складу Кримського федерального округу.

Тоді як Україна та міжнародна спільнота вважають Крим територією України, тимчасово окупованою Російською Федерацією. Україна напрацювала правовий статус тимчасово окупованої території шляхом прийняття Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»⁴⁵².

⁴⁵⁰ *Результаты* общекрымского референдума [Електронний ресурс]/ Государственный Совет Республики Крым. – Режим доступу: <http://www.rada.crimea.ua/referendum/resultaty>.

⁴⁵¹ *Крым* провозглашен независимым суверенным государством – Республикой Крым [Електронний ресурс]/ Государственный Совет Республики Крым. – Режим доступу: http://www.rada.crimea.ua/news/17_03_2014_1.

⁴⁵² Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

Нормативно-правовий акт визначає тимчасово окуповану територію України невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Закон визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. Ст. 3 нормативно-правового акту визначає тимчасово окупованою територією – сухопутну територію Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води цих територій, повітряний простір на цими територіями. Згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо вони були створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом. Відтак, будь-який акт (рішення, документ), виданий незаконними органами та/або особами є недійсним і не створює правових наслідків.

Однак Україна майже не має політико-правих механізмів впливу на ситуацію на окупованому півострові. У першу чергу, це стосується неможливості забезпечення захисту прав громадян України, які залишилися на окупованій території та зазнають тиску. Як слушно зауважує С. Сільченко, для того сегменту населення Криму, яке не визнало легітимності окупаційного режиму, не отримало російських паспортів, актуальними стали безліч питань правового статусу, у тому числі в царині трудового права і права соціального забезпечення. Науковець підкреслює, що правове регулювання в Криму визначається нині тим, що Україна надалі розглядає Автономну Республіку Крим і Севастополь частиною своєї території, окупованою Російською Федерацією, але при цьому вказані території РФ

визнала суб'єктами федерації, створюючи тут власну владу та соціальну інфраструктуру⁴⁵³.

Україна разом із міжнародною спільнотою докладає чимало зусиль задля відновлення законності на півострові та повернення української влади у Крим. Тоді як незаконна влада анексованого Криму та влада Російської Федерації наполягають на тому, що Крим залишається суб'єктом РФ і не може бути предметом перемовин щодо статусу. Зокрема нелегітимний прем'єр-міністр Республіки Крим С. Аксьонов заявив, що кримський півострів більше ніколи не повернеться до складу України, дякуючи всім, хто «сприяв процесам возз'єднання Криму з Росією – від простих кримчан до президента Росії В. Путіна»⁴⁵⁴. Глава МЗС РФ С. Лавров також наполягає на тому, що питання Криму закрите. Міністр закордонних справ України на це відповідає, що питання Криму не закрите для міжнародного співтовариства і його окупацію РФ міжнародне співтовариство ніколи не визнає: «Жодна держава, для якої права людини, міжнародне право та міжнародна безпека не порожні слова, ніколи не визнає російської окупації Криму і ті злочинні рішення, які прийняла Російська Федерація»⁴⁵⁵. США підтверджують, що питання анексії Росією Криму не буде знято з порядку денного, поки півострів не повернеться під контроль України. Постпред США в ООН С. Пауер запевнила, що санкції, впроваджені Заходом через анексію РФ Криму, триватимуть так довго, доки Росія нелегально окупуватиме цю частину України. Представник США під час візиту до Києва (червень 2015 року) запевнила, що анексія Криму була і залишається величезним порушенням міжнародного права⁴⁵⁶.

⁴⁵³ Сільченко С. Соціальні аспекти окупації Криму / С. Сільченко // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5-7 червня 2014 р. – Суми : СумДУ, 2014. – С. 320.

⁴⁵⁴ Аксьонов: мы гарантируем, что Крым больше никогда не будет украинским [Електронний ресурс] / Крым. Реалии. – Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/article/26903171.html>.

⁴⁵⁵ Пауер: Ми не заспокоїмося, поки Крим не повернеться під контроль України [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/07/9/7073948/>.

⁴⁵⁶ Клімкін: Для звільнення Криму ми застосуємо силу, але – дипломатії [Електронний ресурс] / Укрінформ. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/klimkin_dlya_zvlnennya_krimu_mi_zastosue_mo_silu_ale___diplomatiiv_2080749.

Міністерство юстиції України підрахувало, що сума збитків від анексії Криму складає 1 трлн. 80 млрд. грн. у зв'язку з відчуженням майна, обмеженням права користування об'єктами, майном та корисними копалинами. Прем'єр-міністр України заявив, що Україна позиватиметься до Російської Федерації на відповідну суму збитків за незаконне захоплення і пограбування частини території України. Зокрема, 11 березня 2015 року А. Яценюк доручив Міністерству юстиції передати в Гаазький трибунал інтерв'ю президента Росії В. Путіна з трейлера до фільму виробництва телеканалу «Росія» «Крим. Шлях додому», у якому Російська Федерація докладно розповіла про особливості анексії українського півострова. Міністерство юстиції відправило цей фільм на експертизу, яка виявила в ньому порушення міжнародного права у висловлюваннях Президента РФ й міністра оборони РФ С. Шойгу. Після цього матеріали передали в Генпрокуратуру для формування позовних документів. У квітні 2015 року ГПУ підготувала позовні матеріали за фактом анексії Криму Росією для передачі їх у Міжнародний кримінальний суд у Гаазі (Нідерланди)⁴⁵⁷. На даний момент Україна подала 4 позови проти Росії у зв'язку з окупацією Криму та конфліктом на Донбасі – до Європейського суду з прав людини у Страсбурзі та до Міжнародного кримінального суду у Гаазі.

Тим часом зв'язок між Україною та окупованою територією Криму послаблюється, а задекларований українською владою процес реінтеграції досі не розпочався. Колишній міністр курортів та туризму АРК зауважує, що на сьогодні відсутні гуманітарні, соціальні, економічні та будь-які інші варіанти комунікації між Києвом та жителями Криму. О. Лієв підкреслює, що «материк та півострів за останні 1,5 року суттєво віддалилися і цю відстань не скорочує навіть зростаюче розчарування кримчан щодо нового політичного режиму»⁴⁵⁸. Колишній чиновник також констатує інституційний

⁴⁵⁷ ГПУ підготувала матеріали для Гаазького трибуналу щодо анексії Криму Росією [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/gpu-pidgotuvala-materiali-dlya-gaazkogo-tribunalu-schodo-aneksiyi-krimu-rosiyeu-171140_.html.

⁴⁵⁸ Лієв О. Крим. 20 місяців потому... [Електронний ресурс] / О. Лієв / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/10/20/7085525/>.

хаос у етнонаціональній політиці України щодо окупованого Криму. О. Лієв наголошує на тому, що тільки наявність «повноцінно функціонуючих соціальних інститутів демонструє готовність держави ефективного обслуговувати цілі та інтереси певних соціальних груп», чого в Україні наразі не спостерігається.

Утім, влада Україна запевняє, що працює над поверненням окупованої території до складу України, однак цей процес кропіткий, тривалий і неоднозначний. Не останню роль у деокупації Криму відіграє активна позиція кримських татар, які зазнають переслідування та етнополітичного тиску з боку окупаційної влади. Зокрема ініціювання та проведення кримськотатарською меншиною продуктової та енергетичної блокади півострова. Лідер Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубаров наполягає на затвердженні найближчим часом державної стратегії повернення Криму. Політик підкреслює різноманіття підходів, поглядів наукових, політичних і громадських сил, однак вказує на відсутність системності та цілісності у діях проукраїнських сил з повернення Криму до складу України⁴⁵⁹. Кримські татари також пропонують якнайшвидше створити інституційну структуру забезпечення реінтеграції Криму. Президент України пообіцяв, що стратегія з повернення Криму буде підготовлена як цілісний документ у РНБО і презентована найближчим часом. За словами глави держави, Крим залишається першим і головним пріоритетом України⁴⁶⁰. Утім, світова спільнота сумнівається, що Україні вдасться відновити суверенітет та територіальну недоторканність, включаючи повернення Криму. Посол Великої Британії заявив про готовність усіх держав-підписантів Будапештського меморандуму виконувати його положення, за винятком Росії. «Ми готові включатися у співпрацю в рамках меморандуму, але звичайно важко його дотримуватися,

⁴⁵⁹ Чубаров вимагає якнайскоріше затвердити стратегію повернення Криму [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/26/7059895/>

⁴⁶⁰ Повернення Криму протягом найближчого року неможливо – Порошенко [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/povernennya-krimu-protyagom-nayblizhchogo-roku-nemozhlivo-poroshenko-174892_.html.

коли одна із ключових його сторін не долучається до цього процесу», – заявила Дж. Гоф.

Отже, кримське питання на даний момент залишається серйозним етнополітичним викликом Україні. Анексія півострова стала прикладом того як етнополітична нестабільність у регіоні, підживлювана деструктивною діяльністю сусідньої держави, що має найбільшу національну меншину в Україні, яка в Криму становила більшість, стала приводом для етнополітичної дезінтеграції України: порушення суверенітету, введення військ, сецесії півострова.

5.3. Етнополітична дезінтеграція та формування квазідержавних утворень як технології етнополітичної нестабільності в Україні

Російська Федерація бере активну участь у дестабілізації етнополітичної ситуації та етнополітичній дезінтеграції незалежних держав (Молдови, України, Грузії) з метою активізації інтеграційний процесів на пострадянському просторі. Явище етнополітичної дезінтеграції порівняно мало досліджене в етнополітичній науці, на відміну від свого антипода, етнополітичної інтеграції. Як зазначає О. Картунов, ці процеси давно викликають підвищену увагу з боку західних науковців, про що свідчить чимала кількість спеціальних робіт. Але аналіз цих праць показує, що абсолютна більшість із них присвячена лише одному з цих взаємозалежних і взаємообумовлених процесів, а саме – інтеграції. За підрахунками дослідника, в західній етнополітології напрацьовано біля десятка концепцій і теорій інтеграції і лише одна-дві концепції дезінтеграції⁴⁶¹. Однак, нестабільна етнополітична ситуація на пострадянському просторі суттєво

⁴⁶¹ Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посібник / О. В. Картунов. – К.: Ін-т економіки, управління та господарського права «Крок», 1999. – С. 216.

підвищує актуальність цієї проблематики, тому дедалі більше з'являється публікацій, присвячених проблемам етнополітичної дезінтеграції.

Нагадаємо, що однією з аксіом етнополітичного розвитку є почергова зміна процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Історія підтверджує дієвість цієї закономірності. Етнополітична дезінтеграція СРСР, розпад на окремі незалежні національні держави потім неодноразово супроводжувалася спробами політичної та економічної інтеграції. К. Вітман навіть стверджує, що саме процес етнополітичної дезінтеграції Радянського Союзу дав початок низці інтеграційних процесів на пострадянському просторі⁴⁶². Найтривалішими виявилися ті проекти, які ґрунтувалися на економічній інтеграції (ЄЄП, ГУАММ, Митний Союз). Основою для інтеграції в регіоні слугували спільні економічні інтереси та етнічна спорідненість у випадку слов'янських держав – Росії, України та Білорусі. Однак ці проекти виявилися не однаково привабливими для усіх пострадянських держав. Україна, відмовившись від участі в інтеграційних проектах, ініційованих Російською Федерацією, зокрема Митному Союзу, стала об'єктом етнополітичної дестабілізації та дезінтеграції.

Тим часом Російська Федерація, яка вважає себе головною правонаступницею Радянського Союзу, носієм пострадянської ідентичності, неодноразово демонструвала зацікавленість у відродженні наддержавного утворення у складі щонайменше України, Росії та Білорусі. Саме Росія ініціювала всі проекти етнополітичної та економічної інтеграції в межах пострадянського простору. Так, у 2010 році неабиякого резонансу набув проект під назвою «Україна-Білорусь-Росія: від історичної єдності – до єдиної держави», висунутий депутатом російської Держдуми, головою комітету з економічної політики і підприємництва Є. Федоровим. Цей проект передбачав відтворення єдиної союзної держави у складі України, Росії та Білорусі, яка в перспективі змогла б на рівних конкурувати з США і ЄС,

⁴⁶² Вітман К. М. Інтеграційні процеси на пострадянському просторі як продовження дезінтеграції СРСР / К. М. Вітман // Держава і право. – 2010. – №48. – С. 607.

відіграючи провідну роль на світовій арені. Є. Федоров наполягав на тому, що відтворення історичної єдності російсько-україно-білоруського народу у вигляді нової держави дозволить вирішити найскладніші проблеми в усіх сферах державного і суспільного життя окремих держав-учасниць. Поява на міжнародній арені нової сильної держави з високим міжнародним статусом і унікальною економічною привабливістю мала б забезпечити її громадянам високий рівень життя, одночасно гарантуючи збереження і розвиток самобутніх культур всіх народів та етносів⁴⁶³.

Тогочасна українська політична еліта схвально поставилася до ідеї етнополітичної інтеграції, посиляючись на те, що більшість українців начебто підтримують відновлення союзної держави. Однак оприлюднення на офіційному державному рівні такої перспективи, яка виключала європейську інтеграцію України, призвело до політичного скандалу: опозиція навіть зажадала відставки гуманітарного віце-прем'єра В. Семиноженка, який лобіював цей проект. Беручи до уваги подібну реакцію України, Росія зосередилася на економічній інтеграції на пострадянському просторі, адже була переконана, що її переваги для держав неминуче поставлять на порядок денний й питання етнополітичної інтеграції. Глава Російської Федерації В. Путін неодноразово підкреслював, що вважає розпад СРСР загальнонаціональною трагедією величезного масштабу для мільйонів, від якої отримали зиск лише еліти і національно налаштована частина населення, але аж ніяк не пересічні громадяни пострадянських держав. Про це йшлося у передвиборчій кампанії політика 2005 року. У одному зі своїх послань до Федеральних Зборів В. Путін оцінює дезінтеграцію СРСР як велику геополітичну катастрофу регіону. Сам факт існування подібного до СРСР етнополітичного наддержавного утворення Президент РФ назвав потужним стабілізаційним фактором у світі. Згодом, коментуючи це твердження у 2014

⁴⁶³ *Російський* парламентар пропонує створити союзну державу України, Росії та Білорусі з центром у Києві // *Дзеркало тижня*. – №10. – 13–19 березня 2010. – С.12.

році, російський політик підкреслює, що «звільнення від диктатури не обов'язково повинно було супроводжуватися розпадом держави»⁴⁶⁴.

Подібні заяви легко вписуються в логіку закономірностей етнополітичного розвитку людства. О. Картунов наголошує, що дезінтеграційним процесам завжди передують етнічний ренесанс із його процесами диференціації та солідаризації, а також політизації етнічностей. За словами дослідника, етнополітичний ренесанс далеко не завжди і не всюди призводить до процесів дезінтеграції, часто він обмежується лише процесом диференціації. В основі процесів дезінтеграції та інтеграції лежать відцентрові та доцентрові тенденції, що є взаємообумовленими⁴⁶⁵. Як стверджує О. Картунов, дезінтеграція найчастіше і в першу чергу призводить до скорочення контактів, послаблення взаємозв'язків та взаємодій між складовими частинами раніше цілісної системи (політичної нації, суспільства, держави, міждержавного утворення), а також занепаду діяльності спільних координаційних інститутів. А це неминуче погіршує становище складових колишньої цілісної етнополітичної системи.

Так і сталося після розпаду Радянського Союзу – союзні республіки тривалий час не могли сформувати цілісну систему життєзабезпечення, що позначилося на рівні життя населення. Невдоволення та ностальгія за Радянським Союзом довгий час превалювала у настроях населення. В Україні ці показники залишалися високими і через 20 років після дезінтеграції СРСР. Для прикладу, згідно з опитуванням Інституту соціології НАН України, проведеним у квітні 2010 року, 63,4% респондентів в Україні схвалювали відтворення союзу України, Росії й Білорусі, 26,6% були проти. Відповідно до даних Соціологічної групи «Рейтинг», отриманих цього ж періоду, 46% українців шкодували про розпад СРСР, 36% – не шкодували. Згідно з результатами опитування 2014 року, шкодували про розпад СРСР лише 33%

⁴⁶⁴ *Путин* жалеет о распаде СРСР [Електронний ресурс] / BBC. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/1/hi/russian/russia/newsid_3484000/3484057.stm.

⁴⁶⁵ *Картунов О. В.* Вступ до етнополітології: наук.-навч. посібник / О. В. Картунов. – К.: Ін-т економіки, управління та господарського права «Крок», 1999. – С. 216.

респондентів, не шкодували 49%. Таким чином, із 2010 року кількість тих, хто відчуває ностальгію за СРСР, зменшилась майже у 1,5 разу (з 46 до 33%). Соціологи прокоментували це не позитивними зрушеннями в Україні, а демографічними змінами, оскільки найбільшими прихильниками СРСР залишалися літні люди⁴⁶⁶.

Саме ностальгію населення за Радянським Союзом використала Російська Федерація, місцева нелегітимна влада Автономної Республіки Крим та сепаратисти Сходу України, підживлюючи етнополітичну нестабільність та форсуючи дезінтеграцію України. Частка тих, хто шкодує про дезінтеграцію СРСР, залишалася найвищою по Україні в Криму і завжди становила більше половини населення півострова. Тому возз'єднання АРК із Росією сприймалося місцевим населенням як перспектива відновлення рівня життя Радянського Союзу. Це дозволило реалізувати сценарій безкровної сецесії півострова та приєднання його до Російської Федерації шляхом порушення територіальної цілісності України, введення іноземних військ та проведення нелегітимного референдуму. Під час незаконного волевиявлення, забороненого законодавством України, (за повідомленнями нелегітимної влади) начебто 96,77% виборців підтримали приєднання півострова до Російської Федерації (2,51% підтримали статус Криму як частини України). На основі цих результатів Верховна Рада АРК, порушивши законодавство, проголосила Крим незалежною суверенною державою, яка в свою чергу задекларувала бажання приєднатися до РФ. Російська сторона під час підписання договору з кримською владою про входження Криму до складу РФ посилялася виключно на волевиявлення кримчан і заперечувала факт вторгнення, окупації та анексії території. Президент Росії підкреслив, що ні про яку агресію або інтервенцію не може бути мови, адже приєднання

⁴⁶⁶ Опитування, проведені соціологічною групою «Рейтинг» в квітні 2013 року та грудні 2010 року [Електронний ресурс] / Соціологічна група «Рейтинг». – Режим доступу: <http://www.ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14092/>.

відбулося без жодного пострілу, без людських жертв⁴⁶⁷. Наразі Республіка Крим та місто федерального значення Севастополь входять до складу РФ на правах нових суб'єктів.

О. Картунов підкреслює, що в певних умовах дезінтеграція може набути необоротного характеру і крайньої форми, відомої ще як сепаратизм, тобто перетворитись на один із різновидів націоналістичного руху, який має на меті створення самостійної держави⁴⁶⁸. Однак новоутворена Республіка Крим як результат дезінтеграції України за безпосередньої активної участі сусідньої держави, інтереси якої на півострові представлені етнічними росіянами, місцевими елітами, розгалуженою мережею проросійських організацій, не передбачалася як окрема країна. Зазначимо, що очікування більшості кримчан на підвищення рівня життя не виправдалися – відокремлення півострова від України, міжнародні санкції та відсутність наземного сполучення з Російською Федерацією суттєво ускладнили забезпечення півострова водою, електроенергією, товарами та продуктами харчування.

Слід зазначити, що на Сході та Півдні України, на відміну від Криму, не обійшлося без жертв – багато людей загинуло від рук російських диверсантів, місцевих сепаратистів в ході сутичок, акцій протесту та під час проведення антитерористичної операції. Українська влада та міжнародна спільнота неодноразово закликали російське керівництво припинити дестабілізацію етнополітичної ситуації в Україні. Метою гібридної війни – окупації та анексії територій за допомогою нелегітимних референдумів – як політики, так і експерти вважали не лише етнополітичну дезінтеграцію України, а й подальшу етнополітичну інтеграцію квазідержавних утворень на пострадянському просторі навколо Росії. Так, прем'єр-міністр України підкреслив, що у Президента РФ є мрія – відновити Радянський Союз і він просувається в її реалізації, незважаючи ні на які перешкоди. За словами А.

⁴⁶⁷ *Во внеочередном* Послании Путин объяснил, почему Крым был и стал российским, и тут же подписал договор о его присоединении к РФ [Електронний ресурс] /NEWS.Ru. – Режим доступу: http://www.newsru.com/russia/18mar2014/putin_poslanie.html

⁴⁶⁸ *Картунов О. В.* Вступ до етнополітології: наук.-навч. посібник / О. В. Картунов. – К.: Ін-т економіки, управління та господарського права «Крок», 1999. – С. 215.

Яценюка «найбільшою катастрофою нинішнього століття стало б відновлення Радянського Союзу під егідою президента В. Путіна»⁴⁶⁹. Зазначимо, що глава Російської Федерації має практично необмежену владу, високий рейтинг у Росії і може реалізовувати подібні проекти, адже система стримувань та противаг практично не функціонує в системі влади Росії. Президентська вертикаль контролює ЗМІ, цензура в яких та поширення інформації в потрібному вигідному світлі забезпечують підтримку населення. Про серйозність намірів Росії щодо відновлення Радянського Союзу свідчить також спроба визнати розпад наддержавного утворення в 1991 році незаконним та притягти винних до відповідальності. Так, група депутатів Держдуми надіслала запит до генпрокурора РФ із вимогою провести прокурорську перевірку подій, які відбувалися в період дезінтеграції СРСР. Парламентарії переконані, що вищі радянські керівники вчинили незаконні дії, які спричинили розвал країни, тому розраховують, що на підставі запиту та подальшої перевірки будуть порушені кримінальні справи, зокрема щодо останнього Президента СРСР М. Горбачова.

За винятком Білорусі, Казахстану, що вже входять до Митного Союзу, та енергетично залежної Вірменії, ідея етнополітичної інтеграції серед пострадянських держав не користується популярністю. Колишній Президент Грузії під час своєї каденції в 2011 році назвав проект відродження СРСР неприйнятним, «найбільш дикою ідеєю російських націоналістів». За словами М. Саакашвілі, «відновлення Радянського Союзу в першу чергу означає відновлення цінностей, заснованих на стереотипах міжнаціонального та міжрелігійного протистояння, маніпулювання суспільством»⁴⁷⁰. Річ у тім, що прогресивною частиною пострадянських суспільств – молоддю, громадянами, які мають вищу освіту – відновлення союзної держави навколо Росії сприймається як крок назад у минуле, як загроза правам людини,

⁴⁶⁹ Яценюк: Путін мріє відновити СРСР [Електронний ресурс] / BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/04/140420_yatsenyuk_putin_ok.shtml.

⁴⁷⁰ Саакашвілі проти відновлення СРСР [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/saakashvili-vidnovlennya-srsr-naybilsh-dika-ideya-rosiyskih-nacionalistiv.html>.

свободам та демократичним цінностям, як відмова від європерспектив. Адже Російська Федерація, будучи авторитарною державою (за індексом демократії країна належить до авторитарних режимів), не може запропонувати привабливого способу життя молодій, освіченій частині поліетнічних суспільств пострадянських держав, яку набагато більше приваблює європейський стиль життя. Натомість у Російській Федерації придушується свобода слова – ЗМІ зазнають тиску, закриваються опозиційні телеканали, видання; журналісти переслідуються за професійну діяльність; ускладнена реалізація свободи вибору та вираження поглядів – іншомислення є синонімом політичної опозиційності, навіть альтернативна сексуальна ідентичність переслідується на державному рівні згідно з законодавством про заборону пропаганди гомосексуалізму.

Така держава не може запропонувати привабливий проект інтеграції пострадянським країнам, інакше вони б добровільно взяли участь в цьому процесі за аналогією євроінтеграції. Саме тому Російська Федерація вдається до насильницької етнополітичної інтеграції, якій обов'язково передують дестабілізаційний та дезінтеграційний етапи. Подібного сценарію зазнала Грузія в 90-х та 00-х роках – Росія спочатку підживлювала сепаратистські настрої в Абхазії та Південній Осетії, а згодом в 2008 році здійснила військовий напад на територію суверенної держави. Російсько-грузинська війна завершилася відокремленням територій Абхазії та Південної Осетії та проголошенням їх республіками. Хоча вони не приєдналися до РФ, але досі залишаються в статусі невизнаних – світова спільнота офіційно вважає їх територіями Грузії. Аналогічно Росія сприяла дезінтеграції Молдови, політично, фінансово та військово підтримуючи незалежність невизнаної Придністровської Молдавської Республіки.

Застосування новітніх політико-правових механізмів етнополітичної дезінтеграції незалежної держави – гібридної етнічної війни (сепаратизму, тероризму, окупації, анексії, пропаганди, інформаційного тиску) – отримало продовження в Україні. Їх використанню Російською Федерацією сприяють

присутність в країні-об'єкті дезінтеграції російської національної меншини, сегменту проросійськи налаштованих громадян. Мета дезінтеграції пострадянських держав полягає в їх етнополітичній дестабілізації, розчленуванні (створенні на їх території квазідержав), економічному ослабленні, блокуванні євроінтеграційних перспектив, можливо, зі стратегічною метою подальшої етнополітичної інтеграції – об'єднання в наддержавне утворення навколо Російської Федерації.

Проблеми правового статусу квазідержавних, невизнаних, самопроголошених утворень на пострадянському просторі отримали широке висвітлення у вітчизняній та зарубіжній політичній науці. Після дезінтеграції Радянського Союзу та складних етнополітичних процесів, що супроводжували її, на пострадянському просторі за сприяння Росії сформувався пул квазідержавних утворень – Придністровська Молдавська Республіка, Нагірно-Карабаська Республіка, Республіка Південна Осетія та Республіка Абхазія. Вони досі залишаються в статусі невизнаних держав.

Аналіз засвідчив, що юридичні словники та енциклопедії класифікують невизнану державу як територію, яка проголосила себе суверенною державою і має певні ознаки державності: назву (задекларовану як офіційну), атрибути (державну символіку), систему управління (органи влади, збройні сили), правову систему (Конституцію на інші нормативні акти), контроль над територією, населення, – але не має дипломатичного визнання з боку держав-членів ООН⁴⁷¹. Територія невизнаної держави вважається такою, що перебуває під суверенітетом держави-члена ООН. Невизнані держави, як правило, характеризуються міжнародною спільнотою як нелегітимні, сепаратистські утворення або окуповані регіони. Як зауважує К. Вітман, відмовляють у визнанні самопроголошеним республікам, насамперед,

⁴⁷¹ *Непризнанные государства* [Електронний ресурс] / Терминологический словарь / Этноконфликт в современном мире. – Режим доступу: <http://ethnoconflict.ru/info/terminology.htm>.

держави, до складу яких раніше входила територія, що відкололася внаслідок етнополітичного конфлікту⁴⁷².

Окрім невизнаних держав в політології та правовій науці застосовується ще один синонімічний термін – квазідержавні утворення. Етнополітичний словник визначає державоподібні утворення (квазідержави) як особливий вид суб'єктів міжнародного права, що мають певні ознаки держав, але не є такими в загальноприйнятому розумінні – Мальтійський орден, Ватикан, Нагірний Карабах⁴⁷³. Квазідержавні утворення є особливою політичною організацією суспільства, яка, на відміну від держави, не має всіх її ознак та/або міжнародного визнання. Використовується термін щодо територій з невизначеним статусом, сепаратистських регіонів, самопроголошених республік. В. Опришко, пропонуючи перелік суб'єктів міжнародного права, наголошує на виокремленні особливої форми суб'єктів міжнародного права – квазідержавних утворень⁴⁷⁴.

Більшість квазідержавних утворень (на пострадянському просторі всі) утворилися внаслідок сепаратизму та участі в цьому процесі сусідніх держав, зацікавлених в етнополітичній дезінтеграції та підтриманні етнополітичної нестабільності. Головну роль в дезінтеграційних процесах регіону відіграє Російська Федерація, яка визнає та підтримує невизнані республіки, надаючи їм інформаційну, політичну, фінансову, військову допомогу. Експерти сходяться на думці, що у випадку Придністров'я, Південної Осетії та Абхазії йдеться про блокування держав, до яких належали ці території – Грузії та Молдови, в євроінтеграційному, євроатлантичному поступі; у випадку Нагірного Карабаху – у послабленні енергетично потужного Азербайджану на користь енергозалежної від Росії Вірменії.

Міжнародне невизнання – важлива характеристика квазідержавних утворень, що унеможливлює їх нормальний економічний розвиток,

⁴⁷² Вітман К.М. Невизнані держави пострадянського та постсоціалістичного простору: шлях до міжнародного визнання / К.М. Вітман // Держава і право. – №53. – 2011. – С. 627.

⁴⁷³ Непризнанные государства [Електронний ресурс] / Большой юридический словарь онлайн. – Режим доступу: <http://law-enc.net/word/gosudarstvopodobnye-obrazovaniya-kvazigosudarstva-1390.html>.

⁴⁷⁴ Правознавство / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон. – К.: КНЕУ, 2003. – С.315.

співпрацю з іншими державами. А отже, диктує економічну, а тому й політичну залежність від держави-донора, якою на пострадянському просторі в абсолютній більшості випадків постає Росія, у випадку Нагірного Карабаху – також Вірменія. Невизнані республіки фінансуються також за рахунок міжнародної гуманітарної допомоги, але головну роль у підтриманні їх життєдіяльності відіграє цільова фінансова допомога сусідніх держав, зацікавлених у зміцненні позицій невизнаної держави та послабленні колишньої держави належності цієї території в етнополітичному конфлікті. Слід зазначити, що етнополітичні конфлікти навколо невизнаних держав супроводжуються багатоетапними спробами врегулювання з залученням посередників, міжнародної спільноти. Квазідержавні утворення є джерелом постійної етнополітичної нестабільності в регіоні, оскільки у своїй діяльності їх влада не спирається на загальновизнані норми міжнародного права, не хекує навіть відверто злочинними засобами вирішення проблем, в тому числі міжетнічних суперечностей на підконтрольній території.

Щоб заручитися певною зовнішньою підтримкою та мінімізувати ізольоване становище на міжнародній арені, невизнанні держави пострадянського простору об'єдналися в зовнішньополітичний клуб – Співдружність невизнаних держав (СНД-2), створену 2000 року у м. Тирасполі. В межах цієї міжнародної організації квазідержавні утворення співпрацюють між собою. Нещодавно до когорти невизнаних, квазідержавних, самопроголошених утворень долучилися Донецька та Луганська народні республіки, сформовані на територіях Донецької та Луганської областей України за безпосередньої участі Росії. Виникли вони внаслідок етнополітичного конфлікту між Україною та Росією за Південний Схід України, який РФ вважає російською територією, незаконно переданою Україні в минулому, тому всіляко підтримує сепаратистські тенденції в цій частині України. Президент РФ офіційно ставив під сумнів територіальну цілісність України та належність південно-східних областей до її складу: «Це ж не Україна, це Новоросія. Ось цей Харків, Донецьк, Луганськ, Херсон,

Миколаїв, Одеса – вони за царських часів не входили до складу України, а були передані їй пізніше»⁴⁷⁵. Втім, формування невизнаних республік на Сході України не було головною метою Росії в етнополітичному конфлікті з Україною, який виник внаслідок повалення проросійської влади в Україні. Сусідня держава діяла ситуативно, спостерігаючи за відповіддю Києва, міжнародної спільноти та реакцією самих українців.

Спочатку плани Російської Федерації щодо Південного Сходу України полягали в розподілі держави на дві частини та були оприлюднені щонайменше двічі. Вперше, неофіційно: документ «Про кризу в Україні» був розроблений у Раді Безпеки РФ під час масових протестів у Києві протягом січня-лютого 2014 року. В ньому йдеться про дестабілізацію ситуації в Україні, яка безпосередньо загрожує життєво-важливим інтересам Російської Федерації і була викликана, по-перше, багаторічною діяльністю США та ЄС та «спрямована на підриг історичної єдності російського народу», а, по-друге, «повним банкрутством так званої української державності»⁴⁷⁶. В акті також стверджується, що державна влада «так званої держави Україна» неспроможна забезпечити громадянський мир та безпеку громадян Росії та співвітчизників, тому етнополітично нестабільна «ситуація використовується українськими фашистами-бандерівцями та іншими екстремістськими елементами для реалізації людиноненависницьких ідей, терору та залякування широких мас в Криму, на Півдні, Сході, Центрі». Наголошується, що Росія не може пасивно спостерігати за стражданнями співвітчизників, виходячи з цього пропонується здійснення комплексу заходів, спрямованих на захист безпеки громадян РФ та співвітчизників, а також реалізацію державних інтересів Росії. Цей комплекс заходів передбачав, що «тільки повне входження території російських областей, а саме Криму, Луганської, Донецької, Запорізької, Дніпропетровської,

⁴⁷⁵ *Путин* назвал Восток Украины «Новороссией» [Електронний ресурс] / Информационное агентство 112.ua. – Режим доступу: <http://112.ua/politika/putin-nazval-yugo-vostok-ukrainy-novorossiey-50819.html/>.

⁴⁷⁶ *Розвідка* США недооцінила плани Путіна щодо України // Дзеркало тижня. – 28 лютого – 7 березня, 2014. – №7. – С.8.

Чернігівської, Сумської, Харківської, Київської, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей у РФ може гарантувати мир, безпеку та процвітання їх населенню, а також надійний захист інтересів Росії»⁴⁷⁷.

Вдруге – в офіційних листах із Державної Думи РФ до Міністерства закордонних справ Польщі, Угорщині, Румунії з пропозицією поділити територію України. Зокрема, заступник голови Державної Думи РФ, лідер ЛДПР, запропонував Польщі вимагати референдуму щодо приєднання п'яти західних областей України: Волинської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Рівненської. Угорщина отримала пропозицію приєднати Закарпаття, де проживає угорська національна меншина, Румунія – Чернівецьку область, яка певний час входила до її складу⁴⁷⁸. Україні мала б залишитися тільки її центральна частина. В. Жириновський апелював до того, що спроби України побудувати державу завжди закінчувалися невдачею. Тобто Росія намагалася створити міжнародний імідж України як держави, що не відбулася. Польща, Угорщина та Румунія відповіли відмовою на подібні пропозиції, назвавши їх несерйозними. МЗС України зауважило, що такі плани можуть виникнути лише в хворій уяві.

Так чи інакше РФ здійснила спробу пролобіювати на міжнародному рівні розподіл України як держави, що не відбулася і може бути розділена на дві буферні частини між Європою та Росією. Такий механізм використовувався в світовій повоєнній практиці – Радянський Союз та Захід розділили дві держави Німеччину (НДР, ФРН) та Корею (КНДР, Республіка Корея) на окремі частини – зони свого впливу. Якщо Німеччині вдалося об'єднатися та стати однією з держав засновниць ЄС, то Корея й досі залишається дезінтегрованою – на Півночі продовжує функціонувати держава, де панує тоталітарний, військовий режим, який не забезпечує належного рівня життя населенню та захисту прав, на відміну від Південної демократичної частини.

⁴⁷⁷ Там же.

⁴⁷⁸ Західні ЗМІ оцінили цинічний план Росії щодо поділу України // Дзеркало тижня. – 28 березня – 4 квітня, 2014. – № 11. – С.10.

Зрозумівши, що розподіл України не підтримується міжнародною спільнотою, Російська Федерація запропонувала менш радикальний план для України, який передбачав: 1) федералізацію України, 2) прийняття нової редакції Конституції, яка б закріпила нейтральний статус України (що унеможливить її членство в ЄС та НАТО), 3) проголошення Криму демілітаризованою зоною з подвійним україно-російським управлінням півострова, 4) надання російській мові офіційного статусу. Українська сторона у відповідь вказала на неприпустимість диктування суверенній та незалежній державі, яку форму державного устрою, форми політичного та економічного або соціально-культурного життя їй впроваджувати. Намагаючись продемонструвати абсурдність ситуації втручання у внутрішні справи незалежної держави, Міністерство закордонних справ України запропонувало РФ план конфедералізації російської держави зі запровадженням кількох державних мов для забезпечення представництва нацменшин у діяльності органів державної влади⁴⁷⁹.

Держсекретар США, що разом з ЄС, виступали посередниками у врегулюванні україно-російського етнополітичного конфлікту, заявив, що ніяке рішення щодо України не може ухвалюватися без участі легітимного уряду України та народу України. Опитування засвідчують, що більшість громадян України підтримують унітарну форму державного устрою (64%) і виступають проти федералізації. Федеративну форму устрою підтримало лише 10% опитаних, розподіл України на частини – 1%. Кількість прихильників єдиної України переважає навіть у південно-східних областях – у південній частині країни за унітарну форму 44% (проти 22% за федералізацію), у східній частині – 45%, проти 26%⁴⁸⁰. Навіть населення самопроголошених республік не підтримує сепаратистські ідеї. Так, ідею

⁴⁷⁹ МЗС України пропонує Росії план конфедералізації і введення 10 державних мов [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/903005-mzs-ukrajini-proponue-rosiji-plan-konfederalizatsiji-i-vvedennya-10-derjavnih-mov.html>.

⁴⁸⁰ Опитування громадської думки, проведені соціологічною групою «Рейтинг» 14-26 березня 2014 / Соціологічна група «Рейтинг». – С.37

відокремлення області (регіону) від України та приєднання до іншої держави підтримали в Луганську та Донецьку лише 18% населення.

Покладаючись на ці дані та намагаючись продемонструвати, що йде на поступки південно-східним регіонам, влада заявила про можливість проведення референдуму про федералізацію України, анонсувала реформу щодо децентралізації влади та розширення повноважень регіонів. Однак, як зауважують експерти, федералізацію в Україні як форму територіального устрою, яка враховує регіональні, культурні, історичні відмінності, було повністю дискредитовано протягом 2014 – 2015 років, оскільки федералізм став синонімом сепаратизму та дезінтеграції України⁴⁸¹. Федералізм був етнополітичною технологією дезінтеграції України – спочатку безкровною, безконфліктною і тривалою, що не змінює його етнополітичного призначення у зовнішній етнополітиці Росії, яка завжди характеризувалася імперськими амбіціями, агресією, експансією та нав'язуванням власного сценарію розвитку сусіднім пострадянським державам, – зауважує В. Явір.

Анексія Криму стала першим етапом дезінтеграції України з подальшим форсуванням етнополітичної інтеграції відокремлених частин України з Російською Федерацією. Так званий «кримський сценарій» отримав продовження в східних та південних областях України, для яких також, але меншою мірою, притаманні ностальгічні пострадянські та проросійські настрої. Користуючись підтримкою проросійськи налаштованих громадян, представників місцевої влади та правоохоронних органів, диверсійні групи військових РФ без розпізнавальних знаків захопили адміністративні будівлі у багатьох містах Сходу України.

Щоб продемонструвати, що без федералізації України не обійтися, в Україні стартував парад республік, який ініціювали російські громадяни. Проросійські мітинги супроводжувалися проявами сепаратизму, закликами до дезінтеграції України, захопленням адміністративних будівель. Жодної злагожденості в цих проявах не спостерігалось. Так, зокрема в Харкові на

⁴⁸¹ Явір В. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні / В. Явір // Віче. – № 14. – 2015. – С. 19.

мітингу на підтримку федералізації України було оголошено про організацію нового громадського руху «Юго-Восток», який задекларував намір домагатися створення Південно-Східної федеративної республіки у складі України з розширеними повноваженнями і широкою автономією, а також надання російській мові статусу державної. Однак уже 7 квітня 2014 року на проросійському мітингу в Харкові сепаратисти висловили недовіру депутатам Харківської облради, проголосили альтернативних депутатів, які провели сесію та ухвалили рішення про створення суверенної держави під назвою «Харківська Народна Республіка», яка має намір «будувати відносини з іншими державами відповідно до міжнародного права»⁴⁸².

На подібному проросійському мітингу в Донецьку 7 квітня після захоплення Донецької ОДА було оголошено про створення так званої незалежної Донецької республіки та її входження до складу РФ. Однак того ж дня назва самопроголошеного утворення в його Декларації про незалежність змінилася на Донецьку Народну Республіку. Сепаратисти зазначили, що документ діє з моменту прийняття і є основною для прийняття Конституції ДНР. В ній проголошено, що народ ДНР має виключне право власності на землю, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території республіки. ДНР самостійно визначає свій економічний статус, проводить фінансову, кредитну та інвестиційну політику, формує власний державний бюджет. Конституція ДНР була прийнята Верховної Радою ДНР через неможливість квазіутворення провести референдум про затвердження її редакції. Документ визначив ДНР парламентською республікою з двома державними мовами, можливістю приєднання до федеративної держави як рівноправного суб'єкта, з територією, що визначається кордонами колишньої Донецької області в складі України⁴⁸³.

⁴⁸² Сепаратисти проголосили «Харківську Народну Республіку» [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/905127-separatisti-progolosili-harkivsku-narodnu-respubliku.html>.

⁴⁸³ Донецкая Народная Республика приняла Конституцию [Електронний ресурс] / Trust. – Режим доступу: <http://www.trust.ua/news/95138-samoprovozglashennaya-dnr-prinyala-konstituciyu.html>.

16 квітня 2014 року одеський Антимайдан оголосив Одеську область Одеською Народною Республікою, в якій влада належить тільки народу, що проживає на її території. Однак спроби відтворити подібний до донецького сценарій в Одесі наразилися на опір місцевих громадян та проукраїнських активістів. Так, у ході сутичок між симпатиками Росії та прихильниками єдиної України 2 травня 2014 року в Одесі загинуло близько 50 осіб. Конфлікт розпочався під час протестних акцій між активістами, налаштованими на підтримку єдиної неподільної України, та проросійськи, сепаратистськи налаштованими радикалами. Найбільше людей загинуло під час підпалу штабу сепаратистів у Будинку профспілок на Куликовому полі м. Одеса. Проросійські активісти, які захопили будівлю управління СБУ в Луганській області, на проросійському мітингу 27 квітня 2014 року під гасла «Росія!» оголосили про створення Луганської Народної Республіки.

Україна поклала відповідальність за дестабілізацію етнополітичної ситуації та заворушення в східних регіонах на Російську Федерацію. У зверненні до мешканців південно-східних областей України прем'єр-міністр України заявив, що правоохоронними органами зібрані докази причетності російських спецслужб до організації сепаратистських провокацій в Україні. Заступник голови МЗС підтвердив, що Україна має достатньо доказів участі російських військовослужбовців, які дестабілізують ситуацію на Сході країни, у збройному захопленні будівель і установ і надала ці відомості в міжнародні структури. Зовнішньополітичне відомство звинуватило Російську Федерацію в експорті нестабільності, тероризму та сепаратизму в Україну⁴⁸⁴.

Це підтверджували і громадські активісти, збираючи фото та відеодокази російської присутності та активної участі в проголошенні самопроголошених республік на території України. Керівник групи «Інформаційний Опір» повідомив, що сепаратисти отримують вказівки з координаційного центру в Росії. Серед пунктів перехопленого організацією плану – створення

⁴⁸⁴ Росія «експортує тероризм» на територію України – МЗС [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25407275.html>.

регіонального координаційного центру «Донецька республіка» для координації дій сепаратистів в інших областях Південного Сходу, проголошення республік, проведення референдуму щодо державного устрою. Однак, за словами Д. Тимчука, з вказівок із часом було видалено пункт про приєднання південно-східних областей України до Росії⁴⁸⁵. Це обумовлено, на нашу думку, по-перше, міжнародними санкціями щодо Росії за анексію Криму та дестабілізацію етнополітичної ситуації на Південному Сході України, а, по-друге, економічною недоцільністю етнополітичної інтеграції квазідержавних утворень України до Російської Федерації. Це підтвердив досвід Криму – вихід зі складу України спричинив низку економічних проблем (відсутність води для зрошування, зменшення потоку туристів, припинення транспортного авіасполучення зі світом), впоратися з якими без суттєвої фінансової допомоги РФ півострів не зможе.

Оскільки навесні 2014 року на Донбасі за підтримки Росії активно формувалися квазідержавні утворення на місці зруйнованих структур української державності, українська влада вирішила застосувати силові механізми для боротьби з проявами сепаратизму в межах Антитерористичної операції, які згодом переросли в масштабні військові дії. Фактично війну за українські території, окуповані сепаратистами та російськими найманцями. Російська Федерація підтримувала сепаратистів зброєю, коштами – український кордон регулярно перетинала військова техніка, що везла озброєння та військових на підтримку квазідержавних утворень. Іноді це робилося під виглядом гуманітарної допомоги, кількість псевдогуманітарних конвоїв РФ сягнула кількох десятків. Усе це озброєння застосовувалося на боці ДНР і ЛНР у війні проти України. Військові дії завдали значних матеріальних збитків та спровокували потік біженців зі Сходу до інших частин України.

⁴⁸⁵ *Росія* розпочала новий етап вторгнення в Україну – Тимчук [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/rosiya-pochala-noviy-etap-vtorgnennya-v-ukrayinu-i-vzhe-gotuye-viyska-timchuk-344253.html>.

За останніми даними ООН щонайменше 7962 людини, включаючи військових ЗСУ, мирних людей та бойовиків, загинули на Сході України з середини квітня 2014 року. Не менше 17 811 людей отримали поранення різного ступеня тяжкості. Верховний комісар ООН із прав людини Зейд Раад Аль-Хусейн під час презентації 11-ї доповіді Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні повідомив про задокументовані вбивства, викрадення, катування та жорстоке поводження, сексуальне насильство, примусову працю, вимоги викупу та вимагання грошей на підконтрольних «ДНР» та «ЛНР» територіях, де все ще проживають близько 3 млн. людей⁴⁸⁶. В доповіді також відзначається практика довільних затримань та утримань військових та воєнізованих підрозділів, у тому числі з катуванням. ООН занепокоєна формуванням незаконних органів влади в окупованому Донбасі, а також становищем мирних людей, які живуть у зоні конфлікту і не мають повноцінного доступу до води і їжі. Крім того, дуже складною є процедура перетину лінії розмежування, що наражає людей на небезпеку. Агентство ООН у справах біженців (UNHCR) повідомляє також про те, що кількість внутрішніх переселенців в Україні сягнула майже 980 тисяч осіб, поза тим з лютого 2014 року близько 600 тисяч українських громадян змушені були рятуватися втечею до інших країн.

В окремих областях АТО виявилася успішною – Одеська та Харківська народні республіки припинили своє існування, їх ініціаторів та очільників було заарештовано та притягнуто до кримінальної відповідальності. Однак припинити існування ДНР та ЛНР не вдавалося саме через спільну ділянку кордону Луганської та Донецької областей з Росією, звідки РФ надавала неофіційну підтримку сепаратистам, офіційно заперечуючи свою участь у дестабілізації етнополітичної ситуації в Україні.

Водночас підтримуючи етнополітичну нестабільність в Україні – прояви сепаратизму, агресії за ознакою етнічної, мовної, регіональної належності –

⁴⁸⁶ Report on the human rights situation in Ukraine 16 February to 15 May 2015 // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. – P.5.

Російська Федерація намагається запобігти відцентровим тенденціям на своїх теренах. Так, 9 травня 2014 року набув чинності Федеральний Закон РФ №433-ФЗ «Про внесення змін до Кримінального кодексу Російської Федерації», що встановлює кримінальну відповідальність за заклики до сепаратизму. Зокрема, Кримінальний кодекс РФ доповнився статтею 280-1, згідно з якою публічні заклики до дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності РФ караються штрафом, що дорівнює доходу засудженого на період до 2-х років, або обов'язковими роботами, або позбавленням волі до 3 років. Сепаратистські заклики, що розповсюджуються через Інтернет або ЗМІ караються позбавленням волі до 5 років⁴⁸⁷.

Україна також намагалася протидіяти етнополітичному тероризму, сепаратизму шляхом посилення відповідальності за подібні прояви. В ході гібридної війни з Росією було прийнято зміни до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України. Згідно зі змінами умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України, на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій караються позбавленням волі на строк від 3 до 5 років (ст. 110). Державна зрада – діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, – карається позбавленням волі на строк від 12 до 15 років (ст. 111); диверсії та шпигунство – від 10 до 15 років ув'язнення (ст. 112, 113). З метою ефективнішої протидії сепаратизму та участі українських громадян у різноманітних незаконних дестабілізаційних діях на платній основі (жителі захоплених територій не приховують, що працюють на сепаратистів) Кримінальний кодекс України

⁴⁸⁷ Уголовный кодекс Российской Федерации №63-ФЗ [Електронний ресурс] / Официальный Интернет-портал правовой информации. – Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041597>.

було доповнено ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань». Відтепер ці дії караються позбавленням волі на строк від 5 до 15 років залежно від ступеня тяжкості наслідків, яких вони завдають⁴⁸⁸. Однак можливість застосування цих норм обмежена на території окупованих міст Донецької та Луганської областей, які не контролюються владою та правоохоронними органами України.

11 травня 2014 року самопроголошена влада нелегітимних ДНР та ЛНР провели референдуми про статус регіонів з однаковим запитанням: чи підтримуєте ви державну самостійність, відповідно, Донецької та Луганської народних республік. Згідно з даними, оприлюдненими лише нелегітимною владою, близько 90% учасників референдуму проголосували на незалежність ЛНР та ДНР. Тому влада самопроголошених квазідержавних формувань за підсумками референдуму звернулася до РФ з проханням розглянути питання про входження ДНР та ЛНР до її складу. Росія в офіційних заявах підтримала результати волевиявлення громадян України і закликала Київ розпочати втілення їх шляхом налагодження широкої дискусії щодо майбутнього державного устрою України за участю всіх політичних сил і регіонів країни. Однак анексувати ці території, на відміну від Криму, не стала. Тому ДНР та ЛНР інтегрувалися – 25 травня було підписано Декларацію про об'єднання в єдину союзну державу під назвою «Новоросія», вкотре наголошено на невизнанні влади Києва та висунуто вимогу про виведення українських військ із регіону. В соціальних мережах Новоросія розгорнула пошук «російських, білоруських, казахстанських і осетинських добровольців із військовим, особливо, бойовим досвідом» для участі у війні проти України.

Події 2014 року в Україні (етнополітична дестабілізація, сепаратизація регіонів за зовнішньої військової підтримки) отримали назву гібридної війни, яка передбачає поєднання принципово різних механізмів загарбання території незалежної держави: 1) класичних прийомів ведення війни (із військовослужбовцями в уніформах, військовою технікою); 2) нерегулярних

⁴⁸⁸ Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №25-26. – Ст.131.

збройних формувань (повстанців, терористів, партизан); 3) інформаційної війни (дезінформації, пропаганди перекручування фактів). Терміном «гібридна війна» користувався у своєму дослідженні «Конфлікт у ХХІ столітті. Повстання гібридних війн» Ф. Хоффман, розуміючи під ним комбіноване використання ворогом дозволеної зброї, партизанської війни, тероризму, сепаратизму, злочинної поведінки та пропаганди для досягнення політичних цілей⁴⁸⁹. На таку схему ведення війни надзвичайно складно реагувати, адже кордони незалежної держави, як правило, не перетинають регулярні війська ворога, або такий перетин залишається офіційно незафіксованим. Замість цього відбувається прихована анексія зі залученням бойовиків і етнічних груп на місцях за домовленістю і під керівництвом із Росії, яке формально заперечує свою участь у дестабілізації етнополітичної ситуації. Польський політолог К. Вуйціцький відзначає такі особливості гібридної війни: 1) сильна держава не може відкрито напасти на слабшу, тому намагається розділити її на частини, дезінтегрувати за етнічним принципом; 2) на ці події складно знайти адекватну ефективну відповідь, адже ворог користується підтримкою частини місцевого населення, використовуючи його як живий щит⁴⁹⁰.

«Новоросія» стала гучним, однак провальним політтехнологічним проектом Президента Російської Федерації з дезінтеграції України, як зауважують дослідники⁴⁹¹. Коментуючи формування Республіки Новоросія, экс-депутат Верховної Ради України О. Царьов, що обійняв сторону сепаратистів, повідомляв, що до її складу увійдуть 8 областей України – Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька, Луганська, Харківська та Дніпропетровська. Утім, як зауважує В. Явір, Новоросія навіть не змогла поширити свій вплив на всю територію Донецької та Луганської

⁴⁸⁹ Hoffman F. Further Thoughts on Hybrid Threats / F. Hoffman // Small Wars Journal. – 2009. – P. 1-4.

⁴⁹⁰ Росія веде «гібридну» війну проти України [Електронний ресурс] / Polskie Radio. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/169997,Rosia-vede-«hibrydna»-wojnu-proti-Ukraini>.

⁴⁹¹ Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка / Кресіна І.О. та ін. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – С. 71.

областей, не в останню чергу завдяки спротиву місцевого населення, яке побачило, що означає сепаратистська окупація⁴⁹².

Глава держави назвав провал проекту «Новоросія» найбільшою перемогою року. «Половина країни, більше половини промислового потенціалу мали бути відсічені і там мав бути створений заповідник «руського миру», – зазначив П. Порошенко, радіючи з офіційно визнаного краху цієї етнополітичної авантюри. Екс-глава МЗС Швеції К. Більдт підтвердив, що провал проекту «Новоросія» – це великий успіх української політики⁴⁹³. Ще у травні 2015 року екс-депутат О. Царьов заявив, що діяльність структур Новоросії заморожена, оскільки вона не вписується в план мирного врегулювання конфлікту на Сході України⁴⁹⁴. Екс-очільник ДНР І. Гіркін підтвердив, що проект «Новоросія» закрито остаточно і спрогнозував, що українська армія без російської підтримки здатна знищити збройні сили бойовиків на Донбасі за кілька днів. Він порівнює Новоросію з порожньою яєчною шкарлупою, яка без підтримки РФ взагалі нежиттєздатна. Екс-очільник бойовиків ДНР пояснив закриття проекту Новоросія у тому числі тим, що Донбас вже не вдасться повернути у минуле сировинного придатку, а Росії як регіон-донор Донбас нецікавий. За словами І. Гіркина наразі відбувається технічне узгодження про передачу назад до складу України (територій) «ДНР» і «ЛНР» у вигляді автономії, але при цьому Україна не погоджується на пропоновані умови – з автономією або федералізацією⁴⁹⁵.

Незважаючи на те, що Україні вдалося успішно протидіяти технологіям етнополітичної дестабілізації, етнополітичної дезінтеграції і зупинити їх поширення на решту території, держава досі не контролює окуповану Автономну Республіку Криму, яка приєдналася до РФ, та частину Донецької

⁴⁹² Явір В. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні / В. Явір // Віче. – № 14. – 2015. – С. 20.

⁴⁹³ Кремлівська «Новоросія» провалилася – екс-міністр Швеції Більдт [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27241290.html>.

⁴⁹⁴ РосЗМІ: Проект «Новоросія» офіційно закрили [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/20/7068502/>.

⁴⁹⁵ Проект «Новороссия» закрыт. Мы проиграли [Електронний ресурс] / You Tube. – <https://www.youtube.com/watch?v=ALtmm1kx0rU>.

й Луганської областей, на території яких діють підтримуванні Росією штучні утворення. Функціонування на Сході України невизнаних, самопроголошених, квазідержавних утворень є потужним фактором етнополітичної нестабільності в державі, викликом національній безпеці та територіальній цілісності України. К. Вітман вказує на три можливі шляхи вирішення проблеми невизнаних держав на пострадянському просторі – вони можуть: 1) тривалий час зберігати свій перехідний політико-правовий статус, набутий внаслідок конфлікту; 2) бути поглинені сусідніми державами; 3) стати повноцінними незалежними державами⁴⁹⁶. Україна налаштована лише на один варіант – невизнання цих утворень та придушення сепаратистських проявів: Луганська та Донецька області є невід’ємними частинами України, над якими має відновлено контроль.

Гібридна війна, етнополітичний конфлікт за участю Російської Федерації на Сході України наразі можна класифікувати як «заморожений» конфлікт. Стадію ескалації, відкритого воєнного протистояння сторін – терористичних організації ДНР та ЛНР, які фінансуються і постачаються зброєю Росією, з одного боку, та України, з іншого боку, пройдено завдяки тривалому дипломатичному та переговорному процесу за міжнародного посередництва. Переговорний процес подекуди проводився неофіційно, адже Україну на ньому представляв колишній Президент Л. Кучма. Так, 5 вересня 2014 року на переговорах у м. Мінськ (Білорусь) контактної групи з врегулювання ситуації на Сході України, до складу якої входили представники України, ДНР і ЛНР за участю ОБСЄ, було підписано Протокол про припинення вогню, так званий Мінський протокол або Мінськ-1. Згодом учасниками підписали Меморандум про реалізацію Протоколу від 5 вересня, який містить такі пункти: припинення застосування зброї обома сторонами; зупинка підрозділів і формувань на позиціях станом на 19 вересня, заборона на застосування всіх видів зброї та наступальних дій; відвід великокаліберної

⁴⁹⁶ Вітман К.М. Невизнані держави пострадянського та постсоціалістичного простору: шлях до міжнародного визнання / К.М. Вітман // Держава і право. – №53. – 2011. – С. 630.

зброї на відстань не менше 15 км із кожного боку; створення зони безпеки завширшки не менше 30 км; введення заборони на польоти бойової авіації, на використання іноземних бойових літальних апаратів, в тому числі безпілотних літальних апаратів, за винятком апаратів ОБСЄ; виведення всіх іноземних збройних формувань та найманців з території України⁴⁹⁷.

Попри те, що переговори не мали офіційного статусу, Київ визнав домовленості та дотримувався них, на відміну від ДНР та ЛНР, які порушували режим припинення вогню. Серед найголовніших досягнень мирного врегулювання – зменшення військової активності, що дало можливість Україні скоротити кількість жертв у зоні АТО та звільнити понад 1,5 тис. українських заручників із військового полону. Однак Україні не вдалося встановити контроль над захопленими в ході гібридної війни територіями, які незаконно відокремилися у вигляді квазідержавних утворень – ДНР та ЛНР.

Згодом досягнуте перемир'я в ході переговорів України з сепаратистами та Російською Федерацією отримало назву крихкого, оскільки сепаратисти продовжували обстрілювати позиції українських військ⁴⁹⁸. Навіть після укладання перемир'я і відведення зброї тривали локальні зіткнення. Ситуація продовжувала залишатися напруженою, що дало всі підстави говорити про порушення Мінської угоди, особливо на тлі масштабного наступу російських бойовиків на Дебальцевський плацдарм.

Для врегулювання ситуації на Сході України за участі міжнародного посередництва (канцлера Німеччини та Президента Франції) сторонами було також напрацьовано Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод (Мінська угода від 12 лютого 2015 або Мінськ-2). Росія чинила безпрецедентний тиск на Україну та міжнародних посередників,

⁴⁹⁷ Меморандум об исполнении положений Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина [Електронний ресурс] / Organization for Security and Co-operation in Europe. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/home/123807?download=true>.

⁴⁹⁸ Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка / Кресіна І.О. та ін. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – С.73.

намагаючись змусити Київ піти назустріч самопроголошеним Донецькій та Луганській народним республікам – офіційно визнати їх стороною конфлікту та задовольнити їх вимоги. Зрештою, Комплекс заходів із виконання Мінських угод передбачив: припинення вогню та відведення всіх важких озброєнь усіма сторонами на рівні відстані з метою створення зони безпеки завширшки щонайменше 50 км. Обстріли з боку терористичних організацій ДНР та ЛНР спорадично продовжуються, але російська сторона дотримується Мінська-2 краще, ніж Мінська-1, завдяки чому вдалося майже повністю припинити збройну фазу (ескалацію) конфлікту та перевести його у стан заморожених етнополітичних конфліктів. За нинішньої ситуації «заморожування» конфлікту на Сході України, як заявила німецька сторона, чи не найкращий сценарій розвитку подій, адже ескалацію, яка може початися в будь-який момент, виключати не можна⁴⁹⁹. Міжнародна спільнота обіцяє не послаблювати тиску на Росію доти, доки режим припинення вогню постійно порушується, і Україна не встановила контролю над своїм кордоном.

Зовнішнє втручання з боку РФ у внутрішні справи України, насадження етнополітичної нестабільності, підтримка проявів сепаратизму, військові дії та анексія українських територій стали грубим порушення міжнародного права та зробили найбільший внесок у дестабілізацію етнополітичної ситуації в Україні протягом останніх років.

5.4. Ендогенні та екзогенні механізми стабілізації етнополітичної ситуації в Україні: міжнародно-правові санкції

2014 та 2015 роки ознаменувалися безпрецедентними викликами національній безпеці та етнополітичній стабільності України, більшість з

⁴⁹⁹ Bartels: «Ohne strategische Geduld wird es nicht gehen» [Електронний ресурс] // Neue Osnabrucker Zeitung. – Режим доступу. – <http://www.noz.de/deutschland-welt/politik/artikel/575437/bartels-ohne-strategische-geduld-wird-es-nicht-gehen>.

яких належить до викликів етнополітичної сфери. Серед них – сепаратизація регіонів, втрата контролю державної влади над ними; посилення етнополітичного розколу у вигляді формування самопроголошених квазідержавних утворень на Сході України; неоголошена, неофіційна (гібридна) війна з Російською Федерацією, яка підтримує функціонування ДНР та ЛНР. Упродовж пострадянського періоду історії України ці прояви етнополітичної нестабільності перебували в латентному стані і не становили такої загрози для етнополітичної безпеки та територіальної цілісності держави, як на нинішньому етапі державотворення. Усі ці виклики є взаємопов'язаними і не можуть бути вирішені окремо одне від одного. Вони оформилися в цілу систему викликів етнополітичній безпеці держави, яку слід так само системно і комплексно нейтралізовувати для стабілізації етнополітичної ситуації в Україні.

Ситуація найбільше ускладнюється втручанням зовнішнього фактора – участю в дестабілізації сусідньої держави Російської Федерації, яка є набагато потужнішою, впливовішою, ніж Україна. Влада України не приховує, що проблему внутрішньої етнополітичної нестабільності, яка виникла після повалення влади колишнього Президента України В. Януковича, можна було б вирішити за кілька місяців. Однак участь військ Російської Федерації у конфлікті на боці сепаратистських утворень – ДНР та ЛНР у вигляді фінансової, інформаційної та збройної допомоги унеможливорює нейтралізацію цієї системи викликів етнополітичній безпеці виключно внутрішніми засобами. Як справедливо помітив прем'єр-міністр України під час візиту до Берліна «у нас (України) є всі можливості для стабілізації ситуації в країні, але ця стабілізація залежить від позиції однієї з сусідніх з Україною країн (Російської Федерації)»⁵⁰⁰.

Досліджуючи проблему стабілізації етнополітичної ситуації в Україні доцільно скористатися доробком українських етнополітологів, який

⁵⁰⁰ *Яценюк* впевнений, що стабілізація ситуації в Україні залежить і від Росії [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/yacenyuk-vpevneniy-scho-stabilizaciya-situaciyi-v-ukrayini-zalezhit-i-vid-rosiyi-144154_.html.

дозволить проаналізувати та систематизувати механізми етнополітичної стабілізації. Серед них концепція самоорганізаційних засад етнополітичного організму, запропонована Ю. Римаренком, С. Римаренком та Л. Шклярем⁵⁰¹. Нагадаємо, що вчені стверджують, що етнонаціональні спільноти інтегровані у вигляді певних етноорганічних систем, що існують на засадах самоорганізації. До таких систем дослідники зараховують державу як найвищий рівень етносамоорганізації. Це означає здатність системи до стабільності та розвитку, її поступової видозміни шляхом еволюції й адаптації до умов довкілля та реалій життя. З цього випливає, що держава як етнополітична система може за рахунок внутрішніх ресурсів стабілізувати ситуацію всередині. Іншими словами, забезпечення етнополітичної безпеки передбачає корекцію, нейтралізацію негативних тенденцій, які потенційно чи реально загрожують етнополітичній стабільності та розвитку. Однак у випадку зовнішнього втручання таких ресурсів виявляється недостатньо, тому державі доводиться звертатися до міжнародної спільноти за допомогою. Саме така ситуація склалася в Україні внаслідок сепаратизації регіонів (Автономної Республіки Крим, Луганської та Донецької областей) за сприяння та втручання Російської Федерації.

Якщо проаналізуємо одну з класифікацій загроз національній безпеці держави, то зауважимо, що за сферами походження виклики поділяють на екзогенні (джерело дестабілізації системи лежить поза її межами) та ендегенні (джерело дестабілізації системи у ній). Легітимна влада держави у більшості випадків спроможна нейтралізувати ендегенні загрози. І, власне, на них була спрямована вся увага етнонаціональної політики України впродовж останніх десятиліть. Загроза втручання інших держав під надуманим етнополітичним приводом вважалася гіпотетичною і не знайшла відображення в жодному документі сфери етнонаціональних відносин. Такої позиції дотримувалися й науковці. Зокрема Н. Ціцуашвілі, що вивчає

⁵⁰¹ *Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади [підручник] / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 263 с. – С. 52.*

внутрішні (викликані сукупністю внутрішніх етнополітичних факторів) та зовнішні (викликані переважно діяльністю інших держав) загрози етнополітичній безпеці, кілька років тому був переконаний, що головними викликами для України в найближчому майбутньому стануть лише внутрішні виклики⁵⁰². Однак ситуація кардинально змінилася: внутрішні етнополітичні проблеми стали приводом для зовнішнього втручання.

Таким чином, із точки зору забезпечення етнополітичної складової національної безпеки, захисту територіальної цілісності та суверенітету Україна виявилася не готовою до військового втручання інших держав. Зауважимо, що збройна підтримка ДНР та ЛНР Російською Федерацією стала кульмінацією такого втручання. Їй передували інформаційний, політичний, економічний тиск, які були провісниками захоплення українських територій, але на які українська влада і суспільство не звертали уваги. Інформаційний тиск знаходив відображення у коментарях російського МЗС та політиків щодо внутрішньої політики України (начебто утисків російської мови та російськомовного населення). Політичний – у намаганнях заблокувати європейський вектор зовнішнього політичного і економічного розвитку України, у висуванні своїх вимог та поправок до Угоди про асоціацію між Україною з ЄС із російського боку. Економічний – у забороні ввезення українських товарів на територію РФ під надуманими причинами, у політизації постачання енергоносіїв з РФ до України. Всі ці види тиску містили ознаки втручання сусідньої держави у справи суверенної України та дестабілізації ситуації в ній. Однак ні політики, ні науковці не могли припустити, що Російська Федерація вдасться до відкритого збройного вторгнення в Україну, що розпочалося з анексії Криму 1 березня 2014 року.

Україна вдалася до низки ендегенних політичних та правових механізмів стабілізації етнополітичної ситуації – діалогу з населенням охоплених сепаратизмом територій, децентралізації влади, визнання права російської

⁵⁰² Ціцуашвілі Н. Етнополітична безпека: внутрішні виклики в умовах поліетнічності / Н. Ціцуашвілі // Політологічний вісник. – 2011. – Вип. 53. – С. 273.

мови на особливий статус (шляхом відмови від скасування Закону України «Про засади державної мовної політики»). Однак ендегенних механізмів виявилось недостатньо. Тому Україна звернулася до міжнародної спільноти з проханням про допомогу, запровадження санкцій та обмежень проти РФ та засудження збройної агресії РФ в Україні. Спочатку міжнародна спільнота за участі України намагалася вести переговори з РФ, однак країна продемонструвала, що не має наміру виконувати жодних угод. Перші, так звані Женевські домовленості, досягнуті 17 квітня 2014 року у результаті чотиристоронніх переговорів представників Росії, США, ЄС та України, Росією виконані не були. Канцлер Німеччини А. Меркель зазначила, що тоді як Україна зробила цілу низку кроків для реалізації Женевської угоди, російської підтримки цього документу, яка вплинула б на сепаратистів в Україні, не спостерігалось⁵⁰³. Нагадаємо, що Женевські угоди передбачали перші кроки щодо деескалації напруженості, стабілізації ситуації, зокрема утримання від насильства, звільнення захоплених будівель в Україні, роззброєння незаконних формувань, амністію протестувальників, що не вчинили тяжких злочинів.

Оскільки переговори виявилися неефективним механізмом впливу на РФ, західні держави вдалися до міжнародно-правових санкцій. Актуальність вивчення міжнародних санкцій як механізму забезпечення етнополітичної стабільності обумовлюється відсутністю ґрунтовних наукових робіт з цієї проблематики. Міжнародне право визначає їх як засоби, що застосовуються міжнародними організаціями або державами до держав, які здійснили міжнародні правопорушення⁵⁰⁴. Міжнародно-правові санкції є формою міжнародно-правової відповідальності, дозволеного примусу в міждержавних стосунках. За допомогою санкцій відновлюють порушені права та домагаються відшкодування завданих збитків. Санкції можуть застосовуватися лише у відповідь на правопорушення і цим вони

⁵⁰³ Росія не виконує Женевські домовленості [Електронний ресурс] / Радіо свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/меркель-росія-не-виконує-жєневські-домовленості/25362818.html>.

⁵⁰⁴ Міжнародне право / за ред. М. Буромєньського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 329.

відрізняються від неправомірного застосування сили в міжнародних відносинах і правомірних превентивних примусових заходів. Їх мета полягає у відновленні порушеного механізму міжнародно-правового регулювання. Держави запроваджують санкції індивідуально, колективно і за допомогою міжнародних організацій. У зв'язку з етнополітичним конфліктом в Україні було запроваджено всі форми санкцій.

США, ЄС, Канада, Японія та інші держави запровадили перший рівень санкцій – персональні санкції проти конкретних осіб через їх дії, спрямовані на шкоду територіальній цілісності, суверенітету й незалежності України. Це були очільники самопроголошених керівних органів («урядів», «парламентів») сепаратистських угруповань на Донеччині й Луганщині. З моменту оголошення санкцій були встановлені обмеження на в'їзд до Євросоюзу і заморожено можливі активи цих осіб на його території. Однак перший рівень санкцій не мав відчутного ефекту – адже вищезгадані особи є переважно маргіналами або кадровими військовими РФ, що не подорожують до країн Заходу та не тримають активів там. Вимоги Заходу були такими: гарантоване двостороннє припинення вогню під контролем ОБСЄ, повернення під контроль Києва всього кордону з Росією і звільнення всіх заручників.

З часом санкції першого рівня були поширені на оточення російського Президента В. Путіна. Під їх дію потрапили глава ФСБ РФ, секретар Ради безпеки РФ, экс-прем'єр-міністр М. Фрадков, лідер партії «Єдина Росія», Президент Чечні та інші. Оскільки Російська Федерація не виконала вимог міжнародної спільноти та продовжувала дестабілізувати ситуацію в Україні, Рада Європейського Союзу перейшла до другого рівня санкцій – затвердила розширений список, під дію якого потрапили не лише фізичні, а юридичні особи, що несуть відповідальність за дії проти територіальної цілісності України. Аналогічно вчинили і США. Після збиття сепаратистами малайзійського пасажирського літака 17 липня 2014 року за допомогою російської зброї США оголосили про посилення санкцій проти Росії. Вони

були поширені на низку компаній оборонного сектора, а також на «Новатек», «Роснефть», «Внешэкономбанк», «Газпромбанк»⁵⁰⁵. Президент США Б. Обама обґрунтував посилення санкцій тим, що Росія не зробила жодних кроків із деескалації конфлікту на Сході України.

Оскільки поставленої мети – стабілізації етнополітичної ситуації в Україні, припинення військового втручання РФ – ці екзогенні механізми міжнародного впливу не досягли, 29 липня 2014 року Євросоюз ухвалив рішення про введення санкцій третього рівня, спрямованих на обмеження секторального співробітництва з Російською Федерацією, що стосуються енергетичного, фінансового секторів, продукції військового та подвійного призначення. За словами Х. Ромпея та Ж. Боррозу, посилення санкцій було покликане ускладнити російським державним фінансовим установам доступ до ринків капіталу ЄС, накласти ембарго на торгівлю зброєю, встановити заборону на експорт товарів подвійного призначення для військових користувачів. Президент Європейської Комісії та Президент Європейської Ради підкреслили у спільній заяві, що «санкції надсилають лідерам РФ потужний сигнал: дестабілізація України, або будь-якої іншої європейської країни коштуватиме чимало вашій економіці»⁵⁰⁶.

ЄС і США планували посилення санкцій проти Росії, якщо вона не припинить підтримувати сепаратистів та дестабілізувати ситуацію в Україні. Більшість держав Заходу впевнені в ефективності санкцій проти держави, що порушує суверенітет на недоторканність інших держав. Зокрема, Президент США припустив, що домовленість про перемир'я була досягнута в Мінську (Білорусь) виключно завдяки санкціями проти Росії⁵⁰⁷. Західні політики переконані, що без санкцій, без підтримки міжнародної спільноти масштаби дестабілізації ситуації, вторгнення Росії в Україну були б набагато більшими.

⁵⁰⁵ США розширили санкції проти РФ [Електронний ресурс] / Відео – 24. – Режим доступу: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?ssha_rozshirili_sanktsiyi_proti_rf&objectId=469645.

⁵⁰⁶ У ЄС пояснили санкції проти РФ: «насилля виходить з-під контролю» [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/07/29/7033375/>.

⁵⁰⁷ Обама впевнений, що домовленість про перемир'я досягнута завдяки санкціям проти РФ [Електронний ресурс] / Тиждень.ua. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/118544>.

Втрати російської економіки від санкцій оцінюються в \$200 млрд. за три роки. Міжнародний Валютний фонд запевняє, що саме санкції Заходу зупинили економічне зростання Росії, паралізували притік інвестицій, втрати Росії від санкцій становили \$100 млрд⁵⁰⁸. Це ціна, яку Росія платить за дестабілізацію в Україні та підтримку сепаратизму.

Росія намагалася протидіяти міжнародному тиску, використовуючи власні важелі в ЄС та переконуючи в неефективності санкцій, адже вони означають також втрати і збитки для економік країн Заходу. Зокрема, депутат Європейського парламенту від Латвії А. Мамікін звернувся до президента Європейської Комісії з проханням анулювати санкції проти Росії. Політик апелював до того, що ситуація з санкціями веде у глухий кут, адже лідери західних країн запроваджують їх ціною добробуту власних громадян⁵⁰⁹. На неефективність санкцій вказав також прем'єр-міністр Угорщини, назвавши їх самообманом. Політик вважає, що конфлікт в Україні можна вирішити лише шляхом переговорів або збройного протистояння⁵¹⁰. Надати ж військову підтримку Україні країни Заходу відмовилися, намагаючись запобігти ескалації військового конфлікту між Україною та Росією.

Окрім ЄС та США санкції ввели Канада, Японія, Норвегія, Швейцарія, Австралія, Нова Зеландія, загалом – 41 країна. Наразі офіційна позиція Західних держав однастайна – санкції проти Росії збережуться до повного виконання Мінських угод. У випадку ескалації етнополітичного конфлікту на Сході України за втручання Російської Федерації західні партнери України готові до посилення санкцій проти держави-агресора. Україна категорично проти перегляду або послаблення санкції проти Росії. «Для того, щоб (Євросоюзом) розглядалася можливість повного зняття санкцій з Росії та повернення до політики «відносин як зазвичай», потрібно не лише

⁵⁰⁸ У 2014 році через санкції Росія втрачає \$100 млрд, – МВФ [Електронний ресурс] / iPress.ua. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/u_2014_rotsi_cherez_sanktsii_rosiya_vtratyt_100_mlrld_mv_f72601.html.

⁵⁰⁹ У Європарламенті «п'ята колона» просуває скасування санкцій проти Росії [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/u-evroparlamentu-p-yata-kolona-prosuvaye-skasuvannya-sankciy-proti-rosiyi-363778.html>.

⁵¹⁰ Прем'єр Угорщини: санкції щодо Росії – самообман [Електронний ресурс] / ТВі. – Режим доступу: http://tvi.ua/new/2014/09/01/premyer_uhorschny_sankciyi_schodo_rosiyi_samoobman.

завершення окупації та дестабілізації Росією Криму та Донбасу, але також згода Росії на повну компенсацію всіх збитків, нанесених Україні, у відповідності до міжнародно визнаної практики», – наполягає МЗС України⁵¹¹.

В позиційному документі зовнішньополітичного відомства України, підготовленому до засідання Ради ЄС у закордонних справах та направленому всім главам МЗС країн ЄС стверджується, що оскільки до запровадження санкцій призвело порушення Росією міжнародного права, тому підставою для їх зняття має бути відновлення чіткого дотримання міжнародного права з боку РФ. Натомість поступки щодо санкцій означатимуть готовність ЄС на поступки у питаннях дотримання міжнародних принципів – суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів. Україна вважає, що це призведе до заморожування конфлікту на Донбасі та відкладення кримської проблеми на тривалий термін.

Санкції ЄС та США критикуються як неефективні, вважаються надзвичайно вузькими та вибірковими, а тому не здатними вплинути на прийняття рішень у Москві. Не випадково міністр закордонних справ Росії С.Лавров запевнив, що санкції не змусять Кремль відмовитися від свого нинішнього курсу. МЗС Росії підтвердило, що міжнародні обмежувальні заходи не змінять «принципову позицію Росії». Утім, західні та українські політики в цілому переконані, що санкції проти Росії працюють, однак необхідно посилити політичний та дипломатичний тиск на Москву. Авторитетний політолог і радник кількох президентів США, З. Бжезинський, вважає, що якби не санкції ЄС та США Росія цілком би ліквідувала незалежність України та відтворила б подібний сценарій в інших державах пострадянського простору, зокрема в країнах Балтії. За його словами, наразі на кону стоїть стабільність Європи, недоторканість кордонів і право кожної

⁵¹¹ Київ лобіює нові умови скасування санкцій – компенсація Москвою збитків [Електронний ресурс] / Європейська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/01/19/7029790/>.

держави на вільний вибір⁵¹². Про дієвість санкції свідчить те, що прем'єр-міністр Росії офіційно визнав, що російська економіка таки зазнала значних втрат через запроваджені Заходом санкції. «Економічні санкції працюють. Російська економіка страждає, страждають і громадяни Росії від цих змін в економіці. Незмінною залишається поведінка Росії», – також вважає Верховний представник Європейського Союзу з питань закордонних справ та політики сусідства Ф. Могеріні⁵¹³.

Лідери західних країн неодноразово підкреслювали, що обмежувальні заходи проти Росії викликані грубими порушеннями міжнародного законодавства, анексією Криму і участю Росії у бойових діях на Сході України і прогнозують їх збереження. Тим часом російський Президент переконаний, що політика Росії стосовно України не порушує міжнародне право, а санкції – це не що інше, як спроба Заходу стримати розвиток Росії, а не реакція на анексію Криму. Тому В. Путін взагалі закликав відмовитися від використання санкцій у світовій економіці⁵¹⁴. Російські громадяни не надто переймаються міжнародними санкціями проти Росії, як засвідчують опитування громадської думки. Зокрема, 58% опитаних не хвилює міжнародна ізоляція Росії у зв'язку з її позицією по Україні; 56% росіян із приводу політичних і економічних санкцій Заходу щодо РФ не переживають. Лише 41% це певною мірою турбує. «Велика частина людей не стежить за курсом долара і не залучена до економічного порядку денного. Громадяни бачать, що ціни на продукти ростуть, але не завжди пов'язують це із санкціями або зовнішньою політикою Росії», – пояснюють соціологи Левада-центру⁵¹⁵. Згідно з даними соціопитування, 48% респондентів відзначають, що санкції США і ЄС призвели до незначного погіршення економічної ситуації в Росії; 18% переконані, що санкції взагалі на російську економіку не

⁵¹² *Brzeziński chwali sankcje wobec Rosji, która eskaluje konflikt* [Електронний ресурс] / Onet. Wiadomości. – Режим доступу: <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/brzezinski-chwali-sankcje-wobec-rosji-ktora-eskaluje-konflikt/zqdp>.

⁵¹³ *Europe is united on Russia, says EU foreign affairs chief* [Електронний ресурс] / CNN. – Режим доступу: <http://edition.cnn.com/videos/world/2015/01/22/intv-amanpour-federica-mogherini-russia-europe-security.cnn>.

⁵¹⁴ *Путин: западные элиты хотят видеть Россию «нищей с протянутой рукой»* [Електронний ресурс] / РИА Новости. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/04/26/7033266/>.

⁵¹⁵ *Горяшко С. Последствия санкций заметили не все* / С. Горяшко // Коммерсант. – 2015. – №134. – С.3.

впливають; тоді як 29% опитаних вважають, що санкції значно нашкодили економічній ситуації в країні.

На суб'єктивний характер цих настроїв вказують дані економічних аналітиків. За підрахунками МВФ Російська економіка може втратити на санкціях до 9% ВВП. «Тривале збереження санкцій може призвести до кумулятивних втрат в обсязі виробництва в середньостроковій перспективі до 9% ВВП, враховуючи, що зменшення накопичення капіталу і передачі технологій веде до послаблення продуктивності, яка й так знижується», – наголошується в у звіті МВФ за підсумками щорічних консультацій з Росією⁵¹⁶. Для мінімізації негативного впливу санкцій Фонд рекомендував Росії зменшити втручання держави в економіку, поліпшити захист прав власності та стимулювати конкуренцію. МВФ підтвердив свій прогноз щодо скорочення російської економіки на 3,4% в поточному році, передбачивши незначне зростання в 2016 році на 0,2%. Однак РФ не поспішає виконувати рекомендації як МВФ зокрема, так і Заходу в цілому.

Росія у відповідь запровадила симетричні санкції проти України та країн Заходу, що стосуються обмеження постачання багатьох видів продукції. За прогнозами українського прем'єр-міністра Україна може втратити \$7 млрд. за рік у зв'язку із агресивною економічною політикою Росії. Прем'єр-міністр повідомив, що Україна готує нові позови проти Російської Федерації про відшкодування збитків, спричинених агресією щодо України в межах плану дій «Відновлення України». План передбачив також запровадження санкцій проти російських громадян і підприємств, які підтримують агресію Росії проти України⁵¹⁷.

Україна також використала санкції як екзогенний механізм впливу на Росію, яка є головним чинником етнополітичної стабільності в Україні. Взагалі, як зауважує О. Шевчук, оскільки політика санкцій стає інструментом

⁵¹⁶ *Cheaper Oil And Sanctions Weigh On Russia's Growth Outlook* [Електронний ресурс] / International Monetary Fund. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/CAR080315B.htm>.

⁵¹⁷ Арсеній Яценюк представив План дій «Відновлення України» [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247573239&cat_id=244276429.

зміщення балансу сил на регіональному і глобальному рівнях, чинником формування ієрархії у світовому порядку XXI столітті, через це вчасне і виважене реагування вітчизняним МЗС на експлуатацію санкційної політики провідними світовими акторами дозволить Україні виступати активним суб'єктом у цих процесах й надаватиме українському чиннику системоформуючого характеру у сучасних міжнародних координатах⁵¹⁸. Що в свою чергу допоможе якнайкраще відстоювати власні національні інтереси і запобігати ймовірним ризикам, – підкреслює дослідник. В свою чергу Ю. Седляр стверджує, що переосмислення західного досвіду здійснення політики санкцій дозволить Україні у подальшому прогнозувати виклики як внутрішньополітичного, так і зовнішньополітичного характеру, а значить робитиме з України конкурентоспроможного і стабільного гравця на світовій сцені⁵¹⁹.

Утім, Україна застосувала санкції для протидії дестабілізації пізніше від міжнародної спільноти, лише після введення третього рівня санкцій Кабінет Міністрів підготував Проект Закону України № 4453а від 08.08.2014 «Про санкції», що був проголосований Верховною Радою. У Законі зазначається, що з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, її економічної самостійності, а також запобігання порушенню чи відновленню порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави можуть застосовуватись спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції).

Нормативно-правовим актом впроваджуються 29 видів санкцій, серед яких найважливішими є: блокування активів; обмеження торговельних операцій; припинення транзиту ресурс та перевезень територією України; запобігання виведенню капіталів за межі України; зупинення виконання

⁵¹⁸ Шевчук О. Рецензія на монографію: Седляр Ю. О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика / О. Шевчук // Гілея: науковий вісник.- 2014. – Вип. 87. – С.425.

⁵¹⁹ Седляр Ю. О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика / Ю. О. Седляр. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – С. 5.

економічних та фінансових зобов'язань; анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів; заборона участі у приватизації; заборона або обмеження ретрансляції теле- та радіоканалів, припинення діяльності засобів масової інформації, в тому числі, в мережі Інтернет; припинення дії торговельних угод; заборона діяльності партій, рухів та інших громадських об'єднань та фондів; припинення дії міжнародних договорів⁵²⁰.

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про санкції» рішення про застосування, скасування та внесення змін до санкцій приймається РНБО та вводиться в дію указом Президента і є обов'язковим до виконання. Політико-правовий аналіз документу свідчить про посилення ролі Ради національної безпеки та оборони, однак слід враховувати, що саме РНБО стала координаційним центром врегулювання конфлікту, ведення АТО, стабілізації етнополітичної ситуації в державі. Згідно з профільним Законом РНБО є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, на який покладено функції координації та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час та в умовах воєнного або надзвичайного стану, та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України⁵²¹.

Пропозиції щодо застосування санкцій вносяться Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України, Службою безпеки України. Санкції можуть застосовуватись з боку України щодо іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, громадян України, юридичних осіб, створених за законодавством України, а також інших суб'єктів (ст. 1). Застосування санкцій не виключає інших заходів захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави.

⁵²⁰ *Проект Закону України №4453а від 08.08.2014 «Про санкції»* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51915.

⁵²¹ *Закон України «Про Раду національної безпеки та оборони України»* // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – N 35. – ст.237.

Відповідно до ст. 3 нормативно-правового акту підставами для застосування санкцій є дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, її економічній самостійності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави, призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових втрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод.

Перші санкції України проти Росії обмежували в'їзд до України окремих фізичних осіб, лише восени 2015 року проти держави-агресора, її громадян та юридичних осіб, причетних до дестабілізації ситуації в Україні були застосовані реальні санкції. 16 вересня Президент України Указом №549/2015 «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» ввів у дію новий етап санкції, прийнятих рішенням РНБО від 2 вересня. На відміну від попередніх санкцій, які обмежували в'їзд в країну окремих громадян, санкції стосуються 388 фізичних і 105 юридичних осіб. До переліку фізичних осіб потрапили громадяни Росії, України, представники самопроголошених ДНР і ЛНР, а також громадяни низки європейських країн та Ізраїлю. Серед офіційних осіб РФ – міністр оборони С. Шойгу, начальник Генштабу генерал В. Герасимов, командувач ВДВ В. Шаманов, голова Думи С. Нарішкін, голова Конституційного суду В. Зорькін, глава Чечні Р. Кадіров, дитячий омбудсмен П. Астахов і низка депутатів Держдуми⁵²². Крім того, до санаційного переліку увійшли ідеологи російської пропаганди в ЗМІ: гендиректор інформагенції «Росія сьогодні» Д. Кисельов, голова холдингу «Червона зірка» О. Піманов, головний редактор журналу «Експерт» В.

⁵²² Указ Президента України №549/2015 від 16.09.2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/549/2015>.

Фадеев і низка російських журналістів. А також академік РАН С. Глазьев, співак Й. Кобзон, академік В. Пивоваров, актриса В. Теличкіна⁵²³. Санкції передбачають блокування активів, тимчасові обмеження користування належним їм майном, запобігання вивезенню капіталів за межі України, а також візові обмеження⁵²⁴.

До переліку юридичних осіб потрапили російські авіакомпанії – «Аерофлот» та «Трансаеро». 25 вересня Уряд України заборонив польоти російських авіакомпаній до України, а також транзитні польоти через український повітряний простір з товарами військового призначення, російськими військовими та невідомими вантажами. У санкційний список також потрапили телекомпанії «НТВ», «Перший канал», телеканали «РТР-Планета» та «Росія-24; громадські організації, наприклад, «Всевелике військо Донське», батальйони «Зоря», «Кальміус», «Смерть», а також рух «Новоросія».

Таким чином, для стабілізації етнополітичної ситуації, врегулювання етнополітичного конфлікту, що виник внаслідок військового втручання Російської Федерації, Україні за підтримки міжнародної спільноти довелося вдаватися як до ендегенних, так і екзогенних механізмів стабілізації етнополітичної ситуації. Оскільки переговори з РФ засвідчили неефективність з огляду на невиконання цією державою домовленостей, а військова допомога могла б бути розцінена як участь у військовому конфлікті, головним екзогенним механізмом стабілізації ситуації стали міжнародно-правові санкції проти Російської Федерації. Їх ефективність залишається предметом дискусій, однак невідомо, якою б була поведінка держави-порушниці норм міжнародного права і наскільки масштабним було б вторгнення військ РФ в Україну у випадку їх незастосування. Не

⁵²³ *Україна запровадила масштабні санкції проти Росії* [Електронний ресурс] / BBC Ukrainian. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150916_poroshenko_russia_sanctions_hk

⁵²⁴ *Указ Президента України №549/2015 від 16.09.2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/549/2015>.

випадково, російський Президент повідомив президента Європейської Комісії про те, що міг би взяти Київ за два тижні, якщо захотів би⁵²⁵.

5.5. Етнополітичний конфлікт в Україні як індикатор неефективності міжнародної системи забезпечення миру, безпеки та стабільності у світі

Збройний конфлікт на Сході України 2014 – 2015 років продемонстрував, що світ стоїть перед новими викликами, до яких виявилися не готовими ні національні системи забезпечення безпеки, ні регіональні механізми, ні система міжнародного порядку, основа якої була сформована ще у повоєнні часи. Російська Федерація використала етнополітичну дестабілізацію та її складову – гібридну війну як технологію дезінтеграції України, і жоден політичний або правовий механізм не виявився достатньо дієвим у стримуванні цієї агресивної політики. Відмова Російської Федерації виконувати положення Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, так званого Будапештського меморандуму, вказала на тенденцію, наскільки недосконалими в сучасному світі можуть стати міжнародно-правові механізми гарантій безпеки держави, що йдуть на поступки в питаннях роззброєння.

Нагадаємо, що у 1994 році Україна відмовилася від третього за величиною арсеналу ядерної зброї в світі після Росії та Сполучених Штатів, який успадкувала після розпаду СРСР, в обмін на гарантії безпеки, які їй надали США, Велика Британія та Росія. Статус без'ядерної держави суттєво послабив обороноздатність України, тому вищезгадані держави зобов'язалися Будапештським меморандумом поважати суверенітет та кордони України, утримуватися від застосування сили проти територіальної

⁵²⁵ Італійські ЗМІ: Путін заявив Баррозу, що візьме Київ «за два тижні» [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/957841-italiyski-zmi-putin-zayaviv-barrozu-scho-vizme-kijiv-za-dva-tijni.html>.

цілісності або політичної незалежності України та сприяти захисту, якщо вона стане жертвою акту агресії⁵²⁶. Однак Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї не убезпечив Україну від агресії з боку Російської Федерації, яка у березні 2014 році анексувала Кримський півострів, а у квітні розпочала гібридну війну зі застосуванням нерегулярних збройних сил на Сході України (в Донецькій та Луганській областях).

Україна неодноразово зверталася до міжнародної спільноти і наднаціональних організацій з проханнями та вимогами про застосування важелів стримування дій Російської Федерації з дестабілізації ситуації в Україні, порушення територіальної цілісності та суверенітету. На вимогу України багато разів збиралася Рада безпеки Організації Об'єднаних Націй – на цих засіданнях обговорювалися питання анексії Криму, вторгнення російських військ у південно-східну Україну. Але під час обговорень російський представник в ООН В. Чуркін завжди відкидав будь-які звинувачення на адресу Російської Федерації, називав етнополітичний конфлікт між Україною та Росією виключно внутрішнім українським конфліктом, громадянською війною, заперечував участь російський військ у військових діях на території України⁵²⁷.

Попри те, що всім країнам-членам Ради Безпеки ООН, за винятком РФ, очевидна участь Росії в українській кризі, перешкодити таким діям за допомогою міжнародно-правового рішення вони не змогли. Зокрема, представник Франції в Раді Безпеки ООН закликав Російську Федерацію не заперечувати своєї очевидної причетності до конфлікту: «Ми бачимо, що вибух насилля на Сході України – не спонтанний. Ми бачимо, що реалізується кримський сценарій – спочатку діють агресивні проросійськи

⁵²⁶ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

⁵²⁷ Чуркин отрицает, что Москва протянула руки к украинскому Востоку [Електронний ресурс] / iPress.ua. – Режим доступу: http://ipress.ua/ru/news/churkyn_otrytsaet_cho_moskva_protynula_ruky_k_ukraynskomu_vostoku_59618.html

налаштовані люди, а тоді за ними приходять дисципліновані озброєні люди в масках і камуфляжі»⁵²⁸. Представник України Ю. Сергєєв сподівався, що ООН все-таки зможе визнати Російську Федерацію стороною конфлікту в протистоянні на Донбасі. За його словами, позиції членів Ради Безпеки ООН були консолідовані та близькі до того, щоб визнати Росію країною-агресором⁵²⁹. Офіційно таке визнання РФ може отримати в будь-якій міжнародній організації, яка володіє достатньою кількістю доказів, що доводять пряму або непряму участь Москви у конфлікті на Сході України.

Українські політики наполягають на визнанні Росії країною-агресором та її виключенні зі складу Ради Безпеки ООН. В іншому випадку вимагають публічного міжнародного визнання того, що ООН – як інструмент міжнародної безпеки вичерпав себе. Для початку Україна вирішила визнати Російську Федерацію країною-агресором на національному рівні. 27 січня 2015 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором». Цим документом парламент України, беручи до уваги норми Статуту ООН та Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3314 «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року, визнав Російську Федерацію державою-агресором та закликав міжнародних партнерів України: не допустити безкарності винних за злочини проти людяності, вчинені від початку російської агресії проти України; визнати Російську Федерацію державою-агресором, що всебічно підтримує тероризм та блокує діяльність Ради Безпеки ООН, чим ставить під загрозу міжнародний мир і безпеку, а так звані «ДНР» і «ЛНР» визнати терористичними організаціями; посилити тиск на Російську Федерацію, у тому числі шляхом запровадження нових

⁵²⁸ Рада безпеки ООН не повірила Чуркіну // Голос України від 14.04.2014 р. – С.5.

⁵²⁹ Юрій Сергєєв: ООН може визнати Росію стороною конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс] / Преса України. – Режим доступу: <http://uaipress.info/uk/news/show/47580>.

секторальних обмежувальних заходів (санкцій), щоб зупинити російську агресію та примусити російське керівництво виконати у повному обсязі усі пункти Мінських домовленостей, припинити незаконну окупацію Криму, звільнити усіх заручників та незаконно утримуваних на території Російської Федерації громадян України; надати Україні необхідну військову допомогу з метою посилення її оборонних можливостей, гуманітарну допомогу для постраждалого мирного населення та внутрішньо переміщених осіб і сприяти відновленню критично важливої інфраструктури на Донбасі⁵³⁰.

Верховна Рада констатувала, що Україна залишається об'єктом воєнної агресії з боку Російської Федерації, яка не виконує домовленостей і систематично порушує загальновизнані норми міжнародного права, права людини, в тому числі право на життя мирних громадян України, які стали заручниками терористів на окупованій території Донбасу. Багато місцевих органів влади України, в тому числі Сходу та Півдня України своїми рішеннями підтримали постанову Верховної Ради про визнання Росії країною-агресором. Депутати пояснили, що таке рішення повинно допомогти Україні домогтися визнання Росії країною-агресором та спонсором тероризму на міжнародно-правовому рівні. Прем'єр-міністр наполягав на тому, щоб у новій оборонній доктрині України Російська Федерація позиціонувалася як держава, яка загрожує територіальній цілісності та національній безпеці України⁵³¹.

Також депутати запропонували запровадити кримінальну відповідальність за публічне заперечення факту військової агресії країною, яка визнана агресором, зареєструвавши відповідний законопроект (№2486 від 27.03.2015). Проектом Закону пропонувалося доповнити Кримінальний

⁵³⁰ *Постанова «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором»* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/news/Top-novyna/102554.html>.

⁵³¹ *Нова оборонна доктрина має визнати РФ державою-агресором*, – Яценюк [Електронний ресурс] / Телеканал новин «24» від 03.09.14. – Режим доступу: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?nova_oboronna_doktrina_maye_viznati_rf_derzhavoyuagresorom_yatse_nyuk&objectId=481161.

кодекс статтею, яка передбачає покарання за публічне заперечення факту військової агресії у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років із конфіскацією майна або без неї. Всі ці політико-правові заходи були спрямовані на стабілізацію ситуації в Україні та протидію державі-агресору. Адже, як зазначив Президент України, відкриваючи 8-й Київський безпековий форум, є всі підстави вважати, що Росії потрібен не Крим, оскільки держава-агресор «володіє 1/6 суходолу на планеті і часто-густо не може з нею впоратися», а «вся Україна: слабка, дестабілізована, з дискредитованими європейськими цінностями»⁵³².

Структура Організації Об'єднаних Націй, сформована після Другої світової війни, виявилася неефективною⁵³³, неготовою відповідати на поточні виклики у тому випадку, якщо країна-агресор, що анексує території інших суверенних держав, дестабілізує ситуацію в них, фінансує сепаратизм та тероризм, виявляється членом Ради Безпеки ООН. Рада Безпеки неодноразово обговорювала питання військової агресії Росії в Криму та на Сході України. Але керівний орган ООН так і не зміг ухвалити жодного обов'язкового до виконання рішення щодо України, оскільки до всіх проектів рішень Російська Федерація застосувала вето. Так, 15 березня 2014 року було розглянуто проект резолюції щодо України, в якому вказано нелегітимність так званого референдуму в Криму, а отже, і відсутність юридичних та політичних підстав для зміни статусу Автономної Республіки Крим у складі України. Проектом резолюції РБ ООН рекомендувала державам та міжнародним організаціям утриматися від визнання результатів референдуму в Криму та дій, які можуть бути визначені як підтримка будь-якої зміни статусу автономії, цим самим підтвердивши суверенітет, незалежність, єдність і територіальну цілісність України в її міжнародно-визнаних кордонах. Але російська сторона заявила, що не збирається підтримувати проект резолюції, оскільки він начебто суперечить базовим принципам

⁵³² Порошенко: агресору потрібен не Крим, а вся Україна [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/28/7069384/>

⁵³³ Белоногов А. Другой ООН у нас нет / А.Белоногов // Международная жизнь. – 2003. – №6. – С.70.

міжнародного права – рівноправності і самовизначення народів, закріпленим в ст. 1 Статуту ООН. Таким чином, скориставшись правом вето, Російська Федерація фактично заблокувала рішення Ради Безпеки ООН щодо врегулювання української кризи, – підкреслює Я. Турчин⁵³⁴. Під час голосування резолюції щодо України в РБ ООН «за» висловилося 13 країн, проти – Росія, утримався Китай.

Таким чином, ООН у випадку з гібридною війною на Сході України не змогла виконати своїх прямих функцій і потребує суттєвого реформування. Адже, згідно зі ст. 1 Статуту ООН, основними задекларованими цілями міжнародної організації є: підтримка міжнародного миру та безпеки, зокрема застосування ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру, придушення актів агресії або інших порушень миру, залагодження або вирішення міжнародних спорів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру; міжнародна співпраця у вирішенні проблем економічного, соціального, культурного, гуманітарного характеру зі заохоченням поваги до прав людини і основних свобод без розрізнення раси, статі, мови, релігії⁵³⁵.

Водночас структура міжнародної організації не дозволяє досягти поставленої у Статуті мети у випадку з Україною. Серед головних органів ООН тільки Рада Безпеки має право приймати рішення, обов'язкові до виконання всіма членами ООН. Згідно зі ст. 24 Статуту ООН, на Раду Безпеки покладається головна відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки для прийняття швидких та ефективних дій ООН, тому країни-члени ООН погоджуються, що під час виконання своїх обов'язків, саме Рада Безпеки діє від їх імені. Втім, формують Раду Безпеки ООН 15 держав-членів, серед яких 5 постійних – Китай, Франція, Росія, Велика

⁵³⁴ Турчин Я. До проблеми реформування РБ ООН у контексті питання територіальної цілісності України / Я. Турчин // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». – 2014. – Вип. 85. – С. 322.

⁵³⁵ Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

Британія і США та 10 непостійних членів, які представляють країни в порядку ротації.

Саме процедура прийняття рішень членами Ради Безпеки ООН обумовила патову ситуацію під час розгляду етнополітичного конфлікту за участю Росії в Україні. Згідно зі ст. 27 Статуту ООН, рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало щонайменше 9 членів Ради, включаючи голоси всіх постійних членів Ради Безпеки. Таким чином, постійні країни-члени мають право вето, без якого не може бути прийняте рішення головного органу ООН. Підкреслимо, що це обмеження не поширюється на питання процедури, які вважаються прийнятими, якщо їх підтримали 9 членів Ради Безпеки. Тому процедура голосування дозволяє постійному члену Ради блокувати прийняття рішень, але не дозволяє блокувати обговорення самої резолюції, навіть коли її зміст є неприйнятним для нього. Цим скористалася Україна для обговорення військової агресії та етнополітичної дестабілізації з боку Росії на такому авторитетному міжнародному майданчику, як Рада Безпеки ООН для привернення міжнародної уваги до проблеми миру, дотримання безпеки та територіальної цілісності суверенної європейської держави.

Етнополітичний конфлікт в Україні та неможливість ефективно протидіяти дестабілізації в суверенній державі з боку РФ виразно продемонстрував, що міжнародна організація потребує всеосяжного перегляду всієї архітектури ООН із підтримки та забезпечення миру. Президент України під час виступу на Саміті з питань діяльності з підтримки миру заявив, що світ очікує більшої участі Організації Об'єднаних Націй у відновленні миру і безпеки, тому організації слід було б скористатися викликами і вирішувати поточні проблеми безпеки шляхом ефективного реформування своїх механізмів з підтримки миру⁵³⁶. Представник України в ООН спрогнозував, що ООН може повторити долю Ліги Націй, створену в

⁵³⁶ *Задля збереження миру в світі необхідне реформування ООН* – Глава держави [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/09/29/7082955/>.

20-х роках минулого століття, якщо не вдасться до реформування. «Ця організація була покликана забезпечити мир і стабільність, – наголосив Ю. Сергеев, – але Ліга Націй не змогла зупинити Другу світову війну тими механізмами, які в неї були»⁵³⁷. Оскільки міжнародна організація виявилася неефективною в запобіганні війні, вона була розпущена в 1946 році⁵³⁸. За словами Постійного представника України в ООН, потреба реформи Ради Безпеки ООН абсолютно очевидна: «Жодний конфлікт не може бути зупинений, якщо хтось застосує право вето. З цієї кризи ООН або вийде достойно, якщо зможе внести доповнення до статуту і до процедур, або ж організацію чекає доля Ліги Націй».

Україна вважає за необхідне долучитися до реформування Ради Безпеки ООН, оскільки чинна система не виконує своїх функцій тоді, коли з'являється необхідність приймати швидкі та ефективні рішення, коли саме член Ради Безпеки ООН розпочинає військову агресію. Україну обрали непостійним членом Ради Безпеки ООН на 2016 – 2017 роки і її представники обіцяють обійняти непримиренну позицію щодо постійного члену Ради Безпеки – агресора, який веде гібридну війну проти України. Пріоритетом міжнародної діяльності України в ООН буде консолідація заради миру. Голова Верховної Ради висловив переконання у тому, що членство України в Раді Безпеки ООН відкриває нові можливості, щоб боротися за повернення до складу України тимчасово окупованих Криму і Донбасу⁵³⁹.

2015 року держави та міжнародні організації вжили низку заходів із мінімізації дестабілізаційного впливу права вето Російської Федерації як постійного члена Ради Безпеки на врегулювання конфліктів у світі. Зокрема Міжнародна правозахисна організація Amnesty International закликала п'ять

⁵³⁷ Юрій Сергеев: Якби я вдарив Чуркіна, зробив би його героєм [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/8/7064145/>.

⁵³⁸ Маслянюк А.М. Основні проблеми діяльності Ліги Націй та Організації Об'єднаних Націй / А. М. Маслянюк, В. В. Жук // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті. – К.: НУХТ, 2015. – Ч. 4. – С. 126.

⁵³⁹ Volodymyr Groysman Україна – член Ради Безпеки ООН на 2016-17 рр. [Електронний ресурс] / Офіційна сторінка в соціальній мережі Facebook. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/volodymyrgroysman/photos/a.149490445219878.1073741829.149481385220784/313598368809084/?type=3&theater>.

постійних членів РБ ООН відмовитися від своїх прав вето при розгляді геноцидів чи інших масових злочинів. «Відмовившись від права вето, п'ять постійних членів Ради Безпеки нададуть ООН більше можливостей для того, щоб вживати заходів із захисту цивільного населення, життя яких перебувають під смертельною загрозою, і відправити потужний сигнал порушникам, що світ не сидітиме склавши руки у той час, як відбуваються масові злочини», – заявив Генеральний секретар Amnesty International. Головною причиною заклик до відмови від вето став ризик блокування Росією важливих кроків для стабілізації ситуації в Україні. Amnesty International підкреслила, що через політичну доцільність Раді Безпеки ООН не вдавалося впоратися з кризами і конфліктами навіть у ситуаціях, в яких держави чи збройні групи вчиняли жахливі злочини проти цивільних осіб у Сирії, Іраку, Газі, Ізраїлі та Україні⁵⁴⁰.

Франція офіційно запропонувала чотирьом постійним членам Ради Безпеки ООН – Великій Британії, Китаю, Росії та США – утриматися від використання свого права вето, коли воно стосується масових злочинів. Цю ініціативу привітали близько 70 членів ООН, які не мають права вето. Однак Росія відхилила пропозицію Франції щодо обмеження використання права вето у Раді Безпеки ООН, назвавши її популістською. Тому Рада Безпеки ООН навіть не змогла ухвалити проект резолюції зі створення Міжнародного трибуналу для розслідування катастрофи Боїнга МН17, збитого над Україною російськими найманцями в липні 2014 року, у зв'язку з тим, що Росія, яка є постійним членом РБ ООН, знову ветоувала документ. Таким чином, експерти сходяться на думці, що основною проблемою є право однієї країни заблокувати рішення, яке приймають 192 країни-учасниці організації. Можливим виходом із такої ситуації є виключення тої чи тої країни зі складу ООН, – підкреслює Я. Турчин⁵⁴¹. Так, у ст. 6 Статуту ООН передбачено

⁵⁴⁰ Реакція світу на злочини з боку держав та збройних груп є ганебною та неефективною [Електронний ресурс] / Amnesty International. – Режим доступу: <http://amnesty.org.ua/nws/reaktsiya-svitu-na-zlodiyannya-z-boku-derzhav-ta-zbrojnih-grup-ye-ganebnoyu-ta-neefektivnoyu/>.

⁵⁴¹ Турчин Я. До проблеми реформування РБ ООН у контексті питання територіальної цілісності України / Я. Турчин // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». – 2014. – Вип. 85. – С. 322.

спеціальний механізм, коли конкретна країна може позбутися членства за періодичні порушення Статуту і принципів ООН. Але проблема в тому, що її виключення може відбутися знову ж таки лише за рішенням Ради Безпеки ООН, яке зацікавлена сторона, яка є членом Ради Безпеки ООН обов'язково заветує.

Слід зазначити, що обмеження щодо права вето Російської Федерації можна було б обійти, враховуючи винятковість ситуації та наявність такої процедури, передбаченої Статутом ООН. Оскільки Російська Федерація продовжує нарощувати кількість озброєння та військових на кордоні з Україною, частина якого перетнула неконтрольований Україною кордон і бере участь в діяльності терористичних ДНР та ЛНР, Президент України, звертаючись до світової спільноти, заявив, що «Україна є наразі найнебезпечнішим місцем на світі, навіть небезпечнішим, ніж загроза Ісламської держави і все, що відбувається на Близькому Сході. У моїй країні є тисячі російських солдат, сотні танків, важка артилерія. Це одна з найбільших армій світу, яка погрожує нам і всій Європі»⁵⁴². Прагнучи миру, дотримуючись усіх домовленостей з сепаратистами та ворожою стороною, які ними порушуються, Україна змушена готуватися до війни. Адже мирні механізми врегулювання конфлікту, в тому числі міжнародно-правові, не дають потрібного результату – не забезпечують стабілізації ситуації та припинення воєнних дій.

Резолюцію Ради Безпеки ООН можна було б ухвалити, скориставшись процедурою, передбаченою п. 3 ст. 27 Статуту ООН, згідно з якою сторона, що бере участь у спорі, повинна утриматися від голосування при прийнятті рішень на основі Глави VI та п.3 ст. 52. Вони присвячені мирному розв'язанню спорів, що є головною стратегією врегулювання суперечностей та конфліктних ситуацій між державами на рівні ООН. Згідно зі ст. 33 Глави VI сторони, що беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б

⁵⁴² Порошенко вважає Україну найнебезпечнішим місцем у світі [Електронний ресурс] / ТВі від 17.11.14. – Режим доступу: http://tvi.ua/new/2014/11/17/poroshenko_vvazhaye_ukrayinu_naynebezpechnishym_miscem_u_sviti.

загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити спір шляхом переговорів, моніторингу, посередництва, примирення, арбітражу, судочинства, звернення до регіональних органів або угод або зі застосуванням інших мирних засобів на свій вибір.

Однак цей механізм не був застосований саме тому, що Російська Федерація не визнала себе стороною, що бере участь у спорі з Україною. А жодних процедур визнання країни стороною, що бере участь у спорі, Статут ООН не передбачає. Сусідня держава увесь час від початку конфлікту наполягала на тому, що він є суто внутрішньою проблемою України, викликаною порушенням прав людини та дискримінацією за етнічною, мовною ознакою. Російська Федерація сама закликала міжнародні організації, зокрема ОБСЄ, засудити зростання націоналістичних та неофашистських настроїв в Україні. Саме в цьому полягала стратегія дестабілізації етнополітичної ситуації в Україні. Росія використала ЗМІ для масованої антиукраїнської пропаганди з метою посилення етнополітичного розколу в Україні, нагнітання міжетнічної напруги на мовному ґрунті та демонстрації удаваного захисту російськомовного населення. Російське МЗС звинуватило українську владу в тому, що посиляючись на революційну доцільність, вона штампує рішення та закони, спрямовані та те, щоб утискати гуманітарні права росіян та інших національних меншин, що проживають в Україні⁵⁴³. Київ спростував усі звинувачення, порадивши Російській Федерації звернути увагу на рівень захисту прав власних національних меншин.

Після анексії Автономної Республіки Крим Управління Верховного комісара з прав людини на засіданні Ради Безпеки ООН оприлюднило доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. Автори документу, відвідавши Україну з моніторинговою місією, дійшли висновку про те, що

⁵⁴³ *Москва* видит в событиях на Украине рост неофашизма [Електронний ресурс] / Русская служба BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2014/02/140226_lavrov_osce_ukraine.

заяви Росії про утиски та переслідування на Сході України і Криму націоналістами російськомовного населення є дезінформацією. «Дуже перебільшені розповіді про переслідування етнічних росіян українськими націоналістичними екстремістами. Дезінформація про відправлення озброєних радикалів для нападу на росіян у Криму систематично використовувалися для створення атмосфери страху й небезпеки, які сприяли підтримці інтеграції Криму в Російську Федерацію», – йдеться у звіті ООН⁵⁴⁴. Тобто безпосередньо вплинули на результати голосування кримчан на незаконному референдумі, який став легітимацією анексії Криму. Помічник генерального секретаря ООН з прав людини зазначив, що випадки дискримінації представників російськомовного населення не мають ознак поширеності або системності, вони є поодинокими. І. Шимонович запропонував всі заяви про порушення прав людини, особливо що стосуються національних меншин, ретельно розслідувати.

Рада Безпеки ООН може розслідувати будь-який спір чи будь-яку ситуацію на предмет того, чи не може продовження такого спору чи ситуації загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки. Вона уповноважується на будь-якій стадії спору рекомендувати належну процедуру або методи врегулювання. Відповідно до вищезгаданого винятку в п. 3 ст. 52, Рада Безпеки зобов'язується заохочувати застосування мирного вирішення локальних спорів за допомогою регіональних угод або регіональних органів за ініціативою зацікавлених держав або за власною ініціативою. Відповідно до п. 1 ст. 52 Статут ООН жодним чином не перешкоджає напрацюванню регіональних угод або органів для вирішення питань, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки, які підходять в конкретній ситуації, і при цьому сумісні з цілями та принципами ООН.

⁵⁴⁴ ООН назвала дезінформацією повідомлення про притеснення національних меншин в Україні [Електронний ресурс] / iPress.ua. – Режим доступу: http://ipress.ua/ru/news/oon_nazvala_dezynformatsyey_soobshchenye_o_prytesnenyy_natsmenschynstv_v_ukrayne_59938.html.

Попри засудження дій Російської Федерації на міжнародному рівні з дестабілізації ситуації в Україні, ООН змогла лише висловити політичну підтримку Україні. Генеральна Асамблея ООН на засіданні 27 березня 2014 року, скликаному спеціально для розгляду питання збройної окупації Росією території України, а саме Кримського півострова, прийняла Резолюцію A/68L.39 на підтримку територіальної цілісності України з однойменною назвою⁵⁴⁵. Втім, навіть цей документ не містить засудження дій Росії, не визнає її агресором і не згадує прямо про анексію Криму. В резолютивній частині Генеральна Асамблея ООН лише підкреслює, що референдум, проведений в Автономній Республіці Крим 16 березня 2014 року, не маючи законної сили, не може бути основою для будь-якої зміни статусу АРК або міста Севастополя та закликає всі держави та міжнародні організації не визнавати трансформації статусу Автономної Республіки Крим на основі вищезгаданого референдуму і утримуватися від будь-яких дій або кроків, які можна було б розуміти як визнання будь-якого таким чином зміненого статусу.

Генеральна Асамблея ООН підтвердила свою прихильність до суверенітету, політичної незалежності, єдності і територіальної цілісності України в межах її визнаних на міжнародному рівні кордонів. Закликала всі держави відмовитися і утримуватися від дій, спрямованих на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності України, в тому числі будь-яких спроб змінити кордони України за допомогою погроз силою або інших незаконних способів. А також наполегливо закликала всі сторони розпочати мирне врегулювання ситуації щодо України шляхом прямого політичного діалогу, не вдаватися до односторонніх дій та войовничої риторики і повноцінно брати участь у міжнародних посередницьких зусиллях. Утім, зауважимо, що всі резолюції Генеральної

⁵⁴⁵ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України A/68/L.39 (повний текст) [Електронний ресурс] / Тиждень. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/106073>.

Асамблеї ООН мають рекомендаційний, консультативний характер і не є обов'язковими.

Не отримавши підтримки на рівні ООН з блокування дій Російської Федерації, припинення військової агресії і дестабілізації етнополітичної ситуації на Сході держави, Україна намагалася врегулювати конфлікт шляхом двосторонніх переговорів з впливовими державами та шляхом залучення інших міжнародних інституційних майданчиків. Так, наприклад, 25 червня 2015 року Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію, присвячену долі зниклих безвісти в Криму та під час українсько-російського конфлікту під назвою «Зниклі особи під час конфлікту в Україні». В тексті нарешті з'явилося визнання того, що конфлікт в Україні насправді є російською агресією, а щодо Криму запроваджено термін «окупований». Зокрема, Парламентська Асамблея висловила серйозну стурбованість зростаючою кількістю випадків осіб, що зникли безвісти, у зонах військових дій в окремих частинах Донецької та Луганської областей України, а також в окупованому Криму⁵⁴⁶.

Однак Україні не вдалося залучити міжнародний миротворчий контингент для врегулювання конфлікту на Донбасі через деструктивну, антиукраїнську позицію Росії в ООН. Після того, як терористичні утворення ДНР, ЛНР та Росія порушили Мінські домовленості-1, Президент України запропонував розглянути запрошення миротворчої місії ООН, яка буде діяти відповідно до мандату Ради Безпеки ООН. П. Порошенко заявив, що для стабілізації ситуації на Сході України конче необхідні або миротворча місія ООН, або місія Європейського Союзу⁵⁴⁷. На національному рівні Україна пройшла увесь необхідний шлях для запрошення миротворчої місії для врегулювання конфлікту та стабілізації ситуації на Сході. Рада національної безпеки і оборони України схвалила звернення до ООН і Євросоюзу щодо

⁵⁴⁶ Текст резолюції ПАРЕ щодо зниклих безвісти: Росія – агресор, Крим – окупований [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/06/25/7035273/>.

⁵⁴⁷ Порошенко: Миротворча операція ООН посприяла б врегулюванню конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс] / Deutsche Welle. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/порошенко-миротворча-операція-оон-посприяла-б-врегулюванню-конфлікту-на-донбасі/a-18749849>.

розгортання на території України місій із підтримання миру та безпеки, які мали б розташуватися на лінії зіткнення з бойовиками і на ділянці українського кордону з Росією, яка зараз перебуває під контролем бойовиків і Росії. Згодом Верховна Рада України прийняла Постанову №2379 «Про схвалення звернення від імені України до Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй та Ради Європейського Союзу стосовно розгортання на території України міжнародної операції з підтримання миру і безпеки», а пізніше внесла відповідні зміни до Закону України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України», якими дозволила запрошувати в Україну війська іноземних держав та військових блоків для проведення міжнародних миротворчих операцій. Зокрема до ст. 3 попередньої редакції Закону, що визначає мету перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України, було додано пункт – е), який передбачає, що підрозділи збройних сил інших держав можуть бути допущені на територію України з метою надання на прохання України допомоги у вигляді проведення на її території міжнародної операції з підтримання миру і безпеки на підставі рішення ООН та/або ЄС⁵⁴⁸. При цьому змінами до Закону України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» також було розширено перелік обмежень допуску підрозділів збройних сил інших держав на територію України. Участь у міжнародних миротворчих операціях на території України заборонено брати державам, що здійснюють проти України збройну агресію. Це автоматично виключає участь у миротворчій місії Російської Федерації, яка в такий спосіб вже окупувала частину територій суверенних держав пострадянського простору, зокрема Грузії та Молдови. В Державній Думі РФ принагідно вже з'явилася ініціатива, висунута депутатом від ЛДПР Р. Худяковим, щодо введення російського миротворчого контингенту на Донбас. Депутат послався на

⁵⁴⁸ Закон України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1479-14>.

заклики про допомогу з боку ДНР і ЛНР, на необхідність захищати «братський народ»⁵⁴⁹.

Тому російська сторона заявила, що рішення Києва про запрошення на Схід країни міжнародних миротворців ставить під сумнів намір влади України виконувати Мінські домовленості⁵⁵⁰. Заступник глави МЗС Росії повідомив, що Москва не підтримає введення миротворчого контингенту на територію України, якщо така пропозиція буде внесена в Раду Безпеки ООН. Російська сторона вважає, що на даному етапі врегулювання української кризи досить Мінських угод⁵⁵¹. Хоча вони нею не виконуються в повному обсязі. Оскільки Росія має право вето в Раді Безпеки ООН, з допомогою якого може блокувати будь-яке рішення цієї організації, Україна навіть не виносила це питання на розгляд. Без згоди Росії отримати мандат на проведення миротворчої місії на Донбасі під егідою ООН неможливо, – знову вказав на недосконалість структури та процесу прийняття рішень ООН глава МЗС України⁵⁵². Слід погодитися з М. Зигор, яка стверджує, що лише завдяки реформуванню ООН можна було б відновити її роль як провідної глобальної політичної організації світу, яка потенційно спроможна забезпечила мир, безпеку, тісну співпрацю, та підвищення ефективності міжнародної співпраці, яка для України має принциповий характер⁵⁵³.

Міжнародна спільнота розділилася у ставленні до пропозиції ввести миротворчий контингент в Україну. Якщо экс-міністр закордонних справ Швеції К. Більд вважає, що врегулювати конфлікт на Сході України без введення миротворчої місії не вдасться, то помічник держсекретаря США В. Нуланд переконана, що необхідності у введенні миротворців в Україну не

⁵⁴⁹ В Госдуме предложили попросить Шойгу ввести миротворцев в Донбасс [Електронний ресурс] / РИА Новости. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/10/7064361/>.

⁵⁵⁰ Чуркин: планы Киева ввести миротворцев противоречат минским документам [Електронний ресурс] / РИА Новости. – Режим доступу: <http://ria.ru/world/20150219/1048500617.html>.

⁵⁵¹ Россия выступила против миротворцев ООН на Украине [Електронний ресурс] / Русская служба BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2015/03/150305_ru_russia_ukraine_peacekeepers.

⁵⁵² Без згоди Росії ввести миротворців ООН на Донбас неможливо – Клімкін [Електронний ресурс] / 5 канал. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/15/7064759/>

⁵⁵³ Зигор М. ООН та УКРАЇНА: співробітництво та перспективи реформування / М. Зигор // Освіта регіону . – 2013. – № 1. – С. 15.

буде в разі виконання Мінських домовленостей⁵⁵⁴. Нещодавно глава держави заявив, що питання запрошення миротворців на Донбас досі лишається актуальним для забезпечення сталого режиму деескалації, беручи до уваги неповне виконання сепаратистами та Росією Мінських домовленостей-2. «Ситуація, незважаючи на перемир'я, ще дуже далека від миру і ескалація конфлікту може відбутися у будь-яку хвилину. Для стабілізації ситуації, особливо якщо пункти Мінських угод не будуть імplementовані відповідно до погодженого графіку – ми можемо повернутися до пропозиції щодо введення в Україну миротворчих підрозділів ООН», – наголосив П. Порошенко⁵⁵⁵.

Таким чином, як засвідчив досвід України, чинна міжнародна правова та інституційна база виявилися неефективними у протидії новітнім викликам миру, національній безпеці, територіальній цілісності суверенних держав. Країнам доводиться покладатися переважно на власні сили, а не на міжнародні зусилля з досягнення миру. Етнополітична дестабілізація з усіма її складовими (використання власної національної меншини для анексії територій її проживання, незаконні референдуми, неоголошена гібридна війна) вперше була використана в Європі для дезінтеграції суверенної держави. Ні міжнародна правова, ні інституційна структура підтримання миру та безпеки на континенті не змогли протиставити застосуванню цієї технології Російської Федерацією жодних дієвих механізмів нейтралізації, тому потребують внесення змін та реформування з урахуванням нових глобальних викликів. Міжнародні економічні санкції, застосовані низкою країн, були детально розглянуті в попередньому підрозділі, але також виявилися недостатньо ефективними в стримуванні військової агресії. Етнополітичний конфлікт в Україні став індикатором неефективності

⁵⁵⁴ *Интервью с В. Нуланд* [Електронний ресурс] / Эхо Москвы. – Режим доступу: <http://echo.msk.ru/programs/focus/1577738-echo/>.

⁵⁵⁵ *Якщо "Мінськ" не буде виконано, Україна звернеться по миротворців ООН* [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/10/18/7085289/>.

сучасної міжнародної системи забезпечення миру, безпеки та стабільності у світі.

* * *

Аналіз етнополітичної нестабільності в Україні продемонстрував, що етнічний і зокрема етнополітичний конфлікт належить до головних чинників порушення етнополітичної стабільності на локальному, державному та регіональному рівнях. Ступінь дестабілізації етнополітичної ситуації прямо залежить від форми (стадії) перебігу конфлікту. Якщо в латентній формі етнополітичний конфлікт може жодним чином не порушувати етнополітичну стабільність, то на стадії ескалації супроводжується відкритими дестабілізаційними проявами – міжетнічною ворожнечею, протестними акціями, проявами сепаратизму, військовими зіткненнями. Визначальним в ескалації етнополітичного конфлікту на Сході України є роль зовнішнього фактора, а не внутрішні чинники етнічного невдоволення.

Державна етонаціональна політика України впродовж усіх років незалежності була консервативною, характеризувалася дуже стриманим вирішенням проблем, але вважалася ефективною з огляду на відсутність конфліктів за участю етнічного чиннику. Однак дестабілізаційний ефект етнополітичного конфлікту, який став невід'ємною складовою сучасної етнополітичної ситуації в Україні, спонукає до кардинального перегляду засад та особливостей провадження етонаціональної політики.

Анексія Криму стала яскравим прикладом неефективності етонаціональної політики в регіоні. Протягом усіх років незалежності України етнополітична ситуація в АРК була перманентно нестабільною через низку етнополітичних факторів (етнічний склад, історичну належність регіону, втручання Росії), однак Київ практично не вживав заходів для корекції етнополітичних процесів. За всі роки незалежності України Крим не став українським в етнополітичному розумінні: не було заблоковано інформаційний, пропагандистський, фінансовий вплив з боку Росії; процеси формування української політичної нації на основі громадянської належності

в Криму гальмувалися; не було проведено реабілітації депортованих осіб, зокрема кримських татар. Це стало причиною конфліктності міжнаціональної взаємодії, етнополітичної нестабільності, підживлюваної постійним втручання Російської Федерації. Анексія Криму вказує на необхідність контролю за діяльністю сусідніх держав щодо своїх національних меншин на території України. Етнополітична нестабільність не трансформувалася б в сецесію півострова, якби Росія не взяла активну участь у цьому процесі у вигляді підтримки місцевої влади, організації незаконного референдуму про вихід зі складу України, військової окупації півострову.

Україна, відмовившись від участі в інтеграційних проектах, зокрема Митному Союзу, ініційованих Російською Федерацією, яка не може запропонувати привабливий проект інтеграції пострадянським країнам, стала черговим і головним об'єктом етнополітичної дестабілізації та дезінтеграції. В Україні отримало продовження застосування Росією на пострадянському просторі новітніх політико-правових механізмів етнополітичної дестабілізації – гібридної війни (сепаратизму, тероризму, окупації, анексії, пропаганди). Мета етнополітичної дестабілізації незалежних держав полягає в дезінтеграції (створенні на їх території квазідержав), економічному ослабленні, блокуванні євроінтеграції. На пострадянському просторі внаслідок дестабілізаційної діяльності Росії сформувався пул квазідержавних утворень – Придністровська Молдавська Республіка, Нагірно-Карабаська Республіка, Республіка Південна Осетія та Республіка Абхазія.

До них внаслідок етнополітичного конфлікту на Сході України долучилися ДНР та ЛНР. Незважаючи на те, що Україні вдалося успішно протидіяти технологіям етнополітичної дестабілізації і зупинити їх поширення на решту території, держава не контролює окуповану Автономну Республіку Криму та частину Донецької й Луганської областей, нелегітимна діяльність яких спонсорується Росією. Функціонування на Сході України самопроголошених, квазідержавних утворень є постійним джерелом

етнополітичної нестабільності в державі. Їх нелегітимна влада не спирається на загальновизнані норми права.

Для протидії етнополітичній дестабілізації на Сході Україна вдалася до низки політичних і правових механізмів, які були класифіковані як ендегенні (внутрішні) – діалогу з населенням охоплених сепаратизмом територій, децентралізації влади, визнання права російської мови на особливий статус (шляхом відмови від скасування Закону України «Про засади державної мовної політики»). Оскільки ендегенних механізмів виявилось недостатньо, Україна звернулася до міжнародної спільноти з проханням про запровадження політико-правових механізмів, що були класифіковані як екзогенні (зовнішні) – запровадження санкцій та обмежень проти РФ, засудження збройної агресії, дипломатичний тиск, переговори.

Оскільки переговори з РФ виявилися неефективними з огляду на невиконання цією державою домовленостей, а військова допомога з боку країн Заходу могла б бути розцінена як участь у військовому конфлікті, головним екзогенним механізмом стабілізації ситуації стали міжнародно-правові санкції проти держави-агресора. Їх ефективність залишається предметом дискусій, однак застосування санкцій 41-ю країною дозволило зменшити ступінь військової участі РФ у конфлікті та дестабілізації. Це дає підстави припускати завершення стадії ескалації та перехід етнополітичного конфлікту на Сході Україні в стадію «замороженого».

Водночас етнополітичний конфлікт в Україні став індикатором неефективності сучасної міжнародної системи забезпечення миру, безпеки та стабільності у світі. Україна неодноразово зверталася до міжнародної спільноти і наднаціональних організацій з проханнями та вимогами про застосування дієвих важелів стримування дій Російської Федерації з дестабілізації ситуації в Україні, порушення територіальної цілісності та суверенітету. Однак структура Організації Об'єднаних Націй, сформована після Другої світової війни, виявилася повністю неефективною для підтримання миру у випадку, якщо країна-агресор є членом Ради Безпеки

ООН і має право вето. Таким чином, ООН у випадку з гібридною війною на Сході України не змогла виконати своїх прямих функцій і потребує кардинального реформування. Попри засудження дій Російської Федерації на міжнародному рівні з дестабілізації ситуації в Україні, ООН змогла лише висловити політичну підтримку Україні.

ВИСНОВКИ

За допомогою загальної теорії систем, системного аналізу, синергетики, методу системної декомпозиції та теорії політичних систем було доведено, що етнополітична стабільність є невід'ємною властивістю, ознакою етнополітичної системи, яка, в свою чергу, є різновидом політичної системи, тому їй притаманні більшість рис політичної системи, зокрема такі, як здатність до самоорганізації та еволюції, відкритість, нелінійність, динамічність, ієрархічність, наявність позитивних та негативних зворотних зв'язків, покликаних стабілізувати етнополітичну систему. Стабільність є складним етнополітичним феноменом, як підтвердило застосування методу аналізу та синтезу, складовим елементом діалектичної взаємодії, бінарного відношення «етнополітична стабільність/нестабільність», присутність якого обов'язкова в будь-якій політичній, у тому числі етнополітичній системі, і водночас однією з її властивостей, форм (станів) існування, котра знаходила оформлення впродовж історичного поступу найчастіше у вигляді держави як різновиду самоорганізації етнополітичного організму. Як будь-яка політична система, етнополітична система має складну структуру і виконує низку функцій, серед яких вказано на важливість забезпечення етнополітичної стабільності.

Аналіз теорій західних та вітчизняних дослідників свідчить про те, що більшість характеристик політичної стабільності притаманні і етнополітичній стабільності, яка в окремих випадках може розглядатися як складова політичної стабільності. Водночас етнополітична стабільність, як свідчать сучасні етнополітичні процеси в Україні та сусідніх державах, є ширшим етнополітичним явищем, оскільки відповідає аксіомам етнополітології, що певною мірою ускладнює наукове обґрунтування явища. Адже етнополітична стабільність стосується також суто етнічної складової, етнічних процесів, що не завжди кваліфікуються як політичні, але мають суттєвий стабілізаційний або дестабілізаційний вплив на політичну систему.

Етнополітична стабільність не означає незмінності, непорушності, законсервованості етнополітичної структури і відносин. Абсолютизація цих характеристик значно посилює статичну складову стабільності і послаблює динамічну, яка забезпечує належну імплементацію позитивних змін, формування відповідних інституцій зі стихійних форм участі громадянського суспільства в управлінні, що забезпечать стабільний демократичний розвиток держави і суспільства.

Етнополітичну стабільність набагато складніше забезпечити в умовах демократії, адже демократичні перетворення, демократичні форми участі етносуб'єктів у політиці часто дестабілізують етнополітичну ситуацію. Однак етнополітична стабільність за умов демократичного режиму, попри складність формування та досягнення, є гнучкою, тривалішою і надійнішою. Незважаючи на позірну легкість формування етнополітичної стабільності в авторитарних режимах (за допомогою недемократичних методів), статична стабільність водночас є внутрішнім чинником неминучого руйнування етнополітичної системи, що обумовлено її жорсткістю та незмінністю. Це дозволяє виокремити два типи стабільності залежно від політичного режиму – гнучку до змін (в умовах демократії) та жорстку, незмінну (в умовах авторитарних режимів). Що ж стосується нестабільності як прямого наслідку дестабілізації етнополітичної системи загалом або в окремих точках, то її слід поділяти на локальну, регіональну та загальнодержавну.

Визначено вузьке розуміння етнополітичної стабільності як властивості, функції безпосередньо етнополітичної системи та широке, що охоплює також внутрішнє середовище етнополітичної системи – поліетнічне суспільство, яке складається з певної кількості етноспільнот, та зовнішнє середовище, в якому функціонує етнополітична система. Запропоновано узагальнене визначення етнополітичної стабільності як властивості та стійкого стану етнополітичної системи, що забезпечує збереження її внутрішньої структури, функціонування та розвиток в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів.

Вивчення етнополітичної стабільності ускладнюється величезною кількістю трактувань політичної системи і майже повною відсутністю розробки етнополітичної системи як у вітчизняній, так і зарубіжній етнополітології. Тому в дослідженні позиціоновано етнополітичну систему як комплекс, структуру взаємопов'язаних етнополітичних ролей, систематизацію взаємодії у етнополітичній сфері буття. Розглянуто взаємодію етнічної та політичної системи у формуванні етнополітичної системи. Етнополітична система постає і структурується у випадку взаємодії етнічності з політикою. Беручи участь у політиці, етнічні спільноти конкурують між собою за встановлення певних преференцій, цим самим вносячи дестабілізацію в етнополітичну систему.

Поєднання теорії політичної стабільності та етнополітичної практики – вивчення етнополітичної ситуації окремих держав дало можливість виокремити декілька видів етнополітичної стабільності: 1) за динамікою змін в етнополітичній системі та рівнем її відкритості – статичну, динамічну, абсолютну етнополітичну стабільність; 2) за суб'єктом ініціювання (формування) – мобілізаційну та автономну етнополітичну стабільність. Але з огляду на невідповідність останніх двох типів критеріям наукової чіткості та принципам етнополітології, було запропоновано замінити їх, запровадивши термінологічну діаду - «вертикальна мобілізаційна та горизонтальна автономна етнополітична стабільність», також виокремлену за суб'єктом ініціювання/формування. Вказано на переваги динамічної, горизонтальної автономної етнополітичної стабільності, функціонування якої можливе лише у відкритій, демократичній етнополітичній системі. Тоді як для закритих етнополітичних систем більше характерний статичний/абсолютний, мобілізаційний тип етнополітичної стабільності.

Що ж стосується першої класифікації, то абсолютна і статична етнополітична стабільність належать до типів стабільності, які досягаються неправовими методами – шляхом застосування насильства, утиску прав, репресій. Вони історично недовговічні, оскільки формуються владою без

участі і врахування інтересів суспільства, його етнічних складових, політичної опозиції. Динамічна етнополітична стабільність, яка формується на основі демократії, широкої соціальної та етнічної бази, представництва етнічних спільнот, розвинутого громадянського суспільства, що бере участь у процесі прийняття найважливіших рішень, які стосуються етнополітичного розвитку держави, набагато надійніша і довговічніша.

Порівняльний аналіз етнополітичної ситуації в Україні та Росії демонструє, що механізми, які сприяють підтриманню етнополітичної стабільності в одній етнополітичній системі, враховуючи її унікальність, провокують протилежний ефект в іншій. З цього випливає, що забезпечення безпеки та підтримання стабільності у етнополітичній системі є складним, комплексним явищем, в якому аналогії між державами не завжди доречні.

Увага до етнополітичної безпеки зокрема і усіх безпекових студій у етнополітичній, етнонаціональній сфері обумовлена тим, що вивчення явища етнополітичної стабільності етнополітологією відбувалося переважно в цьому контексті. Саме етнополітична нестабільність вважається головною загрозою етнополітичній безпеці держави. Поліетнічне суспільство загалом, як і конкретні етноспільноти, що формують етнічну систему держави і входять до складу етнополітичної системи, не можуть нормально функціонувати і розвиватися без забезпечення їх безпеки.

Етнополітична, суспільна стабільність, національна згода, соціальна співпраця, міжгрупова взаємодія, міжетнічне співжиття неможливі в державі без функціонування такого важливого інституту, як безпека. А безпека, в свою чергу, базується на стабільності. Стабільність є підвалиною, головною умовою – невід’ємним елементом забезпечення безпеки будь-якої соціальної системи. І одночасно – результатом функціонування інституту безпеки, ефективної політики безпеки. Розбалансований, неефективний інститут безпеки не забезпечуватиме стабільності етнополітичної системи. Враховуючи тісний зв’язок національної безпеки і стабільності, пряму взаємозалежність обох явищ – без забезпечення національної безпеки у низці

сфер для основних об'єктів неможливо говорити про стабільність у жодній політичній системі та її внутрішньому й зовнішньому середовищах. І, навпаки, без формування й підтримання стабільності, в тому числі етнополітичної, неможливе забезпечення національної безпеки.

Аналіз наукового доробку засвідчив, що попри відсутність термінологічної визначеності у російській етнополітології, поява як у науковому, так і в політичному дискурсі понять «етнічна безпека», «етнокультурна безпека», «етносоціальна безпека», «етнічна стабільність», «міжетнічна стабільність» та їх використання свідчить про актуалізацію проблематики забезпечення безпеки та стабільності в етнополітичній сфері, необхідність її більш глибокої наукової розробки та аналізу. Особливо для таких держав, як Росія та Україна, що перебувають у стані етнополітичного конфлікту, гібридної війни.

В українській етнополітології, що демонструє вищий рівень розробки питання, найбільше уваги етнополітичній стабільності приділяється саме у дослідженнях етнополітичної безпеки, що вказує на прямий зв'язок її з об'єктом вивчення. Виокремлення підсистеми етнополітичної безпеки у системі національної безпеки викликане необхідністю більш ефективного забезпечення етнополітичної стабільності, зокрема запобігання загостренню етнополітичних конфліктів, стримування відцентрових та дезінтеграційних тенденцій, сепаратизму забезпечення територіальної цілісності країни, зміцнення національної єдності поліетнічного суспільства.

Принагідно переосмислено зміну традиційних ролей суб'єктів/об'єктів у забезпеченні етнополітичної безпеки. В сучасному світі чіткий поділ між суб'єктами та об'єктами безпеки нівелюється, адже суспільство, що є об'єктом безпеки поступово починає виступати суб'єктом її забезпечення, беручи на себе основні функції стабілізації етнополітичної ситуації.

Проаналізовано особливості забезпечення етнополітичної стабільності у національній безпеці і етнонаціональній політиці пострадянських держав: Молдови, Грузії, України, Росії. Підбір саме цих держав (України, Молдови

та Грузії) продиктований тим, що головним чинником етнополітичної нестабільності в них впродовж тривалого часу залишається етнополітичний конфлікт (у замороженій стадії або стадії ескалації), що супроводжується сецесією територій, військовими діями, зовнішнім втручанням. При чому головним зовнішнім фактором дестабілізації етнополітичної ситуації в Україні, Молдові та Грузії – ініціатором (спонсором, підбурювачем) етнополітичних конфліктів виступає Російська Федерація, влада якої використовує зовнішню етнополітичну та військову агресію для досягнення етнополітичної стабільності всередині власної країни.

Інтерес до політико-правових засад та особливостей забезпечення етнополітичної стабільності у Молдові та Грузії викликаний прямими аналогіями з Україною. На відміну від України, вони мають тривалий досвід врегулювання етнополітичного конфлікту, реінтеграції територій, що незаконно вийшли з їх складу, інституційного та правового супроводу цих процесів. Тому вивчення механізмів забезпечення етнополітичної безпеки та етнополітичної стабільності в цих державах важливе для стабілізації етнополітичної ситуації в Україні. Реінтеграція невизнаних сепаратистських утворень – одне з головних завдань політики України, що прагне зберегти територіальну цілісність.

Гібридна війна Росії з Україною, що розпочалася 1 березня 2014 року зі вторгнення російських військ на територію України (окупація Криму) під приводом захисту російської національної меншини і супроводжується тривалими воєнними діями на Сході України, змусила всі пострадянські держави переосмислити роль етнополітичного фактора як потенційної загрози національній безпеці, що знайшло відображення у правовій базі етнонаціональної політики та політики національної безпеки.

Так, Концепція національної безпеки, Стратегія національної безпеки Республіки Молдова багато уваги приділяють етнополітичним факторам нестабільності порівняно з аналогами безпекових документів інших держав, що обумовлено участю держави у Придністровському етнополітичному

конфлікті практично з моменту її формування. Це продиктовано особливою актуальністю проблем етнополітичної нестабільності для держави, частина території якої незаконно відокремилася і не контролюється Кишиневом. Однак перспективи врегулювання Придністровського конфлікту шляхом возз'єднання Придністров'я з Молдовою на даний момент у світлі етнополітичного конфлікту в Україні гірші, ніж будь-коли раніше. Не останню роль в протидії цьому варіанту відіграють два фактори: позиція Російської Федерації та чинник часу. Чим довше територія залишається окупованою, псевдонезалежною, тим менша ймовірність відновлення територіальної єдності обох частин. Молдова вважається наступною державою, в якій Російська Федерація може застосувати технології етнополітичної дестабілізації.

Молдова, Україна та Грузія великі надії покладають на євроатлантичну інтеграцію та розвиток демократії у забезпеченні стабільності. Євроінтеграційні реформи в Україні, Грузії та Молдові відбуваються у схожих політичних, економічних, соціальних умовах і позитивно впливають на демократизацію та стабілізацію. Однак держави не сподіваються виключно на міжнародну підтримку, а намагаються вживати превентивних заходів, самостійно нейтралізуючи фактори етнополітичної дестабілізації, які мають російське походження.

Чинна Концепція національної безпеки Грузії, прийнята вже після російсько-грузинської війни в 2011 році, повною мірою відображає увесь спектр загроз етнополітичного характеру для національної безпеки. Документ великого значення надає утвердженню стабільності та деструктивній ролі у цьому процесі Російської Федерації. Зокрема, забезпечення регіональної стабільності фігурує серед національних інтересів Грузії поряд зі забезпеченням суверенітету та територіальної цілісності Грузії.

Характеризуючи модель етнополітичної стабільності Грузії, України та Молдови, визначили її як динамічну, горизонтальну автономну, гнучку

етнополітичну стабільність, характерну для поліетнічних демократичних держав. Вважаємо, що протидіяти поширенню, тиражуванню етнополітичної нестабільності з боку Російської Федерації пострадянські держави, що обрали європейський вектор розвитку, повинні спільно, у тісній співпраці між собою та з міжнародною спільнотою.

В ході етнополітичного конфлікту Україна суттєво переглянула політико-правове забезпечення та практичне наповнення політики безпеки. Стратегія національної безпеки України 2015 року, яка викликала велике стурбування в Російській Федерації, більше концентрується на протидії зовнішнім небезпекам та викликам етнополітичній стабільності, на відміну від попередніх редакцій, які концентрувалися на внутрішніх. Україна потребує створення сучасної й ефективної системи забезпечення національної безпеки, яка враховує дестабілізаційну дію етнополітичних чинників, що використовуються у гібридній війні проти України. Стратегія національної безпеки містить конкретний варіант програмних дій, які наразі втілюються в Україні.

В чинній редакції Стратегії національної безпеки повно і адекватно відображено деструктивну, підливну діяльність Російської Федерації щодо порушення етнополітичної стабільності в Україні. Раніше з подібними викликами системі забезпечення національної безпеки мати справу не доводилося. Проаналізовано заходи посилення інформаційної підсистеми національної безпеки, зокрема протидії пропаганди і дезінформації. Україна раніше не приділяла належної уваги захисту інформаційної безпеки і інформаційного простору при тому, що виклики інформаційної сфери сформували ґрунт для етнополітичної дестабілізації, сепаратизації та анексії територій.

На практиці головним фактором забезпечення політичної, соціальної, етнополітичної стабільності всередині Російської Федерації стала гібридна війна ззовні: розв'язання збройних етнополітичних конфліктів у сусідніх пострадянських державах, порушення миру, регіональної безпеки,

добросусідських відносин з сусідніми державами. Росія щосили формує образ ворога для того, щоб стримувати дестабілізацію всередині держави, викликану соціально-економічними труднощами, санкціями, падінням економіки та рівня життя населення.

Етнополітичну стабільність Російської Федерації було класифіковано як статичну, негнучку, вертикальну мобілізаційну. Утім, ці ознаки не впливають з етнонаціонального законодавства та законодавства національної безпеки, яке базується переважно на демократичних стандартах. Аналіз нормативно-правових та політичних актів безпекової сфери та сфери етнонаціональної політики РФ продемонстрував, що країна надає колосальне значення стабільності – політичній, соціальній, етнополітичній, в якій держава постає головним гарантом забезпечення, утвердження та підтримання. Однак правова база існує паралельно з практичною політикою, не завжди знаходячи в ній відображення. На практиці етнополітична стабільність як статична стабільність консервації становища, недопущення змін досягається будь-якою ціною. Така модель стабільності гальмує гармонійний розвиток держави і суспільства, спричиняє відтік інтелектуалів, опозиції, призводить до накопичення невдоволення, етнополітичної, соціальної мобілізації.

Роль громадянського суспільства у ініціюванні суспільних, політичних трансформацій у Російській Федерації мінімальна. Всі основні зміни ініціюються та санкціонуються владою, функції держави, особливо правоохоронних органів, у Росії гіпертрофовані. Громадянське суспільство Росії є занадто слабким, несформованим, неконсолідованим. А відтак, нездатним протистояти авторитарним діям влади, одноособовому прийняттю рішень, зокрема участі Російської Федерації у війнах та конфліктах, які негативно позначаються на соціально-економічному та етнополітичному розвитку держави.

Аналіз етнополітичної нестабільності в Україні продемонстрував, що етнічний і, зокрема, етнополітичний конфлікт, належить до головних

чинників порушення етнополітичної стабільності на локальному, державному та регіональному рівнях. Ступінь дестабілізації етнополітичної ситуації прямо залежить від форми (стадії) перебігу конфлікту. Якщо в латентній формі етнополітичний конфлікт може жодним чином не порушувати етнополітичну стабільність, то на стадії ескалації супроводжується відкритими дестабілізаційними проявами – міжетнічною ворожнечею, протестними акціями, проявами сепаратизму, військовими зіткненнями. Визначальним в ескалації етнополітичного конфлікту на Сході України є роль зовнішнього фактора, а не внутрішні чинники етнічного невдоволення.

Державна етнонаціональна політика України впродовж усіх років незалежності була консервативною, характеризувалася дуже стриманим вирішенням проблем, але вважалася ефективною з огляду на відсутність конфліктів за участю етнічного чиннику. Однак дестабілізаційний ефект етнополітичного конфлікту, який став невід'ємною складовою сучасної етнополітичної ситуації в Україні, спонукає до кардинального перегляду засад та особливостей провадження етнонаціональної політики.

Анексія Криму стала яскравим прикладом неефективності етнонаціональної політики в регіоні. Протягом усіх років незалежності України етнополітична ситуація в АРК була перманентно нестабільною через низку етнополітичних факторів (етнічний склад, історичну належність регіону, втручання Росії), однак Київ практично не вживав заходів для корекції етнополітичних процесів. За всі роки незалежності України Крим не став українським в етнополітичному розумінні: не було заблоковано інформаційний, пропагандистський, фінансовий вплив з боку Росії; процеси формування української політичної нації на основі громадянської належності в Криму гальмувалися; не було проведено реабілітації депортованих осіб, зокрема кримських татар. Це стало причиною конфліктності міжнаціональної взаємодії, етнополітичної нестабільності, підживлюваної постійним втручання Російської Федерації. Анексія Криму вказує на необхідність

контролю за діяльністю сусідніх держав щодо своїх національних меншин на території України. Етнополітична нестабільність не трансформувалася б в сецесію півострова, якби Росія не взяла активну участь у цьому процесі у вигляді підтримки місцевої влади, організації незаконного референдуму про вихід зі складу України, військової окупації півострову.

Україна, відмовившись від участі в інтеграційних проектах, зокрема Митному Союзі, ініційованих Російською Федерацією, яка не може запропонувати привабливий проект інтеграції пострадянським країнам, стала черговим і головним об'єктом етнополітичної дестабілізації та дезінтеграції. В Україні отримало продовження застосування Росією на пострадянському просторі новітніх політико-правових механізмів етнополітичної дестабілізації – гібридної війни (сепаратизму, тероризму, окупації, анексії, пропаганди). Мета етнополітичної дестабілізації незалежних держав полягає в дезінтеграції (створенні на їх території квазідержав), економічному ослабленні, блокуванні євроінтеграції. На пострадянському просторі внаслідок дестабілізаційної діяльності Росії сформувався пул квазідержавних утворень – Придністровська Молдавська Республіка, Нагірно-Карабаська Республіка, Республіка Південна Осетія та Республіка Абхазія.

До них внаслідок етнополітичного конфлікту на Сході України долучилися ДНР та ЛНР. Незважаючи на те, що Україні вдалося успішно протидіяти технологіям етнополітичної дестабілізації і зупинити їх поширення на решту території, держава не контролює окуповану Автономну Республіку Криму та частину Донецької й Луганської областей, нелегітимна діяльність яких спонсорується Росією. Функціонування на Сході України самопроголошених, квазідержавних утворень є постійним джерелом етнополітичної нестабільності в державі. Їх нелегітимна влада не спирається на загальновизнані норми права.

Для протидії етнополітичній дестабілізації на Сході Україна вдалася до низки політичних і правових механізмів, які були класифіковані як ендегенні (внутрішні) – діалогу з населенням охоплених сепаратизмом територій,

децентралізації влади, визнання права російської мови на особливий статус (шляхом відмови від скасування Закону України «Про засади державної мовної політики»). Оскільки ендогенних механізмів виявилося недостатньо, Україна звернулася до міжнародної спільноти з проханням про запровадження політико-правових механізмів, що були класифіковані як екзогенні (зовнішні) – запровадження санкцій та обмежень проти РФ, засудження збройної агресії, дипломатичний тиск, переговори.

Оскільки переговори з РФ виявилися неефективними з огляду на невиконання цією державою домовленостей, а військова допомога з боку країн Заходу могла б бути розцінена як участь у військовому конфлікті, головним екзогенним механізмом стабілізації ситуації стали міжнародно-правові санкції проти держави-агресора. Їх ефективність залишається предметом дискусій, однак застосування санкцій 41-ю країною дозволило зменшити ступінь військової участі РФ у конфлікті та дестабілізації. Це дає підстави припускати завершення стадії ескалації та перехід етнополітичного конфлікту на Сході України в стадію «замороженого».

Водночас етнополітичний конфлікт в Україні став індикатором неефективності сучасної міжнародної системи забезпечення миру, безпеки та стабільності у світі. Україна неодноразово зверталася до міжнародної спільноти і наднаціональних організацій з проханнями та вимогами про застосування дієвих важелів стримування дій Російської Федерації з дестабілізації ситуації в Україні, порушення територіальної цілісності та суверенітету. Однак структура Організації Об'єднаних Націй, сформована після Другої світової війни, виявилася повністю неефективною для підтримання миру у випадку, якщо країна-агресор є членом Ради Безпеки ООН і має право вето. Таким чином, ООН у випадку з гібридною війною на Сході України не змогла виконати своїх прямих функцій і потребує кардинального реформування. Попри засудження дій Російської Федерації на міжнародному рівні з дестабілізації ситуації в Україні, ООН змогла лише висловити політичну підтримку Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абхазо-российские отношения [Електронний ресурс] / Sputnik Абхазия. – Режим доступу: http://sputnik-abkhazia.ru/trend/dogowor_29102014/.
2. Агентство Fitch понизило рейтинг России до минимального [Електронний ресурс] / Русская служба BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/rolling_news/2015/01/150109_rn_fitch_russia_rating.
3. Аксёнов: мы гарантируем, что Крым больше никогда не будет украинским [Електронний ресурс] / Крым. Реалии. – Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/article/26903171.html>.
4. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Н. В. Беліцер, С. В. Бугаєв, Я. О. Варивода та ін. – К. : УНЦПД, 2004. – 312 с.
5. Античная философия: Энциклопедический словарь. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – 896 с.
6. Антонов В. Суспільство як об'єкт національної безпеки Української держави / В. Антонов // Держава і право. – 2013. – Вип. 60. – С. 79-84.
7. Антонюк О. Етнополітичний менеджмент: теоретичне обґрунтування та емпірична реальність / О. Антонюк // Персонал. – 2007. – № 6. – С. 21- 27.
8. Антонюк О. В. Основи етнополітики / О.В. Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – 432 с.
9. Аристотель. Політика [Електронний ресурс] / пер. з давньогрецької О. Кислюк. – К.: Основи, 2005 / Ізборник: першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>.

10. Арсеній Яценюк представив План дій «Відновлення України» [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247573239&cat_id=244276429.
11. Асланов С. А. Політико-правові засади державної етнонаціональної політики: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05 / С.А. Асланов. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2010. – С. 4.
12. Баланда А. Л. Соціальні аспекти національної безпеки України / А. Л. Баланда // Державна безпека України. – 2006. – № 1 (5). – С. 21 – 26.
13. Балацько Л. С. Національна безпека України: загрози та виклики [Електронний ресурс] / Л.С. Балацько // Дипкорпус. – 2009. – № 21. – Режим доступу: <http://dipcorpus-info.at.ua/news/2009-04-21-1>.
14. Без згоди Росії ввести миротворців ООН на Донбас неможливо – Клімкін [Електронний ресурс] / 5 канал. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/15/7064759/>
15. Безопасность межконфессиональных и межэтнических отношений [Електронний ресурс] / Магистратура Института государственной службы и управления. – Режим доступу: <http://migsu.rane.ru/education/magistratura/bmmo>
16. Белоногов А. Другой ООН у нас нет / А. Белоногов // Международная жизнь. – 2003. – №6. – С.69–88.
17. Бочарова С., Малышева Е. Правительство поддержало идею приравнять велосипедистов к митингующим [Електронний ресурс] / С. Бочарова, Е. Малышева / РБК. – Режим доступу: <http://top.rbc.ru/politics/25/08/2015/55dc5ecc9a79478d7560a090>.
18. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М., 1983. – 405 с.

19. Букет Є. Знаки тоталітарного мотлоху [Електронний ресурс] / Є. Букет / Слово просвіти. – Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2015/01/23/знаки-тоталітарного-мотлоху/>.
20. В Госдуме предложили попросить Шойгу ввести миротворцев в Донбасс [Електронний ресурс] / РИА Новости. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/10/7064361/>.
21. В Одесі любителі Росії створили Народу раду Бессарабії [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/v-odesi-lyubiteli-rosiyi-stvorili-narodnu-radu-bessarabiyi-419913.html>.
22. В уряді Грузії з'явилася посада міністра примирення [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://dt.ua/WORLD/v-uryadi-gruziyi-z-yavilasya-posada-ministra-primirenniya-134966_.html.
23. В. Путин пообещал поддержку крымским татарам [Електронний ресурс] / ОРТ. – Режим доступу: <http://www.otr-online.ru/temi/22348.html?type=news&id=27836>.
24. Вавринчук М. П. Етнополітична безпека у системі національної безпеки України на етапі сучасного державотворення: монографія / М. П. Вавринчук. – К.: Правова єдність, 2009. – 228 с.
25. Вавринчук М.П. Етнополітична нестабільність в Україні, стратегія вирішення / М. П. Вавринчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 426-433.
26. Варій М.Й. Психологічні основи національної безпеки / М.Й. Варій / Психологія: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 288 с.
27. Варій М.Й. Розуміння національної безпеки / М.Й. Варій / Психологія: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 288 с.

28. Василик М. Политическая стабильность и политический риск / М. Василик // Политология. – М.: Гардарики, 2007. – 895 с.
29. Верховна Рада призупинила акредитацію для близько 100 російських ЗМІ [Електронний ресурс] / iPress. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/verhovna_rada_pryzupynyla_akredytatsiyu_dlya_blyzko_100_rosiyskyh_zmi_112173.html.
30. Висновок Головного науково-експертного управління щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо відповідальності за пропаганду ідей нацизму)» №2024 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3162.
31. Віталій Портников: В Росії не буде Майдану [Електронний ресурс] / Вголос. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/vitaliy_portnykov_v_rosii_ne_bude_maydanu_155307.html?print.
32. Вітман К. М. Етнонаціональна політика в Україні і Російській Федерації: порівняльний аналіз законодавчої бази / К. М. Вітман // Держава і право. – 2005. – Вип. 29. – С. 635-639.
33. Вітман К. М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми: [монографія] / К. М. Вітман. – Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: Логос, 2007. – 336 с.
34. Вітман К. М. Інтеграційні процеси на пострадянському просторі як продовження дезінтеграції СРСР / К. М. Вітман // Держава і право. – 2010. – Вип. 48. – С. 607.
35. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посібник / Вітман К.М. – К.: Логос, 2008. – 392 с.

36. Вітман К. М. Невизнані держави пострадянського та постсоціалістичного простору: шлях до міжнародного визнання / К.М. Вітман // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 625-631.
37. Вітман К. М. Особливості сучасного етапу розвитку етнонаціональної політики України / К. Вітман // Держава і право. – №52. – 2011. – 543-549.
38. Вітман К. М. Перші кроки реформування моделі етнонаціональної політики України / К. Вітман // Держава і право. – №54. – 2011. – С. 576-583.
39. Вітман К. М. Сучасний етап інтеграції Румунії та Молдови: дворівнева гра внутрішньої та зовнішньої політики/ К. М. Вітман // Порівняльно-правові дослідження. – 2012. – №1/2. – С.310-317.
40. Вітман К. М. Грузія у пошуку алгоритму вирішення етнополітичних конфліктів на своїй території / К. М. Вітман // Політологічний вісник. – 2008. – №34. – С.199-208.
41. Вітман К. М. Етнополітична ситуація в Косово: висновки для етнонаціональної політики України / К. М. Вітман // Політологічний вісник. – 2012. – Вип. 67. – С. 164-174.
42. Вітман К. М. Зміна статусу Автономної Республіки Крим як спосіб вирішення етнополітичних суперечностей / К. М. Вітман // Актуальні проблеми європейської інтеграції. – 2011. – №7. – С. 16 – 23.
43. Вітман К. М. Конфліктність етнічності як загроза етнополітичній стабільності держави / К. М. Вітман // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2010 – Т. 9. – С. 121-128.
44. Вітман К. М. Концепція державної національної політики Республіки Молдова / К. М. Вітман // Політичний менеджмент – 2006. – № 6. – С. 161-169.
45. Вітман К. М. Наслідки політики румунізації в Молдові / К. М. Вітман // Політологічний вісник. – 2009. – Вип. 42. – С. 166-177.

46. Вітман К. М. Русини: основні причини відмови у визнанні національною меншиною України / К. М. Вітман // Політологічний вісник. – 2013. – №71. – С. 460-470.

47. Вітман К. М. Участь національних меншин у розробці Концепції етнонаціональної політики України / К. М. Вітман // Держава і право. – 2012. – Вип. 56. – С. 546-552.

48. Владимир Путин: доверие, оценки, отношение: социологический опрос, март 2015 [Електронний ресурс] / Левада – центр. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/27-03-2015/vladimir-putin-doverie-otsenki-otnoshenie>.

49. Во внеочередном Послании Путин объяснил, почему Крым был и стал российским, и тут же подписал договор о его присоединении к РФ [Електронний ресурс] / NEWS.Ru. – Режим доступу: http://www.newsru.com/russia/18mar2014/putin_poslanie.html

50. ВСБ рекомендовал разработать новую Стратегию национальной безопасности Молдовы [Електронний ресурс] / PUBLIKA TV. – Режим доступу: http://ru.publika.md/vsb-rekomendoval-razrabotat-novuyu-strategiyu-nacionalnoy-bezopasnosti-moldovy_1625351.html.

51. Гагаузия: грозит ли Молдове повторение «украинского сценария»? [Електронний ресурс] / Голос Америки. – Режим доступу: <http://www.golos-ameriki.ru/content/article/2691564.html>.

52. Гагаузская Народная Республика? Москва не отступает от Молдовы [Електронний ресурс] / Свободная зона. – Режим доступу: <http://www.szona.org/gagauzskaya-narodnaya-respublika-moskva-ne-otstupayet-ot-moldovy/>.

53. Гаджиев К. Политология: учебник для высших учебных заведений / К. Гаджиев. – Москва: Логос, 2001. – 488 с.

54. Генеральный секретар ООН Пан Ги Мун назвал стрелянину в Charlie Hebdo атакою на свободу слова [Електронний ресурс] /

Інформаційна агенція 112. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/suspilstvo/pan-gi-mun-nazvav-napad-na-charlie-hebdo-atakoyu-na-svobodu-slova-170479.html>.

55. Генпрокуратура отримала докази причетності Росії до розстрілів на Майдані [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня від 19.02.2015. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/genprokuratura-otrimala-dokazi-prichetnosti-rosiyi-do-rozstriliv-na-maydani-164757_.html

56. Гиматов М. Диалектика природы. Единство и борьба противоположностей [Електронний ресурс] / М. Гиматов / Физика в анимациях. – Режим доступу: <http://physics-animations.com/newboard/themes/78924.html>.

57. Горяшко С. Последствия санкций заметили не все / С. Горяшко // Коммерсант. – 2015. – №134. – С.3.

58. ГПУ підготувала матеріали для Гаазького трибуналу щодо анексії Криму Росією [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/gpu-pidgotuvala-materiali-dlya-gaazkogo-tribunalu-schodo-aneksiyi-krimu-rosiyeyu-171140_.html.

59. Грабовська І. Єврореволюція як революція гідності в контексті цивілізаційної проблематики / І. Грабовська // Філософська думка: Український науково-теоретичний часопис. – 2014. – №6. – С. 39-45

60. Грищенко Д. Политическая безопасность современного Российского государства: состояние и механизм обеспечения: дис... кандидата полит. наук: 23.00.02 / Д. Грищенко. – Владимир, 2008. – 156 с.

61. Гроздья гнева. Рейтинг межэтнической напряженности в регионах России. Весна-осень 2014 года [Електронний ресурс] / Информационно-аналитический центр СОВА. – Режим доступу: <http://www.sova-center.ru/racism-xenophobia/discussions/2014/10/d30402/>.

62. Громадська безпека [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Громадська_безпека.
63. Гумилев Л. Етносфера: история людей и история природы /Л. Гумилев. – М., 1993. – 316 с.
64. Гуц А. Глобальная этносоциология: учебное пособие / А. Гуц. – Омск: ОмГУ, 1997. – 212 с.
65. Д. Медведєв порівняв анексію Криму Росією з падінням Берлінської стіни [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1069617-medvedev-porivnyav-aneksiyu-krimu-rosieyu-z-padinnyam-berlinskoji-stini.html>.
66. Д. Пєсков: Проблеми кримських татар не існує [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/world/1057210-peskov-problemi-krimskih-tatar-ne-isnue.html>.
67. Данилов Ю. Роль и место синергетики в современной науке [Електронний ресурс] / Ю. Данилов / Московская школа-лаборатория. – Режим доступу: www.synergetic.ru/science/index.php?article=dan2.
68. Данильян О. Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посіб / Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. – Х.: Фоліо, 2002. – 285 с.
69. Декларация о государственном суверенитете Крыма [Електронний ресурс] / ЛИГА Закон. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KM910102.html.
70. Декларация о соблюдении суверенитета, территориальной целостности и неприкосновенности границ государств-участников Содружества Независимых Государств // Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ «Содружество». – 1994. – №1. – Ст. 145.
71. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами

відповідно до Статуту ООН [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

72. Демонтаж пам'яток комуністичним діячам буде підтримано на офіційному рівні – В'ячеслав Кириленко [Електронний ресурс] / Міністерство культури України. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/386347>.

73. Депутат порадив росіянам менше їсти, якщо бракує грошей [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/22/7056035/>.

74. Дестабилизация политическая [Електронний ресурс] / Политология. Словарь. – РГУ. В.Н. Коновалов. 2010. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/884/Дестабилизация>.

75. Дестабілізація [Електронний ресурс] / Економічна енциклопедія // Словопедія. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/38/53396/378773.html>.

76. Дзьобань О. Теоретичні основи національної безпеки України: [навчальний посібник] / О. Дзьобань, О. Соснін. – К.: Освіта України, 2009. – 384 с.

77. Дмитренко М. А. Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національній безпеці України: [монографія] / М. А. Дмитренко. – К.: Знання України, 2006. – 348 с.

78. Договор между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о союзничестве и стратегическом партнерстве [Електронний ресурс] / Кавказский узел. – Режим доступу: <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/252910/>.

79. Донецкая Народная Республика приняла Конституцию [Електронний ресурс] / Trust. – Режим доступу: <http://www.trust.ua/news/95138-samoprovozglashennaya-dnr-prinyala-konstituciyu.html>.

80. Дубовский С. Лекции по общей теории систем [Электронный ресурс] / С. Дубовский / Лекции и учебные пособия по системному анализу. – Режим доступа: dp-beg.narod.ru/syst.doc.
81. Енциклопедія політичної думки / за ред. Девіда Міллера. – К.: Дух і літера, 2000. – 472 с.
82. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади [підручник] / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 263 с.
83. Євтух В. Б. Етнополітичний менеджмент / В.Б. Євтух / Етносоціологія: терміни та поняття. навчальний посібник. – К.: Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. – 280 с.
84. Євтух В. Б. Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект / В. Б. Євтух // Політичний менеджмент – 2006. – № 6. – С. 3-17.
85. Євтух В. Б. Етнополітика в Україні правничий та культурологічний аспекти / В.Б. Євтух. – К.: Фенікс, 1997. – 214 с.
86. Єрмаков П. Можливі чинники дестабілізації етнополітичної сфери / П. Єрмаков // Політичний менеджмент. – 2007. – №6. – С. 89-95.
87. Живицкая Е. Декомпозиция систем [Электронный ресурс] / Е. Живицкая / Системный анализ и проектирование / Лекции и учебные пособия по системному анализу. – Режим доступа: <http://victor-safronov.ru/systems-analysis/lectures/zhivickaya/17.html>.
88. Забытый народ обратился к Президенту Российской Федерации Владимиру Владимировичу Путину [Электронный ресурс] / Руська правда. – Режим доступа: <http://www.ruska-pravda.com/novosti/34-nv-politika/24080-zabyty.html>.
89. Загорський В. С. Синергетика і економічна теорія / В.С. Загорський, А.В. Ліпенцев, Є.М. Борщук [Електронний ресурс] // Демократичне врядування: наук. вісник Львівського регіонального

інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України – Вип. 6. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik6/fail/Zagorskyj.pdf>.

90. Задля збереження миру в світі необхідне реформування ООН – Глава держави [Електронний ресурс] / Президент України. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/09/29/7082955/>.

91. Закон №112 от 22.05.2008 «Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Молдова» [Електронний ресурс] / Parliament of the Republic of Moldova. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/ru/328010/>.

92. Закон единства и борьбы противоположностей [Електронний ресурс] / Современная философия. – Режим доступу: <http://www.grandars.ru/college/filosofiya/zakon-edinstva-i-borby.html>.

93. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 18. – Ст.13.

94. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

95. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 26. – ст.219.

96. Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3673-17>.

97. Закон України «Про Раду національної безпеки та оборони України» // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – ст.237.
98. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/735-18>.
99. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №39. – Ст. 351.
100. Закон України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1479-14>.
101. Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №44. – Ст. 470.
102. Законопроект № 462741-6 «О внесении изменений в Федеральный конституционный закон «О порядке принятия в Российскую Федерацию и образования в ее составе нового субъекта Российской Федерации» [Електронний ресурс] / Государственная Дума РФ. – Режим доступу: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=462741-6&02>
103. Західні ЗМІ оцінили цинічний план Росії щодо поділу України // Дзеркало тижня. – 28 березня – 4 квітня. – 2014. – № 11. – С.10.
104. Зварич І. Етнополітика в Україні: регіональний контекст / І.Зварич. – К.: Дельта, 2009. – 320 с.
105. Звернення Верховної Ради Автономної Республіки Крим до Президента України Януковича В. Ф. [Електронний ресурс] /

Верховна Рада Автономної Республіки Крим. – Режим доступу: http://www.rada.crimea.ua/ua/news/01_12_13_2.

106. Зелетдинова Э. Оппозиция и стабильность политического процесса в России / Э. Зелетдинова // Власть. – 2013. – № 11. – С. 11-16.

107. Зигор М. ООН та УКРАЇНА: співробітництво та перспективи реформування / М. Зигор // Освіта регіону. – 2013. – № 1. – С. 15-18.

108. Иванова А. Этнополитическая стабильность: понятие, факторы и технологии обеспечения: дис... кандидата полит. наук: 23.00.02 / А. Иванова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 162 с.

109. Илларионов объяснил намерения Кремля в отношении Украины [Электронный ресурс] / Вести. – Режим доступу: <http://vesti.ua/strana/42731-illarionov-objasnil-namerenija-kremlja-v-otnoshenii-ukrainy>.

110. Интервью с В. Нуланд [Электронный ресурс] / Эхо Москвы. – Режим доступу: <http://echo.msk.ru/programs/focus/1577738-echo/>.

111. Иванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія [навч. посіб.] / Ю.Ф. Иванов, О.М. Джужа. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 264 с.

112. Ільницька У. Україна–ОБСЄ: активізація співробітництва у формуванні європейської системи безпеки та стабільності / У. Ільницька // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – Випуск 27. – С. 115–121.

113. Італійські ЗМІ: Путін заявив Баррозу, що візьме Київ «за два тижні» [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/957841-italiyski-zmi-putin-zayaviv-barrozu-scho-vizme-kijiv-za-dva-tijni.html>.

114. Как нам отрегулировать Рунет? Социологический опрос [Электронный ресурс] / ВЦИОМ. – Режим доступу: <http://wciom.ru/index.php?id=236&uid=115344>.

115. Калиновский Ю. Ю. Этнополитические государственные и региональные стратегии / Ю.Ю. Калиновский // Регион. – 1998. – № 1. – С. 6-8.
116. Калиновський Ю. Ю. Вибір та реалізація етнонаціональної моделі в процесі державотворення: дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ю.Ю. Калиновський. – Х., 1999. – 198 с.
117. Калиновський Ю. Ю. Конфліктологічні аспекти етнополітичної безпеки України / Ю.Ю. Калиновський // Нова політика. – 1999. – №5. – С.58-60.
118. Калиновський Ю. Ю. Етнонаціональне буття у контексті державотворення / Ю.Ю. Калиновський // Вісник Харківського державного університету «Питання політології». – Вип. 1. – Харків, 1998. – С.99-107.
119. Картунов О. В. Вступ до етнополітології [наук.-навч. посібник] / О. В. Картунов. – К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – 300 с.
120. Касьянов: Російській владі потрібен дух мобілізації, щоб утримувати населення під контролем [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/08/3/7076520/>
121. Катренко А. В. Теорія прийняття рішень: підручник / Катренко А. В., Пасічник В. В., Пасько В. П. – К.: Видавнича група BVH, 2009. – 448.
122. Київ лобіює нові умови скасування санкцій – компенсація Москвою збитків [Електронний ресурс] / Європейська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/01/19/7029790/>.
123. Кирилюк Є., Прощаликіна А. Методологія синергетики в дослідженні процесів трансформації економічних систем / Є.Кирилюк, А.Прощаликіна // Механізм регулювання економіки. – 2012. – №1. – С. 87- 94.

124. Кириченко В. Політичні системи світу: навчальний посібник / В.Кириченко. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 218 с.
125. Кіссе А. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз [монографія] / А. Кіссе – К.: Логос, 2006. – 379 с.
126. Клімкін: Для звільнення Криму ми застосуємо силу, але – дипломатії [Електронний ресурс] / Укрінформ. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/klimkin_dlya_zvlnennya_krimu_mi_zastosue_mo_silu_ale___diplomatiiii_2080749.
127. Ключові тези виступу В. Путіна: сакральний Крим, падіння рубля і «грізна» армія [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/klyuchovi-tezi-vistupu-putina-sakralniy-krim-padinnya-rublya-i-grizna-armiya-395537.html>.
128. Книга правителя області Шан / пер. Переломова Л. С. – М.: Ладомир, 1993. – 392 с.
129. Ковальський В. Національна безпека / Ковальський В., Маначинський О., Пронкін Є. // Мала енциклопедія етнодержавства. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
130. Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов / Н.Г. Комлев. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1308 с.
131. Конгресс крымских татар просит признать геноцидом политику России по уничтожению крымскотатарского народа – обращение [Електронний ресурс] / Крым. Реалии. – Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/news/27165520.html>.
132. Конституция Республики Молдова [Електронний ресурс] / Parliament of the Republic of Moldova. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?id=311496&lang=2>.
133. Конфуцій «Судження і бесіди» [аудіокнига] / викон. В. Шевяков. – ІС-Паблішинг, 2006.

134. Концепция государственной национальной политики Республики Молдова // Официальный Монитор. – 2004. – №1-5. – С.4.

135. Концепция государственной национальной политики Российской Федерации утверждена Указом Президента Российской Федерации от 15 июня 1996 г. № 909 // Национальная политика России: история и современность. – М.: ИИА «Русский мир», 1997. – С. 647 – 663.

136. Косьмій Ю. Безпековий аспект етнополітичних відносин: український вимір [Електронний ресурс] / Ю. Косьмій // Україна – НАТО: регіональний вимір: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [Львів, 6 грудня 2008 року] / Ю. Косьмій. – Режим доступу: <http://natoua.org/news.php?nid=29>.

137. Косьмій Ю. Співвідношення та розмежування понять «національна меншина», «етнічна меншина» та «етнонаціональна спільнота» / Ю. Косьмій // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. – Вид-во Севастоп. нац. техн. ун-ту, 2009. – Вып. 100: Політологія. – С. 157-160.

138. Котигоренко В. О. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні? / В.О. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5. – С. 85–103.

139. Котигоренко В. О. До питання про концептуальні засади етнонаціональної політики України / В.О. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 20-43.

140. Котигоренко В. О. Ризики для держави в контексті етнополітичних загроз соціальній стабільності / В.О. Котигоренко // Віче: Теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 2008. – №19. – С. 38–40.

141. Котигоренко В. О. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні / В.О. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 48–63.

142. КПУ: после памятников Ленину «Свобода» начнет пытаться и расстреливать людей [Електронний ресурс] / Главред. – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/kommunisty-uvereny-chto-svoboda-posle-pamyatnikov-leninu-nachnet-pytat-i-rasstrelivat-lyudey.html>.

143. Кремлівська «Новоросія» провалилася – экс-міністр Швеції Більдт [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27241290.html>.

144. Кресіна І. О. Проблеми етнонаціональної консолідації українського суспільства / І.О. Кресіна // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – Випуск третій. – Житомир-Київ-Краків, 2013. – С. 139–144.

145. Кресіна І. О., Явір В. А. Теоретичні та політико-правові засади етнокультурної консолідації / І.О. Кресіна, В.А. Явір // *Політологічний вісник*. – Вип. 70. – К.: Політологічний центр при Київському університеті ім. Т.Г. Шевченка, 2013. – С. 211–219.

146. Кривицька О. «Етнічний антагонізм» лікується толерантністю [Текст] / О. Кривицька // *Віче*. – 2001. – №8. – С. 43–63.

147. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України / О. Кривицька // *Політичний менеджмент* – 2005. – № 3. – С. 42–62.

148. Кримінальний кодекс України // *Відомості Верховної Ради України*. – 2001. – №25–26. – Ст. 131.

149. Кримські татари просять Україну, ООН і Туреччину не допустити їх знищення [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/18/7055454/>.

150. Крисаченко В. С. Етнополітика у незалежній Україні: стан та стратегічні орієнтири / В. С. Крисаченко // *Стратегічні пріоритети*. – 2007. – №1. – С. 89–94.

151. Круглий стіл «Стратегія національної безпеки України в умовах радикальних змін внутрішнього і зовнішнього безпекового середовища» [Електронний ресурс] / Національний інститут

стратегічних досліджень. – Режим доступу:
<http://www.niss.gov.ua/articles/1726/>.

152. Крым – это русская автономия: в парламенте АРК решили менять Конституцию [Електронний ресурс] / ДеПо.ua. – Режим доступу:
http://www.depo.ua/ru/vlast-i-socium/politika/krym---eto-russkaja-avtonomija_-v-parlamente-ark-reshili-menjat-konstituciyu.htm.

153. Крым в России: год спустя: социологический опрос, февраль, 2015 [Електронний ресурс] / ВЦИОМ. – Режим доступу:
http://wciom.ru/news/sobytiya/krym_v_rossii_god_spustja/.

154. Крым провозглашен независимым суверенным государством – Республикой Крым [Електронний ресурс] / Государственный Совет Республики Крым. – Режим доступу:
http://www.rada.crimea.ua/news/17_03_2014_1.

155. Курдюмов С. Концепция самоорганизации. Синергетика: общие положения [Електронний ресурс] / С. Курдюмов / Сайт С.П. Курдюмова. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.ru/what/konceptsiya-samoorganizacii-sinergetikaobshhie-polozheniya/>.

156. Куць О. М. Етнополітологія: [навч. посібник] / О.М. Куць. – Х.: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2005. – 280 с.

157. Кэмерон: Россию на Украине нужно остановить сейчас [Електронний ресурс] / BBC Russian. – Режим доступу:
http://www.bbc.com/russian/uk/2015/02/150224_cameron_russia_ukraine.

158. Лао Цзи Дао дэ цзин / Цзи Лао. – Спб: Азбука, 2014. – 144 с.

159. Ленинопад [Електронний ресурс] / Пам'ятники Ленину. – Режим доступу: <http://leninstatues.ru/?qt-tabsmain=1#qt-tabsmain>.

160. Лідер русинів: ми маємо право зі зброєю в руках захищатись від України [Електронний ресурс] // ТСН. – Режим доступу:

<http://tsn.ua/ukrayina/lider-rusiniv-mi-mayemo-pravo-zi-zbroyeyu-v-rukah-zahischatis-vid-ukrayini.html>.

161. Лієв О. Крим. 20 місяців потому... [Електронний ресурс] / О. Лієв / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/10/20/7085525/>.

162. Ліпкан В. А. Адміністративно-правова природа національної безпеки / В. А. Ліпкан // Право України. – 2007. – № 3. – С. 9–12.

163. Ліпсет С. Политический человек. Социальные основания политики / С. Ліпсет // Политическая наука. – 2011. – № 3. – С. 195–245.

164. Лойко Л.І. Політика гармонізації етнорегіональних особливостей в Україні // Регіональна політика і децентралізація влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів: Збірник наукових праць/ За ред. Ю.С. Шемшученка, І.О. Кресіної.-К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Київський інститут права НАН України, 2015.-216 с.(с. 75-78).

165. Любомир Гузар предложил перенести памятники Ленину [Електронний ресурс] / Зеркало недели. – Режим доступу: http://zn.ua/UKRAINE/lyubomir-guzar-predlozhil-perenesti-pamyatniki-leninu-v-otdelnyy-park-136514_.html.

166. Майборода О. М., Панчук М. І. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви / О.М. Майборода, М.І. Панчук / Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.

167. Майборода О. М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / О.М. Майборода // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К.: Фонд Європа ХХІ, 2002. – С. 5–22.

168. Майборода О. М. Етнополітична тема може виявитися невдячною, якщо поводитися з нею необережно [Електронний ресурс] / О.М. Майборода / Форум націй. – 2012. – № 3. – Режим доступу: <http://www.forumn.kiev.ua/2012-03-118/118-04.html>.

169. Майборода О. М. Український етнополітичний менеджмент: специфіка, здобутки, проблем [Електронний ресурс] / О.М. Майборода / Диалог.UA. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page8771.html>.

170. Максимова О. Використання синергетики у дослідженні політичних систем / О. Максимова // Вісник СевНТУ. – Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 45–49.

171. Маруховська О. О. Етнополітична конфліктологія: зародження, визначення та основні закономірності нової дисципліни / О. О. Маруховська // Генеза. – 1998. – № 1- 2. – С.190.

172. Маслянюк А. М. Основні проблеми діяльності Ліги Націй та Організації Об'єднаних Націй / А. М. Маслянюк, В. В. Жук // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті. – К.: НУХТ, 2015. – Ч. 4. – С. 125–127.

173. Меморандум об исполнении положений Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина [Електронний ресурс] / Organization for Security and Co-operation in Europe. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/home/123807?download=true>.

174. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

175. МЗС заперечило заяву російських колег про загрози нацменшинам [Електронний ресурс] / BBC Україна. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news_in_brief/2014/02/140225_rl_russia_mfa.shtml.

176. МЗС України пропонує Росії план конфедералізації і введення 10 державних мов [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/903005-mzs-ukrajini-proponue-rosiji-plan-konfederalizatsiji-i-vvedennya-10-derjavnih-mov.html>.

177. Митинг «За присоединение Хабаровского края к России» прошел в дальневосточной столице [Електронний ресурс] / AmurMedia. – <http://amurmedia.ru/news/khabkrai/06.04.2014/348310/miting-za-prisoedinenie-habarovskogo-kraya-k-rossii-proshel-v-dalne.html>.

178. Міжнародне право / за ред. М. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.

179. Мінкультури публікує Перелік осіб, які створюють загрозу нацбезпеці [Електронний ресурс] / Міністерство культури України. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/428379>

180. Молдова готує штрафи за георгіївські стрічки [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/06/5/7023198/>.

181. Москва видит в событиях на Украине рост неофашизма [Електронний ресурс] / Русская служба BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2014/02/140226_lavrov_osce_ukraine.

182. Мухаметов Р. Проблемы российско-грузинских отношений на современном этапе / Р. Мухаметов // Известия Уральского федерального университета. – Сер. 3, Общественные науки. – 2013. – № 2 (115). – С. 152–159.

183. На Чонгарі зібралися учасники «Громадянської блокади Криму», перекривають дорогу [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/09/20/7081946/>.

184. Набок И. Этническая безопасность и этнорегиональная идентичность: этнокультурологический аспект / И. Набок // Международный Научный Институт «Educatio». – 2015. – № 2 (9). – Ч.7. Культурология. – С. 53–59.

185. Навіщо знесено пам'ятник Леніну в Києві? [Електронний ресурс] / Могилів-Подільська правда. – Режим доступу: <http://mogpod.blox.ua/2013/12/Navischo-zneseno-pamyatnik-Leninu-v-Kiyevi.html>.

186. Наказ МВС № 550 від 11.11.2010 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10/print1437053083087744>.

187. НАТО закликає Кремль не збурювати проросійські сили в Молдові [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25380200.html>

188. Национальная безопасность РФ: проблемы и пути решения [Електронний ресурс] / НИРСИ. – Режим доступу: <http://www.nirsi.ru/84>.

189. Национальный состав Грузии [Електронний ресурс] / Адамалла. – Режим доступу: <http://www.adamalla.com/showthread.php?t=917>.

190. Національна безпека України в етноментальному та міжнародному вимірах / Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Калиновський Ю.Ю., Моїсєєва Н.І. – Харків, 2004. – 276 с.

191. Непризнанные государства [Электронный ресурс] / Большой юридический словарь онлайн. – Режим доступа: <http://law-enc.net/word/gosudarstvopodobnye-obrazovaniya-kvazigosudarstva-1390.html>.
192. Непризнанные государства [Электронный ресурс] / Терминологический словарь / Этноконфликт в современном мире. – Режим доступа: <http://ethnoconflict.ru/info/terminology.htm>.
193. Николай Патрушев: Из-за новых угроз Россия меняет стратегию национальной безопасности до 2020 года [Электронный ресурс] / RT. – Режим доступа: <http://russian.rt.com/article/89838>
194. Нова оборонна доктрина має визнати РФ державою-агресором, – Яценюк [Электронный ресурс] / Телеканал новин «24» від 03.09.14. – Режим доступу: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?nova_oboronna_doktrina_maye_viznati_rf_derzhavoyuagresorom__yatsenyuk&objectId=481161.
195. Новая философская энциклопедия: в 4 т. [Электронный ресурс] / Ин-т философии РАН. – М.: Мысль, 2010. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3795/ЭНТРОПИЯ.
196. Обама впевнений, що домовленість про перемир'я досягнута завдяки санкціям проти РФ [Электронный ресурс] / Тиждень.ua. – Режим доступа: <http://tyzhden.ua/News/118544>.
197. Окупанти знову не дають вшанувати пам'ять жертв депортації – Джемілев [Электронный ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступа: <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27019628.html>.
198. Олійник Є. Пострадянські країни відмовляються від «георгіївської стрічки» [Электронный ресурс] / Є. Олійник / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26999958.html>.

199. Оніщенко К.О. Класифікація та особливості політико-правового статусу територіальних автономій / К.О. Оніщенко // Держава і право. – 2009. – Вип. 45. – С. 632-640.
200. ООН назвала дезинформацией сообщение о притеснении нацменьшинств в Украине [Електронний ресурс] / iPress.ua. – Режим доступу:
http://ipress.ua/ru/news/oon_nazvala_dezynformatsyey_soobshchenye_o_prytesnenyyu_natsmenshynstv_v_ukrayne_59938.html.
201. Опитування громадської думки, проведені соціологічною групою «Рейтинг» 14-26 березня 2014 / Соціологічна група «Рейтинг». – 43 с.
202. Опитування, проведені соціологічною групою «Рейтинг» в квітні 2013 року та грудні 2010 року [Електронний ресурс] / Соціологічна група «Рейтинг». – Режим доступу:
<http://www.ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14092/>.
203. Оппенгейм А. Древняя Месопотамия. Портрет погибшей цивилизации / А. Оппенгейм. – М.: Наука, 1990. – 319 с.
204. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А.Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
205. Панкина И. Ю. Современная социально-политическая ситуация в КНДР в оценках северокорейских ученых / И.Ю. Панкина // Корейский полуостров: время новых вызовов: сборник докладов XIII научной конференции корееведов России и стран СНГ. – М.: ИДВ РАН, 2009. – С. 125–135.
206. Панфілова Т. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні / Т.Панфілова. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 131 с.
207. Парламент Крыма принял Декларацию о независимости АРК и г. Севастополя [Електронний ресурс]/ Государственный Совет

Республики Крым. – Режим доступу: http://www.rada.crimea.ua/news/11_03_2014_1.

208. Пауер: Ми не заспокоїмося, поки Крим не повернеться під контроль України [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/07/9/7073948/>.

209. Пентус-Розиманнус: договор России и Абхазии указывает на желание России аннексировать часть Грузии [Електронний ресурс] / Postimees. – Режим доступу: <http://rus.postimees.ee/3003849/pentus-rozimannus-dogovor-rossii-i-abhazii-ukazyvaet-na-zhelanie-rossii-anneksirovat-chast-gruzii>.

210. Переломов Л. С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая / Л.С. Переломов. – М.: Наука. – 340 с.

211. Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г. М. Перепелиця – К.: Стилос – ПЦ «Фоліант», 2003. – 256 с.

212. Перепелкин Л. С. Государственная национальная политика и проблемы безопасности в этнической сфере [Електронний ресурс] / Л. С. Перепелкин / Балкария и Карачай. – Режим доступу: <http://www.balkaria.info/oip/perepelkin/politika.htm>.

213. Перепелкин Л. С. Миграционные процессы и проблема этнокультурной безопасности в Российской Федерации / Л.С. Перепелкин // Миграция и безопасность в России. – М.: Интердиалект, 2000. – 256 с.

214. Перепелкин Л. С., Размутова Т.О. Культурная политика и культурное разнообразие в современной России / Л.С. Перепелкин, Т.О. Размутова // Культурное разнообразие, развитие и глобализация. – М.: МК РФ и др., 2003. – С. 8–14.

215. Перепису українців в 2016 році не буде [Електронний ресурс] / Львівська газета. – Режим доступу: <http://www.gazeta.lviv.ua/news/2015/06/17/44304>.

216. Перепись в Молдавии: за 10 лет страна потеряла 470 тыс. человек [Електронний ресурс] / ИА REGNUM. – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit/1882536.html>.
217. Пилипенко О. В. Громадські рухи як чинник динамізації суспільних трансформацій / О. В. Пилипенко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 7. – С. 238–243.
218. Платон. Держава [Електронний ресурс] / пер. з давньогр. Д.Коваль. – К.: Основи, 2000 / Ізборник : першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/plato/plat.htm>.
219. Платон. Законы [Електронний ресурс] / пер. А.Н. Егунова. – М.: Мысль, 1999 / Платонополис. – Режим доступу: <http://www.platonizm.ru/content/platon-zakony>.
220. Повернення Криму протягом найближчого року неможливо – Порошенко [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/povernennya-krimu-protyagom-nayblizhchogo-roku-nemozhlivo-poroshenko-174892_.html.
221. Политология: учебное пособие / под ред. Тургаева А.С., Хренова А.Е. – СПб.: Питер, 2005. – 560 с.
222. Политология: энциклопедический словарь / сост. Ю.И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
223. Політико-правові засади етнокультурної консолідації українського суспільства: наукова записка / Кресіна І.О., Лойко Л.І., Явір В.А., Грицяк Д.І., Стоєцький С.В. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – 155 с.
224. Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка / Кресіна І.О. та ін. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – 144 с.
225. Політологія: наука про політику: підручник / Горлач М. І., Кремень В. Г. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.

226. Полтерович В. М. О формировании системы национального планирования в России / В.М. Полтерович // Журнал Новой экономической ассоциации. – 2015. – №2(26). – С. 1–12.

227. Полтерович В. М. Стратегическое планирование / В.М. Полтерович / Стратегические ориентиры экономического развития России. – СПб: Алетейя, 2010 – 664 с.

228. Полтораков О. Ю. Статус національної безпеки України в системі соціально-політичних пріоритетів / О.Ю. Полтораков // Гілея: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 33. – С. 282–287.

229. Понятие и функции политической системы [Электронный ресурс] / Энциклопедия Экономиста. – Режим доступа. – <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/politicheskaya-sistema.html>.

230. Порошенко вважає Україну найнебезпечнішим місцем у світі [Електронний ресурс] / ТВі від 17.11.14. – Режим доступу: http://tvi.ua/new/2014/11/17/poroshenko_vvazhaye_ukrayinu_naynebezpechnishym_miscem_u_sviti.

231. Порошенко розповів про практичну користь Мінських угод [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/08/22/7078642/>.

232. Порошенко: агресору потрібен не Крим, а вся Україна [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/28/7069384/>

233. Порошенко: Миротворча операція ООН посприяла б врегулюванню конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс] / Deutsche Welle. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/порошенко-миротворча-операція-оон-посприяла-б-врегулюванню-конфлікту-на-донбасі/a-18749849>.

234. Порошенко: не буде у губернаторів ніяких «кишенькових армій» [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/03/23/7062425/>.

235. Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/news/Top-novyna/102554.html>.

236. Постанова Верховної Ради України «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 11. – Ст. 158.

237. Постановление №153 от 15.07.2011 «Об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Молдова» [Електронний ресурс] / Parliament of the Republic of Moldova. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=340510&lang=2>.

238. Постановление №153 от 15.07.2011 «Об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Молдова» [Електронний ресурс] / Parliament of the Republic of Moldova. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=340510&lang=2>.

239. Постановление Верховного Совета Крыма №72-1 от 5.05.1992 года «Об Акте «О провозглашении государственной самостоятельности» Ведомости Верховного Совета Крыма. – №6. – 1991 – 1992. – Ст. 243.

240. Потіха А. Нова стратегія національної безпеки України в умовах зовнішньої загрози [Електронний ресурс] / А. Потіха / Центр

досліджень соціальних комунікацій. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1122:strategiya-natsionalnoji-bezpeki&catid=8&Itemid=350.

241. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49596.

242. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про заборону неонацистської і неофашистської ідеології» №4082 від 04.02.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49685.

243. Правительство намерено обеспечить защиту молдавского информационного пространства от пропаганды [Електронний ресурс] / Guvernul Republicii Moldova. – Режим доступу: <http://gov.md/ru/content/pravitelstvo-namereno-obespechit-zashchitu-moldavskogo-informacionnogo-prostranstva-ot>.

244. Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні [наукова записка] / Кресіна І.О., Кубальський О.Н., Стоєцький С.В., Стойко О.М., Шемшученко Ю.С., Явір В.А. – Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – 104 с.

245. Правовые рамки политики безопасности // Политика безопасности Республики Молдова [Електронний ресурс] / Institutul de Politici Publice. – Режим доступу: http://www.ipp.md/public/files/4-Politica_de_securitate_a_Republicii_Moldova.pdf

246. Правознавство / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон. – К.: КНЕУ, 2003. – 767 с.

247. Президенти України та Грузії обговорили перспективи реінтеграції Абхазії, Південної Осетії і Криму [Електронний ресурс] /

Телеканал 112. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/polityka/prezidenti-ukrayini-ta-gruziyi-obgovorili-perspektivi-reintegraciyi-abhaziyi-pivdennoyi-oseiyi-i-krimu-194156.html>.

248. Президія Верховної Ради АРК підтримала ініціативу кримчан про перенесення дати республіканського референдуму на 30 березня 2014 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада Автономної Республіки Крим. – Режим доступу: http://www.rada.crimea.ua/ua/news/03_03_14_2.

249. Прем'єр Угорщини: санкції щодо Росії – самообман [Електронний ресурс] / ТВі. – Режим доступу: http://tvi.ua/new/2014/09/01/premyer_uhorschyny_sankciyi_schodo_rosiyi__sa_moobman.

250. Прес-конференція П. Порошенка від 5.06.2015 [Електронний ресурс] / Телеканал 112. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/golovni-novyni/pres-konferentsiia-poroshenka-povne-video-i-holovni-tezy-234721.html>.

251. Примуш М. Загальна соціологія: навч. посібник / М. Примуш. – К.: Професіонал, 2004. – 590 с.

252. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.

253. Проект «Новороссия» закрыт. Мы проиграли [Електронний ресурс] / You Tube. – <https://www.youtube.com/watch?v=ALtmmlkx0rU>.

254. Проект Закону України «Про заборону неонацистської і неофашистської ідеології» №4082 від 04.02.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49685.

255. Проект Закону України № 4453а від 08.08.2014 «Про санкції» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51915.

256. Путин жалеет о распаде СРСР [Електронний ресурс] / BBC. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_3484000/3484057.stm.

257. Путин назвал Восток Украины «Новороссией» [Електронний ресурс] / Информационное агентство 112.ua. – Режим доступу: <http://112.ua/politika/putin-nazval-yugo-vostok-ukrainy-novorossiey-50819.html/>.

258. Путин: западные элиты хотят видеть Россию «нищей с протянутой рукой» [Електронний ресурс] / РИА Новости. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/04/26/7033266/>.

259. Путин: российских военных в Крыму нет, а базы блокируют вооруженные «самооборонцы» [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/video/video-novini/putin-rossiyskih-voennyh-v-krymu-net-a-bazy-blokiruyut-vooruzhennye-samooboroncy.html>

260. Пухальська Я. П. Інтеграція України в НАТО: переваги та недоліки / Я. П. Пухальська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 4. – С. 67–70.

261. Рада безпеки ООН не повірила Чуркіну // Голос України від 14.04.2014 р. – С.5.

262. Реакція світу на злочини з боку держав та збройних груп є ганебною та неефективною [Електронний ресурс] / Amnesty International. – Режим доступу: <http://amnesty.org.ua/nws/reaktsiya-svitu-na-zlodiyannya-z-boku-derzhav-ta-zbrojnih-grup-ye-ganebnoyu-ta-neefektivnoyu/>.

263. Реалізація підходів інформаційної війни Російською Федерацією в сучасному інформаційному просторі України / Г. В.

Певцов, С. В. Залкін, С. О. Сідченко, К. І. Хударковський, А. М. Гордієнко // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2014. – № 2. – С. 10–13.

264. Резнікова О. Оновлення Стратегії національної безпеки України у контексті нових викликів і загроз / О. Резнікова // Віче. – 2015. – № 5. – С. 12–13.

265. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо територіальної цілісності України A/68/L.39 (повний текст) [Електронний ресурс] / Тиждень. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/106073>.

266. Результаты общекрымского референдума [Електронний ресурс]/ Государственный Совет Республики Крым. – Режим доступу: <http://www.rada.crimea.ua/referendum/resultaty>.

267. Рекомендации Совета при Президенте Российской Федерации по развитию гражданского общества и правам человека по итогам специального заседания на тему: «Рост радикализма в обществе как угроза правам человека» [Електронний ресурс] / Совет при Президенте Российской Федерации по развитию гражданского общества и правам человека . – Режим доступу: <http://president-sovet.ru/documents/read/340/>.

268. Референдум у Гагаузії 2014 [Електронний ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Референдум_у_Гагаузії_2014.

269. Родионов И. Теория систем и системный анализ [Електронний ресурс] / И. Родионов // Лекции и учебные пособия по системному анализу. – Режим доступу: <http://victor-safronov.narod.ru/systems-analysis/lectures/rodionov/00.html>.

270. Розвідка США недооцінила плани Путіна щодо України // Дзеркало тижня. – 28 лютого – 7 березня, 2014. – №7.– С.8.

271. РосЗМІ: Проект «Новоросія» офіційно закрили [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/20/7068502/>.

272. Російський парламентар пропонує створити союзну державу України, Росії та Білорусі з центром у Києві // Дзеркало тижня. – №10. – 13 – 19 березня 2010. – С.12.

273. Російські академіки обіцяють підготувати видання «Історія Новоросії» до березня 2015 року [Електронний ресурс] / Історична правда. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2014/08/26/144345/>.

274. Росія «експортує тероризм» на територію України – МЗС [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25407275.html>.

275. Росія веде «гібридну» війну проти України [Електронний ресурс] / Polskie Radio. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/169997>, Росія-веде-«гібридну»-війну-проти-України.

276. Росія наперед схвалює результати кримського референдуму [Електронний ресурс] / 5 канал. – Режим доступу: <http://www.5.ua/proekti/item/372669-rosiia-napered-skhvaliuiie-rezultaty-krymskoho-referendumu>.

277. Росія не виконує Женевські домовленості [Електронний ресурс] / Радіо свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/меркель-росія-не-виконує-жєневські-домовленості/25362818.html>.

278. Росія ніколи не змінить стратегію дестабілізації України – Клімкін [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/05/28/7034272/>.

279. Росія обіцяє втрутитися, якщо «росіянам в Україні буде загроза» [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/25/7016276/>.

280. Росія розпочала новий етап вторгнення в Україну – Тимчук [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/rosiya-pochala-noviy-etap-vtorgnennya-v-ukrayinu-i-vzhe-gotuye-viyska-timchuk-344253.html>.

281. Росія хоче захопити країни колишнього СРСР – президент Грузії [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/20/7068426/>

282. Россия выступила против миротворцев ООН на Украине [Електронний ресурс] / Русская служба BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.com/russian/rolling_news/2015/03/150305_rm_russia_ukraine_peacekeepers.

283. Россия представляет угрозу для европейского континента, заявила в Праге министр Грузии [Електронний ресурс] / Радио Прага. – Режим доступу: <http://radio.cz/ru/rubrika/novosti/rossiya-predstavlyayet-ugrozu-dlya-evropejskogo-kontinenta-zayavila-v-prage-ministr-gruzii>.

284. Рузавин Г. Концепция самоорганизации в науке / Г. Рузавин // Концепции современного естествознания. – М.: Юнити, 2007. – 287 с.

285. Руслана засудила знесення пам'ятника Леніну [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25193978.html>.

286. РФ анексує Абхазію, гальмуючи рух Грузії до НАТО – Лінкявічюс [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/12/2/7028357/>.

287. Саакашвили: Грузия не допустит, чтобы беспорядки на территории соседа перекинулись на нее [Електронний ресурс] / Civil Georgia. – Режим доступу: <http://www.civil.ge/rus/article.php?id=23803>.

288. Саакашвілі проти відновлення СРСР [Електронний ресурс]/ ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/saakashvili-vidnovlennya-srsr-naybilsh-dika-ideya-rosiyskih-nacionalistiv.html>.

289. Савин С. Политическая стабильность в изменяющемся обществе: дис. на соискание ученой степени кандидата социологических наук: спец. 23.00.02 / С. Савин. – Санкт-Петербург, 2003. – 195 с.

290. СБУ: Спецслужби РФ планували створити в Україні ще чотири «народні республіки» [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1014227-sbu-spetsslujbi-rf-planuvali-stvoriti-v-ukrajini-sche-chotiri-narodni-respubliki-sered-yakih-kijivska.html>

291. Себайн Дж., Торсон Т. Історія політичної думки / Дж. Себайн, Т. Торсон. – К., 1997. – С. 90–106

292. Седляр Ю. О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика / Ю. О. Седляр. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – 412 с.

293. Семигин Г. Ю. Политическая стабильность и безопасность / Г.Ю. Семигин // Социально-политический журнал. – 1996. – №3. – С. 12–15.

294. Семигин Г. Ю. Стабильность политическая [Електронний ресурс] / Г. Ю. Семигин / Новая философская энциклопедия. – Институт философии РАН РФ. – Режим доступу: <http://iph.ras.ru/elib/2833.html>

295. Семченко О. Политическая стабильность: сущность, понятие, информационные механизмы / О. Семченко // Вопросы управления. – 2015. – №1. – С. 14–19.

296. Сепаратисти проголосили «Харківську Народну Республіку» [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу:

<http://www.unian.ua/politics/905127-separatisti-progolosili-harkivsku-narodnu-respubliku.html>.

297. Сепаратистські заворушення на Сході відрізняються від протестів на Майдані у Києві, – Я. Техау [Електронний ресурс] / Mediastar від 08.04.2014. – Режим доступу: <http://www.mediastar.net.ua/45556-separatistsk-zavorushennya-na-shod-vdrznyayutsya-vd-protestv-na-maydan-u-kiyev.html>

298. Сергеев М. Россияне готовы отказаться от долларов и банковских карт / М. Сергеев // Независимая газета. – 29.01.2015. – С.5.

299. Сердюкова С. Философы у власти: Луций Анней Сенека и Марк Аврелий Антонин [Електронний ресурс] / С. Сердюкова / Материалы международной конференции антиковедов «Античное общество – IV: Власть и общество в античности». – СПб.: СПбГУ, 2001. – Режим доступу: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/confcent/2001-03/serdukov.htm>.

300. Сільченко С. Соціальні аспекти окупації Криму / С. Сільченко // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5-7 червня 2014 р. – Суми : СумДУ, 2014. – С. 317–320.

301. Совбез РФ проанализирует новую стратегию нацбезопасности Украины относительно угроз интересам Москвы [Електронний ресурс] / Политика. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/politics/Sovbez-RF-proanaliziruet-novuyu-strategiyu-nacbezopasnosti-Ukrainy-otnositelno-ugroz-interesam-Moskvy-75801.html>

302. Совет Федерации РФ допускает введение войск в Крым [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/891526-sovet-federatsii-rf-dopuskaet-vvedenie-voysk-v-kryim.html>.

303. Сорок відсотків річного бюджету Росія витратить на армію і силовиків [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/world/1050739-40-richnogo-byudjetu-rosiya-vitratit-na-armiyu-i-silovikiv.html>.

304. Социальная стабильность [Електронний ресурс] / Социология. – Режим доступу: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/socialnaya-stabilnost.html>.

305. Соцопрос: Отношения между Россией и Украиной, март 2014 [Електронний ресурс] / Левада-центр. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/category/tegi/protesty>.

306. СПЧ разработал рекомендации по итогам спецзаседания «Рост радикализма как угроза правам человека» [Електронний ресурс] / Информационно-аналитический центр СОВА. – Режим доступу: <http://www.sova-center.ru/racism-xenophobia/discussions/2015/06/d32100/>.

307. Стабильность / Энциклопедия социологии. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/3918/>.

308. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

309. Степаненко В. Перспективи громадянської нації: етнополітика як стратегія демократичної консолідації в Україні / В. Степаненко // Віче. – 2002. – №5. – С. 62–66.

310. Стратегия государственной национальной политики Российской Федерации на период до 2025 года утверждена Указом Президента Российской Федерации от 19 декабря 2012 г. № 1666 [Електронний ресурс] / Министерство национальной политики Удмуртской Республики. – Режим доступу: <http://www.minnac.ru/minnac/info/14183.html>

311. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года утверждена Указом Президента Российской Федерации

Федерации от 12 мая 2009 г. № 537 [Електронний ресурс] / Совет безопасности Российской Федерации. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.

312. Стратегія національної безпеки України в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/para10#n10>.

313. Суд ООН: незалежність Косова не порушує міжнародне право [Електронний ресурс] / Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2107181.html>.

314. Сурмачева Е., Артемьев А. Больше половины россиян поддержали бы отключение правительством интернета [Електронний ресурс] / Е. Сурмачева, А. Артемьев / РБК. – Режим доступу: <http://top.rbc.ru/politics/03/08/2015/55be1e2b9a794766b9f9cef3>.

315. США розширили санкції проти РФ [Електронний ресурс] / Відео – 24. – Режим доступу: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?ssha_rozshirili_sanktsiyi_proti_rf&objectId=469645.

316. Таран В. О. Нестабільне суспільство як форма прояву соціального розвитку / В. О. Таран // Культурологічний вісник. – 2014. – Вип. 33. – С. 89–97.

317. Текст резолюції ПАРЄ щодо зниклих безвісти: Росія – агресор, Крим – окупований [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/06/25/7035273/>.

318. Терлецька І. Суспільно-політична система в Україні сталінської доби: формування нових парадигм вітчизняної історіографії (кінець 1980-х – 1990-х рр.) / І. Терлецька // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2010. – Вип. 36. – С. 415–435.

319. Тимофєєв С. Міжетнічні конфлікти та роль держави в їх вирішенні / С. Тимофєєв // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2008. – Вип. 13. – С. 201–208.

320. Тиркус Ю. Демократизація як основа забезпечення євроінтеграційного процесу в Україні / Ю. С. Тиркус // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 87. – С. 373–377.

321. Тишков В. О концепции государственной национальной политики [Електронний ресурс] / В. Тишков / Блог В. Тишкова. – Режим доступу: http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/publikacii/o_konzepti.html.

322. Тишков В. Реквием по этносу: исследования по социально культурной антропологии / В. Тишков. – М.: Наука, 2003. – 544 с.

323. Турчин Я. До проблеми реформування РБ ООН у контексті питання територіальної цілісності України / Я. Турчин // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 85. – С. 320–324.

324. У 2014 році через санкції Росія втрачає \$100 млрд, – МВФ [Електронний ресурс] / iPress.ua. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/u_2014_rotsi_cherez_sanktsii_rosiya_vtratyt_100_mlr_d__mvf_72601.html.

325. У Грузії з'явилося Міністерство примирення і громадянського рівноправ'я [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/world/869799-u-gruziji-zyavilosya-ministerstvo-primirenniya-i-gromadyanskogo-rivnopravya.html>.

326. У Грузії нова Концепція безпеки [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/587233-u-gruziji-nova-kontseptsiya-bezpeki.html>

327. У Європарламенті «п'ята колона» просуває скасування санкцій проти Росії [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/u-yevroparlamenti-p-yata-kolona-prosuvaye-skasuvannya-sankciy-proti-rosiyi-363778.html>.

328. У ЄС пояснили санкції проти РФ: «насилля виходить з-під контролю» [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/07/29/7033375/>.

329. У квітні кримчани отримають зарплати і пенсії вже в рублях [Електронний ресурс]/ Українські новини. – Режим доступу: http://ukranews.com/uk/news/crimea_occupation/2014/03/14/117779.

330. У Молдові заборонили російське телебачення [Електронний ресурс] / УкрМедіа. – Режим доступу: <https://ukr.media/world/237449/>.

331. У Раді пояснили, які фільми заборонили транслювати в Україні [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/6/7057757/>.

332. У РФ заявили, що заборонити акції до річниці депортації попросили кримські татари [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/22/7068751/>.

333. Уголовный кодекс Российской Федерации №63-ФЗ [Електронний ресурс]/ Официальный Интернет-портал правовой информации. – Режим доступу: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041597>.

334. Указ Президента України №187/2014 «Про Голову Ради міністрів Автономної Республіки Крим» [Електронний ресурс] / Офіційне Інтернет-представництво Виконуючого обов'язки Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/16577.html>.

335. Указ Президента України №287/2015 від 26.05.2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

336. Указ Президента України №423/2009 «Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/432/2009>.

337. Указ Президента України №549/2015 від 16.09.2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/549/2015>.

338. Україна запровадила масштабні санкції проти Росії [Електронний ресурс] / BBC Ukrainian. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150916_poroshenko_russia_sanctions_hk

339. Усова Л. Проект новой стратегии безопасности Украины – стратегия тупика [Електронний ресурс] / Л. Усова // Аналитика. – Российский институт стратегических исследований. – Режим доступу: <http://riss.ru/analytics/7127/><http://riss.ru/analytics/7127/>.

340. Фарукшин М. Политическая система общества / М. Фарукшин // Социально-политические науки. – 1991. – № 5. – С. 29–33.

341. Февральские рейтинги одобрения и доверия: социологический опрос, февраль 2015 [Електронний ресурс] / Левада – центр. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/26-02-2015/fevralskie-reitingi-odobreniya-i-doveriya>.

342. Федеральный закон Российской Федерации от 28 июня 2014 г. № 172-ФЗ «О стратегическом планировании в Российской Федерации» [Електронний ресурс] / Российская газета. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/07/03/strategia-dok.html>

343. Федеральный Закон РФ «О гарантиях прав коренных малочисленных народов Российской Федерации» [Електронний ресурс]

/ Министерство национальной политики Удмуртской республики РФ. – Режим доступа: <http://www.minnac.ru/minnac/info/13883.html>.

344. Філософія: підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2007. – 592 с.

345. Фролова О.М. Інформаційно-психологічні впливи з боку РФ як фактор національної безпеки України / О.М. Фролова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2013. – Вип. 112. – С. 21–26.

346. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М.: Мир, 1980. – 406 с.

347. Хусаинов И. Этническая миграция в контексте этносоциальной безопасности России: региональный аспект: дис... кандидата полит. наук: 23.00.02 / И. Хусаинов. – Саратов, 2007. – 170 с.

348. Ціцуашвілі Н. І. Виміри етнополітичної безпеки України / Н. І. Ціцуашвілі // Держава і право. – 2011. – Вип. 52. – С. 650–657.

349. Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична безпека в Україні: поняття, суть, трактування: Зб. доповідей щорічних рішальєвських академ. читань / Н. І. Ціцуашвілі. – Одеса: Юрид. літ., 2010. – С. 236–242.

350. Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична безпека в Україні: теорія і практика / Н. І. Ціцуашвілі // Держава і право. – 2010. – Вип. 48. – С. 686–691.

351. Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична безпека: внутрішні виклики в умовах поліетнічності / Н.І. Ціцуашвілі // Політологічний вісник. – 2011. – Вип. 53. – С. 271–279.

352. Ціцуашвілі Н. І. Етнополітична безпека: до проблеми визначення та забезпечення в законодавстві України / Н. І. Ціцуашвілі // Держава і право. – К., 2010. – Вип. 49. – С. 718–723.

353. Ціцуашвілі Н. І. Етнополітичний вимір національної безпеки / Н. І. Ціцуашвілі // Політологічний вісник. – 2010. – Вип. 50. – С. 320–327.

354. Чё там у хохлов?: в соцсетях высмеивают россиян за чрезмерный интерес к Украине [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://zn.ua/WORLD/che-tam-u-hohlov-v-socsetyah-vysmeivayut-rossiyan-za-chrezmernyy-interes-k-ukraine-173882_.html.

355. Чехія призупинила переговори про скасування віз для Росії [Електронний ресурс] / UNN. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1312078-chekhiya-prizupinila-peregovori-pro-skasuvannya-viz-dlya-rosiyi>.

356. Чешевик А., Сидорчук И. Теория и практика политической стабильности / А. Чешевик, И. Сидорчук // Беларуская думка. – 2011. – № 5. – С. 32–37.

357. Чи можлива етнополітична стабільність в Україні? / Римаренко С.Ю. // Відродження. – 1995. – №3. – С.3–6.

358. Чубаров вимагає якнайскоріше затвердити стратегію повернення Криму [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/26/7059895/>

359. Чуркин отрицает, что Москва протянула руки к украинскому Востоку [Електронний ресурс] / iPress.ua. – Режим доступу: http://ipress.ua/ru/news/churkyn_otrytsaet_cho_moskva_protyanula_ruky_k_ukraynskому_vostoku_59618.html

360. Чуркин: планы Киева ввести миротворцев противоречат минским документам [Електронний ресурс] / РИА Новости. – Режим доступу: <http://ria.ru/world/20150219/1048500617.html>.

361. Шаптала Н. К. Конституційне право України: навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. – Д.: ЛізуновПрес, 2012. – 472 с.

362. Шевчук О. Рецензія на монографію: Седляр Ю. О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика / О. Шевчук // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 87. – С.425–427.

363. Шидловська Є. Чому Україна перевіряє російські фільми [Електронний ресурс] / Є. Шидловська // BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2014/07/140729_russian_films_banned_zhs.shtml.

364. Шкляр Л. Вітчизняна етнополітика: уроки та перспективи / Л.Шкляр // Україна дипломатична: наук. щоріч. – К., 2006. – Вип. 7. – С. 69–101.

365. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень / Ф. П. Шульженко, Т. Г. Андрусак. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 304 с.

366. Этническая безопасность и образование: есть ли связь? [Електронний ресурс] / Оренбургский государственный университет. – Режим доступу: <http://www.osu.ru/news/7048>.

367. Этническая безопасность: список материалов раздела [Електронний ресурс] / Национальная безопасность. – Режим доступу: <http://www.nacbez.ru/ethnic/?resultpage=2&>.

368. Этническая система [Електронний ресурс] / Политический словарь. – Режим доступу: http://www.slovarnik.ru/html_tsot/6/6tni4eska8-sistema.html.

369. Юрій Сергеев: Якби я вдарив Чуркіна, зробив би його героєм [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/8/7064145/>.

370. Юрій Сергеев: ООН може визнати Росію стороною конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс] / Преса України. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/47580>.

371. Явір В. Ксенофобія як виклик етнополітичній безпеці України / В. Явір // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – Випуск третій. – Житомир-Київ-Краків. – 2013. – С.119–125.

372. Явір В. Основні прояви сепаратизму в сучасній Україні / В. Явір // Держава і право: зб. науков. праць. – 2014/1. – № 2 (64). – С. 391–398.

373. Явір В. Федералізм як технологія сепаратизму в Україні / В. Явір // Віче. – № 14. – 2015. – С. 18–21.

374. Яворський М. Політична стабільність як політологічна категорія: основні підходи / М. Яворський // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – Вип. 26. – С. 52–57

375. Якщо «Мінськ» не буде виконано, Україна звернеться по миротворців ООН [Електронний ресурс] / Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/10/18/7085289/>.

376. Янг К. Диалектика культурного плюрализма: концепция и реальность / К. Янг // Этничность и власть в полиэтнических государствах. – М.: Наука, 1994. – 313 с.

377. Ярославцева А. О. Политическая стабильность: современные параметры и коннотации / А. О. Ярославцева. – М.: РУДН, 2012. – С. 11–45.

378. Яценюк впевнений, що стабілізація ситуації в Україні залежить і від Росії [Електронний ресурс] / Дзеркало тижня. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/yacenyuk-vpevneniy-scho-stabilizaciya-situaciyi-v-ukrayini-zalezhit-i-vid-rosiyi-144154_.html.

379. Яценюк: Путін мріє відновити СРСР [Електронний ресурс] / BBC. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/04/140420_yatsenyuk_putin_ok.shtml.

380. Ake C. A Definition of Political Stability / C. Ake // Comparative Politics . – 1975. – Vol. 7, № 2. – P. 271–283.

381. Almond G. A Developmental Approach to Political Systems / G. Almond // World Politics. – Cambridge University Press, 1965. – Vol. 17, №2. – P. 183–214.

382. Amnesty International: ЗМІ кримських татар опинилися під загрозою закриття [Електронний ресурс] / Deutsche Welle. – Режим доступу: <http://www.dw.de/amnesty-international-змі-кримських-татар-опинилися-під-загрозою-закриття/a-18350627>.

383. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread on Nationalism / B. Anderson. – London, 1991. – 224 p.

384. Bartels: «Ohne strategische Geduld wird es nicht gehen» [Електронний ресурс] // Neue Osnabrucker Zeitung. – Режим доступу. – <http://www.noz.de/deutschland-welt/politik/artikel/575437/bartels-ohne-strategische-geduld-wird-es-nicht-gehen>.

385. Bird M. How Russia's most advanced military equipment stacks up against NATO's hardware [Електронний ресурс] / M. Bird // Business Insider. – Режим доступу: <http://uk.businessinsider.com/how-russias-most-advanced-military-equipment-stacks-up-against-natos-hardware-2015-6#ixzz3iWDsLNb1>.

386. Bollens A. Scott Ethnic Stability and Urban Reconstruction Policy Dilemmas in Polarized Cities / Scott A. Bollens // Progress in Human Geography. – 2001. – №25. – P. 456–468.

387. Bremmer I. 5 Facts That Explain the Charlie Hebdo Attack [Електронний ресурс] / I. Bremmer // Time. – Jan. 7, 2015. – Режим доступу: <http://time.com/3658801/5-facts-that-explain-the-charlie-hebdo-attack/>.

388. Brzeziński chwali sankcje wobec Rosji, która eskaluje konflikt [Електронний ресурс] / Onet. Wiadomości. – Режим доступу: <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/brzezinski-chwali-sankcje-wobec-rosji-ktora-eskaluje-konflikt/zqdp>.

389. Cheaper Oil And Sanctions Weigh On Russia's Growth Outlook [Електронний ресурс] / International Monetary Fund. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/CAR080315B.htm>.

390. Ciurea C. Moldova between West and East: which comes first, Euro-integration or conflict settlement? / C. Ciurea // International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs. – 2013. – №4. – P. 71–83.

391. Convincing State-Builders? Disaggregating Internal Legitimacy in Abkhazia / K. Bakke, J. O'Loughlin, G. Toal, M. Ward // International Studies Quarterly. – Vol. 58. – Issue 3. – P. 591–607.

392. Cornell S. Autonomy and Conflict: Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – Cases in Georgia: Doctoral thesis, comprehensive summary / S. Cornell. – 2002. – Uppsala University, Faculty of Social Sciences, Department of Peace and Conflict Research – 45 p.

393. Delcour L., Wolczuk K. Spoiler or facilitator of democratization?: Russia's role in Georgia and Ukraine / L. Delcour, K. Wolczuk // Democratization. – 2015. – Vol. 22. – Issue 3. – P. 459–478.

394. Easton D. An approach to the analysis of political systems / D. Easton // Political System and Change. – Princeton University Press, 2014. – 394 p.

395. Easton D. An approach to the analysis of political systems / D. Easton // World Politics. – Cambridge University Press, 1957. – Vol. 9, №3. – P. 383-400.

396. Economist Intelligence Unit: Индекс демократии стран мира 2012 года [Электронный ресурс] / Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.

397. Europe is united on Russia, says EU foreign affairs chief [Электронный ресурс] / CNN. – Режим доступа: <http://edition.cnn.com/videos/world/2015/01/22/intv-amanpour-federica-mogherini-russia-europe-security.cnn>.

398. Gachechiladze R. The New Georgia: Space, Society, Politics / R. Gachechiladze. – Tbilisi State University. – 2014. – 253 p.

399. Georgia Constitution [Электронный ресурс] / Government & Politics. – Режим доступа:

<http://www.georgiaencyclopedia.org/articles/government-politics/georgia-constitution>.

400. Goltz T. Georgia Diary: A Chronicle of War and Political Chaos in the Post-Soviet Caucasus / T. Goltz. – Taylor Francis, 2015. – 344 p.

401. Hagemann C. External Governance on the Terms of the Partner? The EU, Russia and the Republic of Moldova in the European Neighbourhood Policy / C. Hagemann // Journal of European Integration. – 2013. – Vol. 35. – Issue 7. – 767–783 p.

402. Heslop A. Political system [Электронный ресурс] / A. Heslop // Encyclopedia Britannica. – Режим доступа: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/467746/political-system/36743/Public-administration#toc36745>.

403. Hoffman F. Further Thoughts on Hybrid Threats / F. Hoffman // Small Wars Journal. – 2009. – P. 1–4.

404. Hughes J. EU Conflict Management / J. Hughes. – Routledge, 2013 – 144 p.

405. Inside the post-Soviet de facto states: a comparison of attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria / J. O'Loughlina, V. Kolossov, G. Toal // Eurasian Geography and Economics. – 2014. – Vol. 55. – Issue 5. – P. 423–456.

406. Islam in Europe [Электронный ресурс] / The Data Team of The Economist. – Режим доступа: <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2015/01/daily-chart-2>.

407. Jagland T. Bring Moldova Back From the Brink [Электронный ресурс] / T. Jagland // The New York Times. – Режим доступа: http://www.nytimes.com/2015/08/11/opinion/bring-moldova-back-from-the-brink.html?_r=4.

408. Jaworsky J. Ukraine: Stability and Instability / J. Jaworsky // McNair Paper 42. – August 1995. – 90 p.

409. Jolicoeura P., Labarre F. The Breakup of Georgia: Fragmentation or Settlement Fringe? / P. Jolicoeura, F. Labarre // *Journal of Borderlands Studies*. – 2015. – Vol. 30. – Issue 1. – P. 19–36.
410. Karagiannis E. The 2008 Russian–Georgian war via the lens of Offensive Realism / E. Karagiannis // *European Security*. – 2013. – Vol. 22. – Issue 1. – 74–93.
411. Kennedy R. Moldova: Arena of International Influences / R. Kennedy // *East European Politics*. – 2013. – Vol. 29. – Issue 2. – 253–254.
412. Kosovo becoming beacon of ethnic stability in its region, Albania tells UN [Электронный ресурс] / UN. – Режим доступа: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=32298&Cr=Kosovo&Cr1>.
413. Marcu S. Opening the Mind, Challenging the Space: Cross-border Cooperation between Romania and Moldova / S. Marcu // *International Planning Studies*. – 2011. – Vol. 16. – Issue 2. – P. 109–130.
414. Merkel rechnet mit Putin ab [Электронный ресурс] / Deutsche Welle. – Режим доступа: <http://www.dw.com/de/merkel-rechnet-mit-putin-ab/a-18068592>.
415. Moldova Overview [Электронный ресурс] / World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. – Режим доступа: <http://www.minorityrights.org/5019/moldova/moldova-overview.html>.
416. Nantoi O. Nested Identities: from History Books to the Emergence of a Post-Conflict Generation in Moldova / O. Nantoi // *Managing Intractable Conflicts: Lessons from Moldova and Cyprus*. – Istanbul: Global Political Trends Center. – 2013. – 122 p.
417. National Security Concept of Georgia [Электронный ресурс] / Ministry of Foreign Affairs of Georgia. – Режим доступа: <http://www.mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/NationalSecurityConcept.aspx?lang=en-US>.

418. Nilsson N. Georgia's Conflicts: Abkhazia and South Ossetia / N. Nilsson // Conflict, Crime, and the State in Postcommunist Eurasia. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014. – P. 103–128.

419. Nodia G. The August 2008 war: main consequences for Georgia and its conflicts / G. Nodia // Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity. – 2012. – Vol. 40. – Issue 5. – P. 721–738.

420. Norberg J, Westerlund F. Russia and Ukraine: Military-strategic options, and possible risks, for Moscow / J. Norberg, F. Westerlund [Электронный ресурс] / Swedish Defence Research Agency. – Режим доступа:

<http://www.foi.se/Global/Vår%20kunskap/Säkerhetspolitiska%20studier/Ryssland/Briefings/RUFS%20Briefing%20No.22.pdf>.

421. O'Donohue C. What Makes a Stable Society [Электронный ресурс] / O'Donohue C. // Philosophy Handbook: Confucius. – Режим доступа: <http://confucius101.weebly.com/a-stable-society.html>.

422. Olzak S., Nagel J. Introduction in Comparative Ethnic Relations: An Overview / Olzak S., Nagel J. – // Comparative Ethnic Relations. – FL: Academic Press, Inc: Orlando, 1986. – 252 p.

423. Patria окончательно снята с выборов [Электронный ресурс] / NewsMaker. – Режим доступа: <http://newsmaker.md/rus/novosti/patria-okonchatelno-snyata-s-vyborov-5037>.

424. Report on the human rights situation in Ukraine 16 February to 15 May 2015 // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. – 38 p.

425. Russia Receives Lowest Approval in World [Электронный ресурс] / Gallup Analytics. – Режим доступа: <http://www.gallup.com/poll/182795/russia-receives-lowest-approval-world-highest.aspx>.

426. Russia, Putin Held in Low Regard around the World [Электронный ресурс] / Pew Research Center. – Режим доступа: <http://www.pewresearch.org/russia-putin-held-in-low-regard-around-the-world/>.

//www.pewglobal.org/2015/08/05/russia-putin-held-in-low-regard-around-the-world/

427. Ryall J. North Korea executes members of Workers' Party for watching South Korean soap operas [Електронний ресурс] / J. Ryall // The Telegraph. – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/northkorea/11194489/North-Korea-executes-members-of-Workers-Party-for-watching-South-Korean-soap-operas.html>.

428. Schmidt N. Neither Conventional War, nor a Cyber War, but a Long Lasting and Silent Hybrid War / N. Schmidt // Defence and Strategy. – 2014. – №2. – P. 73–86.

429. Smith A. The Ethnic Origin of Nation /A. Smith. – Oxford, 1986. – 312 p.

430. Simão L. The EU's Conflict Resolution Policies in the Black Sea Area / L. Simão // Journal of Balkan and Near Eastern Studies. – 2014. – Vol. 16. – Issue 3. – P. 300–313.

431. The Office of the State Minister of Georgia for Diaspora Issues [Електронний ресурс] / Ministry of Georgia for Diaspora Issues. – Режим доступу: http://diaspora.gov.ge/?page_id=2.

432. Ukraine: Local crisis, global impacts [Електронний ресурс] / Oxford Analytica. – Режим доступу: <http://www.oxan.com/Advisory/Other/UkraineLocalCrisisGlobalImpacts/Default.aspx>.

433. Volodymyr Groysman Україна – член Ради Безпеки ООН на 2016-17 рр. [Електронний ресурс] / Офіційна сторінка в соціальній мережі Facebook. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/volodymyrgroysman/photos/a.149490445219878.1073741829.149481385220784/313598368809084/?type=3&theater>.

434. Von Bertalanffy L. An Outline of General System Theory / L. von Bertalanffy // British Journal for the Philosophy of Science. – 1950. – Vol. 1. – P. 134–165.

435. Whitman R., Wolff S. The EU as a conflict manager? The case of Georgia and its implications / R.Whitman, S. Wolff // International Affairs. – 2010. – Vol. 86. – Issue 1. – P. 87–107.

436. Xi stressess stability and ethnic harmony in Xinjiang [Електронний ресурс] / China.org.cn. – Режим доступу: http://www.china.org.cn/china/2014-05/04/content_32273391.htm.

437. Zharova L., Eremeeva, N. Comparative analysis of EU membership candidate countries legal economic framework (Ukraine, Georgia, Moldova) / L.Zharova, N.Eremeeva // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2015. – № 2. – С. 170–181.